

ӨзССР ИЛІММЕР АКАДЕМИЯСЫ
ФИЛИАЛЫ Н. ДӘҮҚАРАЕВ АТЫГЫДАГЫ ТАРИХИК,
ТИЛ ҲӘМ ӘДЕБИЯТ ИНСТИТУТЫ

ҚАРАҚАЛПАҚ ФОЛЬКЛОРЫ

КӨП ТОМЛЫҚ

XII ТОМ

АЙТЫС

ЕКИНШИ КИТАП

«ҚАРАҚАЛПАҚСТАН» БАСПАСЫ
НӨКИС — 1983

КАРАКАЛПАКС
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
им. Н. ДАВКАРАЕВА

КАРАКАЛПАКСКИЙ ФОЛЬКЛОР

МНОГОТОМНИК

ТОМ XII

СОСТАЯНИЕ

КНИГА ВТОРАЯ

ИЗДАТЕЛЬСТВО „КАРАКАЛПАКСТАН“
НУКУС — 1983

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

, Камалов С. К. (председатель), Юсупов И. Ю., Жумамуратов Т. К.,
Сагитов И. Т., Максетов К. М., Тажимуратов А. Т., Байниязов К. Б.,
Мамбетов К. М., Кожыкбаев А. К., Хамидов Х. Х., Исмайлов Б. И.

Подготовил к печати и написал предисловие:

Минажатдин Низаматдинов — кандидат филологических наук.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КОЛЛЕГИЯ

Камалов С. К. (председатель), Юсупов И. Ю., Жумамуратов Т. К.,
Сагитов И. Т., Максетов К. М., Тажимуратов Э. Т., Байниязов К. Б.,
Мәмбетов К. М., Кожыкбаев Э. Қ., Хамидов Х. Х., Исмайлов Б. И.

Баспаға таярлаған ҳәм алғы сөзин жазған:

Минажатдин Низаматдинов — филология илимдерлиң кандидаты.

1-бөлім

ШАЙЫРЛАР АЙТЫСЫ

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ ДӘСТАНЛАРЫНДАҒЫ АЙТЫСЛАР

АЛФЫ СӨЗ

Биз шайырлар айтысина қарақалпақ халқының қаҳарманнаның ұғамындағы айтысларды киригиздік. Бизни бул киризүйімиз ұқыйқатында да дұрыслыққа мүшілік келеди. Өйткени, сол айтысларды қарақалпақ халқының әдебиятындағы басқа жанrlарға жатқаруға мүмкін емес. Себеби, олар айтыстаң басқа жанrlардың жанrlық белгилерине қешікандай да сойкес келмейді. Булар дұрысында айтыс жанрының жанrlық белгилерине толық жууап береді. Сөзимизди тағы да толығырақ дәліллелүү ушын белгили илимназлардың айтыс ұқықындағы мына пикірлерин мысал үшін көлтірні ескертпік откімиз келеди.

М. Әүезов өзинин «Қазақ халқының эпосы менен фольклоры» деген көлемли изөртгелеў жұмысында «Эпослық дәстанлардың ишігүй тегі сез болғанда, олар турмыс-салт жырларының інгизинде нақда болды деп айтыға болады... Дәстанларда турмыс — салт жырларының түр-түринін бәри бар. Халық творчествосының кишин формаларының при формага айысынан улан-ғайыр эпос қалай нақда болатуғының қазақтың ең гөне, ең ески усы дәстанынан анық көремиз!», — деп дұрыс пикір айтқан.

Екнишиден, М. Жармухамедов: «айтыс сөз тәбият — питими, өзгешелік - қосиеттери менен лиро-эпикалық дәстанлардың байыта, түрләндире отырып, оған гезинде тәсирли бояу, шырайлы көрік те берген, сейтін, оның мазмұны менен түр жағынан толысыл, байый түспүйіне қолайлы жағдай жасаған. Бұны лиро-эпос жырларындағы әдет-салт қосық-

1 М. Әүезов. Ұақыт және әдебиет. Алматы, 1962, 64-65 — бетлар.

лары менен бирге, да айтысарының тейбір нұсқалары да айқын дөлиллесиди. Айтамың «Ер Тарғын» жырындағы Тарғын менен Домбаўылданың, Қарт Қожақ пенен Ақжүнистің сөз сайысы, яки Қарт Қожақтың жеке-жек алдында Тарғын менен қагысыұы, «Алнамыс» дәстанындағы Алнамыс пенен Баламшаның «жар-жар» айтысыұы, Гүлпаршын менен Алпамыстың қайымласыұы, «Қызы Жипек» жырындағы Төлеген менен Жиңектин, Төлеген менен Қаршыға, Сырлыбай менен Төлегенниң диалог сөзлері, сондай-ақ той үстіндеги Шеге менен Жиңектин айтысы ямаса «Қозы-Көрнекі — Баян-Сулығ» дәстанындағы хашм менен тазша, Қозы менен Қодар, Айбас пенен Баян, Таңсықтың қагысмұлдары айтыстарын баслапқы бир сулығ ұлгилеринен саналады² — дейді.

Бул айтылған пикірлерди тоғызы менен мақуллаймыз. Бул айтылғаптар айтыс ҳақындағы қоюнге илімпазлардың пикіри. Бұлардың айтқанындағы-ақ бізниң қарақалпақ халқының дәстанларында да, жуўаи айтыслары менен шайырлар айтысын көплеи көрсете аламыз. Буган дәстанлардан алышып, айтыстың бірнеше ұдам екінши томларына жиберилген отырған шайырлар айтысы менен жуўаи айтысы толық мысал бола алады.

Қарақалпақ дәстанларындағы айтыслардия шайырлық айтысқа жатқарамыз. Өйткени, барлық дәстанлар ең дәслеп ким болмасын, бир шайыр тәрелінен дөреттілген. Соң бул аўыздан-аўызға өтиў арқалы вариантынан, колективтик шығармаға айналып кеткен.

ЖУМБАҚ АЙТЫСЫ

Каражан:

Көринеди қара таұдың қабагы,
Қайрылмайма таза тарлан туяғы.
Малым дейип сен сөйлейсөң жас бала,
Кеткен малының қандай еди сияғы?

Жүрген жерим ақ дербентдер малызар,
Хешкимлерден еситпедім мен хабар,
Мал түрін айта ғөрши жас бала,
Қоңырат елден кеткен балам қандай пар?

¹ М. Жармухамедов. «Айтыстарындағы жоллары» китабының 22 бети. Қазақ ССР выц «Ғылым» баспасы, Алматы, 1976.

Солдырман аш.
Сулыў көрдим балам сениң түрінди,
Қандай кести малларының...

Питкересең жаманлықтың шөрттүү,
Малшы балам айта бердиндэ дәртниңди,
Бағып жүрген ким болады дүньяда,
Айтқыл маған карўаңының атыны?

Ал памыс:

Аттын басын бурып, кеткен маллардың
түриң тәрийип етип, жуўап айтады.

Батыр деп ойлайман мен сизди,
Душпан деп араладым көп дүзді,
Қарамалдың мен басшысын айтаман.
Көриппедиң қоныр шолақ өгизди?

Айтпайын-ақ маллар менен түйени,
Жылқылары талтайып турып ийеди,
Жылқылардың ең басшысын мен айтсам,
Көриппедиң салпы қулақ бийени?

Ашық болған машығым деп қылар зар.
Көрүанды баслаган енди қуба нар,
Кейнинде бар қызыл мая ингени,
Жоқ сөзимниң айтсам саған қәттеси.

Изинде ойнар жез буйдалы ақ тайлақ ботасы,
Жоқ сөзимниң айта берсем қатасы,
Биз боламыз сол маллардың ийеси.
Журтта болса адалатлы енди хап
Будан хабар бергил залым Қаражан?

Сонда Қаражанның қәхәры келип, бул не деген сөз болды деп, алдындағы қуба нар — Байсары бай емес пе? Қейниндеги қызыл мая — ингени — Сарыша ханым емес пе? Ақ тайлақ, жез буйдалы бота дегени—бизин ҳақыйқат ашық болған-Баршынжан ярым емес пе? Бул баланың өзи Қоңырат — Байсындағы Гүлпаршынға мал берген күйеўи Алпамыс емес пе? — дейди. Қаражан Алпамыстың астарлы мәнистеги жумбағын дурыс шешкен.

«Қоблан» дәс

Қуртқашың жорығы

Сарыша:

— Жатыр едим уйықлап,
 Аяқ қолым түйікласп,
 Арқадан келди көк бөри,
 Жанымды қоймай баратыр,
 Бос айғырдай ыбықласп,
 Бул не болар Қуртқажан?
 Менниен шығын кеткен соң,
 Алпыс еки қойым бар еди,
 Арқадан келген көк бөри,
 Сарайда турған жеринде,
 Мұны ҳәм кетти тамақланп,
 Айырар бенде болмады,
 Бул не болар Қуртқажан?
 Сексен сәркем бар еди,
 Буны ҳәм кетти тамақланп,
 Ақ сарайда бир турғап,
 Құйрықлары дығыршық,
 Ай мүйизли ақ қошқар,
 Ақ қошқарым бар еди,
 Он бир қозым бар еди,
 Қамауда турған жеринде,
 Буны да кетти тамақланп,
 Бул не болар Қуртқажан?
 Отырған жерим ой-шуқыр,
 Басқан жерим бай шуқыр,
 Бул не болар Қуртқажан?
 Есиктін алды жай қамыс,
 Үй артында шоқ қамыс,
 Он қолымда тақ қайыс,
 Сол қолымда жуп қайыс,
 Бул не болар Қуртқажан?
 Журегим аўзы музлайды,
 Жаман жерим сызлайды,
 Бул не болар Қуртқажан?
 Жорыйғөргил түсімди,
 Жақсылығы өзиме,
 Жаманлығы өзиңе,
 Тоқсан құл бақсан күйерде,
 Есапсыз қойым бар еди,

Арқадан келди
Кубладан шық
Бөлек-бөлек қы
Хәр шетинең тиіеди,
Қалаға келип жыйылды.
Бир бөлеги бөлинди.
Кублаға қуўып бир кетти.
Шоршын кеттім орынданан,
Жорыйғөр усы түсімді,
Жақсылығы өзіме,
Жаманлығы өзине,

Құртқа:

— Хаў Сарыша, Сарыша,
Түсин екен тамаша,
Мен жорыйын түсінди.
Ансат қылып исинди,
Жана тантын Сарыша,
Жорый алмайтуғын кисинди,
Жатқан болсаң уйықлан;
Аяқ-қолың түйықлан,
Арқадан келсе көк бері,
Жаңынды қоймай баратса,
Бос айғырдай ыйықлан,
Ол түсінде көргениң,
Қоблан батыр болмасын.
Сиздең өтип бир кетсе,
Алпыс қойым дегениң,
Алпыс еки ҳамелдар, —
Ҳамелдарың болмасын.
Сарайда жатқан жериде,
Қурбанлық қылып шалмасын,
Таптымбекен Сарыша,
Таппадым ба Сарыша?
Сексен еки дегениң,
Кенес қорын болмасын.
Арқадан келген көк бері,
Бизиң Қоблан болмасын.
Уйқыда жатқан жериде,
Қурбанлық қылып шалмасын.
Он бир қозын бар болса,
Он бир қозы дегениң,
Он бир улың болмасын.
Арқадан келген көк бері,
Ақ сарайға бир кирип,

Жер ме.
 Құйрықлары дығыршық,
 Мүйизлери шығыршық,
 Лій мүйизли ақ қоңқар,
 Алшагыр ңатшаң болмасын.
 Арқадан келгей көк бөри,
 Қоблан ерим болмасын,
 Алдына басшы бир салып,
 Ақ сарайға кирмесин.
 Постынға сабан бир тығып,
 Дәрүазага қоймасын.
 Тәғілген баллар ҳақ қапы,
 Енди сени урмасын.
 Талтам ба екен Сарына.
 Таппадым ба Сарына?
 Отырған жерің ой-шүкүр,
 Гөриләтиң болмасын.
 Басқан жерің Байшүкүр,
 Қозиниң жасы болмасын,
 Оң қолында тақ қайыс,
 Ат қамшысы болмасын.
 Сол қолында жуп қайыс,
 Ат дизгіни болмасын.
 Үй артында шоқ қамыс,
 Ат құйрығы болмасын.
 Есик алды жал қамыс,
 Аттын жалы болмасын,
 Жүргегін аўзы музласа,
 Жаман жерің сывласа,
 Жаўыр атқа миндириш,
 Ат астынан аяғын,
 Аяғынды көрпешілін,
 Атларға теріс миндириш,
 Темир истен өткеріш,
 Халық беріне көрсетіш,
 Бизге туған қара күн,
 Басына сениң туғмасын.
 Талтам ба екен Сарыша.
 Таппадым ба Сарыша?
 Арқадан шықса көк бөри,
 Қубладан келсе көп бөри,
 Тоқсан құл баққан қойынды,
 Бөлил алса шетинен.
 Қалаға келип қамаса,
 Көк бөри болып көринген,

Коблан

Кеп бөри болып көрнеген,
Қыпшақтың беги болмасын.
Бөлип айдаң бир кетсе,
Олжа қылыш қызынды,
Қублага қараң айдаса,
Бизге туўған қара күн,
Ол басына туўмасын.
Қызын менен улыназ,
Бизиң елге бармасын,
Таптым ба екен Сарыша.
Таппадым ба Сарыша?

* * *

«Қырқ қызы» дәстанындағы Гүлайымның түсін Сәрбиназдың жорығы.

Гүлайым:

—Бизин елге уллы дәртлер жетипти,
Талайлардың ақыл-хүшү кетипти,
Мийүелиден бизлер шығын кеткен соң,
Бирнеше күн уллы тойды берипти.

Бул тойларға көп қонақлар келинти,
Бизлердиң де кеткесимизди билипти.
Соның ушын қашыл тартыс күшейип,
Не биреўлер ылақ ойнап өлипти.

Қылыш кетип, өзи қаиты қыпантың,
Кейни жаман қумариазлайқ таланттың,
Жат еллерден келген барлық шабандоз,
Үайран еткен жигитлерин Саркоптың.

Баз биреўлер етпес исти етипти,
Дослар жылап, душпан жағы құлипти,
Басылдырып барлық Саркоп жигитин,
Байрақларды жат ел алып кетипти.

Қандай себеп, буны кымлер биледи,
Дослар жылап, душпан неге күледи,
Қабагымды үйнүйимнин себеби,
Аз да болса соған арым келеди.

Ҳа, құдайың
 Қабырганы сөктің ое,
 Ат суұтын кеткенде,
 Абырайды төктиң бе,
 Қурсаұлы қара наршалар,
 Қалың қарға шөктиң бе,
 Мәкан сткеи жайларым,
 Ойнаң-құлғеи сайларым,
 Елсіз-суұсыз қалдың ба.
 Қалмақтың ханы Суртайша,
 Келип ўайран салдың ба.
 Қырып-жойын қаланы,
 Қанға былғап далаңы,
 Қәлегенді алдың ба,
 Қайғы менен қарайын,
 Қайстың ба беллерим,
 Байландың ба сейлемей,
 Сайран турған тиілдерим,
 Қазан урып солдың ба,
 Ашылған бағда гүллерим,
 Қалмаққа олжа болдың ба,
 Сарқоптағы еллерим.
 Ат астында қалдың ба,
 Ата-ана, инилерим,
 Душпанға бенде болдың ба,
 Менменсиген беглерим?
 Усылай зарлап Сарбиназ,
 Өзин ар-сар етеди.
 Сондай ислер болды деп,
 Қызыл гүлім солды деп,
 Қез алдынан көп болжаү,
 Шабаланлап өтеди.

* * *

«Бозуғлан» дәстанындағы Шолпанайдың түсіні

Ақбийкениң жерүйі

Шолпанай:

Жатыр едим уйықлад,
 Бас-аяғым түйықлад,
 Есик алды көп тогай,

Баса қонған
 Өз ықтыяры,
 Арқа жақтан елести,
 Қара сур атлы айдарxa,
 Қәхəр менен жалмады.
 Тартты заңгар демине,
 Тенседидирди слимди,
 Солдырар болды гүлвмди,
 Жалынсан да тыламай,
 Қайыстырды белимди,
 Сарғайты ақша жүзимди,
 Рөхим салмай бәтшагар,
 Зимистан қылды жазымды,
 Бул не болар Бийкежан?
 Босағасын борлатқан,
 Керегесин сырлатқан,
 Шанарагы сап алтын,
 Үүғы бар дәнданнын,
 Түүрлүгү ушыға,
 Мақпал үзик жантырган,
 Манлайшасы тармар,
 Алтын баслы ақ орда,
 Шаҳаразымға қурылды,
 Толы ногай жыйналып,
 Сыбызығы-сырнай урлды,
 Жемислерге толтырып,
 Дастанылар жайыұлы,
 Еки пешни қайырып,
 Қекириғин айырып,
 Атамыз хызмет қылышты,
 Бул не болар Бийкежан?
 Жердин жүзи суў болды,
 Сынсыған сарыбас қуў болды,
 Қашарына жер таштай,
 Жесир-жетим шуў болды,
 Өз еркиме кете алмай,
 Басымда ғаўға дуў болды.
 Еркин бойға жаталмай,
 Ишкен асым уў болды,
 Бул не болар Бийкежан?
 Қайырыарға жоқ қарындас,
 Ойнап құлген бәри яр-дос,
 Шаҳаразымда жатыр едим,
 Сарқып келди қубладан,
 Қобага пәрли қара қус,

Қорғансам,
 Қарамады көң маңыла,
 Қастын тигип өзиме,
 Үрар болды дәстине,
 Қаңдай айбат шексем де,
 Еркесіз қонды басыма,
 Бул не болар Ақбийке?
 Албырадым, адастым,
 Қатты қорықтым, жыладым,
 Қара шашым тарадым,
 Мақсетим болып қоя-қанат,
 Түм-тусыма қарадым,
 Қорғанар болып умтылып,
 Түм-тусымды қармадым,
 Қыйырдан қыя қараган,
 Қулашлы пәрин тараган,
 Әлемден шалқын ораган,
 Қатты қыйғыр, алғыр қыран,
 Тастан қайтпас кескир жәүхар,
 Алтын зире, көз — гәүхар,
 Ашыұна жолыққана,
 Болатуғын ең дүнья тар,
 Айбатланған ашыұлы,
 Қубладан келди ақсунқар,
 Қара құсқа қарады,
 Дәртлериме көп жарады,
 Қарсыласқан естен танды,
 Қәхәр менен ақсунқар.
 Қара құсқа пәнже салды.
 Бир тартқанда ақ сунқар.
 Қустын басын жулып алды.
 Қара бүркит жығылды,
 Ғапылда пайманасы толды,
 Әрман менен жүзи солды,
 Қара бүркит жығылып,
 Ақсунқар басыма қонды.
 Қубла жақтан жел турды,
 Басымдағы тақыям,
 Шамал қағып ушырды,
 Ели-халқым шуұласты,
 Қапталыма тығылды,
 Қанатын жайып ақсунқар,
 Шынг пенен цәрмана болды,
 Бул не болар Бийкежан?

Көзлерімде бардың даан,
 Жолында талай дүнья-мал,
 Мен жорыйман түсінди,
 Құлағың сал бийкешжан.
 Бир яр болды сениң дәртін,
 Өлгешіше биз қоюңдерің,
 Қабыл қылып көз жасынды,
 Абаданлық екен артың.
 Ҳақ жеткериң мурадыңа,
 Қабыллапты сениң зарың,
 Қулақ салып тыңлаңыз,
 Айтып берейин тымсалын.
 Тымсаллайын алдында,
 Кимлер достың, ким душпаның,
 Қулақ салғыл бийкешжан,
 Түсіннің тәғбір тымсалын,
 Қөріпсөн ғой нәрсе қоймай,
 Алдыныңда не боларын,
 Қара сур атлы айдарҳа,
 Булт дәү деген душпаның,
 Қайыстырса белінді,
 Солдырса бағда гүлниңди,
 Басыңдағы қайы уүайым,
 Изи қайыр Бийкешжан.
 Босағасын борлатқан,
 Керегесиң сырлатқан,
 Алтың баслы боз орда,
 Басыңдағы абырайын,
 Шаҳаразымға құрылсай,
 Ишине адамлар толса,
 Булт дәүдин адамынан,
 Атаныңдың қорыққаны,
 Душпанлар үйине толса,
 Толы жүртты жыйидырса,
 Керсендеп табақ қойылса,
 Түсніде той, оныңда гаўға,
 Атаңыздың басында,
 Азмаз гаўға болғаны,
 Изи қайыр бийкешжан.
 Жердин жұзи суў болса,
 Суўдың жұзи қуў болса,
 Жесир-жетим шуўласа,
 Залымнан дәўлет тайғаны,
 Тасып келген ылай суў,

Саган да
 Жесир-жетим шуулгаса,
 Оңында қуýанысқаны
 Гайынтан келип бар батыр,
 Шың қәўендер болғаны,
 Дүшпаныңың жұзи солғаны,
 Тұсніде сен жыласаң,
 Оңында щад болғаның,
 Дәртіне дәрман табылып,
 Исин онға айналғаны,
 Бул тұснинің бағдары,
 Арқадан келген қара құс,
 Атанаңыздан соратқаң,
 Дүнья-малын таратқаң,
 Узақ жерден талап етип,
 Аттың басын қаратқаң,
 Бир көрмеге зар болып,
 Ашық болып келатқаң,
 Булт дәў деген дүшпаның.
 Абат болған уллы шәхәр,
 Дүшпанына салып қәхәр,
 Қубладан келсе ақсунқар,
 Сарқып келсе алыстан,
 Пәнже салса бүркитке,
 Жұлып алса геллесин,
 Басыңа қонса бәтшәғар,
 Басыңа баҳыт қонғаны,
 Тымсалы солай бийкешжан.
 Ығбалын тазадан жанар,
 Лалазардур алма-энар,
 Набыт болып дүшпаның,
 Исин онға айланар,
 Ҳәүес болып атыңа,
 Халқыңанан бир дос табылар,
 Басың алса бүркиттиң,
 Булт дәўди өлтирип,
 Абырайың жабылар.
 Саган болар дуўшакер,
 Каплап келген ылай суý,
 Сарқып келген ақсунқар,
 Дәўлетин менен абырайың.
 Екеўи тенинен айланар.
 Қебейеди сүйген достың,
 Дүшпаның қайта бағынар,
 Бул тұснинің бағдары,

Тымсалы солай
 Душпашыңа ум.
 Тұлнар миңніп сайлағын,
 Даңқыңа сенин айланып,
 Ұзақ жерден ылғал урып,
 Бир қайсар жұртыңа келгени,
 Шыдай алмай дабылышын.
 Шын ашық болып сыртыңан,
 Мусылман ўалаятында,
 Бабахан патша жұртынан,
 Бир қайсаңдың табылғаны,
 Булт дәүдің бағын байлап,
 Яр жолында өзин сайлап,
 Жамалыңа иши қайнап,
 Он мың қолға өзин байлап,
 Қолында семсері жайнап,
 Талқанлап жер жұзин жайлаи,
 Файыптая бир батыр келгени,
 Хәүес болып дійдарыңа,
 Қапбақшы боп жамалыңа,
 Басың пай тигип жолыңа,
 Тай келгендей он мың жанға,
 Атыңды тутқан ядыңа,
 Шын қәүендер табылғаны,
 Бул түсіннің бағдары,
 Тымсалы солай Бийкешжан.
 Файыптап келгеп қайсаңы,
 Душпашыңды өлтирип,
 Саған не болғаны,
 Булт дәүдің басыңа,
 Ақырзаман салғаны,
 Душпашың елинди тазалап,
 Шын ашығың қосылғаны,
 Шының мениен сорасаң,
 Түсіннің солдур бағдары,
 Басыңдағы тақыян,
 Шамал қағып ушырса,
 Қызы абырайдан айрылып,
 Қубладан ескен қатты жел,
 Дәүге қылған уллы той,
 Саған миyrас болғаны,
 Қызы қәддинен айрылып,
 ·Қатың атағын алғаның,
 Талабың оцға айналды,
 Кейини қуўаныш бийкешжан.

Тақыянын

Басыңа сениң ақ салып,
 Қелешек жол баслармыз,
 Ұзын таслаң ұалақаны,
 Шығарып қайғы ңаланы,
 Басшы етип күйеў баланы,
 Тамаша жоллар баслармыз.
 Ели-халықты құйантып,
 Қөзи жаслыны жубатып,
 Тогыз күн удай той берип,
 Ұақтывымзды хошлармыз.
 Ашығың менен бир қосып,
 Қол усласып қайнаң-йошып,
 Қуұанышқа-қуұаныш уласып,
 Орамал сарпай улесин,
 Айрылмастай достыңа,
 Қуда қосқан қостиңа,
 Ийшалла қуұыстырармыз.
 Душланың гүли солғаны,
 Тилегиң қабыл болғаны,
 Халық еткен нәзәр салғаны,
 Сөзимниң шықпас жалғаны,
 Гә жарылқа, гә қарға,
 Айтып болдым бийкешжан,
 Түсінниң тәғбір тымсалын.

Әне, Ақбийкениң сөзин Шолпанай еситип, қуұанышы қойына сыймай, орнынан ушып турып, аяғына бас урып, маңлайынан үш мәртебе таўап қылып, исенди айтқан гәпине, дауа табылды дәртинге, құшақласып сүйеди, исенип айтқан шәртине. Бозордаға киргизип, түрли жерден биљдин деп, тоғыз түрли жемис қойып, жетпес түрли наң үйдирни, отыз түрли сарпай қойып, қырық кәніздиң «ағласы» деген ат берди. Ҳасыл паршалар кийгизди. Усының тәртиби менен болын деп кәнізлерди бас ийгизди.

* * *

Гөрүғлы:

Қектен енген беш нәрсенин,
 Эүел басы, сәри недур?
 Тәрти тилли, бири тилсиз,
 Басындағы пәри недур?

А шық

Қөктен сиғен беш нарсеппин,
Әүел басы бисмилладур.
Төрти китап, бири кишүар,
Бири Жабырайыл перийдур.

Гөрүгли:

Беш-бештен жоқары мешит,
Мешиттиң мийрабы недур?
Ишинде отырган мурғының,
Аты недур, жеми недур?

Ашық Айдын:

Беш-бештен жоқары мешит,
Мешиттиң мийрабы бирдур.
Ишинде отырган мурғының,
Аты Ғәзийип, жеми нурдур.

Гөрүгли:

Ол кимсе отырар төрде,
Мағрыұпат ашарлар дәрде,
Қырық шилтеп жәм болған жерде,
Тилиниң әзбери недур?

Ашық Айдын:

Дәрүишлер отырар төрде,
Мағрыұпат ашарлар дәрде,
Қырық шилтеп жәм болған жерде,
Хақтың лутпы әзбарыдур.

Гөрүгли:

Ол кимсе анадан болды,
Атасына неке қылды,
Рәүшан айтар, Ашық Айдын,
Ери недур, дәни недур?

Ашық Айдын:

Айдын айтар күйди жаным,
Паяны жоқ бил дүньяның,
Адамата Ҳаўаананың,
Хәм атасы ҳәм еридур.

Оне, бул саўал-жыныштың «Хаў, таңсыр, сен» деген сөзүн жүйән бердиң, еди, миң болды. Кеш ияты, ертеси менеп таш атты, әлем мишаўýар болди.

Remove Watermark

Wondershare
PDFelement

Алқысса: Булар бул мәслик кеңеп тұра берсни, ендиги көнти Шралы ханнан еситин. Юсупбекти Хорезм деген бир қаласына бек құлды. Ахметбекті Хазарыс деген бир қаласына бек құлды. Елиnde Нәдир сұltан деген бар еди, аның бир сулыу қызы бар еди. Оны Ахметбекке атап қойды. Соншаш соң Юсупбек Алайхожа ийшанды, Ахметбек Шайқы шарап пышанды қол берди. Юсуپ-Ахметтің ҳаўазы Магрып пепен Машырыққа даңқы түсти. Булар бул мәслигінде жата берсни, ендиги хабарды Мысыр шатындағы еситин. Бул жүртқа Юсупбек, Ахметбек деген екеўинин ҳаўазасы түсти, оның Гөzzалша деген патшасы бар еди. Оның 360 шәкірті бар еди, күндерде бир күн Гөzzалина жатын түс көрді, түспінде әжайып ис көрді, онда мышандай ҳодийселерди ушыратты. Ол: ғәзийнесине кирип, бир ләгеп тұмланы басынан көтерип баратыр еди, көшениң, еки жағынан екінші жолбарыс шығып, патшага тарпа жабысты. Оның еки аяғын мөккам тутып алды. Патша естен айырылып, жер құнақлаған жыбылды. Тилла жерге шашылды. Аұзынан бир қара құс ушын шығып кетти. Патша бир дем алды, өз ұалына келмей-ақ оның кетти, ояиса таң атып турған екен. Елатынан барлық жас ұл-көплерин жыйнап, хожа, қазыларын шақыртып, түсні баян етти. Ҳешким оның түснин бағдарын билмеди. Ҳенкимнен жуурап та болмады. Сол жерде бир беги тұрын шатында арыз етти: «Әй, сұltаным, тилла сарайға көрүән басы Шынымашын шәхәринен келип түсти, оның үш түйе китабы бар ҳәм өзи Мысыр шәхәринен хабардар, сол адамды алдырсанлар, түсніздің тәпсінин сол адам табар, — деди.

Патша: — Жәллад! — деди. Еки жәллад таяр болды, жаңағы келген саұдагерди құуып келди, патшаның алдына әкелиүге жиберди. Тез үақытта саұдагер таяр болды. Бабақамбарды көтерип таhtына миндириди. Өзи пәste тұрып, Ба-бақамбарға қарап, түнде көргөп түсні биrim-биrim баян етеп тұрыпты:

Тах үстинде жатыр едим бир кеше,
Еки жақтан еки жолбарыс келдилер.
Жаныма қаст етти менин ол' нешше,
Тұм-тустан мени қамап турдылар.

Айбатланып маған қарап жууырды,
Зәхәринен қәўметлерим бүгилди,

Жан ашыў, шашырап турдым орнынан,
Сиз хабар алдыныз мениң ұалымнан,
Бир қара құс ушты мениң аўзынан,
Басынан айшағын көп ўақ турдылар.

Сизлер шердур алдыңыздан өтисип,
Жүргегім ҳәр қашан қайнаң питисип,
Онлы-солдан ләшкөр келди жетисип,
Елатым өзиме душпан болдылар.

Гөzzал мәдәт, жанда рәхәт қалмады,
Тәnde мәдәт, жанда рәхәт қалмады,
Сорадым тәпсін ҳешкім билмеди,
Түсімнің тәпсіні баян етиңдер?

Алқысса, Гөzzал шаҳ бул түсін баян еткеннен кейин Ба-
бақамбар Гөzzалша патшаның түсін жорып, бир сөз деп
турыпты:

Гөzzал шаҳым түсің баян әйлесем,
Юсуп алар шәхөрінді патшайым.
Ойланбайын туұрысынан сойлесем,
Юсуп алар шәхөрінді патшайым.

Еки жолбарыс Юсуп иенен Ахметдур,
Босап қалған уллы шәхөр қаландур,
Бул түсініз өз басыңца аламдур,
Юсуп алар шәхөрінді патшайым.

Қотерген ләгениң сенин жавыпидур,
Жерлерге шашылған қызыл қашыпидур,
Басыңнан қозғалған дәүлет багындар,
Юсуп алар шәхөрінді патшайым.

Ырасынан айтпақ бизге сүннетдур,
Хәрбир айтқан сөзим жаңға мәдатдур,
Мысыр булманларда ҳәзиret үмметдур,
Юсуп алар шәхөрінді патшайым.

Хорезмде барды Юсупбек атлы,
Саз бенен сәүбети сондай ҳәсиretли,
Түсінде сол болған жолбарыс сүүретли,
Юсуп алар шәхөрінді патшайым.

Басларыңды қалап қояр күйдирии,
Көнелерин өлик пәнен толтырып,
Өз мурныңды өзинизге жедирип,
Юсуп алар шәхәрниди патшайым.

Шаҳым сениң ираңқың иеге қуўарды.
Аспаннан төрт китап тащирим жиберди.
Әлийдин шәкирти Бабақамбарды,
Юсуп алар шәхәрниди патшайым.

Алгәрек, бул сөзден кейин Ахметбектің жұзы қызарып
үйқыга мейил болды. Жатып түс көрди. Түспіле бабаға қа-
рап, бир-бір баян қылды:

Бабажан жатыр едім мен аүҳад көрдім,
Еренлер кирдилер түсіме мениң.
Әрептей әкелип бир жыға пәрди,
Қыйылып шаныштылар басыма мениң.

Ереңлер алдыма келин турдылар,
Маған нешше мәхрибаплық қылдылар,
Биреүін арқама пәнже урдылар,
Қамар байладылар белиме мениң.

Ахметбек зинданда жапа шеккенлер,
Көзлеринен қанлы жасты төккенлер,
Айтқыл баба булар кимлер екенлер,
Қос жыға шаныштылар басыма мениң.

Анда Бабақамбар Ахметбекке қараап, көрген түслеринин
тәсипин бир-бір баян қылар еди:

Әүел сәхәр келген сениң қасына,
Султан Үайис пиyrин еди жан балам.
Қос жыға шанышқанлар сениң басыңа,
Шаҳимардан пирин еди жан балам.

Минажатлар қылып аспанға бақсан,
Сениң ушын көзлеринен жас аққан,
Зинданың ишинде шыралар жаққан,
Хәким ата пирин еди жан балам.

Сениң ушын ыстанатар сарақла,
Жұрек багрың бөрхә отларга дағлан,
Юсуп ағаш менен қосылып жылап,
Жамалыңа зар болынты жан балам.

Алғарез, булар бул сездең кейин қудаға жылап, тазадаң дәрет алып жаттылар. Жатып түс көрді. Түсінде ғайыбы ийерен қырық шилтер келини қолына үш қызыл гүл беріп, арқасына үш пәнже урып, енді ҳеш гәп болмас деп көзинен ғайып болды. Бул түсті көріп, шашырап ояңды. Қуёнганаңынан барып, Бабақамбарды оятты. Бабақамбар басын көтерип қарап, әй Юсупжан-ай, сениң түсінде көргеллерінди мен онымда көріп, сөйлесіп атыр едім, сен ояттың, мениң мұрадым ҳасыл болмады, деп Юсупбектен саўал сорады. Юсупбек жуўап берди:

Бабақамбар:

Сәхәр ўақта жатқанында,
Түр дегенлер кимлер еди?
Жәншет ғұлдің жапырағынан,
Үзіп берген кимлер еди?

Юсупбек:

Сәхәр ўақта ҳәзи्र болған,
Бабам Эллий пирлер еди.
Жәншет ғұлды үзип берген,
Шәхимардан пирлер еди.

Бабақамбар:

Мұнайып оқы-солында,
Ҳасыл қамарлар белінде,
Нурдан ҳасасы қолында;
Хәзір болған кимлер еди?

Юсупбек:

Минген адалат тахтына,
Қаба Хусайының баҳтына,
Асқанда дүлдүл атына,
Минген Ахмет пирлер еди.

Сәхәр жан,
Арқана пәнжелер урганлар,
Қолына үш гүл бергенлер,
Хабар бергил кимлер еди?

Ю с у п б е к:

Пидә болсың бул шийрин жан,
Ереңлер болды миңирбан,
Әбнүбәкир, Омар, Оспан,
Қуда сүйген қуллар еди.

Б а ба қ а м б а р:

Миңгени ҳақтың дүлдүли,
Атым әлемге белгилі,
Зулың қарлы, қара тоңли,
Он пішиңде кимлер еди?

Ю с у п б е к:

Тутар алланы язына,
Табар кеүлнинң шадыны,
Биссен ол елдин атыны,
Хәзирети Элдің пирлер еди.

Б а ба қ а м б а р:

Зұлымлық көрген дүньяда,
Миңнети артып зияда,
Еки ғошшақ шақызада,
Хабар бергил кимлер еди?

Ю с у п б е к:

Саўаш етип душпан менең,
Көр бала да шейит өлген,
Өз басына ғаўға салған,
Хәсен, Үсен гүллер еди.

Б а ба қ а м б а р:

Саҳралар шеккен наласы,
Қуданың сүйген ол баласы.
Ұзын бойлы, қара киси,
Айтқыл балам кимлер еди?

Мустафаны достым деген,
Жапы-тәни менен сүйгөн,
Расиүли липасын кийгөн,
Султан Үайис пирлер еди.

Б а ба қ а м б а р:
Қамбар айттар болдым кәбап,
Қылалмадым изни таўап
Бергил балам маған жуўап,
Мәдет берген кимлер еди?

Ю с у п б е к:
Юсупбекдур көрдим әжеп,
Үйреттилер илим эдел,
Алаў хожа Шайқы Шарап,
Палұан ата пирлер еди .

Алқысса, андан соң Бабақамбар айтты: «әй Юсунжан, көрген түслериң ырас екен, қолына үш қызыл гүл берген болса, уш күнпен кейин азат боларсан, арқаңа үш пәнже үрған болса, елине барып, қайтып келип, душпаңларынды алыш, мақсет-мурадына жетерсөң, улым!», — деди. Юсуп — Ахмет бул сөзді еситип, орынап турып қуллық қылды. Ашық Айдын устазы менен Нәжептің саўал-жуўап айтысы: Устазы саўал сорайды, шөкірти мәни береди. Еккиси яғлы-бәрли айтысыды.

У с т а з ы:
Әүел бул дүньяға ој номе келди,
Иним шайыр болсаң мундан хабар бер?
Нени уста туттың педен мәй иштиң,
Иним шәкирт болсаң айдаң хабар бер?

Н ә ж е п:
Әүел жатыр едим, турдым жайынан,
Меннен саўал сорсаң мәни шул болар.
Әүелде дүньяға маныжан қус келди,
Пирим пәтия берсөң мәни шул деди.

У с т а з ы:
Нешик геўдеси бар, нешик басы бар,
Үлкен геўдеси бар, улық башы бар,
Үш жуз жигирмала асық жасы бар,
Нәжеп шайыр болсаң айдаң хабар бер?

Үлкен геўдеси бар, улық оашы бар,
 Еркек арасында жүрген тоҳири бар,
 Ҳәр қанатта үш жұз алиыс ата құйрық пәри бар,
 Меннен саўал сорсан мәни шул деди.

У стазы:

Ол немедур таң атқанда шоқ болар,
 Ол немедур күн шыққанда йоқ болар,
 Ол немедур атылмайын оқ болар,
 Нәжеп шайыр болсаң андын хабар бер?

Нәжеп:

Ол үркөрдүр сәхәр ўақта шоқ болар,
 Ол жуулдыздур күндиз күни жоқ болар,
 Ол өлімдүр атылмайын оқ болар,
 Меннен саўал сорсан мәни шул деди.

У стазы:

Ол нәмедур арқасында ағзы бар,
 Ол нәмедур қанасында мағзы бар,
 Ол нәмедур ишпес-жемес ағзы бар,
 Нәжеп шайыр болсан андын хабар бер?

Нәжеп:

Ол дигирман арқасында ағзы бар,
 Ол буудайды қанасында мағзы бар,
 Ол дигирман ишпес-жемес ағзы бар,
 Меннен саўал сорсан мәни шул болур.

У стазы:

Ол нәмедур аспан көкке доланған,
 Ол нәмедур жерге қарап еленген,
 Ол нәмедур қолын жайып тиленген,
 Нәжеп шайыр болсан андын хабар бер?

Нәжеп:

Ол бултдур аспан көкке доланған,
 Ол жамғырдур жерге қарап еленген,
 Ол жетимдүр қолын жайып тиленген,
 Меннен саўал сорсан мәни шул болур.

Ол қус қай булақтың морын суу, морын,
Неден ләрзем алыш тырнағы түшти,
Неден ләрзем алыш тенкири түшти,
Нәжек шайыр болсаң андын хабар бер?

Нәжек:

Ол қус Қантайының басынан ушты,
Ушты, Абылайсаң дәръясынан сүү ишти,
Ай қақты, тас қақты, он аяғының тырнағы түсти,
Менинен саўал сорсан мәни шул болур.

Устазы турып, балам жетилген екенсөн деп пәтиясын берип жуұабын береди.

Хамра:

Сәхәр ұақта жатқанымда,
Тур дегенлер кимлер еди?
Ушлап сениң қолларынан,
Жүр дегенлер кимлер еди?

Хүрлиқа:

Сәхәр ұақта жатқанымда,
Әлий бабам тур дедилер.
Ушлай мениң қолларымнац,
Балам жолға киүр дедилер.

Хамра:

Қай жерге бардылар алыш,
Кимлер отырды жай алыш,
Пиялаға шарап салып,
Кимлер кесе дер дедилер.

Хүрлиқа:

Гүмбезге бардылар алыш,
Еренлер отыр жыйналып,
Пиялаға шарап салып,
Пийрим кесе бер дедилер.

Хамра:

Хамра айттар яд әйлесем,
Сырымды баян әйлесем,

Хұрлиқа:

Хұрлиқадур яд әйлесем,
Сырымды баян әйлесsem,
Неке қыйған атын айтсам,
Хәзирет Омар пир дедилер!

* * *

ХОШЛАСЫУ АЙТЫСЫ

Фәріп пенен Шасәнеминң хошласыў айтысы:

Шасәніс:

Бүштап кетер болсан Әлең шырғаңға:
Бар Фәрибим саўлық пенен келгейсөн,
Мен сени тапсырдым қәдір қудага,
Бар Фәрибим, саўлық пенен келгейсөн?

Фәрни:

Екеўимизди айралыққа салмаса,
Жылама Сәнемжан, кетсем келермен.
Әжел жетип пайманамыз толмаса,
Жылама Сәнемжан, кетсем келермен!

Шасәнім:

Сеннең қалып солды бағымның гүли,
Гүлімнен ушырдым шайда бұлбұлди,
Мәгар ести бизге айралық жели,
Бар Фәрибим, саўлық пенен келгейсөн?

Фәріп:

Мени кетти екен деп шытпа қасынды,
Құмар ала көздең төкпе жасынды,
Бир алла онғарсын сениң исинди,
Жылама Сәнемжан, кетсем келермен!

Шасәнім:

Буннан кетер болсан таўлар думандур,
Жамалың көрмесем арзыў-әрмандур,
Айралықтын күни ақырзамандур.
Бар Фәрибим, саўлық пенен келгейсөн?

Мени кетти

Қызыл жүзин сен сарғайтып солдырма,
Достың билесин; душпанларға билдири ме,
Жылама Сәнемжан, кетсем келермен!

Шасәнәм:

Буншан кетер болсаң изиң излейни,
Кесип-кесип қара бауырым дузлайын,
Жети жылдың ўәдесини гөзлейин,
Бар Ғәрибим, саұлық пенен келгейсен?

Фәріп:

Мени кетти екен деп бунша жылама,
Құмар ала көзге тубар байлама,
Жолым узақ, енді мени еглеме,
Жылама Сәнемжан, кетсем келермен!

Шасәнәм:

Ғәрипжан айтайын, бизде не ҳал бар,
Қим саған жәбир етсе, сен оған жалбар,
Кеүлім қайғы-ғамда, жүз мың қыял бар,
Бар Ғәрибим, саұлық пенен келгейсен?

Фәріп:

Мей кетер деп түспе қыйып ҳалларға,
Өзниди салмағыл қыйлы-қалларға,
Душпан масқаралап шықса жолларға,
Жылама Сәнемжан, кетсем келермен!

Шасәнәм:

Жол менен барады ярымының жолы,
Пал менен шекерден шийрииди сөзи,
Жолында гададур Шааббаз қызы,
Бар Ғәрибим, саұлық пенен келгейсен?

Фәріп:

Үйден шығып, алма мойнын талдырма,
Азап шегип қызыл жүзин солдырма,
Ғәрипти көз жасын менен өлтири ме,
Жылама Сәнемжан, кетсем келермен!

ден Шасәнем Фәрипке рухсат берип жибереди¹.

* * *

Фәриптиң патшаның қысымына ушырая,
Бағдатқа кетермен болғандағы
Шасәнем менен хошласыў айтысы:

Фәрип:

Ах урып дат етип, бозлан жыладым,
Жыла Сәнем айралықтың күнидур.
Көзинен жас төғіп, бағрың датладың,
Жыла Сәнем, айралықтың күнидур.

Шасәнем:

Дизеден қуўат кетти, белдес мәдәрим,
Қолдан кетти, сабыр менен қаарым,
Енди төрк әйлеўим, наымысым, арым,
Тыңып-тыңып зар жылайман, Фәрибим.

Фәрип:

Фәрип айттар, кетсем жоллар думандур,
Жамалың көрмесем арзыў-эрмандур,
Бүгін айралықта ақырзамандур,
Жыла Сәнем, айралықтың күнидур.

Шасәнем:

Шасәнем дер, баўырым пара қыларман,
Гүмша гүлим ашылмайын соларман,
Гүл жузин көрмесем ақыр өлермен,
Енди баўырым қан әйләйин, Фәрибим.

Шасәнем де Фәрип пепен кетпекши болады. Соңда Фәрип Сәнемнің кеўлин жубатып, екеўи айтысады.

Фәрип:

Кеше-күндиз бул ашықтың дәртинен,
Мениң ушын себил болма, Сәнемжан,

Шасәнem:

Пәлек және айралыққа баслады,
Жыла десен зар жылайын, Фәрибим.
Мәлемат қайғысын басқа таслады,
Сениң қайдан мен табарман, Фәрибим.

Фәрип:

Хәлек болып ҳәр тәрепке бағыпсан,
Тилал ҳәйкел өнириңе тағыпсаң,
Қолларыңа қызыл қына жағыпсаң,
Жыла Сәнем айралықтың күнидур.

Шасәнem:

Айра түсип бас кетерип бақлайман,
Матам тутып тилла, ҳәйкел тақпайман,
Жұзге қынал, қолға қына жақпайман,
Матам тутып, зар жылайман, Фәрибим.

Фәрип:

Айра түсип қайғы менен жүресен,
Енди мен кетемен жуўап бересен,
Енди бизди мәхшер күни көресен,
Жыла Сәнем, айралықтың күнидур.

Шасәнem:

Енди жуўап, ярым Бағдатқа барың,
Тири болсам мен аларман хабарың,
Қалмағай мәхшерге ярым дийдарың,
Саў-саламат хош қалғаймыз, Фәрибим.

Фәрип:

Зыя-зулпың бешден таллап дүзетпе,
Мени келеди деп жоллар гүзетпе,
Сыр билдирип, душпанларға сөз етпе,
Жыла Сәнем, айралықтың күнидур.

Шасәнem:

Бахты қара еттиң сен ярым болып,
Сен де мен деп себил болдың Фәрибим.
Кеше-күндиз мәлематқа дус болып,
Сен де мен деп себил болдың, Фәрибим.

Фәрип
Хақ деп әйлесин оәрәз зыядә,
Жолға түсип жүрип пайыў-пияда,
Сен де мен деп себил болма Сәнәмжан.

Шасәнем:

Шасәнем дер, көзден қанлы жас төгер.
Айралық қолынан шарабын ишер,
Нашар сиңлин менеп күниң көнирер,
Сен де мен деп себил болма Фәрибим, —

деп хошласып кетеди.

* * *

ХҮРЛИҚА МЕНЕН ҲАМРАНЫң ХОШЛАСЫУ АЙТЫСЛАРЫ

Хұрлиқа:

Буннан кетер болсаң Мысыр шәхарине,
Ярым сени бир аллаға тапсырдым.
Алла салды айралықтың дәртіне,
Ҳамра сени бир аллаға тапсырдым.

Ҳамра:

Мени кетти дейип ғамғұн болмагыл,
Тез келермен перийзатым хош енди.
Қызыл ғұлдей иреңки йұзиң солмасын,
Қара көзим, шийрин тилем хош енди.

Хұрлиқа:

Келермен деп мениң жаным аларсан,
Кетермен деп жанға отлар саларсан,
Бул кеткен соң неше айда келерсөң,
Ҳамра сени бир аллаға тапшырдым.

Ҳамра:

Мен көрдим ашықны аҳ менен ўайда,
Барып сабыр қылсан тилла сарайда,
Өлмесем келермен қайтып үш айда,
Көрискенше сәўер ярым қош енди.

Шын ашықман йол
 Бир алладан беш ўақ намаз қарызым бар,
 Жолың қарап үш айғаша сабырым бар,
 Бар Ҳамрайым бир аллаға тапшырдым.

Х а м р а:

Ҳамра айттар Ҳысыраў шаның уғлыман,
 Сендеқ пәрий ушын баўыры дағлыман,
 Та көргенше бул ўәдеме бағлыман,
 Та көргенше ала көзлим қош енди.

Х ү р л и қ а:

Ашық Ҳұрлиқа дер өтинип зарым,
 Мен бүгін ташладым намысым-арым,
 Қөрискене болмас сабырыў-қаарым,
 Бар Ҳамрайым, бир жаббарға тапшырдым.

2-ВАРИАНТЫ

Х ү р л и қ а:

Муннан кетер болсан Қызыр журтына,
 Ҳамра сени бир аллаға тапсырдым.
 Мени салдың айралықтың дәртине,
 Ҳамра сени бир аллаға тапсырдым.

Х а м р а:

Мени кетти екеп деп гамгұн болмағыл,
 Тез келермен пәрийзатым хош енди,
 Таза ғұлдей ашылғанда солмағыл,
 Тез келермен пәрийзатым хош енди.

Х ү р л и қ а:

Жыламай нәйлейин кеўлим бузылды,
 Мұхаббат рашдасы жаннан үзилди,
 Пешанама бул нे қысмет жазылды,
 Ҳамра сени бир аллаға тапсырдым.

Х а м р а:

Мени кетти деп болма сәркардан,
 Қыз бақышына жанымдур қурбан,
 Бес күн аман болсын тәнде әэзиз жан,
 Тез келермен сәўгер ярым хош енди.

Нешше сүрэг
Сүре алмадым ишратиңди, саланды,
Адамзатсан ҳеш көрмедим опанды,
Хамра сени бир аллаға тапсырдым.

Х а м р а:

Сенниңдегі ҳамдаңдин жуда болғанша,
Өлген яқшы сеннең бирдей қалғанша,
Бийсабырлық қылма тәх мен келгеше,
Тез келермен, перийзатым хош енди.

Х у р л и қ а:

Келермен деп ақыл-хүйшым аласан,
Кетермен деп жанымды отқа саларсан,
Ҳала мушнаң кетин қанаш келерсен,
Хамра, сени бир аллаға тансырдым.

Х а м р а:

Сенсиз құним кешер ақ билең ўай да,
Барып қарап етлей жыл билең айда,
Өлмесем келермен жәнең үш айда,
Тез келермен, перийзатым хош енди.

Х у р л и қ а:

Хүрлиң дер жапа билең жәбиirim бар,
Шың ашықпан жол үстинде қәбиirim бар,
Аман келсөң үш айғаша сабырым бар,
Хамра, сени бир аллаға тапсырдым.

Х а м р а:

Хамра айтар бул ярын өзге болмаса,
Әжел жетип сол пайманам толмаса,
Жаным шығып, жолда лашым қалмаса,
Тез келермен, перийзатым хош енди.

3. ТИЛЕК, СОРАУ — ЖУУАП АЙТЫСЛАРЫ

* * *

**«Алпамыс дәстанындағы Қаражан менен
баласы Доспамбеттиң айтысы**

Қ а р а ж а н;

Бендең деген халық әйлекен құдирет,
Мен жүриппен сени жалғыз балам дең,

Доспамбет:

Шүү-шүүләймен, аттың басын бураман,
Мен де ата Баршын қызға талабан,
Дослар болсаң сен болыпсан өзбекке,
Сол достыңын мен бәтшесин ураман.

Қаражаи:

Бедеў жалын ылғаллы күни өрсийн,
Қартайсам да хызметинде журейин,
Иркип тур атыңың басын Доспамбет,
Арзайым қызды алып берейин.

Доспамбет:

Ким оздырар қарасынан аласын,
Ким береди қолындағы санасын,
Ярым жоқ дилдарым Баршыннан басқа,
Бәлетледим достыңың тапқан анасын.

Қаражаи:

Ғазлар қонып, үйрек ушар қолимнен,
Ғайратым қашырма балам белимнен,
Кейнинде жеткерсена Доспамбет,
Қыз алып берейин сүйген елиңнен.

Доспамбет:

Ата айтқаңыца қулақ салмаймаң,
Өз айтқаным болмаганиша қоймайман,
Тек ғана Гүлпаршын яр көрек маган,
Басқа он мын қыз берсең де алмайман.

Қаражаи:

Алпамыс достыма болмасын уят,
Достымың мойнына обалы кадат,
Жалғызым атаңды жеткер кейнине,
Достымың сиңлисін алып берейин, —
Гүлпаршын сулыұдан он есе зыят.

Доспамбет:

Атлар шаўып бәлент тауда лалаңды,
Мен қабыл етпеймен сенин тобанды,
Атым озса Баршын қызды аламан,
Жаңа таптың ата алдар балаңды.

Мәстан**Мәстән:**

Миңгөн бедеүім жоласпас,
Дәүлетли жолдан адасиас,
Берсөң кетейин усы жерден-ақ,
Маган төрлер жараспас.
Қартайған адам шырағым,
Жақсы-жаманды санааспас,
Берсөң кетейин усы жерден-ақ,
Кемпирге төрін жараспас.

Арзайым:

Ат сүрииңген хан тасына,
Рәхим әйлс көз жасыца,
Саўғаға берейин мамажан,
Тилегиң қабыл анажаш,
Келгіл бери от басына,
Көрмей-көрмей көттен бери,
Сағынып қалыппан жай мама,
Жақынлаңқыра жамбасыма.

Мәстән:

Ат сүринсе хан тасына,
Рәхим етпеймен көз жасыца,
Берсен кетейин усы жерден,
Маман бармас от басына,
Атаның бас душпаны,
Құрымсақтан келгей өзбек,
Жараса берсин жамбасына.

Арзайым:

Сизди мәстән мама дер ек,
Бизден сизге саўға керек,
Саўға көрек болса ана,
Келсен бойма беррегирек,
Ақ шашлы алжыған мама,
Өтсөң бойма төрретірек,
Келсен бойма беррегірек?!

* * *

ГЕРУҒЛЫ МЕНЕН ҚЫРМАНДӘЛИНИҢ АЙТЫСЫ:**Геруғлы:**

Сүү бойында турған гөzzал,
Назлы яр суў бер ишели?

Қырмандәли:

Сүўымды бермеспен яда,
Дұш, өзин суудан ише бер.
Сениңдей көндүр дүньяда,
Дұш, өзин суудан ишебер.

Геруғлы:

Ожа ағдан аша билмен,
Фәним көрсем йоша билмен,
Мен бир қәсте түше билмен,
Назлы яр суў бер ишели?

Қырмандәли:

Ашық болған кәнден өтер,
Ярдың шийрин ләбин татар,
Қәсте болған үйде жатар,
Дұш, өзин суудан ишебер.

Геруғлы:

Узын-узын обанызға,
Мийман болсам орданызға,
Қул болайын бабаңызға,
Назалим суў бер ишели?

Қырмандәли:

Узын-узын обам жоқдур,
Мийман алар ордам жоқдур,
Қул боларға бабам жоқдур,
Дұш, өзин суудан ишебер.

Геруғлы:

Биздүр Геруғлы мәрдана,
Емсем ләбин қана-қана,
Сендей яр тапсам баҳана,
Назлы яр суў бер ишели?

Қырмандәли:

Қырмандәли қыз дийерлер,
Еки көзинни оярлар,
Сизди бул жерде соярлар,
Турма, бул жерден қаша бер.

— Ҳо-ҳо, Қырман,
айтыстым, женилдим, сиди гүресин шамамды көренин,
— деди.

Горуглы менен Базергениң айтысы:

Гөрүлү:

Уша дағдан доңип келдим жашына,
Закатыңды бизге бергил, Базирген?
Өзиң себеп болып келдиң қашыңда,
Закатыңды иркилмей бер, Базирген?

Базерген:

Арзыү әйлел келдим Шамалы белине,
Өзи өлмей закат бермес, Базирген.
Мен қорықмәнем ҳәр адамның сөзинен,
Кәлле кетмей, закат бермес, Базирген.

Гөрүлү:

Отиңды аларман еккى көзинен,
Әзер әйле ғош жигиттиң сөзинен,
Дағлар саза берер Ғайрат зэрпинен,
Закатыңды бизге бергил, Базирген?

Базерген:

Мен нәмәртпен сениң башын алмасам,
Қанлар төгил, журтың ойран қылмасам,
Сайлап сәүтген перийзатың алмасам,
Йоқса Шәбистана қайтmas, Базирген.

Гөрүлү:

Бүгүн мениң ким екеним билмедиң,
Ер Йигитниң ерлигини көрмедин,
Лашың дүзде қалар болды билмедиң,
Тақыйық өлер болдың шул күн, Базирген.

Базерген:

Бүгүн сениң ким екениң билменем,
Сениндей душшанды көзгө илменем,
Хақтан пәрман болмағанца өлменем,
Өзи өлмей, закат бермес, Базирген,

Гәргүлгүл айттар
 Ҳақтың даргайында сөүген Құлдырдур,
 Мурадім — маңсетім қассап уғылдыр,
 Закатыңды енди бергил, Базерген?

Б а з е р г е н:

Сениң менен бул майданда алыспай,
 Қылышласып бир-бір наиза салыснай,
 Қарсыласып жағаға қол урыспай,
 Кәлле кетпей, малын бермес, Базергән.

* * *

«Ерзийұар» дәстанындағы Ерзийұар менен
 Заурия қыздың айтысы

Қ ы ҙ:

Сыйпайсан тап берген жаңа мұртыңды,
 Сөйтіп қоздырдың сен мениң құртымды,
 Жөн сорасыў бурынғыдан қалған жол,
 Маған баян әйле ели-жұрттыңды?

Ж и г и т:

Мәхійтабан яңлы мениң гүл жұзам,
 Ҳәсен шаның әүладыман мен өзим,
 Ҳаслымды мен сизге баян әйлеймі,
 Жұрттыңды сорасаң мениң Хорезм.

Қ ы ҙ:

Баян еттиң бала ҳаҫсия-затыңды,
 Оқып көрдім пешананда хатыңды,
 Атаныздың аты болса Ҳәсен хан,
 Бала баян әйле өзиң атыңды?

Ж и г и т:

Қәхәриме душпан болған сазыұар,
 Хорезмде даңқым асқан бақадыр,
 Қуда боласаң ба сорап атымды,
 Атымды сорасаң мениң Ерзийұар.

Қ ы ҙ:

Бала түсиңдин бе мениң ойыма,
 Бойыңды мұнәсип көрдім бойыма,

Магап ыл:

Жолын түсн келгенескен түннан.

Жигит:

Гөззалға мұнәсип мениң бойым бар,
 Бирақ, сепиен басқа бөлек ойым бар,
 Сауалыңыз болса сора еглеме,
 Қыстаў баратырған қызық тойым бар.

Қыз:

Бала қоя түрғыл қыстаў тойынды,
 Басқа жаққа аўдарманыз ойынды,
 Хорезм журтынаң көлгөн ғош жигит,
 Ашық болдым көрни сөрүп бойынды.

Жигит:

Қазаң урмай ғұмшалы гүл солмайды,
 Ханиның кеүли қарашаға толмайды,
 Гөззал мениң қыялышында кетиргил,
 Зернігарға тез жетпесем болмайды.

Қыз:

Билемінди салып алма мойныма,
 Мийрин қансын перніжаттың ойнына,
 Бағыма кир, азырақ арам алып кет,
 Кирил жәннет яилы мениң қойныма?

Жигит:

Жамалын көрмеге болып интиzar,
 Мәстән ананызға болдым гириптар,
 Не қылайын қойынынды, жәннетти,
 Зернігар журтында ашық ярым бар.

Қыз:

Ашығынды қойып мени алмасан,
 Ақ мойныма билегинди салмасан,
 Анам кийик етсе, мен ийит етемен,
 Зийүар мени ҳаялықта алмасан?

Жигит:

Алла бағымды ашса қуллы дөнемен,
 Әжел жетсе лаўласап оттай сөнемен,
 Не болса да ашығының жолында,
 Алла басқа салған иске көнемен.

Ашығым де

Ашығыңыз перијазат на, инсан ба?

Зернigarда ашығынды баяп ет,

Күн көрсетпей жер астында бақсац да.

Жиғит:

Сейлеленде сөзи шийрши, ләби пал,

Ақ жүзине жарасады қошша қал,

Зернigarда ашығымды сорасац,

Аманшаның қызы, аты Айнажамал.

Қыз:

Айнажамал болар Гөхийбулұрда,

Барып қызды аламан деп урынба,

Әтирапын түлсім менен бәнт еткен,

Барсан бәнт боласан қыздын торында.

Жиғит:

Қазам жетсе қызыл гүлдей солайын,

Алла бахтымды ашса тасып толайын,

Излеп барып ашығымың журтында,

Яр бәнт етсе торында бәнт болайын.

Қыз:

Дәўлерди бәнт етни қойғап жолында,

Әждарха дем шеккен оци-солында,

Барып аламайсан Айнажамалды,

Барған менен бәнт боласан қолында.

Жиғит:

Ашықлардың бул дүньяда бауыры қан,

Жол таба алмай болдым шөллөрде сарсан,

Кийик болдым, сол апаңын қолында,

Яя жолында мәнде жоқты ҳеш пәрман.

Қыз:

Бағларында бүлдиреди мурғызар,

Оянады уйықлап жатқан залымлар,

Тұтып алар дәүін менен периси,

Болма батыр залымларға гириштар.

Саўаш кү
Ожел жетпен төмөнкүштөңдөң күнгөн
Тұтын алса мени дәүи, периси,
Яр жолында өлгөн мәртте не әрман?

Қыз:

Араладым ҳәсер таўдың тасыны,
Алған екен ондай шайтан ҳуўышынды,
Ҳәлек болып батыр, қалаға барсаң,
Дәүи периси кәбап етер гөшинди.

Жигит:

Қулақ салғыл Зәйриядай перийзат,
Шын ашықлар ҳеш болмайды биймурат,
Мен интизар Айнажамал арыўға,
Нәсиятың бизге болар бул күп дәрт.

Қыз:

Есит Зийәр мениң айтқан дадымды
Сормаспсысан ләптө шекер-қантымды,
Ашық құшағыма қайрылмай кетсөн,
Умытпаспан сениң берген пәнтиди.

Жигит:

Атым Зийәр, өзим палұан, батырман,
Қаймықпаспан сендей ғәлел қатыннан,
Қолдан келсе кескил мениң басымды,
Мен өлейин сол ярымын артынан.

Қыз:

Қыялмайын саған айттым нәсият,
Ашықлықтан жүргегимде жанаң от,
Бир пери деп кеше бердин жаңынан,
Қәхәрленсем мен саларман саған дәрт.

Жигит:

Душпан титирер мениң Зийәр атынан,
Қоллар салдың палұаныңың бәнтинен,
Айнажамал қызды көрмей жаңанда,
Мен сүймеспен басқа ләби-қантынан,

Анамның қоль
Меппен жақсы
Сал мойныма ақ арыстай билегинц,
Бул дүльялпың қызығын көр адамзат.

Жиғит:

Хәй, Заўрия! Қулагың сал зарыма,
Айнажамал қызды құшсам баўрыма,
Тыңламайман айтқаныңды бәрибір,
Нахақ қалма мендей мәрттиң қанына.

Қыз:

Ашықпән, сөзлерим бир саған минай,
Менде бардур алтын, гүмис, ақсарай,
Жылұа менен киргил мениң қойныма,
Өлмекте адамға еместі онай.

Жиғит:

Сен ҳәм жанан, ақ жүзиңде барды қал,
Баўырың тилип, маған болма интизар,
Қолыңнан тутпаспан жақты дүньяда,
Қойнына кирмейинше сол Айнажамал.

Қыз:

Дүньяда ашықтың ўәдеси жалған,
Анам кийик қылса, қыламан ҳайған,
Қайтармағыл гүлдей болғаш кеүлпімді,
Бир ақшам сүрэйик еккимиз дәўран?

Жиғит:

Мен билермен ашықлықты жаман дорт,
Ақ сийнеңе жараспаған тилла бәнт,
Таҳамсаң дүньяның сәўбет жүзинде,
Тилим алсаң таң атқанша арман жат.

Қыз:

Мойынмадағы алтын ҳәйкел тумарым,
Сендей мәрт деп пидә болды бул жаным,
Ләптен тислеп, тилден сормай палынды,
Бул Заўрия бос жибермес дийдарың.

Сендей

Бул дүньяда ашықлықтан әрман жоқ,
Өзиме уарман қайғылы қанжар.

Қыз:

Атымдур Заўрия, дүньяда жанаң,
Адамына шийрин болар жалғыз жаң,
Ақ билегим енди салдың мойныңа,
Еки ашық өлсө жоқты ҳеш әрман.

Жигит:

Батырман, питкени маган күш-қуұт,
Мен өлсем басыңа болар көп мийнет,
Ұразыман енди сениң өзиңе,
Қазама қалмайжақ болсан ары кет.

Қыз:

Кеўлиме келинти бир бөлек гұман,
Көзлерим сарғайды құрып ҳәл-дәрман,
Үрдым қушақ қылдай болған белице,
Баўырыңа кирип өлсем жоқ әрман.

Заўрия қыздың Зийұар бағына киргеп үақыттағы оны
менек ҳал сорасып айттықаны:

Қыз:

Сен шығыпсан Хорезмнен жалғыз бас,
Ашықлық зәхәри болар жаңға қас,
Жаңында турғанда мендей неризат,
Не себептен көзге алдың қанлы жас?

Жигит:

Арзымды еситкіл гүл жүзли жанаң,
Ашықлық дегениң көргенше жаман,
Салдың мойныма жұмыры билегин,
Бағ емес, гүл емес, ойынын зиндан.

Қыз:

Сени көрип еснегенді әреби ат,
Ер жигит көрмесин дейди машақат,
Сен кетерсің сәүбетимнен айырылып,
Заўрияны қалдырарсан биймурат.

Биймурат болмагы
Еккимизге тарлық етисес бул дүнья,
Қыймай турсаң, жолдас болғым биз бенен,
Еле де кешермиз бир неисе дәръя.

Қыз:

Бир сен ушын болмас мениң тақатым,
Мудам саянызда жүрмек мақсетим,
Хаслы затым айтсам, — өзим дуўахан,
Мен билермен сол жоллардың сыпатын

Жигит:

Ашылған сениң де бағдары гүлиң,
Мен билермен жалғаншыда қәдириң,
Хешүақ қайтлас ғош жигиттің қәдеми,
Ыразы болсаныз биз бенен жүрің?

Қыз:

Жарқырайды өниримде тұмарым,
Жолларында пидә болар бул жаңым,
Мәртлигиди мен билгемен Ерзійұар,
Бирге жүриў сениң менен құмарым.

Жигит:

Қолларыңнан иштім кесалап шарап,
Хаялсаң, журсеңиз жоллары жырақ,
Ашықтың зиндан болар құмары,
Атланайық Заўрияжан тезирек?

* * *

Фәріптің жүзиниң солғын, кеўлинин қапалығын анасы көрип, баласының бундай аўхалға қалай түскенligini сорап, баласының анасына берип турған жуўабы:

Анасы:

Не себепли сениң кеўлин ынықдур,
Улым не себепли қапа боларсан?
Мениң баўырым қанлар жутып қалып тур,
Улым не себепли қапа боларсан?

Қәбам бүгни ести айралық жели,
 Қайғы шекпей неге кеўлим шад болсын,
 Ашылмады мениң бағымның гұли,
 Қазап урды, неге кеўлим шад болсын.

Анасы:

Сени көрни мениң шадлығым қашты,
 Бағларымға қонған бұлбұлым ушты,
 Басыңа не ғаўға, не ҳәсирет түсти,
 Жалғызың не себеп қапа боларсан?

Баласы:

Мектеп жайға мениң келмеди ярым,
 Кеўлим иренжип кетти, сабыр қаарым,
 А나 жан тыңлағың бул ақыұ-зарым,
 Кеўлимде қайғы бар, неге шад болсын.

Анасы:

Сениң иренжигесиң көрмесин көзим,
 Сен мениң айымсаң, кеше күндизим,
 Мадәрим, қуұтый, қозым жалғызың,
 Ұлым не себепли қапа боларсан?

Баласы:

Ана жан рейим етил сорасан ұлым,
 Кеўлим мың қайғыда, жоқты дәрманым,
 Қайғыда бүгилди бул қәдди далым,
 Кеўлимде қайғы бар, неге шад болсын.

Анасы:

Ұлым неге ұалың қараң болып тур,
 Ұалың көрип бауырым кәбап болып тур,
 Көп қайғы мийнетте бийтап болып тур,
 Ұлым не себепли қапа боларсан?

Баласы:

Гам-қайғы ҳәсиретке жүрип құлманам.
 Кеўлимде сабырым жоқ ларзандур тәним,
 Мектеп жайға келмес болды Шасәнем,
 Айра түстим, неге кеўлим шад болсын.

Фам шекпегил басың төмөнгө салып,
Фам-гүн болсан кетер дәртим қозғалып,
Хош бол, улым, берсем ярынды алып,
Улым не себептөн қапа боларсан?

Б а л а с ы:

Фам шеккели қызыл жүзим солып тур,
Шааббаз шаҳы мәсләхәтлар қылып дур,
Шасәнемди бизге бермес болып тур,
Енди нетип мениң кеўлим шад болсын.

А н а с ы:

Шаҳ ислеген болса бул мәсләхәтти,
Сизлерге қылар ма дағы пурұтты,
Бардур шаҳ тилинен мөрли тил хаты,
Алып беремен, неге қапа боларсан?

Б а л а с ы:

Мен жыларман қара бауырым дағлайып,
Ярым менен айралықта шағлайып,
Сәнем келмес болып кетти жығлайып,
Енди мениң кеўлим неге шад болсын.

А н а с ы:

Абадан дер, сениң исиң етермен,
Енди мен егленбей шаҳқа кетермен,
Бермес болса, бергесін хатын тутарман,
Улым не себеппән қала боларсан?

Б а л а с ы:

Ғәрип айттар, буннан басқа исим жоқ,
Хәмдамым Сәнемжан, теңим-досым жоқ,
Сәнемди көрмесем зэрре хошым жоқ,
Кеүилде рәхәт жоқ, неге шад болсын?!

Бул сөзді айтысып болғаннан кейин анасы: «қапа болма, ярынды алып беремен», — деп Шааббаз ханға жүрип кетти.

Шасәнем сол жүрисинен таұлықта шопанларға гезлесип, олар менен сораў-жуўап айтысады.

Мудам шөллө

Фәрижанды көрдииз бе?
Шоңаң алланы сүйерсен?
Фәрижанды көрдииз бе?

Ш о п а н:

Сейил етип шықсам бәлент,
Фәрип таўдан асты, Сәнем,
Еки етеги белинде,
Фәрип таўдан асты, Сәнем.

Ш а с ә н е м:

Қайғы менен өмириң өтер,
Фәриш қай мәңзилге жетер,
Бир дылбардың қолын тутар,
Фәрижанды көрдииз бе?

Ш о п а и:

Ұшқы отына бауырын дағлан,
Гәхі күлип, гәхі жылап,
Өз-өзинен ғәzzел жырлап,
Фәрип таўдан асты Сәнем.

Ш а с ә н е м:

Ұшқы отына жанды жаным,
Кимге айтайын арзы-ұалым,
Хәмдемим-диним ийманым,
Фәрижанды көрдииз бе?

Ш о п а н:

Ұшқы отына жанып писин,
Ярың сенип үмит үзип,
Сергиздан шөллерди гезип,
Ярың таўдан асты Сәнем.

Ш а с ә н е м:

Шасәнем дер, бәхәр-жазы,
Көллериnde қуба ғазы,
Мен де Шааббаз қызы,
Фәрижанды көрдииз бе?

Шопан дейді
Көн сөзлер с.
Хақ жеткесін мұрадыңа,
Фәрш таўдан асты. Сәнем.

Шопан, қызы менен дәсмә-дәс қосық айтысып болғаннан
кейин қыздың басына қараса, басында жығасы барын көрді.

Шасәнем Ақша менен екеүін күлисінп киятырған ўақытта,
булардың алдынай алтарын ойнақшытып киятырған еки
атлы жигит дус келди. Жигиттер: — Бул еки перини бизге
қудай берген шығар. Ҳәр қайсысын бир-биден атымзға мин-
дирип кетейик, — деп жанына келип қараса, Шасәнемниң
басында жығасы барын көрди. Буларды зорлық пенең алып
кетип болмас. Булар менен бир-еки аўыз сөйлесейик, — деп
Шасәнемге қарап, бег улы екеүін дәсмә-дәс айтысады.

Б е г у л ы:

Арыз етип келдім Сөнем қасыңа,
Биз екеүдин бириң қабыл етесен?
Қабыл етсен, Сәнем барсам қасыңа,
Биз екеүдин бириң қабыл етесен?

Ш а с ә н е м:

Хош келипсіз, беглер, айып етпеймен,
Диярбекир жайда ярым бар мениң.
Ярым таслан, өзге ярга кетпеймен,
Диярбекир жайда ярым бар мениң.

Б е г у л ы:

Айтың қызлар, арзы-халың көрейин,
Егер кийсен ҳұлле тоным берейин,
Жұзлеп-мыңдал атам малып берейин,
Биз екеүдин бириң қабыл етесен?

Ш а с ә н е м:

Бир тилегим барды қәдір алладан,
Ант ишилпен беглер олла-билладан,
Кешкен менен малы-мұлик, тахты тилладан,
Үәде берген сәүер ярым бар мениң.

Айыма гәп.

Мәрт улынан қашпа, мениң қабыл қыл,
Бул ислерди ойданып көр өзүң бил.
Биз екеўдин ғириң қабыл етесен?

Шасәнем:

Көллөрдиң сонасы, қуба ғазыман,
Ғәріп сәүер ярдың бәхәр-жазыман,
Диярбәкир Шааббаздың қызыман,
Үәделескен сәүер ярым бар мениң.

Бег улы:

Ырасын сөйлесем бағдың ғұлимен,
Бағларда бұлбұлдың шиірні тилемен,
Гә ақылла жигит, гәхниң дәлімен,
Биз екеўдин ғириң қабыл етесен?

Шасәнем:

Гәхни ғамғын болсам, гәхни шадбаи мениң,
Ғәріпсиз мен бунда қарап етпеймен,
Кеше күнлер мунда сапар етпеймен,
Излеп жүргөн сәүер ярым бар мениң.

Бег улы:

Бег улы ар етер халайық бары,
Арзы етейин Сәнем, шекермен балы,
Сени көріп кетти тәним мәдәри,
Биз екеўдин ғириң қабыл етесен?

Шасәнем:

Шасәнем дер, жатсам бир аўжал көрсем,
Түсімде ярымың қасында болсам,
Ярымнан сорасам бәлки жалбарсам,
Деген қыялымда зарым бар мениң.

Ақша менен Ғәріптиң айтысы:

Ғәріп:

Басынан айналай Гүлнаңал ана,
Не себептен түстиң бундай жолларға?

Ақшат:

Сениң ушын Диярбәкир жүртыйна,
Белди байлан түстім буидай жолларға;
Сәнем көп жылдағы сениң дәртиңен,
Көз жасы қосылды жамғыр сеалерге.

Фәріп:

Қайда барып, қаяқлардан келерсөн,
Не хабар келтирдің, не сөз билерсөн?
Бул жерлерде сен не излеп жүрерсөн,
Сөйле, құрбан болай шийрин тиллерге?

Ақшат:

Узақ жолдан сени излеп келемен,
Бир дәртли дилбардың дәртін билемен,
Дилбардың тилинен хабар беремен,
Белим байлан түстім узақ жолларға,

Фәрін:

Ол бийопа мени жырақ әйледи,
Сийнеме от салып, пырақ әйледи,
Ярым барап жолын узақ әйледи,
Сөйле, құрбан болай шийрин тиллерге?

Ақшат:

Бийшара әжиздур таба алмас өзи,
Баўыры кәбап болын жаслындар көзи,
Қант пенен шекерден шиіриндур сөзи,
Азар жетти ақ жүздегі қалларға.

Фәріп:

Бир күни еситип душпанның сөзи,
Жұзин терис қаратты Шааббаз қызы,
Шәхәрден шығарып қүйдірды бизди,
Дәрбедер әйледи елден-еллерге.

Ақшат:

Не сөз келип кетер ашық тилине,
Себеп пенен түстің ғамның елине,
Қондырмайын ғарға-ғузғын гүлине,
Барып бағман болыл таза гүллөрге.

Ақта ҳәргиз бармайман бундай нәмәртке,
 Ол мени салғанды таўсылмас дәртке,
 Және мени қоймасаңлар бул жерде,
 Бас алып кетемен басқа еллөрге.

Ақша:

Неге бундай ашың сөзлер айтасыз,
 Сиз кеткен соң бағың қалды ийесиз,
 Бир сөз бенен бунша ғамлар жутасыз,
 Жүриң бағман болғыл таза гүллөрге.

Фәрии:

Кеүіл құсы пәрўаң етни ушнасын,
 Ашық болған бир ықардаң кешпесин,
 Сәнемиң җүзине жүзим түспесин,
 Кеп әйлел кетермен жолдан-жолларға.

Ақша:

Сени құуып жиберген соң жайынаң,
 Сәнем бийқарап дур ақыў-үйайымын,
 Кел Әрибим, қайтқыл енди ыраїыннаң,
 Бир миіриубет әйле, ғамлы құлларға?

Фәрии:

Енди мен бармаспан мәнзил-мәканға,
 Отлар салды кеүіл ишинде дуканға,
 Қоймаға, жүрмеге бунда мәстанға,
 Бир бүлбүлмен қонсам басқа гүллөрге.

Ақша:

Қайда барсаң бирге алып бар мени,
 Та алып кетейин, кетпеймен сени,
 Сәнем сенсиз күйер тән менин жаны,
 Енди сен саларсан қыйын ҳалларға.

Фәрии:

Әрип ашық жетпес сениң дадына,
 Бул сөзлерди айтып кеүіл шадыңа,
 Мени кетеди деп салма ядына,
 Салмағыл кеүилди қыйын жолларға?

Гұлпақалдур мениң менен кетпесен,
Шасәнемнің мақсётине жетпесен,
Айтқан сөзди Ғәріп қабыл етпесен,
Мен де кетпес болым қайтып еллере!

Екеүи бул сөзди айтысын болғаннан соң, Ақша айтты:
— «Сен бармасаң, мен де бармайман. Ашық-машығының сөзин ҳәкиске алыў керек емес. Шасәнем сениң аяғына киргенді тикенди маңлайы менен алғысы келеди. Сениң жаңыңа зиян жетпесін, душпаннан басын аўлақ сақласын,» — деп қуўалады. Ҳәр не болса да, дән саўлық жақсы. Бул ўақытта Шасәнемнің тирилиги гұмана, — деп Ақша Шасәнемнің арыз-халының баян қылып, Ғәріпке жалынып сораўларына жуўап берии турғаны:

Ақша:

Қулақ салғыл Ғәріп мениң арзыма,
Шасәнемжан айттар, келсін Ғәрибим?
Қалмагайсыз қыяметтің қарызына,
Шасәнемжан айтты, келсін Ғәрибим?

Ғәріп:

Ақша маган бундай сөзлер демегил,
Яр мени сүймесе неге барайын?
Мен бармайман, қайты-ғамды жемегил,
Яр мени сүймесе, неге барайын?

Ақша:

Сәлемин жиберди ол гөzzал сәрўар,
Әлиптей қәўмети сәрўи-санаўар,
Аҳ урса аўзынан шығар түтінлер,
Шасәнемжан айтты, келсін Ғәрибим?

Ғәріп:

Сәнемжанның бизге откенди дәрти,
Енди яд етлеймен ондай пәмәртти.
Келсін десе неге қуўыл жиберди,
Ол мени сүймесе, неге барайын?

Ақша:

Сәлем деп жиберди ол гөззені қасы,
Көз жасын ағызды Мухит дәръясы.

Фәрип:

Шасәнем билмеди етер исини,
Бийхуда ағызды көзде жасыны,
Және барсам ол етеди исини,
Яр мени сүмесе неге барайын?

Ақша:

Сәлем деп жиберди Сәнем жолдасың,
Оның көз жасынан құтылмас басың,
Сен бармасаң өлсе, керек сирласың,
Шасәнемжан айтты, келсин Гәрибим?

Фәрип:

Ози келсе келсин-ұәргіз бармайман,
Егер келсе бол үатанды тұрмайман,
Турағойсам оның жүзин көрмеймен,
Бийоланы излед неге барайын?

Ақша:

Ақша айттар, алып кетермен бирге,
Изиннен қалмаспан барсан ұәржерге,
Тәүбе қылды саған қатты сейлерге,
Шасәнемжан айтты, келсин Гәрибим?

Фәрип:

Жүрип гездим барлық жердің жүзини,
Дәрт пenen өткердим қысы-жазыны,
Гәрип айттар, көрмес едим жүзини,
Сениң ушын еиди барсам барайын.

Екеўи бул сөзді айтысып балғаннан соң Гәрип Ақшага айтты:
Гәрип пenen Ақшаның сораў-жуўап айтысы:

Фәрип:

Сейле апа, шарқы пәлек әлиден,
Еситкениң бир-бир баян дегейсенд?
Шасәнемниң аўжалынан, ҳалынан,
Бирим-бирим бизге баян дегейсенд?

Мени сорасаң Ди
Сәпем көп жылады, ғәрип келсін деп,
Себен солдур менин саған жиберди,
Сәпем көп жылады Ғәрип келсін деп.

Ғәрип:

Мени кетеди деп үміт етисегіл,
Бұл сөзлерди апа маған айтпағыл,
Сәнем ушын көп жапалар шекпегіл,
Ғәриптиң кетисегін гұман дегейсен.

Ақша:

Жәбири жала шекпек ҳеш бүннан өтпес,
Ашық болған машығыны умытпас,
Жана шекпей ашық муратқа жетпес,
Сәнем көп жылады Ғәрип келсін деп.

Ғәрип:

Бир гүл едиң Сәнем ушын солыпсан,
Узақ жолда жол азабын көріпсең,
Мени излеп апа мунда келипсең,
Ғәриптиң келмегін гұман дегейсен.

Ақша:

Ашық деген мине сондай болар ма,
Өзи ярын қойын, қарсы турада ма,
Сәүер ярын зар жылатын қояр ма,
Сәнем көп жылады, Ғәрип келсін деп.

Ғәрип:

Ғәрип ашық, бүгін арыз әйлесsem,
Үміт етемен Сәнем жанына барсам,
Әжел жетип бундай пайманам толсам,
Дийдар қыяметке қалды дегейсен.

Ақша:

Ақша айтар; кеўлиңдеги қыялы,
Сен бармасаң шығар Сәнемниң жаны,
Қыяметте мойныңдадур обалы,
Шасәнem жылады, Ғәрип келсін деп.

F ə r i p:

Айтайын есит қәне, бул қаңдай аламаттур,
Ол онда күйил жылар айрым мырағыттур,
Ықрарына сақ бол жоқ сени хабахаттур,
Басында қырық мың лас ҳәр түнде қыяметтур,
Ол онда жала тартар, исенгени бул рәхәттур.

Ол Сәнемжаным жаныма жапа қылды,
Досларға опа қылып, душшашларға жана қылды,
Удайы ол маған қаңдай она қылды,
Өзинде шапағат жоқ, ғамнан меппін ада қылды,
Ғам менен қылып ҳәмдем күйнгисінде гада қылды.

A қ ш а:

Ол онда болып ҳижран жаныны қылып құрбан,
Ишаратта көзим гириян кеүлиңде әрман,
Ышқы жамалыннададур дәртиме керек дәрман,
Сен мында болсаң, пәйлейип гада-тириян.

F ə r i p:

Мен бунда болып налады қылып талан,
Ол маған былай жан күйдирип тур мени жанан,
Қоймаса мени ол жанан мұшқилю ансан,
Бул дақ жуда қылды кеүлиме қойып ҳижран,
Ол жоқ жапасында жаныма жапа қылды.

A қ ш а:

Ол тә онда мақтасын, гә бунда рәхәтте,
Ол онда перийзаттур, сен ғам пырағында,
Сен ҳәсиретте, ол онда мәлематтә,
Ашығың кеше-күндиз сен ушын жарақатта,
Жүргил кетели тез, саған не паражаттур.

F ə r i p:

Ол яр маған салды жапа исини,
Мени күйдирип тур, бермей күшини,
Ол тас жапа менен кеүлиме урып тисини,
Кеүлимді қалдырды кеүил бир ңеше,
Ғамның ерки менен ким қәдиримді жат қылды.

Ақша қылады зар,
 Ол бир ділбар жанапаң дадына жетейин дең,
 Рәүшап қыларман көзин барсам сени мен алыш,
 Бұлбұлғөя болып, бағда сайра сен Fәрип,
 Ол онда жана тартар, саган не нарахатдур.

F о р и:

Айтар Fәрип, эй Ақша, ышқым мени қарап етти,
 Ол ярга рәхим етели, буниша ғәзеп етели,
 Ол ушын аямай жанымды қурбан етели,
 Удайы пырағында өмиirimди ада қылды.

* * *

Шасәнем менен Эзберхожаның сораў-жуўап айтысы:

Ш а с ә н е м:

Сөйле сен, Базерген қайдан келерсен,
 Көрсөн-білсең Fәрибимнен хабар бер?
 Ырасын айт, болмаса хожам өлерсен,
 Көрсөн-білсең Fәрибимнен хабар бер?

Э з б е р х о ж а:

Қылмысым не болды, недур гүнайым,
 Сабыр әйлегил, саўдур, келер Fәрибиң,
 Мәканым айтайын, Әлептур жайым,
 Сабыр әйлегил, саўдыр, келер Fәрибиң.

Ш а с ә н е м:

Ол кеткели кеүіл борқа уүайымда,
 Байларға ах әйлемектен не найда,
 Мен билмеймен, Fәриштин жүргенин қайда,
 Көрсөн-білсең Fәрибимнен хабар бер?

Э з б е р х о ж а:

Мен шыққанда Fәрип Әлепте сди,
 Сениң ушын ол да талапта еди,
 Зинхарлап сәлемеппайтып жиберди,
 Сабыр әйлегил, саўдур, келер Fәрибиң.

Ш а с ә н е м:

Әлепшырған барсан болайық жолдас,
 Көзимнен ағады қан орнына жас,

Әзбөрхожа:

Бизиң менең кетсөніз, атаңыз билер,
Хұқим етер беглерге, тутарлар алар,
Бизге сүм өлемнің саудасын салар,
Сабыр әйлегіл, саудур, келер Фәрибин.

Шасәнем:

Сунқар қусым, қаршығамды алдырыдым,
Faуғасына жүрек-бауырын тилдиридім,
Қызыл жүзім запыраңдай солдырыдым
Көрсөн-білсең Фәрибимнен хабар бер?

Әзбөрхожа:

Онда қандай бир ўәдеге бағылдуру,
Сениң ушын жүрек-бауыры дағылдуру.
Сениң ушын ол бийшара дәлидур,
Сабыр әйлегіл, саудур, келер Фәрибин.

Шасәнем:

Я бир жат үлкеде себиң болды ма?
Я бир бийопаға кеүіл берди ме?
Я әжелі жетип ярым өлди ме?
Көрсөн-білсең Фәрибимнен хабар бер?

Әзбөрхожа:

Ярыңның кеүлинде дағ ұижрандур,
Сениң ушын кеүлинде от жанғандур,
Өлди деп ғам жеме, ярың амандур,
Сабыр әйле, Шасәнем, келер Фәрибин.

Шасәнем:

Шасәнем дер, пәлек айра салды ма,
Я билмеймен, ярым кеўли қалды ма,
Фәрижаным бунда келмес болды ма,
Көрсөн-білсең Фәрибимнен хабар бер?

Әзбөрхожа:

Әзбер айттар, ярың жапа шегіпдур
Көзлеринен қанлы жасын төгіпдур,

Әзбөрхожа сениң келиш, кеүли хош болып:
— Қәне Шасәнем, ырасын сөйле, — дед Шасәнемге
сауал берип, алма-гезек айттысын тур:

Әзбөрхожа:

Не десен де алғыл тилегениңше,
Миннетдарман, таўып бергил ярымды,
Мени бүттил ойнаи сынга салғаша,
Миннетдарман, таўып бергил ярымды?

Шасәнем:

Мениң мақсетимди өзин билесең,
Зар етемен таўып бермей ярынды,
Мениң бир мақсетли исим қылмасаң,
Зар етемен, таўып бермей ярынды.

Әзбөрхожа:

Бул шийрин жанымга салмағыл ойран,
Басыңа айланысын дәүләтли заман,
Мақсетинди құдай берсииң Сәнемжан,
Миннетдарман, таўып бергил ярымды?

Шасәнем:

Әлбетте, мақсетке құдай жеткөрер,
Ерк өзинде, ҳәрне қылса ол билер,
Үәдеге ылайық кеүил ис етер,
Ол болмаса таўып болмас ярынды.

Әзбөрхожа:

Сөйле Сәнем, ҳарап етпегил ҳалым,
Көрип рәхим етегөр, жоқты шылдарым,
Ырасын айт, берейни бар дүнья-малым,
Миннетдарман, таўып бергил ярымды?

Шасәнем:

Дүнья-мал дегениң менде бәри бар,
Не керегиң болса менинен табылар,
Маған сениң дүнья-малың не дәркар?
Бул сөз бенен таўып болмас ярынды.

Ағызба Са

Таұып бергил ол өмірлік жолдасым,
Сәнем есигінде құл болсын басым,
Кұлың болай, таұып бергил ярымды?

Шасәнем:

Хожам бул сөзине ҳёш кеүлім толмас,
Бул сөз бенен сәўер ярың табылмас,
Пайғамбар әўладың құл қылмақ балмас,
Бул сөз бенен таұып болмас ярынды.

Әзбек хожа:

Дүнья-малым берсем оны алмайсан,
Құл болайын десем қабыл қылмайсан,
Ярым таұып беріп, кеүлім алмайсан,
Кеүлім алыш, таұып бергил ярымды?

Шасәнем:

Мен неге айтарман кеүил хошыны,
Құл қыласаң хожазада басыны,
Сөз сөйлейсөн билмей истиң көзини,
Бул сөз бенен таұып болмас ярынды.

Әзбек хожа:

Мен не қылып ксўил хошын билейни,
Сөзим басқа шықты не ис қылайын?
Әзбер айтар, ярынды алыш келейни,
Миннедарман, таұып, бергил ярымды?

Шасәнем:

Сәнем айтар: әўел айтиадың бул сөзді,
Ярың беріп хошұақ етермен сизди,
Алыш кел Ғәріпти, шад етіп бизди,
Мен де шад әйләйин таұып ярымды.

Шасәнем Ақша менен Әзбек хожаның сөйлесіүине жөрдем етти.

* * *

Ғәріп пенен Әзбек хожаның саўал-жуўап айтысы:

Ғәрип:

Садағаң кетейин гүлжүэли хожам,
Хожам, мениң ярым сен қалай көрдин?

Әзбек хожа:

Сениң ушын Сәнем жылап жүриндур,
Айралықтан иренжин, мийнет көрипдур,
Биңің тұяр Шаҳұлатқа берипдур,
Мен сениң ярынды таш солай көрдим.

Фәрип:

Хожам, алдамағыл жалған сөз бенен,
Үәдесин яр бузбас берген биз бенен,
Шаҳұлатқа бергенлигин көз бенен,
Көрдиниз бе хожам, сен қалай көрдин?

Әзбек хожа:

Шасәнем қызы Фәрип ярым бар дейип,
Ықтыяр берген жоқ өткінп күйіп,
Шаҳұлатқа ҳәргиз бармайман дейип,
Фәрип деп ах шегип жүргенин көрдим.

Фәрип:

Ярымдур Шасәнем, әзиздур басы,
Айралықта жоқдур бир кеүил хоши,
Хошинаным нешик екен рәүиши,
Мениң ярымды, сен қалай көрдин?

Әзбек хожа:

Шасәнемниң сенсиз кеўли дағылдыр,
Сени көрмей оның қолы бағылдыр,
Ол Шаҳұлат бәршесине белліндур,
Жәбир шегип жүргенлигин көл көрдим.

Фәрип:

Пәрүаз етил мениң ушын бардың ба?
Жана ашылған таза гүлін тердин бе?
Я бир неше хожам дәўран сүрдин бе?
Хожам мениң ярым, сен қалай көрдин?

Әзбек хожа:

Бир кәнисек елши қылып араға,
Шаҳұлатты көшкіге алып бармаға,
Бизди қыяметлик етил ол аға,
Сәнем қарындасты мен сойда көрдим.

Дағ ҳәсирет
Мен жүриппен күйин жалын ишинде,
Мениң ярым жети перде иншиде,
Сол дарийха ярым, сен қалай көрдин?

Әзбек хожа:

Қыяметлик қарындасың болайын деди,
Құданы ортага салайын деди,
Фәріпти алып кел, көрейни деди,
Мен сениң ярынды тап солай көрдим.

Фәріп:

Яр ала кийив пе яки қаралар,
Жүргегимди өртеп, бауырым нарралар,
Бизге ҳарам болды ярыў-жоралар,
Сен мениң ярымды қалайша көрдин?

Әзбек хожа:

Саған тигіп ашықлықтың үәлесин,
Ярдан айырылыпсан, көрдим онасың,
Кийгени ала екен, көрдим жапасың,
Мен сениң ярынды тап солай көрдим.

Фәріп:

Шығадурлар әйұанына, көшкіне,
Ара берип жүрген бе екен өзине,
Бас қойып па Шаҳұалаттың ышқына,
Сен мениң ярымды қалайша көрдин?

Әзбек хожа:

Азап шегер Сәнем сениң дәртиңен,
Шаҳұалат бағының термеди гүлин,
Үш күни қалыпты жети айның,
Мен сениң ярынды тап солай көрдим.

Фәріп:

Гүлжамал қарындасым, Абадан анам,
Фәріп — Шасәнем деп өртенип жанган,
Бул сөзине күтә қапаман хожам,
Баян әйле, ярым сен қалай көрдин?

Әзберхожа айтар, усы сұуалтур,
 Қайтасор Гөринжака, қынын аүжалдур,
 Ярым келмеди дең Сәнем жылаптур,
 Жылан жүргенлигин мен солай көрдим.

* * *

Ғәрин пепен бабаның сораў-жуўап айтысы:

Б а б а:

Сегбир тартып келдим ҳалың билмеге,
 Сорасам, жан балам қайда барасаң?
 Қасында адам жоқ, бир өзиң жекке,
 Сорасам, жан балам қайда барасаң?

Ғ е р и п:

Нийетимдур Диярбәкір елине,
 Баба жибер, Сәнемжанға бараман,
 Мени көп еглеме, жуўапқа тутпа,
 Еглемегил, Сәнемжанға бараман.

Б а б а:

Мен сени еглейин, сорарман саўал,
 Ашық болсаң жуўап бергил біймәлел,
 Қеўлиндегип айтқыл, недур, не қыял?
 Сорасам, жан қозым қайда барасаң?

Ғ е р и п:

Қулағың сал, баба, аңла бул сөзді,
 Қыстаўман биікарға еглеме бизди,
 Ашығым Шасәнем Шаабbaz қызы,
 Жибер, баба, Сәнемжанға бараман.

Б а б а:

Жаныңа түсип Сәнемниң ышқы,
 Талұас урап жүректе қысқы,
 Алпыс күнлик жолдур Сәнемниң көшкі,
 Ҳалыңды аңламай қайда барасаң?

Ғ е р и п:

Кеўлиме қәүетер әрман саларсан,
 Мени еглеп кеўил хошым аларсан,
 Алпыс күнлик жолды билмей қаларсан,
 Еглемегил, бир заманда бараман.

Ашық шың дилдерлер өсөттөнгөң атын,
Хақ тағала берсни мақсет-мурадың,
Лишик Айдын дерлер бабан устазың,
Сорасам, жан қозым қайда барасаң?

Ғәрип:

Сорасаңыз бул мәканға келипнен,
Жети жылдур бул үлкеле жүрішнен,
Мениң атым сорасаң анық Ғәрипнен,
Баба жибер; Сәнемжанаға бараман, —

деп Ғәрипке рухсат береди.

* * *

Ал, ендиги хабарды Юсуп пепер Ахметтеги еситтиң. Еки бек қаладан шығын, үш күн жол жүріп, көп қызылбастың елинин үстинен шықты. Қараса бир қыз бенең бір келинишектүр суў алып атыр екен. Сонда Юсупбек айтты: «Әй, Ахметжан, жети жыл зипдаңда жатын лебдиң шықнаган екен, қарап кеткенине ойын-дақыл етил кетейік, сен келинишектүр қасына бар, мен қыздың қасына бараймын, деп ат шауып, қыздың қасына келин алдында Юсупбек, кейинніде қыз екеўін яғлы-бәхөр айттысын бир сөз дер ели:

Юсуп:

Суў бойында турған дылбар,
Бизин еллер қайда болар?
Ләбин қанттур, тилин шекер,
Бизин еллер қайда болар?

Қыз:

Танымадым, қандай жансаң,
Билмем жайың қайда болар?
Билмем магаш мәхірбаңсан,
Билмем елни қайда болар?

Юсуп:

Жетип келиппен үстине,
Қурбаным қәдди пәстине,
Бир сөзді айтсам өзине,
Бизин еллер қайда болар?

Қалай жеткестин мунда сен,
 Қай жерде болған бендерсең,
 Ата биңзар гезендерсең,
 Билмем жайың қайда болар?

Ю с у и:

Қызыл басқа бенде болдым,
 Қолларыма кисең салдым,
 Азат болып мунда келдим,
 Бизни еллар қайда болар?

Қ ы з:

Бул адамлар көрер сени,
 Ҳәр тәрелке сүрер сени,
 Қөрсө атам, ураг сени,
 Билмем жайың қайда болар?

Ю с у и:

Келдим шарап ише-иши,
 Ҳәм сәүбет етсек бир көнсі,
 Ярым аты Гүлхәселине,
 Бизни ярлар қайда болар?

Қ ы з:

Бир күп муратқа жетермен,
 Басқан изниди өнермен,
 Мен нашарманың, қызыл гүлмен,
 Билмем ярың қайда болар?

Ю с у и:

Таза гүллердин қырмашы,
 Ҳаслың қызылбас арманы,
 Сәүер ярындай көр мени,
 Бизни жайлар қайда болар?

Қ ы з:

Гүл жұзим гәүхар яңлыдур,
 Раҳимлерге не қаңлыдур,
 Кеселерим шараплыдур,
 Билмем жайың қайда болар?

Бедеүге тил,
Руббалы сау...,
Бизди бег Юсуп дийерлер,
Бизин еллэр қайда болар?

Қ ы з:

Магап тамизкар ерлер,
Гүл ишинде құс не жерлер,
Атымды Зұхра қызы дерлер,
Билмем жайың қайда болар?

Алқысса, андан соң қызы бенен айтысын тұрса, келиншек-тиң көзи түсип, бир жигит қыздан суү сорап, қызы бермей турғандай көрниди. Дәрхал гүзени тоғтырып, еки қолына алып жүгірип, келатыр еди, аяғын түбір қағып, қулашын ашып жығылды. Гүзелер сыйнын жайына кетти. Қағынып орнынан турды. Мұны Юсушибек көрди. Ат шаўын келип алдында Юсуп кейнинде келиншек екеўи яғы-бәхәр айтысып, бир сөз деп еди:

Ю с у н:

Гүзесин сыйндырган келин,
Хабар бергил еллериңен.
Назлы яр сүү бер ишелін,
Тархапалы қолларыңнай.

К е л и н ш е к:

Узын бойлы мырза жигит,
Ел қуёнған бойларыңнан,
Хош қаўметли ири жигит,
Суýды берсем қолларымнан...

Ю с у п:

Сенсеп келинлердин basы,
Сейлеп турған тилин жақсы,
Жигитлердин кейіл хошы,
Сөз қосайын тіллериңе.

К е л и н ш е к:

Жүріп келдің алыс жолды,
Нәзерет онлы-солды,
Кейіллериң көп қыяллы,
Жете алмайсан қыялыңа.

Енди сезинен сесі
Атымнан жерге тұспеймен,
Шашке суұыцан ишнеймен,
Құныны кетсем беллериңен.

Келиншек:

Болмағыл қеүлиң біз бенен,
Жүре бер туұры жол менен,
Кимди алдайсан сөз бенен,
Көп алмағыл тиллерине.

Юсп:

Сен келдиң наз бенен басып,
Мен келермен толып тасып,
Бойым-бойына миңәсип,
Қолым салсам беллерине.

Келиншек:

Узақтан жүргил гөзлеме,
Жүрек бауырынды дузлама,
Бийәдел сөзді сыйлеме,
Жүре бергил жолларыңа.

Юсп:

Мәдет берсе қызыр шерлер,
Хақтың дәргайында шерлер,
Атымды бег Юсуп дерлер,
Сайран етсем гүлмериңен.

Келиншек:

Келин айтар атым — Лала,
Жигит жүргил туұры жолға,
Бир ярым бар сенен ағла,
Тек жүре бер жолларыңа.

Ахметбек пenen Юсупбектиң сораў-жуўап айтысы:

Ахмет:

Арқамыздан жетип келди язитлер,
Жуўап бергил маған Юсуп султаниым
Таўлардың ойына толды капырлар,
Маған рухсат бергил, Юсуп султаниым.

Жас бала.

Тамашамды көргүл Ахмет султаным.
Оның ушын саған рухсат бермеймен,
Тамашамды көргил, Ахмет султаным.

А х м е т:

Жети жыл мен шаҳ ишинде қалыпсан,
Нәзәр етип бол жерлерге келиппен,
Нешше ўақлар әжеп дилгир болыпсан,
Маган жуўап бергил, Юсуп султаным.

Ю с у п:

Қылыш урсам бол калырдың қастына,
Өликлери қалсын таўдың астында,
Хәэир болып қуўғынның үстине,
Тамашамды көргил, Ахмет султаным.

А х м е т:

Олжа қылсам соңың берін зар болар,
Билсем мунда Көкше шайыр бар болар,
Мәрт жигитке Шаҳымардан яр болар,
Ақ пәтия бергил, Юсуп султаным.

Ю с у п:

Тамаша әйлегил ағайин исине,
Ақырзамай салсам душпан басына,
Қалдырайын бол майданда лашынды,
Көреғой саўашты Ахмет султаным.

А х м е т:

Рухсат берсөң барсам залым жайына,
Бул сораўлар боялсын қызыл қаныңа,
Бир-биринин қарамаса ҳалына,
Ақ пәтия бергил, Юсуп султаным.

Ю с у п:

Ахметжан сен турғыл барайын жекке,
Жуўабын берейин Көкше барекке,
Сай-сайларды толтырайын өликке,
Тамашамды көргил, Ахмет султаным.

Ахметбек тур мен козге измедин,
 Қараш турын маган жуўап бермедиң,
 Өзилди мәрт, мени пәмбәрт билгенин,
 Сынан көргил сиди Юсун султаным.

Юсуи:

Юсупбекдур билдим арыслан екенсен,
 Жаҳанды титиреткен налъан екенсен,
 Мойны жуўан залым углан екенсен,
 Бара бергил енди Ахмет султаным.

**Шайқы Шарап пири, устазы менен Юсупбектиң
 саўал-жуўап айтысы:**

Устазы:

Бенделиктен азат болған бег жигит,
 Беглерим атланып қайда баrasаң?
 Язитлер үстинен келген бег жигит,
 Хабар бер перзентим қайда барасаң?

Юсупбек:

Арзымыды еситкил әзиз ишшаним,
 Бир ләтия берсең тойга бараман.
 Есимнен айрылыш намыў-нышаним,
 Еглеме иишшаним тойга бараман.

Устазы:

Майданга киргениле аўзя алаўлы,
 Қарағай наизалы, гүл-гүл жалаўлы,
 Испихан қылышлы, жақсы бедеўли,
 Хабар бер перзентим, қайда барасаң?

Юсупбек:

Мен бараман Нәдиrbектиң тойныша,
 Дәри қуйын от беремен үйине,
 Күйдыман қорғасынды көзине,
 Еглеме иишшаним, тойға бараман.

Устазы:

Улларым шықтыңыз зинданин саламат,
 Ҳәр пирлер қоргады етип кәрамат,

Ю с у и:

Жеги жыл зинданда жатын қор болдым,
Жамалынды бир көрмеге зар болдым,
Бенде болып мен ярымнан айрылдым,
Пәтия бергил пирим, тойға бараман.

У ст а зы:

Сәхәр ўақта Шаҳымардан бардылар,
Қолларыца үш қызыл гүл бердилер,
Арқанызға үш пәнжепп үрдилар,
Хабар бергил беглер, қайда баrasан?

Ю с у и:

Зинданда шектик биз жәбір-жапаны,
Жети жыл көрмедин бизлер опаны,
Хаслым Ҳамыралыдур беглер султаны,
Пирим пәтия бергил, тойға бараман.

У ст а зы:

Билсен балам, мен ҳэм жүрген ўәллимен,
Егер билсен қырық шилтенини биримен,
Атым Алаұхожа сениң пираңмен,
Хабар бер перзентим қайда баrasан?

Ю с у и:

!Осупбек атымдур, Гүлхәсел ярым,
Қылышым-кескирдур атым, Маргарим,
Әзизим ийшаным ҳэм уллы пирим,
Еглеме ийшаным, тойға бараман.

* * *

Саятхан Ҳамра екеўи дүйттар шертин айтысады. Ҳәрқай-
сыы өзинин журтын тәриплеп мақтайды.

С а я т х а н:

Бизиң елде бардур шақлар, султанлар,
Хан Ҳамрайым сизин елде нелер бар?
Көрмегенлер шекер арзыў-әрманлар,
Хан Ҳамрайым сизин елде нелер бар?

Хап Саятым сизге баяи етейин,
 Бизин елде ләпте-ләпте ҳалқалы,
 Бирим-бирим сизге тәрип етейин,
 Бизин елде ләпте-ләнте ҳалқалы.

Саятхан:

Бүлбүл, кәклик сайрап ала тағларда,
 Қыз-жағанлар алма атар бағларда,
 Саз-саўбет құрыўлы ақ отаўларда,
 Хан Ҳамрайым сизң елде нелер бар?

Хамра:

Бизин елде көпдур алтын, күмишлер,
 Сизди ашық, бизди машиқ демишлер,
 Қысы-жазы ада болмас емишлер,
 Бизин елде ләпте-ләпте ҳалқалы.

Саятхан:

Бизин елдин даўам сөзи дүр болар,
 Қышы болмас мудам бәхәр, яз болар,
 Әлде қына, тилде сана сөз болар,
 Хан Ҳамрайым сизң елде нелер бар?

Хамра:

Саҳралы, ябаллы болент дағлары,
 Тәр ашылған мынаў шәрли бағлары,
 Салланышып гезер қыз да, жаўамы,
 Бизин елде ләпте-ләнте ҳалқалы.

Саятхан:

Беглер бедеў минип шикәр әйләйур,
 Қазысы, молласы оқып гүрлейур,
 Хожасы, сейити шийрин сөзлейур,
 Хап Ҳамрайым сизң елде нелер бар?

Хамра:

Қазысы, мунтысы мысалы ийса,
 Хожасы, сейити оқыр мұхыйя,
 Салтанатты беглер басында жыға,
 Бизин елде ләпте-ләпте ҳалқалы.

Бәхәрде ашылар багда түлимда,
Бүлбүл сайрар тәр гүмнәлән түлимда,
Саятханның қызлар сағы-солында,
Хан Ҳамрайым сизин елде келер бар?

Ҳамра:

Анық Ҳамра хан Саяттың елинде,
Соналар гарәп болур сәшма көлинде,
Сәрим құрбан Сәрбиназдың жолында,
Бизиң елде ләптә-ләпте халқалы.

Бул айтыстан Саятхан Ҳамраның, Сәрби деген ярының
бар екенлегин биледи.

* * *

Алғарез андан соң Ғоззалиша айтты. Бул шайырлық пе-
нен сөйлер екен. Барып Қекше шайырды көлтириң, екеүин
аյтыстырып көрсейик. Булар Қекшеден женилсе екисин де
өлтиրмек көрсек, Қекшени жеңесе, екейнин де азат қылмақ ке-
рек, — деди. Еки хабаршы барың, Қекшениң әкелди. Ол ке-
лип Юсупбектің шеп жағында отырды. Қекше айтты: «Әй
өзбек басла,» — деди. Анда Юсупбек айтты: — «Әй залым,
егер мен басласам, сен жуғап айталмассан. Сен басласаң
мен дәлил тауыш берермен,» — деди. Анда Қекше әжеп бо-
лар деп, қолына сазыны алып, алдында Қекше, кейнинде
Юсупбек... Қекше қашты, Юсупбек қуұды. Екеүи яғы-бә-
хәр айтысып тур.

Қекше:

Сағаш болса майдан жолын шарларлар,
Батырлар атқа мыйгендеге көр тамаша.
Хәр жерлерге қызыл қаның шашылар,
Ша үстине дөнгендеге көр тамаша.

Юспул:

Жигитлерим эйдархадай қозғалып,
Ат шабысып келгенде көр тамаша.
Түркменлерим ҳәр тәрептән ат салып,
Басып тахтын алғанда көр тамаша.

Қекше:

Басыца бәледур язиттиң өзи,
Жүргиңе тийер әжелдин оғы,

Көрдің бе бу,
Жүккөп барып атқаңда көр тамаша.

Ю с у п:

Жигитлерим алар сениң жаңынды,
Сүйдай стии төгер қызыл қанынды,
Ургенишке айдар барлық малынды,
Бенде болып бүлгендे көр тамаша.

Көк ше:

Ая өзбек пәзик белиң бүгилсін,
Тырнақларың қасмар шығып сөгилсін,
Төғиз гернай, отыз сыршай шертилсін,
Тұлқи, шағал құлғенде көр тамаша.

Ю с у п:

Бизге тайсе еренлердин назары,
Хазарсыздың ҳәргиз болмае бийзары,
Шәршенбі құни қызар Ургениш базары,
Айдан барып сатқаңда көр тамаша.

Көк ше:

Әй, өзбек, құтылмағың ғұмандур,
Таудың үсти қарлы қүндер думандур,
Қәүіп етер саган ақырзамандур,
Ара шөлде қырганда көр тамаша.

Ю с у п:

Нәсип болса дал бедеүге минелі,
Ургениш барып және қайтып келели,
Он бармағы буұын-буұын қыналы,
Қызларынды алғанда көр тамаша.

Көк ше:

Ая өзбек, мен билермен ҳалынды,
Ұақтың қөлдур бос көресен қолынды,
Қамап турып сениң оқлы-солынды,
Қара қүнлер салғанда көр тамаша.

Ю с у п:

Гөззалшаның еки қолын байлатаң,
Тұтып сәркардасын қанлар жылатың,

Ләшкерлік
Ералы хан көлгөндө көр тамаша.

Қекше:

Ая өзбек, ҳеш ис келмес қолынав,
Мырзамахмуд байлас келди елиниен,
Жалып шығар айдарқадай тилиниен,
Өзбек олжа болғанда көр тамаша.

Юсуп:

Ая капыр, шығалмассаң қаладаң,
Өзбеклер құтқармас сени бәледең,
Анламайсаң пешанаңда қарадаң,
Өзбеклерден қашқанда көр тамаша.

Қекше:

Ая өзбек, кете алмассаң елиңе,
Өлимнин гүзары түсер мойныңа,
Тұлки-шагал минер спиң гейдесең,
Халың әрип болғанда көр тамаша.

Юсуп:

Ая капыр, ойсам еки көзинди,
Өзбеклер сарғайтырып жүзинди,
Жесир етип қатын менен қызынди,
Олжа етип алғанда көр тамаша.

Қекше:

Ая өзбек, тил зибаның кесилсииң,
Геллелерин дәрўазадан асылсың,
Сениң шаһың бизин шаһдан басылсың,
Қекше султан өткенде көр тамаша.

Юсуп:

Юсупбекдур аттан түспей келмесем,
Қалаларың бирим-бирим алмасам,
Шанды тутып мени зинданға салмасам,
Батыр өзбек қырғанда көр тамаша.

Алғарез, андан соң Ғөззәлша айтты: «Қәне, бек сәркардалар, Қекше бәлент пе, Юсупбек бәлент пе?», — деди. Бек сәркардалары Қекше бәлент, — деди. Анда Ғөззәлша айтты: — «Сизлер инсан пенен болынлар, Қекше қатындей гарынан көр тамаша.

ғанып, сөйлесін екен.

Лелерің дәрүазага асылсын, сепиң шаҳың бизиң шаҳдан ба-
сылысын, Қекшіе султан өткенде көр тамаша, — деп гарға-
нып сөйлер екен. Юсупбек мәрт екен. Келген жерде сөзи-
неп қайтнайды. Өлемен деп ойламайды. «Несин болса дәл
бедеүге мишелі. Үргенини барың және қайтып келеди. Он
бармагы буўын-буўын қынналы, қызларыңды алғанда көр та-
маша» — деп сөйледі. Мұның сөзи дүгры. Қекшениң сөзи
игри. Қекшени майданға шығарып 70 таяқ урынлар, — деп
буйырды. Гөззалаша айтты, эй өзбек дәүлеттің қайым ашыл-
ды. Не тилегиң бар, тилегиң болса тилем, — деді. Қолын бо-
сатып, анда Юсупбек айтты: — Мениң тилегимди берсөн,
өзиңнің бәдире атынды, кескир қылышынды, Ахмет жолда-
сымды бер, — деді. Патша барлық тилегин қабыл етти. 40
ганип тилла берди.

* * *

Ашық Айдынның көп шәқиrtlеринин бири
Ашық Наўрыздың Нәжеп пенен айттысы:

Ашық Наўрыз:

Әүел жатқаныңда не ҳал кешилди,
Иним Нәжеп аны билә билемессен.
Нениң уста туттың идел мәй иштиң,
Ишім Нәжеп аны билә билемессен.

Ашық Нәжеп:

Әүел шайыр едим, турдым жайымнан,
Ашық Наўрыз аны билә билемессен,
Түсінде ишкениң ұқытың шарабы,
Пирден пәтия алмай уша билемессен.

Ашық Наўрыз:

Әүел жатқаныңда турған соң жайдан,
Үғым Нәжеп анық билә билемессен.
Түсінде ишкениң шайтан арафы,
Үғым Нәжеп оны билә билемессен.

Ашық Нәжеп:

Нәжеп айттар пәсип демде, не демде,
Аны билеп оқығанлар қаламда,
Нәжеп түсінде ишкен бир кесе жамды,
Пирден пәтия алмай билә билемессен.
Ашық Наўрыз аны билә билемессен,
Пирден пәтия алмай уша билемессен.

Анық Наўрız би
деп оши де ширине б.

Нәжек тилла сазыны алыш, йол жүрүп, Әдүлхан патша де-
гениниң қаласына барып, бир жолдап шетнинде «Шийрни не-
шек» деген намага қосықты айтып, қыйғырып отыра берди.
Омма Әдүлхан патша бир жақларға жол жүрүп кетни ба-
тарып еди. Жоғы бойында Нәжек үгланды көргөнлер елге бир
жеги жасар бала бақсы келипти деп хабар таратыпты. «Ел-
ге бақсы келипти» деген сөз соңдан қалған екен. Бул хабар
хана жетитти. Хан өзинин жәлладларын жиберни: «Сол
бала бақсыны шақырып келип», — деп буйырынты. Нәжек-
ти патшаның жәлладлары ат сағрысына салып, ханың нә-
зине апарды. Хан Нәжекке: «Бир пасым қосық айт, бир па-
сым саз ур, урған сазың, қыйғыраң ҳаўазың жақса, мениң
Әлбент деген бақсым бар, қасында 84 шәкирти ҳәм бар, со-
ның менен сени яғли-бөрли айттыстырып, таплан өлсем, бул
дүньяда әрмашым жоқ», — деди патша. Анда Нәжек қолы-
на сазып алған, патшага бир-еки аўыз сөз айтты:

Ая шаҳым, тыңла мениң арзымды,
Бизге келтир тақсыр, Әлбент бақсынды,
Не тилемесен бәри ҳасыл сизлерге,
Бизге келтир тақсыр, гарры бақсынды?

Пир устазым берген сазып алайып,
Нешше жыллық жүрген өшимді алайып,
Не тилемесен бәри ҳасыл сизлерге,
Бизге келтир тақсыр, Әлбент бақсынды?

Ая шаҳым, келдим сенин алдыңа,
Қысыўмет пенен келдим сениң нәзиңе,
Не тилемесен бәри ҳасыл сизлерге,
Бизге келтир тақсыр, Әлбент бақсынды?

деп айтқанда патшаның көзинен аққан жаслары дәръя бо-
лып төкнлди. Еситкен сазға, тыңлаған сөзге мум болып
үйіп, патшаның песин намазы ҳәм есінен шығып кетти. Патша пашибапларына «песинен өткермей, намазлигерге
жеткермей, Әлбент бақсыны 84 шәкирти мешен мениң пәзин-
ме тайын етесизлер», — деп ҳәмир етти. Ол жәлладлар кет-
ти, Әлбент бақшыға жетти. Эне, Әлбент бақсы пашибаплар-
дан хабар еситкен соң 84 шәкирти, Бәхәрден ҳаялы билән
патшаның нәзине йүриш баслады. Эне, патшаның нәзине ке-
лип салам берип турды. Әлбент: «Тақсыр, шаҳым, арзым
бар», — деди Әлбент. «Айт», — деди патша. Бир онжети жа-
сар бала келипти деп, муныңдай ҳәм ис етпек, муныңдай

хәм қысыўмет етик болаша
ше жыл бақсылық етик, — деди. — «Андаңың көзүн
ның дойнақы тийгеш емес, бир бала келди деп бизди мунша
қысыўметке ушыратқаныңыз нешик патшайым?!» — деди.
Сол баланы дослек 84 шәкиртим менен айттырысам, соныңан
өзіне келсе, бир аўыз қосық пенен манлайына урматыым
нан жемекликтен аңсат емес не тақсыр? — деди. Сол
ұақытта Нәжеп углан: «Тақсыр, атың ҳәм Әдилхан, әдиллиғин
ҳәм Әдилхан, төрешилигиди ҳәм Әдилхан, әдил төреши-
лигизди берсениз, жеңген-жеңилмегенді әділ шешсен, ор-
таға ҳәмин қойсаң, бул той ҳәр шәкиртим бар дейди. Мен
48 бәптің құлыпта, 48 бәптің құлыптың 48 гилти болады, қый-
сық гилт, балта гилт, найша гилт, орама гилт, бурама гилт,
басқа гилти, тақсыр, 48 құлыпты бир гилт пенен ашаман,
әділ төрешилигизди берсесиз, жеңгенді, жеңилгенді бил-
сесиз, ким яқшы, ким яманды билсесиз, Әлбент бақсыны
женбеким нан жемектен маған аңсат тақсыр, — деди. Эне
патша сол ұақта ийек қақты, екеүінде ҳәм сарпай жаўып
айтыстырын, — деди. Ол ұақта қыйсықлық арадағы адамда
болады екен. Паишшаптар қыял етти. Сарпайды өзимиздин
таррұ бақсыға жабайық: «Өзине тартпағаның өзегине от-
түссин» деп Әлбентке бурын гәзийнеге киреди. Гүмис жыра,
гүмис белбеў, гүмис сарпай әкелип, Әлбенттің басына салды.
Енди Нәжепке гезек келди. «Мынаў жарлы, мынаў аш-
демеклик керек емес, алланың берсе генжи көп». Бул жәл-
ладлар гәзійнеканага барды. Алтын жыға, алтын сарпай
алып берин, Нәжеп угланың басына салды. Эне сол ұақыт
та Әлбент бақсы Нәжепке қараса өзиник баласы екенин
блиди. Сол ұақытта Әлбент бақсы қолын көзине көлекке қы-
лып қарағанда Нәжеп угланың ташыды. Ташыса ҳәм алтын
жыға мениң басыма шашынылады деп, әкесинин баласына
қараң айтып турған жери:

Әлбент:

Келдик патшаның нәзиине,
Кел жығамыз алышалы.
Шашшагөр әкен басына,
Кел жығамыз алышалы.

Нәжеп:

Яд етиппен еренлерди,
Мен жығамды алышмайман.
Қуда раҳим етип бер енди,
Мен жығамды алышмайман.

Оқ кимді,
Жай кимдіккі атқандык,
Уғыл малы атаники,
Кел жығамыз алышалы.

Нәжеп:

Ершөң бала ел болурма,
Еки анаға тең болурма,
Түүмай ҳәм уғыл болурма,
Мен жығамды алышмайман.

Әлбент:

Сен екенин билгеним жоқ,
Бир шаппаттаң өлгениң жоқ,
Шашшагөр әкең басына,
Кел жығамыз алышалы.

Нәжеп:

Яд етилген ереплерден,
Мен жығамды алышмайман.
Патшам раҳим етил жаңқанды,
Мен жығамды алышмайман.
Жастаң кеткен баландурман.
Хәйесим бар келип турман,
Сизден өшүм алый ушын,
Пирден дуўтар алдым, келдим, —

дел турды. Сол ўақытта Әдилхан патша ийек қақты. Усы еки бақсының қайсысы пәс, қайсысы бәлент, билдиңиз бе, — жәлладлар? — деди. Сол ўақытта жәллатлар жасағандағы, қартайғандағы уллы бақсы Әлбенттін сөзи жуұабы. . .

. . . . . тақсыр, — деди. «Бәриңиз ақмақ екенсиз, занғарлар», — деди патша. «Мәрт Нәжеп уғлан ба деймен, бир сөзи қайталанбай турыпты. Нәмәрт гәпни айтпаї турыпты. Ал бизин Әлбент қатыны өлген кисидей бирден бай-байлап турыпты, ишкен шайың, жеген аўқатың, хызметим зақым болсын», — деди патша. «Қерип таслап, қырық таяқ урың, енине ҳәм қырық таяқ урың, — ...есаплап көрсе 84 таяқ лазым болды. Еки бетине ҳәм төрт тамға басың, қурама дуўтарын мойнына асып, қаладан қүйүп жиберин», — деди. Ханың ҳәмири бәржай болды. Әлбент бақсы жазасын тартып, ўай-ўай салып кете берди.

Мени ҳәм алып кетпес
қыз екеүи бәслесип, ҳәркі.
дөс яғлы-бәр айтысып, не дөп тур екен:

Келин:

Бир қыз бенең бир келиниң бәсі бар,
Келин айттар ақ сийшем бар, нарым бар,
Ҳәр кешеде жұз мың түмен назым бар,
Бизин менен бәс ойлама қыз-жауан.

Қыз:

Женге сениң бир мәхәлиң өтипти,
Қызыл гүлди қазан урып кетипти,
Бизин бағда еки алма битипти,
Бизин менен бәс ойлама женгежан.

Келин:

Келин айттар, келинилердің башыман,
Алтын яңлы сом йүзиктиң қашыман,
Еле ҳәм болса сендей қыздан яқшыман,
Мақтапба қыз бир ақшамалық ҳалың бар.

Қыз:

Қыз ҳәм айттар уқшамишәм әнәмә,
Ләли маржан тақынышан сийнәмә,
Қол узатма ағыртасаң дайдәмә,
Додагымда дәсте-дәсте гүлім бар.

Келин:

Келин айттар келинилерди дійерем,
Ҳәр мезгилде қантыў-набат жийэрәм,
Сақалсыз, мұрты жоқ үглан сүйәрәм,
Бизин бенең бәс ойлама қыз-жауан.

Қыз:

Қыз ҳәм айттар ҳәммеге ҳайрап бул истен,
Қәдем басып жылұа менен жүристен,
Бир затым бар аўзы бекли гүмистен,
Хан алдында құңқар менен бәсим бар.

Келин:

Ояғына жарысым жоқ сиз бенең,
Келин болсан тәң боларсан биз бенең,

Нұғаз.

Қызлардың ишинде гөззал ханыман,
Ашық болсам машуқымды танырман,
Шәкира балық бәдәкшанды ҳәм алыман,
Қасты әйлесем қәхарманандек күншім бар.

Сол ўақта келиншек жеңишлип, ҳайран болып тұра қалды.

МУҲАББАТ АЙТЫСЫ

Қырмандали менен Ашық Айдының айтысы:

Ашық Айдын:

Урып дуўтарын сыйндырып,
Яш көрдин меке уәланда сен?
Йүз мың мұқамға дәндіріп,
Боң көрдин меке уәланда сен?

Қырмандали:

Кет баба келген жолына,
Туұры келилсөң өлимге,
Қарама сағыў-солыца,
Келтирегөр ийманды сен.

Ашық Айдын:

Хақ дейип шықмышам гөрден,
Хабар сорсан ғарры вирден,
Шықсам қашарсан бул жерден,
Яқшы таны бабанды сен.

Қырмандали:

Кет баба йолыңыз йирақ,
Гәрданыңа тиіпер таяқ,
Өзің ғарры, сақалың дақ,
Қайдан келген дийүанаңасаң?

Ашық Айдын:

Арзыұман сана етмеге,
Қош анарыңнан тутмаға,
Бабан келипти ятмаға,
Басла мийманхавана сен.

Мен өзим қ
Жыққайман

Сен көрдің бе Мустапаны,
Ашықлардың сәрдарысаң?

Ашық Айдын:

Тұтма пәрдәнді жүэлдерге,
Қараман өзге қыздарға,
Яшық етерсен бизлерге,
Шақырып кел ананды сен?

Қырмандәли:

Жүэлдерим тынықдур айдан,
Бул ишлер бизге қудайдан,
Қырмандәли қайттым ырайдан,
Таныт бизге өзинди сен?

Ашық Айдын:

Сана ялған мана шындар,
Ашықлық йолы қыйындар,
Танысан Ашық Айдындар,
Әзиз сақла мийманды сен.

Алқысса, бабаның «яшық етерсең бизлерге» дегенин Қырмандәли түсніпп, бул бабаның сезиндеги түйин бар той. Егер түйіп болмагапда бизлерде адам әүладына жаслық етшестей ержетпін қалдық, бул бабаның сезиндеги түйин апамыз-атамыз менен қатар киси екеп. Бұның менен айтысқанымыз өзинин сезине өзи оралып, көнтің шинде уялса, бул ҳәм жекілгенлігі болады деп, бабаны ешекке көтерип мингизип, Қырмандоли ешкти жетелеп, Қаражан кейшинен айдал, бағына алып кете берди.

Бир жигит барып Арысланбайға хабар етти:

— Қызыңыз бир мәплік бабаны үйінде сақладап отырыпты. Мәгар болса сол баба менен кететуғын түри бар, — деди.

Арысланбай: — Жәханда басқа қапылып, бизнің қызға бир мәплік баба қалып па? Барың да қуўын жиберин! — деп торт жигитті буйырды. Жигитлер: — Эжеп болар! — деп барып, бабаның ояғына гүртти, буяғына түртти, қуўып жиберди.

Ашық Айдын пир не плаж етерин билмей, әри елинен қайта алмай, әри ўәде еткен Қырмандәлиге кесле алмай, шөли жәзйірада гезип жүре берди. Әне бурыннан нақыл бар: «Жолы

болғап жигиттің алдынан Рум пашага арыз етти. Ол: — Эй тақсир, патшайым, мениң ели Шәхри Бостан деген жерде. Мениң өзім жүз оң бее жасы шыққан бир бабаман. Сиздің елиңізде Арысланбайдың қызы Қырмандали деген дүньяға келген екен. Оң төрт жасында оларға сазенделікті, тишине шайырлықты, белгіне налұандасты ҳәм жүзине хоширейлікти берген қызы көнтің ишинде шарт айтылты.

Шәрттіндегі: «Кімде-кім мени алажақ болса я айтқас жәнші, я ғұресіп жығып алады. Шәрттіңнің биреүін ишкеңге адамды гарры-жигит, шахы-гада, яқыны-яман демепен, тәннімни бақыш етермен», — деги айтқан екен. Бул шасти қалама-қала еситилип, өзіммен деген жигитлерден келді айтысып жәншіліп, ғұресіп жығылған екен. Сол дағаза Сәзидегі елеңде жетти. Міннегін бе, рәхәттін бе, қартаған ўақта Қырмандали менен айтыс ҳа айтыс, шертис ҳа шертис деген бир жедел пайда болды. Келдім, айтыстым, жәндейді Енди алып кетейн деги атырауда Арысланбай жаманалықтылып, мени қууып жиберди. Сол ўәде еткен ярымды алған берсеңиз екен, — деди.

* * *

Шасәнем мектепке кирип көрсө, Гәріпшің жылап отығанын көрді. Шасәнем ата-апасының сөзін бир-бир балқылды. Фәріп пепен Шасәнем бир-біріне пәлсекеттесін сауыт берип, жууап қайтарып, дәсме-дәс айтысып тур.

Шасәнем:

Құлақ салып есит менин арзымды,
Сизден, бизден дәўран өтти, Фәрібим.
Бизге салды жудалықтың жәбірни,
Айралыққа пәубет жетти, Фәрібим.

Фәріп:

Айра түстім дейнип гамлы болмагыл,
Менменліктиң ақыр заўалы барды.
Айралық дәртіне гүлдей солмағыл,
Бул кемліктиң ақыры камалы барды.

Шасәнем:

Қайдағы камалдур, қайдағы осал,
Жылап өтсөн керек неши маҳисал.
Хош бол, кеүлиңе әйлеме мәлел,
Сүм душпанлар енди түйди, Фәрібим.

Бир төңе сөз б.
Ашық болсан күйин жаңып өшерсек,
Өз айыбынды өзиң қалай ашарсан,
Сабыр әйле соңында осалы бардур.

Шасаңем:

Сабыр менен интер сениң бил исиң,
Тағдири терис болар, бил көрген түсиң,
Енди, ғам-қайғыға қалыр бил басың,
Келген дәүлөт қусы ушты, Ғәрибим.

Ғәрип:

Ашық болмас көп зәхәрди жутпаса,
Машық болмас баўырын вара етпесе,
Егер пирлер бизге жалған айтнаса,
Бизге бир ашылар ығбалы бардур.

Шасаңем:

Биҙди, сизди жеткесслер асала,
Жұз дөндөрип кетпе ҳәрдем қияла,
Бизлерди жеткериң, бағын камала,
Пәлек сырымызды ашты, Ғәрибим.

Ғәріп:

Қайғыны көп шекеси мийнетин артар,
Жалғандур бил сөзлер тәгдирге тартар,
Айралықтың дагы баўырынды жыртар,
Хәр киси де жұз мың қиялы бардур.

Шасаңем:

Сәнем айтар, мениң сөзим етпесең
Өзге жерге барып ўатан тутпасаң,
Мени бир кешеде алып кетпесең,
Пышақ сүйегиме жетер, Ғәрибим!

Ғәрип:

Ғәрип айтар, маған бил сөз демегил,
Жүргегиме жұз мың дәртти салмағыл,
Айра түстим деп сен қайғы жемегил.
Әзелде бир қысмет болғаны бардур.

— Ерніп пешен Ша
— Ҳәй, Ернижан,
— деди. Ерніп:

— Ҳәй, Шасөнем, әүеле жай ашықлық еди. Енди ҳақыйқат ашықлықта айналды. Сениң поса алыш дұрыс емес, зауықы-саламыз сон болады, — деп Шасөнемге тәселле берни, екесүн хошласып, үйлерине қайтты.

* * *

Шасөнем гүнайымды кешир, деп Гәрәпке өттінин еткен айттысы:

Шасөнем:

Кел Ерніп, қайт ырайынан,
Инандым, енди инапдым.
Ким қүүді сениң жайынан,
Инандым Ерніп, инандым.

Ерніп:

Сениң туұры ықрарың жоқ,
Инабайман, инабайман.
Бир сезінде турарың жоқ,
Инабайман, инабайман.

Шасөнем:

Омиримиз ақыры жетти,
Бир билмеслик бізден өтти,
Кейүлімнің ғубары кетти,
Инандым енди, инандым.

Ерніп:

Сен мени және тутарсан,
Үәдемди зая етерсен,
Дұрыс исти жар етерсен,
Инабайман, инабайман.

Шасөнем:

Кетер болсан Әлепшырұан,
Мени қыларсан сергиздан,
Садақа болсын шийрин жаң,
Инандым Ерніп, инандым.

Ерніп:

Сениң сезін адада болмас,
Бул гийне меннен айрылдmas,

Шасәнем:

Кеүнапашың кирин ашқыл,
Ернитиң шарбатың ишкыл,
Бул сапар гүнайым кешкил,
Инандым сағап, инандым.

Фәрип:

Және басларсан исиди,
Қелтирип қарлы қысыңды,
Бузарсан кеүил хошыңды,
Инанбайман, инандым.

Шасәнем:

Шасәнем қыз тилер ҳақтан,
Гийне қылышпана нахақтап,
Гүнайың жоқ ҳақыйқаттаң,
Инандым Фәрип, инандым.

Фәрип:

Фәрипдер, Шасәнем Шаабbaz қызы,
Буныңдай күйдирмес бизди,
Егер қойсаң дәхмет сөзді,
Мен ҳәм инандым, инандым.

Булар бундан кейин бир-бирине өкпе-гүйпеш қойып, бурынғыдан да бетер татыў жасай баслады.

Шасәнем бул сөзлерди айтып бийтақат болып, таҳат қыла білмей, өзин көшкіден тасламақшы болды. Сол үақытта Шасәнемниң дийүәнбеги Мазғен деген кәнізеги Шасәнемди қолынаң тутып: — Сен өзиндең көшкіден тасламақшы болғаныңды Фәрижанға шара көрер, — деди. Шасәнемге бул сөз мақул түсип, Шасәнем Фәрипке қарап ишарат қылып, Фәрип оған жуўап берип, дәсмे-дәс айтысын тур:

Шасәнем:

Ғапыл болма ярым болғыл хабардар,
Таслайман үстиңе гүманы болмас.
Сырым баян әйлел етпесем хабар,
Пәм әйлер сырымның зибаны болмас.

Таслама бәлентдур көшкің ҳаўасы,
Жанға захмет етип зыян келмесин,
Хақ өзидур бендерсінің панасы,
Шүкир әйле, кеўлине гұман келмеси.

Шасәнем:

Көшкің бәлент болса кеўлим жақындуру,
Алла сақламаса ислер қыйыпдур,
Үстиңе таслайман, бул сөзим шыпдур,
Тақиқ билгил, өзге гұманы болмас.

Фәрии:

Тасласаң аларман жаһыма дәхмет,
Құдиреттім жеткенине әйлек мириүбет,
Саў жаһыца болар жетисін захмет,
Жақсы күйлер өтін, жаман келмесин.

Шасәпем:

Жақсы-жаман дәп бермегіл ақым,
Мәрданалық әйлеп етисем жәхіл,
Қайғырғаным не дәркар ҳаққа тәүекел,
Тәүекел исимнің жаманы болмас.

Фәрип:

Дослықтың ҳақына аштым зибаны,
Алла билер, пайда менен зыяны,
Өтип бағымыздан ғамның думаны,
Өзге ғұллет пенен зибаң келмесин.

Шасәнем:

Ярдан-яр айрылып жыраға түссе,
Шегіп жапа өним ұлға жетпесе,
Несил болып бир күн дийдар көриссе,
Ашық мурады сол, әрманы болмас.

Фәрии:

Бир муратқа жеттик, дийдар көрнисип,
Сөз сөйлесип ұл-аұхалды билисип,
Мине, бизлер бундай күнге ерисип,
Қайтадан кеўлине әрман келмесин.

Нешине жыл.
Хижран стин, рәхэт мүддөти болган,
Болмаса пирлердин ўзеси жалған,
Кеўлиминиң бирнара әрманы болмас.

Ғарип:

Қызыр Элниң пириниң жалғаны болмас,
Алла мақсет берсе әрманы болмас.
Жаза бирдур еки болмас, бесс болмас,
Тәғдирден тысқары доўран келмесин.

Шасәнем:

Кеўлим ҳәүес етер сениң қастына,
Иба менен тутып алғыл дәстине,
Хабардар бол тастанар ярың үстине,
Сәнемин өгленер заманы болмас.

Ғарип:

Тасла ярым, сен келгенше көз тутам,
Аллаға жалбарып, пирге жұз тутам,
Әринә айттар, қол узатып тез тутам,
Саламат болғайсан, зиян келмесин.

Шасәнем бул сөзлерден кейин өзин көшкінниң үстинен таслайды.

* * *

«Ҳүрлиқа Ҳамра» дәстанының Ҳамра менен Ҳүрлиханың саўал-жуўап айтысы.

Ҳамра:

Қурбаның болайын гүл йүзли ярым,
Ярым қайда болар мәканың сениң?
Сана қурбан болсың, бул шийрин жапым,
Ярым қайда болур мәканың сениң?

Ҳүрлиқа:

Мени сорасаң Шарухтың қызыман,
Ҳәр жерде ҳәзири мәканым менин.
Ҳаслым сорсаң пернізаттың өзимен,
Излесец тайынды мәканым менин.

Шын ашы,

Бир алладан бең уақ намаз қарызым бар,
Мәканыңың неше күшлік йолы бар,
Неше күилек йолды мәканың сениң?

Хұрлиқа:

Ашық болсаң күйин-жанып өтерсең,
Сабыр қылсаң дос қолынан тутарсаң,
Жүре берсең бес жұз жылда жетерсең,
Бес жұз жыллық жолдур мәканым мениң.

Хамра:

Тәннирим мениң бул жанымды алмады,
Әжел жетпін бул пайманам толмады,
Ярым енди саңа көрмек болмады,
Бес жұз жыллық болса мәканың сениң.

Хұрлиқа:

Атым Хұрлиқадур, Шарух қызы,
Перијат дайерлер таңысан бизни,
Сен излеп таппасан табарман сизни,
Саңа құрбан болсын буў жаным мениң.

Хамра:

Хамра айтар бул жер үзақ болмаса,
Әжел жетпін шул пайманам толмаса,
Жаным шығып, тенем дүзде қалмаса,
Ийшалла табарман мәканың сениң, — деди.

* * *

Хұрлиқа:

Адамзат елинин әзиз патшасы,
Садаған болайын қайдын гелерсөң?
Перијат елинин кеүіл қошқаны,
Садаған болайын қайдан гелерсөң?

Хамра:

Сени излеп шәхәр Мысыр йуртынан,
Хижри отына яна-яна келермен,
Мұхаббатли сәүер ярдың дәртинен,
Бул йерлерге ғайыбана гелермен.

Не себектен яр,
Бул жайларда киммелер менен боларсан,
Аныңтың изинде қурбан боларсан,
Сәүдигин болайын қайдан гелерсен?

Х а м р а:

Мени сорсаң шохәр Мысыр йұртынан,
Бул ашиқтық айралықтың дәртінен,
Шарап ишін ерепиердің мәртінен,
Бул йерлерге ғайыбана гелермен.

Х ү р л и қ а:

Ашық Ҳұрлиқа дер төбемнин тажы,
Қөрген адам болар сана мутажы,
Бир периймиз тез табармыз илажы,
Баян әйле ярым не ушын гелерсен?

Х а м р а:

Ашық Ҳамра айтар тәңп-душында,
Ашық-машық ушын ағлар яшында,
Атам көрди бир бұлбұлды түшніде,
Аның ушын бол мокана гелермен.

Алқысса, Ҳұрлиқа бул сөзді айтқаннан соң көнизлер менин бағқа кирпі, сейил стин жүре берди. Жан-жагына қараса, бир жигит гүл путашың қасында шын үйқыда жатыр. Көнизлер барып, ол жигитті оятады.

Ҳұрлықапың Ҳамра менен дәсме-дәс айтысқаплары:

Х ү р л и қ а:

Адамзат ақылшының өзіз патшасы,
Садаған болайын қайдан келерсен?
Периизад ақылшының көңіл хош гәхий,
Әсирин болайын қайдан келерсен?

Х а м р а:

Мени сорсаң Мысырахий жұртынан,
Сениң ушын саркардана келермен,
Қырық күн болды жудалықтың дәртінен,
Хижра отына жана-жана келермен.

Киси бойла кеш қаларма достына,
Көз тигинсең жан алмақтың қастына,
Қойған қадамларың дийдим үстине,
Әсирин болайын қайдан келерсен?

Х а м р а:

Өмири зая жулдыз киби ялбарыш,
Хәсират киби шөлистанга бас алмы,
Қырық күн болды жазнираш ақтарыш,
Сенин ушын сәркардана келермен.

Х ү р л и қ а:

Тақатым жоқ, сениң ахыр-дадына,
Сени излеп сөлер көрдім қойына,
Жаным ңидэ болсан, ҳақы пайына,
Әсирин болайын қайдан келерсен?

Х а м р а:

Шын ашықтан айланармана сөрициен,
Пәрўана бол ҳәргиз кетпей жашынша,
Түсиңде көргенлериң сөйле тилициен,
Сени излеп шөлистаннаң келермен.

Х ү р л и қ а:

Хүрлиқа айтар менин көніл мутәжи,
Қара көзим сеннең алышұры бажы,
Өмиirimнің хошғаңы басымның тажы,
Әсирин болайын қайдан келерсен?

Х а м р а:

Хамра дерлер ғәрип құлдың атына,
Алла жеткөр ашықлардың дадына,
Қырық күн болды айралықтың отына,
Сени излеп жана-жана келермен.

2-бөлім

Қарақалпақ классик шайырларының айтыслары

Қарақалпақ халқының XVIII—XIX ғасирдеги классик шайырларының барлығында да «айтыслық» шығармалар бар. Биз томлықтағы шайырлар айтысын оқығанымызда бунда «Адам менен ҳайуанды», «Адам менен қобызды», «Гири адам менен өли адамды», «Ҳайуан менен ҳайуанды», «Ийне менен сабақты» т. б. айтыстырылар ушырасады. Бул, әлбетте, шайыршылықтан келип шыққан. Мәселен, қарақалпақ халқының XVIII ғасирдеги шайыр-жырауы Жиінен өзинин қобызы менен былай айтисады:

Устадан уста сайладым,
Есенгелди қырманға шалтырдым.
Таутайлақтың терисин,
Қапшығына қапладым.
Өртекениң мүйизин,
Тийегиңе қондырдым.
Қуў ағаштан сен мұнлы,
Адамзаттан мен мұнлы,
Айтысайық қобызыым.

Құнхожа шайыр түйе менен айтисады. Бул айтыстың келип шығыу тарихы менен оның тийкары мәниси мынадай; 1845—1855-жылдардың аралығында Хийүада ханлық еткен Мәдемин бир күни өзинин ханлық салтанатын мақтатыйушын Хорезмнин атақты шайырларын шақыртады. Сол шақырган шайырлардың ишинде Құнхожа да болады. Құнхожа Хийүаға барып, ханыны әділсізлігін, зулымлышын көре отырып, Мәдеминди мақтагысы келмегендіктен, ханың бириң-

ши вретки шақырым, жаўыз хан

зорлық иенең Хийуага алдырады. Бунда хан өзині мақтага шайырларға ат-тон беріп, сарнайлаш, сыйлаш қайтарады. Құнхожаның ханды мақтап қосық айтшаганы ушын оны қорланып, масқара етиў мақсетіндегі оған айзыңда бирде-бир тисжеқ, қартайған ҳәм арықлықтан өлеинін деп түрғац, бир көз соқыр, арқасы жаўыр, қатпа баўыр туїнен береди. Хашың болу саўалына жақсы туғынған сөзгір шайыр да жуўап бермей тым-тырыс кете бермейді. Шайыр тайынбастан «Түйе екенесец» деген сатириалық айттыс қосығын жазып, ханға салмақты жуўап қайтарады. Бул жерде Мәдемин хан атақты шайырға пәнг берип, оны утыұды ойланып, Керненниң, ол шайырдан келисіп тұрып утылады. Шайыр астарлы мәнисіндегі түйе ниң символлық образы арқалы ханды дүйнім жүртқа масқара етіп, оның абырайны төгеди. Оған енен шықнастай айыр пәнг береди. Жуўамагыңда шайыр хан үстинен жениске еріседи.

Айта кетстүгін бир нәрсе, «Түйе екенесец» қосығы қалай ынша айттыс қосығы болады? — деп ҳаўлығыншылардың деболығы мүмкін. Биз бул жолдаスマрага «Түйе екенесец» деген айттыс қосығында шайыр мешен түйе айттысын түргандай болып көрніген менен оның астарлы мәнисінде шайыр Хийуагың ханы Мәдемия менен айттысын тур ҳәм хашың үстинен жениске ерісні тур, — деп жуўап береміз.

Әжинияз қарақалпақ халқының Октябрь революциясына бурыңғы XIX әсірде жасап, халық арасына кеңиен мәлім болған ҳәм атагы елге жайылған ең сүйикли классик шайыры. Оның көшшилікке көнен мәлім болған қазақтың шайыры — Қызы Менеш пенен айттысы бар. Бул айттыстың келиші шығыў тийкары, айтылған орны, идеялық мазмұны, көркемлік өзгешелігі, әхмийеті мыналардан ибарат;

Әжинияз түрли себеплер мениң қазақлардың арасына бирып-келип турған. Мәселен, оның қазақлардың арасында қалыңлығын излеп барғанлығына, ҳәм үстем класслардың қуудалаўларына ушырап, елиnde күн көре алмағанлықтан талаға излеп барғанлықтарына шығармалары мешен ол туўралы халық айзынан жыйналған информаторлардың сөзлериңен көплеген мысалларды келтириүге болады. Усындаі себеплер мениң қазақ арасына баратырған жолында аты белгисиз биқызы бенен ҳәм Ырысты деген қызы бенен (екеүи де қазақ) айттысады. Бул айттысларында муҳаббатлық сезим, заман тен-

Әжинияз қазақлардың арасында то ешекли, тә жалу барған. Ол бир баласын алғын ешекли кетпін баратырған жолында суұға шомылыш атырган қазақтың кипиң жұзинші атақтың жүйрік шайыры Қызы Менеш менен айттысада. Суұ бойындағы был айттыста терең, мазмұн, терең идея бар. Биз бушан қазақ халқының мал шаруашылығы менен шұтулланатуғын, көшпелі халық екенінші менен, қарақалпақ халқы менен қазақ халқының бурынан қызы алымын, қызы беріп, қуда болып, қарым-қатнаста кияттырғаныншы менен, еки шайырдың аўыр түрмисы ҳәм басларындагы қайғылды мұннлары менен, екеўинин де сөзге жүйрік асқап шайыр екенінші менен, ҳәм қарақалпақ, қазақлардың өткендегі түбі болған ата-бабалары менен танысамыз. Айттыста Әжинияздың адамға деген мийирманлық сезими күшли сұйыртленеді. Қызы Менеш Әжиниязға жалғызсаң, еркін өмір сүре алмассаң деген үақытта:

Қарындаңас, сен де жалғыз, мен де жалғыз,
Халқымыз бар, жалғызбан деме ҳәргиз,
Белинди бураңлатып алып барсам,
Ата-анам, халқым айттар магаң алғыс¹.

деп жуўап қайтарады. Бұның өзи айттыстагы гуманизм, демократизм идеяларын айқын көрестеді. Бир-бірін жекінде мақтапыў, кемситиў, ойын-кулки, ҳөзил т. б. тәсиллерди шебер пайдаланады.

Бул айттың тиімділігі матернал болған ҳәрекеттер менен жағдайлар қыздың суұға шомылыш атырганлығы. Әжинияздың қыздың көйлегін жасырын бермеўп, минниң барған ешеги, баласының қолындағы құсы себеп болады.

Екинши жылы Әжинияз қазақтың Адай урынынан Мырза Хожбаниң аўылында мектеп молласы болып барады. Сонда қазақларда үлкен бир той болып, усы тоїда Қызы Менеш Әжинияз бенен айттысыў ушын оны шақыргады. Әжинияз бол шақырыққа барғысы келмейді. Себеби, айттыстың дәстүри бойынша уят та, минни де айттылады. Тилинин барғанынша бир-бірін тартынбай кемситетіді. Соның менен бирге Әжинияз

¹ Әжинияз Қосыбай улы. Тақтамалы шығармалары. ҚҚМБ, Нөхис, 1960-жыл, 157 бет.

Эжинияздың анық бармайтуғының билгесі аўылдың баяры Мирза Хожбан шайырды үйдің керегесине байланып салғанын, урып азаплады. Өйткени, Қыз Менештиң әкеси Байтұрсын жарлы болғанлықтан қызын алпыс жасар гарры Бекештиң дүпъя-малына қызығып, оған ҳаяллықта береді. Мирза Хожбан сол Менештиң урығы менен түрлі себеплерге байланыслы өшлес болады. Соныңқа да, Эжинияздың сол урыұдың шайырын жеңгегин тәүір көреді. Сол қыздың қалай болмасын жекеп бер. Оларға үлкен бір умытылмастыра пәніт болсын, — дейді. Ең сонында Эжинияз зорлауықта ушырап баратуғын болғаннан кейин оған тойда қоюнитиң болмауы ушын қасына қырық жигит береді. Эжиниязды жақсылап кийіндірін, астына сур қарагер жорғаны минидредер. Қолына түлектегі құсты алыш береді. Солай етпі, Эжиниязды тойға үлкен салттанат неңен алғы барады.

Тойдагы Эжинияз бенен Қыз Менештиң айтысының идеялық-мазмұны үлкен ҳәм кең. Бунда Эжинияздың Мирза-Хожбаниң урын зорлауына ушыран, айтысынға келип отырганлығы, Менештиң де Мирза Хожбания болған жек көриүшилік көзқарасы, Эжинияз бенен Қыз Менештиң өз шайырлықтарын айтып мақтанылады, откен жылғы суү бойында ушырасқанлығы айтылады. Қыз Менеш Эжинияздан; «қайдалап келдің, сүйеүң, тиреүң ким, атын ким, сүйегиң ким? не мақсет неңен бизниң жақдарға келдің, елиңде бизлерде сулмұ қызлар бар ма, олар не ишип, не жейди, не кийеді, жигиттери қандай, жасың нешеде, қарақалпақтысаң?» — деп сорайды. Қыздың бул сорауларына Эжинияз толық жуұт береді. Эжинияздың бул жуұапларынан оның қазақ арасына дүпъя, мал жыйнап алып келиў ушын барғанлығы мәлім болады.

Қыз Менеш мақтанранда мениң он жасымнан баслап қосы айтамап. Киши жүзде мениң жеңгегең адам жоқ, шайырлық атағым жайылған адамман. Түбінде сениң жеңбей қоймайман, — дейді. Эжинияз да усы үақытқа шекем жигит-қызлардан жақилим көргенім жоқ, мен өз заманымның Жиіренишесимен Сизди мен жеңемен, — деп екеүи еретис, тартысты, бир-бири көмситиүди кескін ен жайдырады. Оғада көп ойын-кулқиң ҳәзіл, сықақ, уят сөзлер айтылады. Тойда қыз Эжинияда жениледі. Ең сонында Менеш Эжиниязды үйине шақырып, қой сойып берип пәтиясын алады.

лыларға болған зында өз еркисшілгінің жоқұлығы, олардың қалың малға сатылатуғыныңы, сол дәүірдеги қазақлардың үрыўларының арасындағы өннепшилдеклері, қарақалпақ халқы менең қазақ халқының бурышпен өз-ара тығыз қарым-қатнасты болған дослық байланыслары, дийқаныштық ҳәм мал шаруашылық кәсіби менен шугылланыштары т. б. көп гана идеялар төрек сүретленеди. Айтыстағы патриотизм, гуманизм, демократизм идеялары адамға құшили тәсір етеди.

Сол дәүірдеги қарақалпақлар менен қазақлардағы жарлы халықтардың аянышты тұрмысың көрсететуғын айтыстағы мына қатарларды атап өтиў жүдә орыпсы:

Менеш:

Астырттан қалпақ келер жетеленген,
Хәр үйден пәтия берил наң тилемен,
Моллеке елің сениң мұрза болса,
Келеди қалпақ неге тентиреген?

Әжин ияз:

Дәўрапың өтсе бастағаннан аттай желий,
Қолыңа қонбас Менеш қайтын келип,
Қарақалпақ қызы берсе тоқаллыққа,
Қазақ та жүр қыздарын шалға берип.

Қоян жылға қазақлар жутаганда,
Бизниң елге биразы барды бұлғын,
Жүргегин жалғаў ушын наң табалмай,
Биразы қалды аштаған жолда өліп.

Қарақалпақ келди деп тентиреген,
Қызы Менеш сен отырсаң жөнсиз күлип.
Күлгеше мойның ал сен қәтенди,
Бизге келип тәжим ет жүз бүгилип.

Құн көрди қазақлардың кәтқудасы,
Бир қадақтай тарыға қызын берип,
Түскенен соң шеги оның тоқаллыққа,
Ениирен, бозлап шалға кетти еріп.

Қазақтың қарны mestей кәтқудасы,
 Шал менен қуда болды дәўран сүрип,
 Қыз Менеш күлмей-ақ қой қарақалпақقا
 Жетим-жесир күн көрди жылап жүрип!

Ен жақсы жері айтыста қарақалпақ халқының этнографиялық көринислерин сүйретлеў жағылары да адамды жұдақызықтырады. Эжинияз Менештің қарақалпақ қызлары не минеди, не кийеди? — деги сораган сорауына;

Кийеди көк саўырдан геүши-мөсі,
 Өнириnde өцир моншақ оп түймесі,
 Билезик, жұзик, сырға көп немесі,
 Ат қосып айтта, тойда миңер арба,
 Отырар қатарласып оп-опбесі,
 Кетпейди, қапталынаш айналышықлан,
 Қөрген сайын қумартар қөрген киси,
 Арқадан түйе тартып қазақ барса,
 Емешеси құрыйды аүып еси,
 Қойлеги дарайыдан киймешеги,
 Жаңында жүрер баслап женешесі,
 Орамал жибереди отырыспада
 Бир көриўден жигиттиң бир нешесі,
 Алдына ҳәйкел таққан алтынлаған,
 Қулағында гәйдәр сырға жалтылдаған,
 Баралмайды жаңына сусты басып,
 Қандай жигит болса да қалтылдаған,
 Фериўза, алтын билезик билегинде,
 Тұни менен жигитлер жүрер тилемгиде,
 Сабыр етип шыдап тур деген сөзи.
 Жалынлар жигитлердин жүрегинде.

¹ Эжинияз. Тацламалы шығармалары, ҚҚ МБ, Нөкис, 1960-жыл 173—174-беттер.

деп жуўап береди.

Менем төрт қатар бир ишүмақ қосық исенең жигити сизин
елдиң қандай болар? — деп сораганда Эжинияз;

Жигити бизниң елдин, болар гошақ,
Белинде алтын қамар, алмас пышақ,
Астында арғымақ ат арқыраған,
Үстинде ақ баслы ер басы шошақ,
Басында алтын жүйен, қос сийилемент,
Қөйлекшесинин шашағы қушақ-қушақ,
Алтын ғубба өткерген құйысқаңға,
Маржанлан кекилине таққан моншақ,
Қарғаллақта қазақтай уллы халық,
Қөрмей, билмей сыртынан етпес сықақ,
Үстинде бир тоқылық кийимниң жоқ,
Менеш-аў екенсен ғой сен мақтаншақ,
Қызы Менеш айтты да қой, тойды да қой,
Үйинде уесла да отыр қазан-ошақ,
Жұн тұтип, уршық ийирип, қапты тик те,
Қолыңа алың кетши қазап пышақ.
Бекешке тоқал бол да журе бер сен,
Тезек терип, бақ та жүр қозы-шалақ,
Бекешти бир жылда бир көрсөң болар,
Саған бас-тон болады Менеш сол-ақ»², —

деп жуўап қайтарады.

Айтыстың көркемлилігі жүдә күшли. Бунда төрт қатарлы
дәсме-дәс айтысыұлар менен бир қатарда көп мазмунды өз
ишине алып, кенирек жыр төгип айтыұлар да ушырасады.
Бул жыр төгип айтыў Эжиниязың айтысында ушырайды.

¹ Соңда, 172-бет.

² Соңда, 173-бет.

Әжинияз иркилмestен, сүйүрып салып айта берे туғызың ең күшли, ақпа шайыр болған. Оның күшли ақпа шайыр скенлигine халық аўзынан жазып алған информаторлардың сөзлери менен Қыз Менеш пенен таярлықсыз, иркилмей, сүйүрып салып айттысыұлары толық дәліл бола алады. Мысалы, қарақалпақта қолдаулы Ораз аталақ үлкен той берген. Соңда Әжинияз бенен Бердақ ушырасқан. Усы ушырасқанында Бердақ, Әжинияздың уллылығын баҳалап, ол туура-лы былай дең пикир айтады; «Әжинияз деген ол тасып, булақлав ағып турған бир дәрья, биз ондан шынқан бир өзек»¹ — дейди. Шайырдың Қыз Менеш именен айттысында да мына-дай қосық қатарлары бар:

Ойланбайман мей басқа өлеңшидей,
Меп айтаман өлеңди ҳен мұдирмей,
Айтайман дең өлеңди аўзымды анысам,
Булақтай ағар өлең, кезек бермей², т. б.

Мине, бул сөзлер оның атақлы ақпа шайыр екенлигинен гүйалық берип, сол пикирди исептимли тастыбылаштурады. Халық аўзынаң жазып алынған Әжинияздың еки жумбақ ай-тысы бар.

Әжинияз бенен Қыз Менештиң айттыслары қарақалпақ халқының әдебиятының ҳәм тилинин тарийхын, этнографиясын т. б. изертлеүде үлкен әхмийетке ийе болған баҳалы дө-ретде болып табылады.

Бердақ пенен Өтештин айттысы.

Бердақ ҳәм Өтеш қарақалпақ халқының XIX әсирдеги ең көрнекілі ҳәм ири классик шайырлары. Бул екеүін заманлас ҳәм өз-ара жақын дос болған. Сол замандағы ҳәрқандай қыйышшылықтарды өз көзлери менен көрип, сол заманың

¹ ӨзССР И. А. ҚҚ. Ф. китапханалар фонды, 19c9-ж. Қожуровтың да-ла жазыүү. ишв. № 1000. 120-бет. (Ол қарақалпақ урығы Сақыү, жасы 70 т. Салар Курбанияз улынан жазып алған).

² Әжинияз. Таңдамалы шығармалары, ҚҚ МБ, Нөхис, 1960-ж. 164-бет.

Бердақ, Өтеш пепен замаплас, дос ҳэм даңылы-жиниенли болғанлықтан оғап «Мүйтөн» деген дәлек, ҳәзил мәнисинде-ти қосығын жазады. Қосықта мүйтөн урыұының дийқанышы-лық пепен шүгымланбай, тек балықшылық кәсіби менен шу-тылана тұтындырылғы, халықтың аўыр турмысы қатты қулки-те алынаады. Бул қосық халық арасына жылдырымдай тез тараған кетеди. Бердақ «Халың келсе айтыс Өтеш, Жаңдай со-лай билсең Мүйтөн¹, — дегениен кейин буған жуўап иретинде ол «Бердақ бақсыға жуўап» деген қосығын жазады. Бул қосықта Бердақтың ата-бабасына берли сол үақытқа ше-кемги аўыр турмысы, Айdos қолдаулының гөдеклиғи, бийле-риндеги аўызы биршиликтің жоқдығы, ийшашларының сат-қындығы, Ерназардың әрманда өлтирилиүи т. б. айтылады. Өтештиң сөзи идеялық мазмұны жағынан Бердаққа қатты аўыр тиібеди. Еки шайыр «хәзил апат көлтиреди» дегендей, бир-биримиздин абырайымызды түсприп айтыса бермей-ақ қояйық деп ойлаған болса керек. Бердақ өзиниң екінши иретки «Мүйтөн» деп жазған қосығында мүйтөн урыұының ели менен қыз-жигитлерин мақтайды. Жоқарыдағы айтыс-ларды Бердақ женди я Өтеш жепди деп айтыға болмайды. Екеүі де айтысыұды даўам етпей тоқтатын таслайды. Өтеш-тиң өзи де «Сәүмеймен» деген қосығында Бердақты женбе-геплигін мойынлайды. Бердақты да Өтештеп жениледи деп айттың қылышы. Өйткени, ол ақыллы, дапышпан, жүйрік, бұл-бұлдей салырап түргап шайыршылығы басым атақлы адам. Еки шайырдың айтысын ойни-дәлек, ҳәзип айтысы деп ата-са болады.

Дайылды-жиниенли болған Бердақ пепен Өтеш екеүи де ас-қап жүйрік шайыр болғанлықтан бір-бірни синау ҳэм ой-шын-дәлек, ҳәзип етиү мәнисинде айттықсан. Булардың ай-тысларындағы айтылған сөзлерди халық ҳешіуақытта айып деп есаптамайды. Егер айып деп есаплан, кеүиллерине мәлел көлтирсө, қайта айтыстың қағыйдасы, дәстүри бойынша өз-лериниң утылғанлығын билдирип қояды. Сонықтан да я мүйтөн урыұларының, я қолдаулы урыұларының айтыстағы айтылған сөзлерге ашыўланыўына халық тәрепинен жол бе-рилмейди.

Бул жерде соны еске ала кетиү керек, Бердақтың анасы мүйтөн урыұынан болғанлықтан ол тек жалғыз Өтеш пепен

¹ ӨзССР Илимлер Академиясы Қарақалпақстан Филиалының китапха-насының қолжазбалар фонды, инв. № 1154, 1934-жыл, 53-бет.

болады. Соныңтан да бердақ сөздің тек Өтештиң тиң өзине гана тиідірін айтып қоймай улыұма мүйтеп урыұына тиидіриң айта береді. Халықтың дәстүри бойыша шайыр ойнадолек, ҳәзіл иретіндегі барлық дайыларына аўзын толтырып айта бериүнне ұақысы бар. Бердақ пenen Өтештиң бол айтысларынан Бердақтың Өтешти, Өтештиң Бердақты ямаса екеүін бир-бириниң урыұларын жек көретуғының сезиледи деп ойлаушылар пүтиналей қәтелеседі.

Керисинше, булар бир-бириниң урыұларын сонындағы жақсы көреді. Әсиресе, Бердақ пenen Өтештиң арасындағы дослықтай дослық, татыұлық қарақалпақта ҳен адамның арасында болмаган десе арттырып айтылған болмас. Бугая екенинниң шығармаларындағы бир-бири жөннінде айтқашалары толық дәліл бола алады. Бул еки шайырдың бир-бириң сынауы, ойын-дәлек, ҳәзіл етіў мәнненде айттысқанлығын қатты есте сақлау үерек.

Бердақ пenen Өтештиң айттыларының әхмәнеті — бул бізге тек қолдаұлы менен мүйтеп урыұларының гана емес, пүтиң қарақалпақ халықының сол замандағы тарихый турмысиян; Хийүа ханы менен ел ининдең бай, бий, молла-ийшанлар сияқты өзиүши үстем класслар тәрепинен жарлы халықтардың аяусыз езиліп келгенлигін, өзилиүши халықтардың үстем классларға болған жек көрнүшилік сезимлерин т. б. көплеген идеяларды биzin көз алдымызга айқын сәүлелендіре алады.

Бердақ сууырып салып айта беретуғын ақпа шайыр. Оның ақпа шайыр екенлигін, тастыбықлайтуғын халық аўзынан жазып алынған материаллар жүдә көп. Биз буган тек мына ені мысалдың өзин гана көлтирип етемиз. Бердақтың Жәмет, Палымбет деген тууысқанлары болған. Бир күни Жәмет деген ағасы бий болыу тууралы Бердаққа келип ойласқан. Сонда Бердақ бирден сууырып салып, Жәметке былай деп айтқан;

Фарғабай улы Жәметсең,
Боқ көтерген себетсең,
Халық та сонша қурыған екен,
Сен де бийліктен дәметсең!.

«Бердақ шайыр Қазалыда қазақ шайыры Эбіұбәекір менен ушырасады. Сонда қазақтың атақты бийи Жетесбий өзін»¹

¹ Сонда, инв. № 37897, 1957-ж. 160-бет. Қараөзек р-ны, мүйтеп, 63 жасар Сейтаниязов Үббінинадан жазып алған А. Қеримов.

бас болып шөлкемлесті информатор. Бирада ғалымнан аттысы елең көндә жөн, өзүн бизге изертлесү жолы менен халық аўзынаң таўып жазып алдыұды талаң етеди.

Бердаң қыссахан, бақсы болған шайыр. Ол усы басқыштар арқасында уилі шайыр дәрежесине көтериле алған.

Өтеш те Бердақтай бирден суýрып салып айта алатуғын ақпа шайыр болған. Бизиң бул сөзимизди тастыйықладытуғын халық аўзынаң жазып алынған материаллар көплеп табылады. Солай да болса мына бир мысалды келтиремиз; Өтеш «Қыпшақ» деген атамадағы айтысын бир үйде қонақ болып отырғанда қытай-қыпшақ урыұларының қыз-жигитлерине қарап турып бирден суýрып салып айтады. Айтыс 26 шуұмақтан ибарат. Бизиң бул қосықты айтыс деп отырғанымыздың мәнисин қосықта айтыстың қағыйдасына жуўап беретуғын мазмунлы идеялар толық қамтылған. Шынында да, қытай-қыпшақтың сол үақытта болмаған менен сонда Өтештей шайыр адамға жуўап қайтарып қосық айтып айтысқандай шайыр қыз-жигитлері болмаған. Егер болғанда иреттен пайдаланып, биреўи бас көтерип айтысқа шыққан болар еди. Бунда сол жердеги отырған қытай-қыпшақтардың қыз-жигитлері ғана емес, пүтиң қытай-қыпшақ урыұы женилип отыр. Айтыста кемситип, минен айтылудар менен ойын-күлки, ҳөзиллер күшли суýретленген. Айтыстың идеясында бизге қытай-қыпшақ урыұларының Хийүа ханы тәрепинен езилип, адам ғана дай алмаслық аш-жалаңашылықта қатты аўыр турмыс кешіргенгелгін көз алдымынға елеселете алады. Сонын менен бирте оның баслық торбияларың өхмийсті ҳәрбир адамды бир-бираға жөнсиз күлмеўға шақырықұы болып табылады.

Сарыбай (1830—1898) қарақалпақ әдебиятында творчествосының өзгешелігі менен көзге түссе тутын халқымыздың белгіли шайыры болып табылады. Оның, эспресе, жасларды жүдә қызықтыратуғын «Шымшық пenen айтысы» әм «Жарғанат пenen айтысы» астарлар мәнидеги терен мазмунда жазылған. «Шымшық пenen айтысында» шымшық арқалы сол дәүйирдеги жарлялардың аш-жалаңашылық қайғылы аўыр турмысын суýретлейді. Айтыста Сарыбайдың шымшық пenen өз-ара сырласыў, муцласыў, бир-бириң аяў сезими бериледи. Буннан Сарыбайдың жарлы халықларға болған гуманистлик сезимин көремиз. Бунда бир-бириңин минин айтыл кемситиўлер әм өз-ара тартыслар ушыраспайды. Сарыбай шымшық пenen жай диалог түринде айтысады. Жарғанат

¹ Сонда, 157-бет. Есенғазиев Өтепбергеннен жазып алған А. Қәримов.

менен айтысында шайыр Сулайман деген патша менен жарғашаттың образы арқалы өзін жасаған дәүирдеги халлардың зұлымлығын, әдилсизлігін езиліүши жарлы халықтардың аўыр турмысының айқын көрсетеди. Бул айтыста бириңін бириңін айтып кемситиўлер ҳәм өз-ара тартыслар ушыратады. Бул айтыста да шайырдың аш-жалаңаш, мұнды болғанлығы көринип турады.

Шайырдың айтысларының бизиң ушын ең баҳалылығы бунда сол дәүирдеги жәмийетлик жағдайлар, класслық қарыма-қарсылықтар, езиүшилердин жауызылығы, езилишши жарлы халықтардың аўыр турмысы сыйқын жапты турмыс картиналары кеңең ашып бериледи. Сарыбайдың бул айтысларын астарлы (аллегориялық) мәнисіндеги тымсал айтысы деп атаса болады.

Құлымбет XIX ғасырдің скрипти ярымында жасаған қарақалпақ халқының белгілі шайыры. Оның ең баҳалы қазақ шайыры Әбиүбәкир кердери менен айтысы бар. Бул айтыс 1905-жылғы араб ҳәрибіндегі «Одебият Қазакия» деген атпенең Қазандагы баспадан шыққан Әбиүбәкирдин қосықтар топламында жарияланады. Айтыстың көлемі 224 қатар қосықтан ибарат. Айтыс еки шайырдың бир-бирине хат жазыўы арқалы болып етеди.

Шайыр бириңи хатында өзиниң қосық жазыўға қызығышты шығының билдириў менен қатар, халық арасынан аўызы әдебиятын жыйнаўшы қатарында да өзин ташытады. Бул пикирди оның:

Жыйнаған сөзим толады,
Пар өгиз жеккен арбаға¹, —

деген сөздері тастыбықлад турады. Әбиүбәкирге сизиң дабылышың қарақалпақта Гөргүгли бектей жетип атыр деп хабарлайды. Бириңи хаттың ең соңында;

Ойланып иним сулыў жаз,
Биз де бираз елаттыз,
Сөз билетуғын дана бар,
Иншаалла өзимде
Жөн билетуғын шама бар², —

деп жазады. Буннан сол дәүирде қарақалпақта да ақыллы, данишпан, билимли адамлардың болғанлығын, Әбиүбәкирдин де оқымыслы, билимпаз адам екенлегин билемиз.

¹ Н. Дәүқараев. Революцияға шекемғи қарақалпақ әдебияты тарихының очерклери. XI том, Нөхис, 1969-жыл, 215-бет.

² ӨзССР И. А. КК Ф. китапханасының қолжазбалар фонды, инв № 6271, 1960-жыл, 310-бет.

Әбиүбәкир қарақалпақ қалпақ деген ким болады. Оның Әнсестен берги ата-бабалары ким, не көсип ишеп шуғылланады. Хорезмниң айналасында қаша журт жайласқан. Олардың ел ағасы қайсы журт болады. Бизге келгендеги моллаларың буларға жуўап бере алмайды. Құлымбет қарақалпақтар бөрнекти ыссыза көленке ушын кийеди. Қыста кийсе де, киймесс де ерки бар. Мәканым Хорезм жердин көрки, халқым батыр, тили сулыў, — деп мақтап дәлилләйди. Түркмен, қарақалпақ, қазақ, өзбек халықтарының ата-бабалары менен дәрья, көллери жөнинде түсисник береди.

Әбиүбәкир ең соңғы жазған хатында жер жүзиниң халықтарын жети бөлимге бөлип, усы бөлимниң ҳәрбірин айтып беріүин сорайды. Құлымбет буған да өз билгенинше жуўап жазып қайтарады. Құлымбеттің бул жауабынан оның жер жүзиндеғи көплеген географиялық атамадағы қалалардың, төцизлердің т. б. атларының билетуғын ой-өриси кен адам екенлигин түсіне аламыз. Құлымбет айттыста өз халқының арна-мысын, абырайын сақлауға ҳәрекет етеди. Бул идеялар оның өз үатанын, халқын, жерин сүйетуғын патриот, гуманист шайыр екенлигінен жуўмақ береди.

Құлымбеттің айттылары да қарақалпақ халқының өткен-деги әдебият тарийхы менен тил тарийхын изертлеуде бағалы материал бола алады.

Қызылқұмдағы қарақалпақтардың болыс бийлери XX әсирдің дәслепки жылларында Сырдәрья бойының «Шийелі» деген жеринде туратуғын қазақ халқының шайыры Мансурдың шақырытын алып, қарақалпақ халқының шайыр қызы Дәме менен айттыстырады. Айтыс Қызылқұмдағы Дәмениң Сарыбел деген аүйлында болып өтеди. Айттыста Дәме Мансурды жепеди. Сол үақытта Дәме оибес жасар, Мансур отыз жаста болады.

Дәме тек қарақалпақ халқы арасындаға емес, қоңсылас туұысқан халықтар арасында да белгилі шайыр болып танылады. Дәмениң зор талантқа ийе болған атақты, құшлы шайыр екенлигін, оның данқының әдеүір елге белгилі болғанлығы Мансурдың «Хош ҳаўаз, әри шайыр, сулыў, қыз, атына жаңғырмакта жердің жұзи» деген сөзлеринің өзи де дәлил бола алады. Соның менен бирге Мансурдың айттыспастаң бурын қыздың жай-жағдайын алдын-ала билип алыў мақсетіндегі жыйындағы бир қарақалпақ жигитинен сорап, еситкен сөзлерин өзиниң мына төмендегі баян еткен сөзи де Дәмениң қандай дәрежедеги шайыр екенлигін оқыушыға аттың қасқасында танытып турады;

Дәме мене
Айтайын қыздың жаңын, шынымди алемен,
Желикпей-ақ қоя гой ырасында.
Ол қыздың өз әкеси Тобагабыл,
Алысқа байлық пәнен қаққан дабыл,
Дәүлет мол, Сарыбелди жайлап отыр,
Билмедим мәкан еткен қашшама жыл.
Еситтік қызы екенин нағыз илгир,
Талай жигіт женилген, ойлап билгіл,
Солардың бири болып сен кетерсең,
Болсан да туулар түяқ, тилиң бұлбұл ..

Бул жерде Дәмениң даңқын еле де күништегі таптастуғын бүннан басқа да айтысларының ортеректе билетуғын я еситкең аламлардың аўзынаи өлини құмастағы бурын жақыннан кеүіл бөлиппөн жазының қалынбаганлығы адамның жанын ашынырады. ... Ұақтында тоғық жазылғын қалынармеді? — деген әрманда боласан. Мансур менен айтысындағай айтысы бар Дәмениң басқа айтыслары болмаған деп айтыў, я ойлаў — бул қатты келтелік болар еди. Мансурдың; «Талай жигіт женилген ойлап билгіл» деген сөзин бийкарға айтылмаған. Бул айтылғанларға қарағанда Дәме шайырман деп айтысындаға келген талай жигітлерді айтыстан орнында отырғызып женип таслағанлығын алдаймыз.

Мансурдың да өз елиниң атақлы, күшли шайыры екенлигии, сонын менен бирге, қарақалпақларға да белгили болғанлығы, онын Дәме менен айтысындағы екеүинин айтқан сөзлериңен анық көринеди. Бул атақлы еки шайырдың айтысы басынан ақырына шекем тартыс пенен питеди. Дәме өз елин, жерин, халқын, халқының дәстүрсалтың, кәсібин мақтайды. Сондай-ақ Мансур да ели менен жерин, халқын, байлықтың тауын, булағын, дәръясын, көлин, халқының кәсібин айтып мақтанаады. Қөпшилик жерлеринде бириңиң сөзин бири бийкарлап, ҳәрбир тәреп өзиниң елин, жерин т. б. жоқары қойып мақтауға ҳәрекет етеди. Екеүи де өзлериң бир-бирине айтыстан женилмейтуғын жүйрік қатарында мақтап көрсетеди. Сонын менен бирге, булар бир-бириңиң минин айтып, кемсите баслайды. Айтыста Қызылкумдағы қарақалпақлар менен Сырдәрья бойындағы қазақлардың сол дәүірдеги материаллық ҳәм мәдений турмысы менен дийқаншылық ҳәм мал шаруашылық, кәсиплери айқын сөз етиледи.

¹ „Әмиүдердія“ журналы, 1969-жыл, № 11-саны, 85-бет.

Әхмийетли айта көт

риңиң елін, жерін, халқын т. б. кементиулериңе қарап, ҳа-
қыйқатында Дәме қазақларды, Мансур қарақалпақларды
жек көреди құм буа еки елди бир-бирине қарама-қарсы қой-
ыў мәнисинде кементкен деп түсніштеге болмайды. Булар ай-
тыстың дәстүри бойынша тек бир-бирин жениў мақсетинде
гана кементеди. Тийкарында екеўиншің еки елди сүйиўшилик
көз қарасы жұдә унамлы. Дәме Мансурдың қарақалпақлар-
ды кемеситкенинде; «Қарақалпақ құм қазақ бастаған егиз, қа-
шаннаң-ақ аралас өскен елміз» десе, Мансур; «Сениң менен
ерегисип айтаман деп, қарақалпақ халқына тииди тилем»
дейди. Бундан екеўиншің де қарақалпақ пенен қазақлардың
бұрыннан қарым-қатнаста киятырган дос екенligин, булар-
дың буннан былай да дослық байланысының үзілмейнене бил-
дірілген тилемеслик сезимдерин анық көриўге болады.

Бундан кейин Дәме Сыр бойында турмысы төмен, тақыр
гедейлерің бар дегенде гедейлерди кемеситп турған жоқ.
Ол улыұма сол үақыттағы гедейлердин аўыр турмысына жа-
ны ашығанлық сезим билдирип тур. Бул идея Дәменин мұна
қосық қатарларынан анық көринеди:

Сырыңың қоли сасық, шеби жасық,
Жарлылар жалаң аяқ, түсі қашып,
Таң атса өгизине жүгій артып,
Далага шубырады асып-сасып.
Күн батыудан көк шөптен ширкей шыбып,
Зарлациң ызыцайлайды зәхәр шашып,
Кийиз үй жыртығына шөнті тыбып,
Хенибир жаң шыға алмайды есик ашып.
Ортага тұтиналыкты салып қыйдан
Жатады жер баўырлаң бетпін басып.

«Гедейлерге қараспас байларыңыз,
Айтпайды «мынаў ғой деп пайдалыңыз» .

Дәме жарлы гедейлердин аўыр турмысын бурмаламастан
реаль көрсетиүди көзде тутады. Гедейди бай деп мақтағысы
келмейди.

Ким инанар гедейди бай дегенге,
Пұлы көп төрт тұлиғи сай дегенге,
Шопаниның жулдыз аты жасырынбас,
Жарқырап жаңа туған ай дегенге².

¹ Соңда, 89-бет.

² Соңда, 93-бет.

Дәменинци классында оның аүйр түрмисына жаңы ашыйды. Ал енді, езиүши үстем классларды жек көреди. Оларды ақылсыз деп есаптайды. Дәме өз елиндеги болыс, бийлер тууралы Мансурға; «Болыс болмаса аты шықкан, дедиң бе ылғый надан өңгелеңим» десе, Мансурдың елиндеги болыс, бийлер тууралы;

«Жарамлы жақсыларын жаман биілеп,
Болыс етип қойылар паданларың», —

деп сүүретлейди. Бул қарақалпақ, қазақ халықларының тарихында бурын болыслық менен бий, ҳәмсаид берім менен, қазан менен надан адамлардың сатын алатуғының еске түсіреди.

Шайыр қызы Мансурдың Қызылқұмдаты құдық тууралы айтқанынан басқасының барлығын өтирик деп мойнына алмайды. Мансур құдықты бұлайшына көмсітеди;

«Сүүрып, ысырапыл тартқапдаї-ақ,
Даўыл турса бурқыран шаң қанлады.
Көп қойдың шандлақтағы құмалагы,
Жел менен құдығына думалады.
Шықса да ҳәр гағадан қырық құмалақ
Илажызы сонаң барып суў алады.
Ыссыга шыдамастаң соны ишип
Сорлылар муздай суў деп құйанады»².

Айтыстың көркемлик формасыда жудә жақсы. Оның жазылыу усылы; суүретлеў қураллары, фольклорлық характеринде, ерикли, гезекли, шалыс, аралас уйқаслар менен құрылған. Шуұмақларының қатар саны ҳәр қылыштың таярлықсыз бирден иркилмей суүрып салып, кең мазмунды қамтыу арқалы өз-ара узақ жыр төгип айтады. Айтыс еле де көп идеялық мазмунды өз ишине алатуғын ең баҳалы дәреттепе.

Сейфулғабит Мәжитов, қазы Мәйлилек Бекмуҳамбет улы менен 1913—14-жыллардың арасында хат арқалы айтысады: Сейфулғабит Сәпиўра деген қыздың атынан «Мен онсанғын жасыма толдым. Сол сәнеге неше ай, неше күн, неше saat болады. Неше saat дем алады?» деп жумбақ пенен жазылған есап сораўларын береди. Мәйлилек буған тез жуўап қайтармай

¹ Соңда, 89-бет.

² Соңда, 91-бет.

иркинкирейди. Приккени

Бүннан Мәүлік есап мәнисиндең жумбақтың Сейфулғабит тәрелінен бернагенлигін биледи. Бүннан кейин Мәүлік жумбақты дұрыс шешіни, ирикпей жуғабын жазып қайтарады. Қазы Мәүлік Шығыс классиклерinin үлгиси бойынша «Сәниүра» деген қыздың атын араб алфавитіндегі ҳәріппердің тәртибіне салып жумбақты арифметикалық арттырыў жолы менен шешеди. Айтыс Мәүліктің жуғабы менен тамамланып, даўам етилмей қалады. Соныңқаң да айтыстан қысысының жекелегенлиги сезилмейди. Бул жумбақ айтысының әхмийеті ҳәр бир адамның ой-өрисин кенейтиүге жәрдем етеди.

Октябрь революциясынан бұрынғы шайырлардан Шандөк жыраудың Эргаш Жұманбұлбұл улы менен айтысына, Тыным менен Құлмамбеттің айтысына т. б. тоқтағанымыз жоқ. Өйткени, булардың айтыслары еле де халық аўзынан жыйнап толықтырыуды, анықлауды талап етеди. Ал енди қарақалпақ халық дәстанларындағы айтысларға да анализ ислей алмадық. Булар өзимиздин соңғы изертлеў жұмысымында толық анализ етиледи.

1. ТИЛЕК СОРАУ — ЖУУАП АЙТЫСЛАРЫ

Эжинияз бенен Қыз Менештиң айтысы¹

Э ж и н и я з:

Тосыншаш жаў келсе де тартынбаған,
Қөлдеги үрек, газдай ғанқылдаған,
Кудаша, сәлем бердім көриүдек-ақ,
Жұзлерің жазғы тандай жарқылдаған.

М е н е ш:

Саған мен суұда турып нәзер салдым,
Ағаке сәлемиңди әлик алдым,
Кейинирек турыңыз кийингенше,
Келгенинди ғапылда билмей қалдым.

Э ж и н и я з:

Биз намәхрем, кет десен, әжеп болар,
Биздейден уялғаның әдеп болар,
Кеткен соң өкинбегил кейнимнен,
Бақырыў кеткеннен соң уят болар,

¹ Айтыс қысқартын алынды.

Биротала көзінде салып,
Соңынан келе ғой дең шақырмайын,
Қыз емеспен қағынып көрсө қызар,
Қөрингенге көз салып не қылайын...

Ә жи и я з:

Қарындас, құйсам қашып жеткермейсөң,
Озайын десем тусыннан өткермейсөң,
Айтыўыннан, қарасам сөз соңына,
Қарындас, онша мениң жек көрмейсөң.

М е ц е н:

Усы жерде айттайман шебин, оцын,
Жигит болсаң, айла сен истиң соңын,
Сүү ишиңде үстиме келлиң қалып,
Майдапда сорай ма екеп қыздың мұнын.

Ә жи и я з:

Тал түсте жолым түсіп келип турман,
Басында қайғы барып биллиң турман,
Сен әмған айтпасаң да сырларыңды,
Көз қарасларыннан-ақ көрип турман.

М е ц е ш:

Басымдағы қайғыны билсен болжап,
Қайғыдан құтқаарсаң өзин қоллан,
Қайғыдан құтқараман деп алып кетип,
Мени сен сатып жүрме жолда пуллап.

Ә жи и я з:

Қәлестен бузып ушқан қаршығаман,
Аралдан келдим, шынын айтсам саған,
Қайғыдан құтқарайын мақұл көрсөн,
Мехрибанлық ете жақ болсан әмған.

М е ц е ш:

Басымдағы бас жипти үзе алмассан,
Жалғыз өзиң қайықсыз жүзе алмассан,
Мехрибанлық етер ем, мақұл дерем,
Тыныш жол менен турмыс дүзе алмассан.

Қарындас, сен де жаңа
Халқымыз бар, жалғызаң деме ұргиз,
Белинди буранлатып алып барсам,
Ата-анам, халқым да айттар маған алмыс.

Менеш:

Қостарыңың сениң кеүли қалған шығар?
Жолдасыңың шеккени налыс шығар,
Ким барса да қызығып кетпейтүгүн,
Айтыңынан Аралың алыс шығар?

Эжинияз:

Айтсан мен әңгімениң ҳақыйқатын,
Жолы узақ болса да жүрек жақын,
Кудаша, қорықпай-ақ ғой қалтырақлаң,
Аўылныңда жүре бер, болсан ақын.

Менеш:

Тарысып, ерегистик биз бир талай,
Кеүілім соқса, жүрек согар солай,
«Хан да болсан, келсапты экел» деген,
Кейлекимди әперсең болар қалай?

Эжинияз:

Билғиң қызы екенсең усы бойдың,
Руұхым көп түспірме ақыл-ойдың,
Қөрмей турман, көзлерім қамасты ма?
Кудаша, кейлекиңди қайда қойдың?

Менеш:

Кейлекимди жасырып, қыйнамаңыз,
Суұ ишинде сарғайтпа, сыйласаныз,
Танымаған адамсыз, тилим тиіер,
Кудаша деп көп ойнап не қыласыз?

Эжинияз:

Тиймесем де тиінеме тилиң сенин?
Шаңқай түстө шомылған миниң сенин,
Қыз алышқан қудаман деп қазақ пенен,
Мазақлауә емес, дурыслы сөзим менин.

Бизге де от
Қашық емес ауылым, өарып қолсан,
Көйлегимди жасырып қысындырып,
Жолығарсан бир иске, сөзді қуўсан.

Ә жиңияз:

Атамыз Анес-Мәлик еки арыс,
Қазақ пенең бизин ел қарым-қатыс,
Бәлеке жолыққандай не гүнам бар,
Жүйриклерден озарман, болса жарыс?

Менеш:

Туўмалар жыйпалар қуда келди, десем,
Шырағым деп күтиң алар, экешешем,
Жарыстан бойғы алған жүйрік болсан,
Сүўдан шығын айтсыайық, болсац ишешен?

Ә жиңияз:

Сүўдан шықсан, жылдам шық жата бермей,
Көйлегинди кийип ал, адам келмей,
Сүўдан шық, соннан кейин сейлессермиз.
Кеширдим көп мининди елестиirmей...

Айт маған урыўынды, елниңди қыз,
Билмеймен жолаўшыман жөниңди қыз,
Көйлегинди отырып кий албырамай,
Артынан күн тиймесин көринди қыз.

Менеш:

Той болса бай баласы қамқа кийер,
Астында аргымақ ат алтыннан ер,
Болмаса менде қастың, дуз татпастан,
Қарама, аш көз нәрсе, көзиң тийер?

Ә жиңияз:

Қәшпели халық урыўлас қырғыз, қазақ,
Қойым көп, құмды жайлар Тилеўқабақ,
Қудаша, көз тийер деп гүманлансан,
Тезирек молла әкенен дуўя алыш тақ.

Менеш:

Жел мая берсем, минип келер ме екен?
Қудағай деп шақырсам көлер ме екен?

Э ж и н и я з:

Қасында турса әдил еки гүүа,
Түнесең, молла саган берер дуўа,
Сыясы дақ түспеген таза сыйя,
Дуўасын тақсаң, болар дәртке даўа.

М е н е ш:

Жолаўши, қайдан жүрсөң, сәлемин җоқ,
Анаў-мынаў болса да әлемин җоқ,
Молла әке, дуўа беремен деп мақтанасан,
Қасында сыйяң түўе қәлемин җоқ.

Э ж и н и я з:

Дуўа жазсам, табылар сыйданым,
Сени көрип жанаң тур жығырданым,
Дуўа емес-берермен дәртке даўа,
Жүргегиниен жай таўып жаснар жаның.

М е н е ш:

Жүргегим дуўа менен жазылмайды,
Тилегим, молла сеннен табылмайды,
Дуўаңды бир сапарға алыш тақсам,
Жүргегим оннаң сайын жалынлайды.

Э ж и н и я з:

Жүргегиң жанса суўыт жуўа менен,
Дем салсың, молла оқыл дуўа менен,
Кеўилим ҳақ молланың, деми қабыл,
Қорықсан барайың еки гүүа менен.

М е н е ш:

Гүўаның бири — ешек, бири-бала,
Сонлықтан, исин болар сениң шала,
Дем салып, дуўа берип оқыйман деп,
Албырақдалап жүрерсөң соңын ала...
Қайнаған суў ишерсен, ишин кепсе,

Э ж и н и я з:

Қайнаған суў ишерсен, ишин кепсе,
Шигин орап, салы емес, шигин сепсе,

Менеш:

Қаршыға, ма, моллаке қолындағы?
 Өзиндей қәлпе екен улындағы,
 Есегин де, өзин де дым сақ екен,
 Жаплардан қалай өттиң жолындағы?

Эжинияз:

Қудаша, ешегиме неге күлдин?
 Булақтай тасқан кеүйлим неге бөлдиң?
 Бала — мениң мәдәрим, ешек — атым,
 Бүлбүлім — сәни мениң қызыл гүлдиң.

Менеси:

Қазақлар Орынбордан қус алады,
 Жаз алғып, қайтарып, қыс салады,
 Күм шыжырған мәхәлде қус китерип,
 Моллаке, сениң қусың не алады?

Эжинияз:

Бул қусым қүў да алады, ғаз да алады,
 Бир күнде үйрек-коян, жүзде алады,
 Алдынаң қашқай анды қутқармайды,
 Жиберсем сендей жақсы қыз ды алады.

Менеш:

Өзим атым ақ Менеш, сиңлим Дәне,
 Женгем аты-Ғаныймет, ағам қәне,
 «Аңшыдан ақ, батырдан саўға», — деген,
 Бизлерге байлайтуғын аның қәне?

Эжинияз:

Геўишин көк саўырдан, мәсін ҳәжел,
 Басында қызыл гежи сары орамал,
 Еки үйрек, бир қуўым бар қоржынымда,
 Ақ Менеш, қәледе сен биреүин ал.

Менеш:

Үшёйин бер, биреүин мен нетейин,
 Үшёйин берсөң алып мен кетейин,

Ә жиңияз:

Ақ Менеш мен айтайын қулагың сал,
Үшеўин бирдең берсем, болар обал,
«Орамал тон болмайды, жол болады».
Ақ Менеш екеүин қой биреүин ал.

Менеш:

Үшеўин берсең алып мен қайтамын,
Отқа үйтип, суұға жуўын қайнатамын,
Молдаке, аштан өлип жүргевим жоқ,
Биреўине қазан толмас не қылайын?

Ә жиңияз:

Үшеўин берсең алып мен қайтамын,
Үшеўин мал ийеси қыямекен,
Ақ Менеш алдында сен қуўымды көр,
Бир өзи қазаныңа сыймекен?

Менеш:

Қуўын қазан толтырмас, дем салсанда,
Бересен ски үйрегин баҳа айтсанда,
Толтырмас қазанымды жалғыз қуўын,
Молдаке, қалай айтып мақтансанда.

Ә жиңияз:

Қуўым мениң семиздең шайлаган қуў,
Жазы менен жолым үйде байлаган қуў.
Қазаның толмақ түгэе төгілмейме,
Салсаныз саныўрыс дуз бен бир шелек суў.

Менеш:

Бермеген тилегенде өзиңе еппс,
Шарнайат тилегенде берме дәллә?
Суў қуйып еки үйрек пен қуўың салсам,
Сонда да зорға болар баўыры көппе?

Ә жиңияз:

Ақ Менеш нени айтса, гәп болады,
Бергенимди сен алсаң еп болады,

Менеш:

Бергениң жалғыз қуұың гөр болама,
Үшеүн берсөң маған көл бола ма,
Нар түйедей десенде қуұыңды сен,
Салғанда қазанымға жүк бола ма?

Эжинияз:

Берии едим қуұымды сен алар деп,
Не қылса да қазапың бир толар деп,
Сен айтасаң толмайды дән бир қуұыңа,
Мен айтаман қайнаганда бар майы төгилер деп.

Күт үйим, жети урыұын мен тамасаң,
Електиң өнс бойың сай саласаң,
Толмаса қазаныңың түбін түссең,
Қазаның неше қарыс айт шамасың?

Қазаның ақ шойынба, қара шойын,
Тубинде қазаныңың жоқла қуыйын,
Мен бир жүрген қазансыз жолаўшыман,
Ақ Менеш, қазаның бер салдыр буйым?

Менгеш:

Қазаным тилегениң бар жүйеси,
Қазан ерсем қайры бар, жоқ кийеси.
Кийеси бар болсада берер едим,
Моллаке қазанымның бар ийеси.

Эжинияз:

Қазаным тилегеним бар жүйеси,
Қазан берсөң қайры бар, жоқ кийеси.
«Берместин асы писпес», — деген Менеш,
Атын айтшы, қазаныңың ким ийеси?

Менеш:

Әкем аты — Байтурсын, шёшем — Бәпеш,
Синслим аты — Гүлдәне өзим — Менеш.
Ийесин қазанымның мен айтайын,
Тұнәүги тойда көрген аты — Бекеш,

Ақ сүңкар ма қусыңь
 Жапсарыма қондырсаң жарасар ма;
 Қусыңыз аң қутқармас қыран болса,
 Бир жеринде қыранлық белги барма?

Эжинияз:

Анға салсам мен алып аяқ баўын,
 Алады жылдам барып қашқан аўын,
 Қын сайын қырық-елнүйден қайтарады,
 Саған айтсам қудаша сөздин саўын.

Менеш:

Қусыңыз көп уқсайды жапалаққа;
 Жапалақ шыға алмайды кирсе бағқа,
 Аңлар көп туў сыртында бизин елдин,
 Жиберип көр қусынды бизин жаққа.

Эжинияз:

Қусымнын пәнжеси бар илетуғын,
 Тасқа салсам қамырдай тилеметуғын,
 Алып мен барап едим аўылыңа,
 Қәлне бар ма қәдириң билетуғын?

Менеш:

Қусының түри уқсар алагұтке,
 Алагұт аң ала алмас, қонар шөпке,
 Алагұт төгер сениң абырайыңды,
 Қусым бар деп көрсетпе оны көнке.

Эжинияз:

Харрыйтып ушқан ўақта қос қанатын,
 Көз илдирмей, иледи көрген затын,
 Бүркит пе, жапалақ па, сонда билер,
 Қусымның көрген адам кәраматын.

Менеш:

Бүркит деп жаман қусты мақтай берин,
 Жапалақты сунқар деп сақлай берин,
 Ешегинниң үстинен түсирмesten,
 Бир түйир ъэрсе бермей қақлай берин.

Түйғыны:

Жанымда қәлпеси тур, қайғысы жоқ,
Кусымның кәраматын көрсөтейин,
Жүргегинде ашықлық лаұласа шоқ.

Менеш:

Бул қусың тоғай, таўда ушпаған қус,
Жазы, қызы қөзимизге түспеген қус,
Бул қусым таў буркити дей бересең,
Қәне, жибер, көрейик, бул қандай қус?

Әжинияз:

Жибермеймен, бул қусты қолдай жырақ,
Жиберсем жаздырмайды өте шыйрақ,
Жиберсем жарапалайы, наңдаев жоқ,
Бүркитим пәнже салса бүрер лемде-ақ.

Менеш:

Буркитин бүргиши болса, бүре қойсам,
Қәнекей, ҳалың сынаң кере қойсын,
Мұлайым болып егер аңды алса,
Жолдас болса жөнекей жүре қойсам.

Әжинияз:

Бүркиттиң бүрери бар, алары жоқ,
Жолдас болсаң, жан бермей қалары жоқ,
Бүркитим алған аўын бере берер,
Жалынбасаң, аўзына салары жоқ.

Менеш:

Жаным барда, ҳешкимге жалынбайман,
Жаны жоқ, сылқымларға салыцбайман,
Менин де дүканым бар дүзейтуғын,
Бүркитиңнен пән жесем налынбайман.

Әжинияз:

Көрейин дүканынды, қандай дүкан,
Көрметенше көкиректе болар гұман,
Дүканының устасы дурыс болса,
Өнерин үйрениүге керек оннан?

Кеүйлиң аўа бер
Қандай адам бол
Еситкел ерсилерге елерендеу,
Айтыңыз пыя уқсамай ма ақылсызға?

Ә ж и н и я з:

Жақсыма, көргишиң көргеним жоқ,
Сөз айтыш құлагымды түргеним жоқ,
Кудаша сөз айтасан қалай-қалай?
Кисиден ақыл сорап жүргелім жоқ.

М е н е ш:

Кеширегөр, артық кетсе ақыл камыл,
Тасқынлап күш бермейди, бул жүйрік тіл,
Анлаусызыда саған мен бир сөз айттым,
Базнасындым, басқасын сен өзиң бил?

Ә ж и н и я з:

Пән жерсөн, сөйлей берсөн жүйрік тіл деп,
Бас жерсөн, уялым сен өзиң бил деп,
Дәръядай кеүйлиңди тасқынлатып,
Түсіндің бе сен мениң қара зил деп?

М е н े ш:

Жән-жаққа сөзлерім кетер тараң,
Қане, бир сөйлейік туұра қарап,
Көрейік келбетіңді көзім менен,
Жүрсөң; мүмкін, аұыр күнге жарап.

Ә ж и н и я з:

Мен өзім, мени көр деп мақтапбайман,
Жағаласқан жамашшан жасқашбайман,
Сен сыйқылы мұндың қызы сырғын айттып,
Сөйлессе, мән оншаң сыр сақдамайман.

М е н е ш:

Қуёнбассаң мен жылап қалған менен,
Жеттим, деп жығылып отер жалған менен,
Толысып киятырманаң күшке толып,
Мениң ҳәзір жығалмайсаң шалған менен.

Сүүға жаңынан
Жигитлер көңілар жетсе мақсетіне,
Кім оған бере алады кери кенес?

Менеш:

Қуда бала, кенесиң жақсы кеңес,
Бирақ та дұньяқорлар жақсы демес,
Қөтерген қусың жаман болған менси,
Айтқан сөзин есімнен шығар емес.

Әжинияз:

Кусыма келебердің тағы айланың,
Ол да тур ушайын дең оцайлалың,
Кусымның қай жеринен миң табасаң,
Қөтерген жигит те тур пырайлалың.

ТОЙДА

Әжинияз:

Жигитлер, салем бердік жамбаслағаң,
Хәр жerde өлең айтып ҳалласлағаң,
Қазақтың өлең айтқыш қызы қайда?
Биз көлмей жалғыз өзи той баслағаң?

Жигитлер:

Жигитиң гүзет қойып қарсы жаўға,
Ақ сұңқарын қондырған ала таўға,
Менеш пенен айтысып, маўқын бассын,
Қонақты алып барып ақ отаўға.

Әжинияз:

Аяқ-қолымды байлад әрўанаға,
Хожбан аға әкелди тохананаға,
Қонақ келди, қайдасаң өлеңши қызды
Ашыўланып қайтпасын Хожбан аға.

Менеш:

Қонақты күтип жүрген қыздар қайда?
Моллакен келипти ғой, атын байла,
Тохананаға қонақты алып келиң,
Ашықса ет, шөллесе берин үшай да,

Ишисаймен ша
Ансамайман
Шақыртқан қыздың өзи келип жылдам,
Берсии ол тойханадан пайымды да.

М е ц е ш:

Биз де журмиз аман-саў усы бойда,
Тынбастан хызмет етии жүрмен тойда,
Кеүлиң ашсын, келсии деп шақырған мен,
Умытпайман орның бар, барсан өйда,

Ә ж и н и я з:

Қатты таңып таслады керегеге,
Мырза Хожбан экелди мерекеге,
Себебиң Хожбаныңнан өзин сора,
Елде жоқ, ерси исти еткен неге?

М е ц е ш:

Хожбанды, жақсы адам деп мақтамайман,
Жан күйер жек-жатым деп жақламайман,
Сениң де азмаз гұнаң болғаң шығар?
Адам деп Хожбанды да ақламайман.

Ә ж и н и я з:

Бергендей қолым байлан бунша қорлық,
Үйніе кирип, стишине бе скен урлық?
Шақырған тойға неге бармайсаң деп,
Керсегег байлауы өте зорлық.

М е ц е ш:

Сөзлерин соқлығысса қысқы сендей,
Той болса менин менин келсөң тәңдей,
Менеш қызды женинүге болсақ қумар,
Жезде мен де қоймайман сени жеңбей.

Ә ж и н и я з:

Өлең айтсам қызлардың аўар еси,
Қозып кетер қызлардың делебеси,
Қыз Менеш, өлең айтсам сенин қалмас,
Әжинияз да заманиң Жийреншеси.

Жақсы өлең айтып берсең қурдасларға,
Қәдириңди умытпас қурдаслар да,
Өлең айтпай ойланып отырганша,
Бүгін, тойда айтқандай сөзин бар ма?

Ә жи н и я з:

Қыстай бермей қойып тур сөзиңди қыз,
Көриүге келип едим өзинди қыз,
Шымылдықтан шықпайсаң, ылайық на,
Көрсетши жездене бир жұзиди қыз?

М е ц е ш:

Ағаке айтып өлең ҳарыдың ба?
Болмаса жасың жетин қарының ба?
Байтурсының қызыман, атын -- Менеш,
Моллаке оли мениң таңыдың ба?

Ә жи н и я з:

Мен өзим өлең айтып ҳарымадым,
Бир әрманым елинс дарымадым.
Қазақта Менеш де көп, Дәмеш те көп,
Бурыннан көрмеген соң таңымадым.

М е ц е ш:

Шақырганға бармаған сеники айып,
Той болса қалмай баар ақсақ-майып,
Қәдирлеп шақырганда көлиү керек,
Өлән' айтып, атынды халықа жайып.

Ә жи н и я з:

Жийрәншедей болған соң сөзге шебер,
Ел алдында мен сени женсем егер,
Намыссыл ағаларың өлтиреди,
Женилсем Хожбай тири етимди жер.

М е ц е ш:

Мен айтаман өленди кеменгердей,
Өленди айтталмайды ҳешким мендей,
Сақлап қойып қара өлең азық болмас,
Өленди айт дегенде қоя бермей,

Балдызым, өлөн.
Мен де айтаман өлөнді жүрепшіледі,
Айтысын тойда талай қызлар менен,
Халқыма қайтқаным жоқ қызды женбей,

Менеш:

Өлөнді мен айтаман еителстип,
Жүрекке азық стиң жем тилеметип,
Жездежан ақын болсаң неге айтпадың?
Адамлардың жүргегиң елжиретип.

Эжинияз:

Ойланбайман мен басқа өлөншидей,
Мен айтаман өлөнді ҳеш мұдирмей,
Айтайын деп өлөнді аўзымды ашсам,
Булақтай ағар өлөн кезек бермей,

Менеш:

Моллаке, былтыр мени көрмедин бе?
Мениң Менеш екенимди билмедин бе?
Қайтқанда Аранжаннан бала менен,
Устиме суў бойында келмедин бе?

Эжинияз:

Көринер жұзин жыллы, бир көргендей,
Күни-түни көрисип бир жүргендей,
Былтырығы суў бойындағы жалашаш қыз,
Сен бе сәйн сынық өркеш, ғарры ингендей,

Менеш:

Астыма минген атым Сур қара кер,
Ағады Сур қарадан сорғалап тер,
Көрисиў ұрмет дейди уламалар,
Моллаке, көрисейик қолынды бер?

Эжинияз:

Қарағым, аллахуўма саллағала,
Өмиринди узақ қылсын аллатала,
Былтырығы суў бойындағы Менеш болсан,
Аман-есен жүрсөн бе сен бийшара?

Эжинияз:

Мен келдим есен-аман халқым көрип,
Атам менен анама сәлем берип,
Не қылсанда, өзиң бил ендигисин,
Бир ақ сұңқар қолына қонды келип.

Менеш:

Моллаке, өмир жасың үзын болсын,
Үстиңе күйгөн тоның қызыны болсын,
Еди сеншің жол болсын сорасайын,
Тойханаға келинсөң, жолың болсын.

Эжинияз:

Мен еситтим қазақта иул қымбат деп,
Келип ёдим көрейин қандай зат деп,
Өз еркиме қоймады мырза Хожбан,
Қыз Менештин қасында өлең айт деп.

Менеш:

Мен өзим қызыл тилге журттан озғап,
Өлеңшини көргенде арқам қозғап,
Жатып қалған жериннен сүйрелеклеп,
Өлең айт, деп әкелди ме мырза Хожбан?

Эжинияз:

Өлеңге сен де озсан, мен де озғап,
Мен де сендей қыз көрсем арқам қозғап,
Сәхәр үақты болғанда қызығымды көр,
Тосаңлығым бар мениң сонырақ қызғап.

Менеш:

Қазақта жоқ өлеңге мениң озғап,
Көргенде өлеңшини арқам қозғап,
Көсилип жолым үйде жата бермей,
Женемен деп келдің бе молла жазғап?

М еңеш:

Өленге сен де озған, мен де озған,
Көргенде мәс жигитти арқам қозған,
Зыяны жоқ, айтыссаң мен жеңермен,
Киси жоқ киши жүзде меннен озған.

Ә жиңияз:

Өленге сен де озсан, мен де озған,
Көргенде шешен қызды арқам қозған,
Жарыста бәйги алып озып жүрмен,
Айтысқанда жеңилерсен Әжинияздан.

М еңеш:

Хешнәрсе шықпас мәзи ерегистен,
Ерегисте бир сөз кетсе шықпас естен,
Қазақта өлең келип қонып өткен,
Сонлықтан, жеңилерсен қыз Менештен.

Ә жиңияз:

Айтсаныз жаман сөзді аңлаұсыздан,
Өзиң айт, байтал бар ма, аттан озған,
Байталыңың борбайна қамшыламай,
Байталыңды анлат шап, жырылар жазған.

М еңеш:

Байталым ҳәрбир аттан озып жүрген,
Қазақта ҳешбир ат жоқ шаңына ерген,
Байталым жүйриклиги жүртқа мәлим.
Ҳәр тойда бас бәйтігіне келип жүрген.

Ә жиңияз:

Ақ Менеш бүгін тан ас енди жатпа,
Байталың жата қойсан болар қатпа,
«Байтал шаұып бәйги алмас», — деген сөз бар.
Ат пенең шаұып, байталыңды тыртаңлатпа?

Менеш:

Алайын арғыматың алғыш болса,
Баласын сыны мен салғыш болса,
Қәйтейин, арғымагың жибергенде,
Байталды тастай берип қашқыш болса?

Әжинияз:

Арғымагым белгіли үйір айғыр,
Шапқанша шарасы жоқ туқым жайғыр,
Өлсе мен сениң пұлын сорамайың,
Арғымақ шабалмаса мойыны қайыр.

Менеш:

Қызы Менеш айғырыңды ала ғойса,
Байталға несни болып салғойса,
Моллаке, мениң көрме қудайдан көр,
Байталым тислеп айғырың жара қылса?

Әжинияз:

Қызы Менеш байталаңың барма тиси,
Байталдың тисин көрген барма киси,
Қызыл ииек байталдан жарапанса,
Қәйтейин күдиреттін қылған иси.

Менеш:

Онласа аллатала мениң исим,
Аларман өлең менен ақыл есін,
Қолында байтал түйе бир тайың жоқ,
Билемен сен не қылып байтал тисин?

Әжинияз:

Соғады шебер зергер алтын шоқты,
Агады ер жигитлер садақ оқты,
Айтаман билмесем де қызы ақ Менеш,
Байталдың тили бар да, тиси жоқты,

Менеш:

Байталым, қандай байтал көрдин бе сен,
Байталға жалын тартып, миндин, бе сен,

Э ж и н и я з:

Өләнди мен айтаман суүдай тасып,
Ақ Менеш байталыңды усла қасып,
Байталымның тиси бар дей бересең,
Тиси болса көрсөтши аўзын ашып?

М е н е ш:

Өләнди менде айтаман суүдай тасып,
Өзин усла байталдың жонын қасып,
Базарға салып жүрген байталым жөк,
Хешкимге көрсетпеймен аўзын ашып.

Э ж и н и я з:

Ақ Менеш байталыңды усла қасып,
Көррейик байталыңың аўзын ашып,
Мен ашпасам аўзын биреў ашар,
Жүрмесең қолын менен аўзын басып.

М е н е ш:

Жаз болса, жарға тийип ағар Жайық,
Қазақ, орыс Жайыққа салар қайық,
Қайым өлең келгенде қайрылармыз,
Моллаке жөн өлөннен айтысайық?

Э ж и н и я з:

Мен өзим өлең баслап айта алмайман,
Биреў айтса өлеңди қайтармаймаң,
Жөн өлең айт, дәлкек айт, қайымын айт,
Сен басласаң, изиннен мен қалмайман.

М е н е ш:

Аўылымның ақсақалы Қасым, Тасым,
Бизлерди сорап барсан тен қурдастым,
Келбетин, өне бойын келисипти,
Жылын не, айтышы маған, неде жасын?

Э ж и н и я з:

Той күни қызыл тонды кийесен бе?
Ашықлықтың отына күйесен бе?
Жылын — қой, жасым қырықта, қыз Ақ Менеш,
Сен маған жасым сорап тийесен бе?

Қырықсау
Қызығы

Мен саған жаңым менен тиігер едім,
Әке-шешем биреүге беріп қойды.

Әжинияз:

Әкен бермей не қылсын, мал болмаса,
Ишиүге айран, жеўине наң болмаса,
Хаўа енеден қалған жол нетер дейсөн,
Күйеүнц алпыс жасар шал болмаса.

Менеш:

Сур қара суў ишеди, жем бермеймен,
Қысы-жазы минемен, дем бермеймен,
Шал да болса, ол Бегиши өзиме жас,
Бегишти боз баладан кем көрмеймен.

Әжиппяз:

Қыз Менеш, Бегиши ғарры байындағы,
Асылған қәтебине нарындағы,
Ақ отаўға ылайық қыз екенсөн,
Шал байын тек өзиңниң сорындағы...

Сени алған — мынаў ғарры Бегиши болса,
Түнде байын, күндиз бир құлындағы,
Шал да болса, өзине құтлы болсын,
Бирақ, кетпес қулақтан зарындағы.

Қыз Менеш, күнн кешер жылай-сықлай,
Бегиши кетик шал да болса барындағы.

Менеш:

Айт өлеңди, келмесин керилшегиң,
Усламасын бул тойда ериншегиң,
Тақсыр-аў, көрингенге миң таққандай,
Қамардай, арыў ақ па келиншегиң?

Әжинияз:

Жыйылып тамам-тама табынша жоқ,
Мастай сәрдар қазақтың ханынша жоқ,
Үйимде қатыным бар айдан сулыў,
Қазақтың он қызы бир санынша жоқ.

Қазаққа сен жериңиңең ие
Жоқарыда, төмениңең ие
Жибермесин обалы жеңешемниң,
Оны таслап, қазаққа не дәп келдиң?

Әжинияз:

Қарақалпақтан қазаққа мал дәп келдим,
Жоқарыда, төмениң ҳәр гәп билдим,
Өзіндей уллы, ақын, мырза қыздан,
Елтири- сенсөн алайың дәп келдим.

Менеш:

Аўылымның қонған жери Сыбай тоғай,
Қазаққа сен келгели болды исше ай?
Аларсаң елтириниң ақша берсөң,
Елтирисин мут бермес қешким онай.

Әжинияз:

Аўылымның қонған жери болса тоғай,
Аўылымда мен келгели болды үш ай,
Мут бермесөң териңди мен алмайман,
Пулға сатып алмаса ингуш, ногай.

Менеш:

Елтири жоқ, бар алсан қой-пойы мут,
Елтириге қазақтың өзи де жут,
Аман барсан балаңа тон етерсөң,
Тери-терсек берейни тилесөң мут.

Әжинияз:

Мен алайың елтиринди сен берсөң мут,
Бермесөң, усыманда қалар умыт,
Тилегенде бермеген елтиринди,
Бересөң ингуш, ногай келсе якут.

Менеш:

Моллаке, елиңе қайт жыйнасаң мал,
Қайтпасаң, жеңешеме болар обал,
Басқара бар елтиrim, саған дым жоқ.
Ишиңе пышақ ур да, жарыла қал.

Мәмбет төре бас болып келеди қол,
Жүргеннең сон көп әскер қазылар жол,
Мегежинниң санын ийттөн неге айын?
Маган десен шуршыттың қатыны бол,

М ең е ш:

Мениң менен айтысып, тиреүің ким?
Көп ишинде сүринсөн, сүйеүің ким?
Қалпақсаң ба, сартсаң ба, саұансаң ба?
Әкемнің қойған аты, сүйегиң ким?

Ә ж и н и я ҙ:

Сүринсем көп ишиңде халық сүйсүйим,
Қудайым сүріншігей ұақ тилемім,
Әкемнің қойған аты Ожинияз,
Сорасаң — қарақалпақ мен сүйегім.

М ең е ни:

Қалпақ болсан — жашымсаң, сарт болмасаң —
Сақалына ақ енген қарт болмасаң,
Бизлерден қолды жайын бир тилерсен,
Моллаке, ұсы бүгін-ат болмасаң.

Ә ж и н и я ҙ:

Мен тилермен, еледе сен бермессең;
Бизлерди мұсәпір деп көзге илмессен,
Мен де бир аса журттың адамы едім,
Қыз Менеш, қәдіримди сен билмессен.

М ең е ш:

Кел дедин де, мен саған келмедім бе?
Мен сениң қәдіриңди билмедім бе?
Тақсыр-аў, ёле меннен не тилемін?
Тилемін де, мен саған бермедім бе?

Ә ж и н и я ҙ:

Астыма минген атым Сур қара жал,
Қекирекке бир бөлек келди қыял,
Өзин айттың күн бурын тилеме сен деп,
Ал тилемім, қыз Менеш, қойныңа ал?

Астима миңгөн атым Сур қара кер,
 Сур қарадан агады сорғалап тер,
 Араке, алдап сөйле көп ишинде,
 Еңтес Бегиш сениң етинди жер?

Әжинияз:

Болған соң гарры Бегиш сениң байың,
 Алынған екен оншан сорлы айын,
 Бегиштен сен қорықсан да мен қорықпаймың,
 Миндермен бийесиниң сорап тайын.

Менеш:

Жәмлесип адай, түркмен салған бул жол,
 Гүз болып мийзан түссе қазылар жол,
 Талақтай жабықсаннан айрылмайсан,
 Қойным туғе, мойынынан садаға бол.

Әжинияз:

Өлеңге менде жетик, сенде жетик,
 Жетик болсан, айтсаншы мендей етип,
 Бәслесейин әкеңе мен қалың берип.
 Мен аларман, қызы Менеш, қатын етип,

Ақ Менеш шал байынды аңлайсаң ба?
 Ақ сақал, көзи қызыл, тиси кетик,
 Өзиңе келер сөзді билмейсең бер?
 Мен садаға болайын сепшен петип?..

Менеш:

Моллаке, ашыўлаиба ойыныма,
 Ашыўлаи гийнем қойын мойыныма,
 Қеүәниң соғар қолыңнан ҳеш ис келмес,
 Болмаса алар едим қойыныма.

Әжинияз:

Алар болсаң, ал Менеш қойыныңа,
 Мен салайын қолымды мойыныңа,
 Көрмеген ислериңди көрсетейин,
 Сен мениң шыдай алсаң ойыныма.

Менеш:

Келеди жигит құлым былғаўыма,
 Ҳешбірин тәңгермеймен ышылғаўыма,

Э ж и н и я з:

Жаққаны бизиң елдің жыңғыл отың,
Өзге отындаң жыңғылда жоқты тұтин,
Қөрейін бардасынды қыз Ақ Менеш,
Қойнына алшы мени бирғана тұн.

М е н е ш:

Аўылға бар десемде баралмассаң,
Барсан да үй сыртына келе алмассаң,
Моллаке тойқанада мақтаисаң да,
Барғаныңда қойныма күре алмассаң.

Э ж и н и я з:

Елимде айтта-тойда жүриүни едім,
Қызлар менен шайдай ойнау күлиүші едім,
Қалай айтсаң олай айт, қыз Ақ Менеш,
Елимде сендей қызға барыўыны едім.

Қыз Менеш, қыз ишинде сен көз ойнақ,
Келиспес, сулыў қызға гина қоймақ.
Қөрмеге сулыў қызлар қарақалпақта,
Балдызым, ҳәддине бақ оңдай болмақ.

М е н е ш:

Не татлы бул дүньяда, татлы екен дуз,
Биледи Менеш десе, улы — киши жұз.
Моллаке, сенниң мен бир сөз сорайын,
Барма елинде мендей шырайлы қыз?

Э ж и н и я з:

Менеш, мен Бегишинди етсем мысал,
Серлеп көр, ерни жырық, тиси сойлақ,
Қазақта ақсақ, майыл көп бола ма?
Төрт-бесеүн мен көрдім усы тойда-ақ.

Несибен болып, барсан бизиң елге,
Астыңа атан түйе минниң жайдак,
Малсыз, пулсыз бирейүге ал десен де,
Алса алар тоқалыққа, алмас бойдақ.

Күн салқында,
Көнкен күн адамның кеули өседи,
Қызыгамыз көз бепен көрмеген соң,
Қызыларыңыз не кийип, не ишеди?

Э ж и н и я з:

Жегени майлы палау, ишкени шай,
Мийист иелен шайлаган мудамы май,
Қонақ болсан, қондырып отаұына,
Жақсылар күтпін алар, кеүлинде жай.

Қолында алтың кесе, гүмис шайнек,
Иshedи ақ набатты қара суұдай,
Қой сойып, кеүлин ашып, қонақ күтер.
Сезимли бизин елдин қызы сондай.

Басына жипек жегде жамылады,
Қорғаниң көзи оттай қамылады,
Ошалы ўәдеси бар, өз ярына,
Өлмесе ўәдесине табылады.

Қазаққа былтыр келдім, быйыл келдім,
Мен еле көргенім жоқ қызды ондай,
Қызы Менеш, қонақ алмай мақтанасаң,
Сен неге бола алмайсаң неге сондай?

М е н е ш:

Қызыларыңыз үстиңе не кийеди,
Мерекеде, көшкенде не минеди,
Қарқаллақ дегениң халық бола ма,
Бурынғыдан, сонғыдан не биледи?

Э ж и н и я з:

Кийеди көк сауырдан геүиш-мәси,
Өниринде өңір мопшақ, он түймеси,
Ат қосып ҳайтта, тойда минер арба,
Отыrap қатарласып он-ов беси.

Билезик, жұзик, сырға көп немеси,
Бели қылдай ұұр яңлы қызыларының,
Тастан қатты төсінде қос мәммеси.
Кийинип айтлап шықса оны, беси,
Хеш айланбай кетпейди көрген киси,

Кейлеки дарайыдан, киймешеги,
Жанында жүрер баслап женешеси,
Орамал жибереди отырыспада.
Бир көриүдөн жигиттиң бир нешеси.

Алдына ҳәйкел таққан — алтынлаған,
Қулагында гәүдәр сырға жалтылдаған,
Баралмайды жанына сусты басып,
Қандай жигит болса да қалтылдаған.

Периүза алтып билезик билегинде,
Түни менен жигитлер жүрер тилегинде.
Сабыр етип шыдан тур деген сөзи,
Жалынлар жигитлердин жүргегинде.

Периүза яқут жүзик бармагында,
Женгелери жүреди жән-жагында,
Женгесине жалынып гей жигитлер,
Айналышылап жүреди әтирапында.

Менеш:

Еки жаңысы қосылса жандай болар,
Биреүине биреүи палдай болар.
Айтыұынан қызларың әделли екен,
Жигити сизиң елдин қандай болар?

Әжинияз:

Жигити бизиң елдиң болар ғошшақ,
Белинде тилла қамар, алтын пышақ,
Жигити бизиң елдин миңе сөндай,
Пашшайы дамбал балағы жипек шашақ.

Астында арғымақ ат — арқыраған,
Үстинде ақ баслы ер басы шошақ.
Басында алтын жүйен, қос сийнемент,
Көйлекшесинин шашағы қушақ-қушақ,
Алтын ғубба әткерген құйысқанға,
Маржанлап кекилине таққан моншақ.

Үстинде бир тоқлылық кийимниң жоқ,
Менеш-аү, екенсең гой сен мақтансақ.
Қызы Менеш, ҳайтты да қой, тойды да қой,
Үйинде усла да отыр қазан-ошақ.

Қарақалпақ қазақ ненең тәңбө-тен журт,
Көрмей, билмей сыртынан қылма мазақ,
Жұн тұтуп, уршық иирип, қапты тик те,
Қолыңа алып кетик қазан пышақ.

Бегишке тоқал бол да жүре бер сен,
Тезек терип, бақ та жүр қозы-ылақ,
Бегишти бир жылда бир көрсөн болар,
Көрмей, билмей, сыртынан етпесыңақ.

Менеш:

Қалпақ келер баласын жетелеген,
Пәтия берип, әр үйден наң тилемен,
Моллаке, елиң сенин сондай болса,
Тамақ таптай кеге жүр тентиреген?

Әжинияз:

Жаз болса тама, табын шабады шөп,
Қөзлери қарайғанда қара паш жеп,
Хәр елдин ондай ашы болмай ма екен?
Қарақалпақта аш қазақ буннан да көп.

Менеш:

Астыма минген атым Шубар шолақ,
Сауырсында қалы бар жолақ-жолақ,
Қазаққа тоқалыққа қызын берип,
Шаран не мақтансандай қалпақ шұнақ.

Әжинияз:

Дәўраның өтсе бастан аттай желип,
Қолыңа қопбас, Менеш, қайтып көлип,
Қарақалпақ қызы берсе тоқалыққа.
Қазақ та жүр қызларын шалға берип.

Қоян жы.

Бизниң елге оиразы барды үүлип,

Жүргөн жалғаў ушын наң таба алмай,
Бираразы қалды аштаң жолда өлип.

Қарақалпақ келди деп тентиреген,
Қызы Менеш, сен отырсаң жөнсиз құлип.
Құлгенше мойныңа ал сен қатенди,
Бизге келип тәжим ет жүз бүгилеп.

Күн көрди қазақлардың қәткұдасы,
Бир қадақтай тарыға қызын бернип,
Сонда өзиндей қызды алды тоқаллыққа,
Қалынына бир көйлеклик бояқ бернип,

Ат миимп күн көрип жүр күйсүнисе,
Еле де қатнасын жүр барып-келип.
Түскениң соң шеги оның тоқаллыққа,
Ешірең, бозлаш шалға кетти ерни.

Қарақалпақта баў сабан, наң жаба алмай,
Тоқал болып, мал бақты, тезек терип,
«Қүнелткениң күни артық» деген сөз бар,
Көп қыздар жылап жүрди азап көрип.

Қазақтың қарны mestей қәткұдасы,
Шал менен қуда болды дәўран сүрип,
Кызы Менеш, құлмей-ақ қой қарақалпаққа,
Жетим-жесир күн көрди, жылап жүрип.

Менеш:

Дурыс-ақ, байларым көп, дәўран сүрген,
Қызлар көп тоқаллықта азап көрген,
Қаңғырған қазақ болса қарақалпақта,
Қаяқта қарақалпақ көп жутап жүрген.

Әжинияз:

Мен де келдим қазаққа азап шегип,
Бирақ та буўынларым қалды бекип, —
Бул заман келме-гезек сондай заман,
Оның сен несин айттың сықақ етип?

Менеш:

Моллаке, сенде ойнап дәўраның сүр,
Қазаққа келген қалпақ қатының көр,

Ийтлердей күш.
Ертіп ол балаларын не қылып жүр?

Ә ж и н и я з:

Ақ Менеш апаларың жүрген дағы,
Баласы жылап, қымай ерген дағы,
Әкеси бир бояққа берген апаң,
Төркинлең төркінніне келген дағы.

М е н е ш:

Өленди мен айтаман он жасымнан,
Атаным ақын Менеш жас басымнан,
Бул тойда жүрген мениң ойнасым бар,
Көп жүрме, қақаламай кет қасымнан.

Ә ж и н и я з:

Қарағай жабайы ағаш, терек емес,
Аўылың сыйбай қонған ерек емес,
Ел мақтаған қыз ба деп келип едим,
Маған да сендей қатын керек емес...

М е н е ш:

Қазаққа быйыл келдин, былтыр келдин,
Қатының балаң тасласап не деп келдин?
Аўызың жал, оцласп сойле қарақалпақ,
Менин қатын екенимди қайдан билдин?

Ә ж и н и я з:

Қазаққа былтыр келдім жаттымдағы,
Несип еткен дүзларды таттымдағы,
Келеди неге ашыуың қыз ақ Менеш,
Билмесемде қатын деп айттымдағы.

М е н е ш:

Моллаке, былтыр жатсаң, быйылда жат,
Ерик өзинде мында жат, елине қайт,
Көп адамның ишинде қатын дедин,
Мени қатын дегенинин себебин айт?

Ә ж и н и я з:

Айтаман мен себебин муңлы Менеш,
Ақсақал алпыс жасар байың Бегиш,

М еңеш:

Моллаке, изиндеңен, сен кетпесен,
Құрысын Менеш атым, саған ермесем,
Қатынлығым мойныма қоялмайсаң,
Қалпақтан еки молла гүүа етпесен.

Ә жиһияз:

Ақ Менеш ырасын мен шыилдаймысан,
Сөзине сөзим үстем аңдаймысан,
Гүүам жоқ жалғыз «қоспиям» бар қасымда,
Жалғыз қосшының сөзин тыңдаймысан?

М еңеш:

Мен өзім ҳеш темени ойламайман,
Гүүаңды таўып кел дең құйшамайман.
Даү етсең еки гүүаң ҳозирлек кел,
Жалғыз қосшының сөзин тыңдамайман.

Ә жиһияз:

Гүз болса құмнан қоян қуўар құсшы,
Ақ Менеш әрбір сөзин балдан дүшші,
Гүүа етил жаўласқанша қыз ақ Менеш,
Нетеди барлап келсе бизин қосшы?

М еңеш:

Моллаке, бәлкім қосшың бармас тағы,
Барса да ҳеш темени билмес тағы,
Ақылы жоқ, еси жарым есер қошшың,
Барса қайтып өзине келмес тағы.

Ә жиһияз:

Қошшымың ақылы пүтин барды еси,
Қайтар изинен басына тийсе тиси,
Қошшымың өзи мениң көп инсаплы,
Ишінде қайтпай барма оны, беси.

М еңеш:

Қошшынды қандай екен, көрсек екен,
Таўлардың қызыл гүлиң терсек екен,
Қошшынды көп ишинде көріп тұрып,
Одан соң бир жуўабын берсек екен.

Кошшымның мұсылманды кескен уртын,
Әткен күни қошшымның алдым муртын,
Таұлаң жонған таяқтай сырты сұлыў,
Көремисең ақ Менеш сыйпап сыртын.

Қошшымның айыбы жоқ, қылышы жоқ,
Мин тақпас ҳеш жеринен халқын, жұртын,
Қошшымды қолыңда услап көзин қөрсে,
Қозғалар сонда-ақ Менеш сенин құртын.

Менеш:

Сизиң ел бизиң елден бир кеш кейин,
Бақсан малым кеүлиме инантайын,
Сөзине мұсылманның наң моллаке,
Болмаса сениң кеүлин жубатайын.

Эжинияз:

Бир байлаў сөз айтайын шешесең бе,
Шеше алмасаң бол тойдан кешесең бе,
Ақ Менеш мениң кеүлим ынандырсаң,
Қызбан деп сен бир антты ишесен бе?

Менеш:

Мен өзим байлаў сөзді шеше алмайман,
Шешпесемде бол тойдан кеше алмайман.
«Хақта болсаң ант ишпе» деген сөз бар,
Көп ишинде мен антты ише алмайман.

Эжинияз:

Шабылып жүйрик пенен тайдың тағы,
Майрылып ошағынан қалдың тағы,
Хақ болып усы жерде ант ишпесен,
Мойныңа қатынлығың алдың дағы.

Ақ Менеш айт өлениң қойғаның ба,
Айтлаға өлең таптай қалғаның ба,
Жүрттән озған жүйрик деп еситиўши едим,
Таўысып шабысынды қойғаның ба?

Ақ Менеш былтыргыны көрмедин бе?
Бағана мен женермен демедин бе,
Айтысып мениң менен бәс келмессен,
Былтыр-ақ суў басында билмедин бе?

Менеш:

Қонақта ақ кийиз сал, кел ғәнийбет,
 Қонақта атлаңғаша тәрбият ет,
 Қынын қыстаў болмаса жумысыныз,
 Моллаке, бизин үйге түсленип кет?

Әжинияз:

Қызы Менеш, түсленбеймен, қондырмасаң,
 Қонаман, көрпе жаўып тоңдырмасаң,
 Көрпе жабады екен деп құғаңбайман,
 Қоналқама бир қозы сойдырмасаң.

Мецен:

Қонағым, кетсең қайтып келмейсің бе?
 Бизлерде қозы жоғын билмейсің бе?
 Семиэлиги қойда жоқ, қопқардан туў,
 Питеў саўлық мен сойсам жемейсің бе?

Әжинияз:

Қон десең, қонбай Менеш не қыламан,
 Сениң ҳәрбир сөзиңди сағынаман,
 Тамақты тәлимсімей мен жемеймен деп,
 Сонда да саўлық деген аты жаман.

Менеш:

Қылмады екеўимизди несип қосақ,
 Палдай татыў болар ек жупты болсақ,
 Семиз бир саўлық сойсам, сойдырмайсаң,
 Жерсен бе сойсам семиз питеў тұсақ¹.

Әжинияз:

Тұсағынды мен ушын сой демеймен,
 Өзин сойсан, Ақ Менеш мен қой демеймен,
 Қызы Менеш, қозынды сен көзин қыйса,
 Қозын тұрыш, тұсағынды мен жемеймен.

Менеш:

Мал тапсан, кирей сал да, Бухарға бар,
 Мыңқ етпес, көп жүк артеан бир қызыл нар,

¹ Тұсақ — саўлық манисинде.

Ә жиңияз:

Келдим мен көрейин дел сол қозынды,
Үміт үздім еситпіл мен сөзінді,
Ат терлетпіл алыстан сорап келдім,
Мен дессең, қыз Менеш, сой саў қозынды?

Менеш:

Семиз ет жесең болар кеүилин тоқ,
Соятуғын саған ҳеш саў қозым жоқ,
Бир қабырға кенже туўған бир қозым бар,
Сүйеги қатып, семирип, ержеткен жоқ.

Ә жиңияз:

Семирди де, ержетти қозы сенин,
Семиргенин көрмейди көзін сенин,
Төсніне сол қозынның қол толғандай,
Соймайсан, қыймағанинан өзин сенин.

Менеш:

Тақсыр-аў, жас қозыны сен сой дейсең,
Қозыны жерсең тағы келе берсең,
Алдында саұлық етіне бир тойып ал,
Ушынарсан қозы етін бирден жесең.

Ә жиңияз:

Қыз Менеш, мал сеники, қалай етсең,
Келмеймен ашыўланып қайтып кетсем,
Ушынсам, жазыларман, уш күн жатып,
Өзіндей кексе қызға ушықлатсам.

Менеш:

Бир дәртіне жаарар-аў ала байтал,
Жолаўши қосарыца қосақладап ал,
Аўырыў қозым турып, саўын сойсам,
Ол ўақта болмай ма екен тақсыр обал?

Ә жиңияз:

Жайлайды Жайық бойын жағалбайлы,
Менеш, бир сезің ашы, тилиц майлы,
Хұрметлеп саўлығынды сойсаң маган,
Саўабы бар, ҳешқандай жоқ обалы.

Менеш:

Моллаке, сұғың өтти қозыма менин,
Бул қозыма нәзерің синди сениң,
Қозымды сойып, пәтияңды мен алайын,
Нәзерің қайт болмасын енди сениң.

Әжинияз:

Кем смеңсеп қызыл тиљге Шеринияздан,
Қолузлық алып кетсөм сендей қыздан,
Алтыншап айдары бар ул туўарсан,
Қозы сойып, иотия алең Әжинияздан.

Менеш:

Мен соңайып қозымды, ырзалаң бер,
Көп болғанда моллаке бир сапын жер,
Жаңы қудай жолына, ети саған,
Қолым жайдым моллаке пәтияңды бер?

Әжинияз:

Менешжан, баққаш малың семиз болсын,
Бахытлы бол, толғатқаның егиз болсын,
Қойдай қозылап, егизлеп қоянлардай,
Төрт жылда туўған балаң сөгиз болсын.

Он жылда отыңың басы улға толсың,
Далаң, — дәң, малға, қалтаң — пулға толсың,
Костарың менен Менеш қоса ағарып,
Жүргеде ул-қызларың жолға толсын.

Балаларыңың бәри де батыр болсын,
Жамылғаны жаў кирмес шатыр болсын,
Айбаты артсын, ул хәм қызларыңың,
Баҳадыр — бири мыңға татыр болсын.

Пәтия алып қозы соймай мени алдасан,
Толғатып туўған балаң терис келсии,
Ишинде өз тәциңнен кем болғайсан.
Кешикпей, узақламай байың әлсін..

I-варианты

М а и с ур;

Тыңлаңыз, сөз сейлейди ақын Мансур
 Атагы бул үлкеге болған мәшхүр.
 Азырақ бир мысал гөн аялатайын,
 Аңғарғанға сөдентен анылған дүр.
 Болады ҳаслым-арғып, шубыртпалы,
 Мәкан жайым — Шийслі, Сыр, Жутпалы,
 Жигирма бес жасымда барған едим,
 Бай елге күм ишинде қудықтағы.
 Жайылды Қызылқұмға ақынлығым,
 Китаптан қашама сөз нақыл қылдым,
 Ол елдин қаша жыйын, мәжилисінде,
 Жақсылардың алдында айттып жүрдім.
 Қаша күн өтти сойтіп жүргендे мен,
 Қоپ тердім несийбемді ел ишинен.
 Жетпейди бенде сирә буырмаса,
 Жууырып, көргенге қол созған менен.
 Буйырған напақамды жүрдім теріп,
 Шөлдің елиң аралап, жортып-желіп,
 Қәдирли қарақалпақ жыйынына
 Шақыртты сол күнлери биреў келип.
 Бармақшы болды соған тамамы халық,
 Шақырған еситкен соң хабар алып,
 Жүрт айтты; «Бул жыйында шайыр қыз бар,
 Қәне, сен айттыс» деді маған барып.
 Бармақшы болды соған тамам халық,
 Шақыртқан барлығынан хабарланып.
 Абайлап қалайықтың әнгимесин,
 Айттыстырмай қоймасын билдім анық.
 Барлығымыз қалмастан журдик енди,
 Жолы да қарыўлым айтқа күнлик еди.
 Еситип көпшиликтин әнгимесин,
 Айттыстырмай қоймасын билдім енди.
 Мереке болған екен уллы жыйын,
 Қондырған жүзден аслам тигип үйин,
 Аўылдың ақсақалы болыс-бийин.
 Жилемектей шыйратылған бар минези;
 Дәме қызды мақтайды жигит сөзи;
 «Хош ҳаўаз, әри шайыр, сулыў қыз» деп,
 Атына жаңғырмақта жердин жүзи.

Кызды көр Remove Watermark
Бизден де
Болысқа шашырыптың алтыстыр деп,
Жаўшылар келе берди көн ҳәл салып.
«Сабыр қыз, — деди болыс ашыўланып, —
Алыстан келип еди шаршан-ұарып,
Азырақ демин алып тыныққан соң,
Көрермен шайыр қызды өзим барый...»
Шашына гилен алтын тағынғаны,
Халқалы мерүерт сырға жағындағы,
Онбестен он алтыға жаңа келген—
Гүл дәўран өмириниң шагындағы.
Аншақ тис, қыйқаш қасы, қызыл жұзи,
Тоқиақтай бурымлары откір көзи,
Адамда буншан артық сұмыу туўмас,
Болмаса жонистеги ұхрани қызы.
Қолда алтын билезик, ғоұхар жұзник,
Мысалы құмырыққадай белі ұзник,
Қыз маган қараң түрдү ойланып да,
Сәнлениң, саўлат төгін, көзин сузып,
Мен сонда қыяллаңдым турға қалып,
Жәмәэт жәп-жағымда тур қамалып,
Шеттеги қарақалпақ жигитишен,
Қыз жайын билдим анық сорап алып.
— Япырмай, — деди жигит ырасың ба,
Дәме менен айтысқа турасаң ба?
Айтайын қыздың жайын тилемді алсан,
Желикпей-ақ қоя ғой ырасында.
Ол қыздың өз әкеси Тобағабыл,
Алысқа байлық пenen қақдан дабыл,
Дәүләт мол, Сарыбелди жайлап отыр,
Билмедин, мәкан еткен қашама жыл.
Еситтик қыз екенин нағыз илгир,
Талай жигит женилген, ойлап билгил,
Билмедин, мәкан еткен қашама жыл.
Солардың бири болып сен кетерсөн,
Болсан да тулпар тұяқ, тилиң бұлбұл.
Бар сұлыўлық сол қыздың бир басында,
Қыпша бел ҳешбир мин жоқ тулғасында.
Бир аўылдың малының қуны жетпес.
Тағынған сәўкелеси, сырғасына,
Бир минезин айтайын — тәкаббырлау,
Ойлап жүр «келеди деп, ким қасыма».
Қосықты сенин бурың айта салып
Тағады неше түрли мин басына.

Remove Watermark

Wondershare
PDFelement

Жигиттиң бул
Қайтыш келди.
Мен барсам, қыз үинне киргеп екен.
Үй иргесин айнала түрген екен,
Шайырлардың қызығын көремиз деп,
Көнишиллик үй қасында жүрген екен.
«Ол келмес, өзим излеп барайын» — деп,
Жыйынға сол қыялда келген екен.
Қосықты шарықлатып қоя берди,
«Шайыр усы» дегенді билген екен.

Дәм е;

Аман-есен жүрмисең, ақын аға?
Айып етпе алдыма шақырғанға.
Шайырлық өнерине исенбесен,
Қасымнан алыста тур жақынлама.
Ябыдай келте бақай, мойның қысқа,
Фарғысаң жығыларсаң ақыры жарға,
Кешиү бермес тенізге келип қалдың,
Алды-артынды шамала, ғапыл қалма.
Екинши жуўап айттып билдири тағы,
Өзиңнің атың бар ма, затың бар ма?
Бул сөзиме ойланбай жуўаш қайтар,
Болмаса шайырман деп тақылдама!

Мансур;

Биз жүримиз аман-есен, сен де ҳарма,
Сен теніз болсаң, мениң көзим жарда.
Жарды айттың, жарқабақты билмей турып,
Дәме қыз буннан басқа сөзиң бар ма?
Қарағым, айып емес «кел» дегениң,
Өзи келсін деген соң мен де келдім.
Келсем де досты танып, душпан көріп,
«Қасымнан алыста тур, келме» дедин.
Атымды затым менеп билдирейин,
Келиспес буган жуўап бермегеним.
Болады ҳасылым аргын шубыртпалы,
Несип-файып, Сарыбелгे быйыл келдім.
Өз атым-шайыр Мансур ҳәм және де,
Жақсыларға сайрайды тилим мениң,
Шайырсынып ат, түйе сорадым ба?
Сен өзин шақыртқан соң келген едим.

Шақырттым
 «Етпейин — дедип, — анып, аға, — оуны» —
 Кеүлиңе мейли келсе, келмесе де,
 Усласам табжылтпастан табаныңды.
 Жарды көрип жалтақлау — ябылығын,
 Тоқтатып аз да болса шабысынды.
 Анысып жардан ушқап жапалақтай,
 Жоқары көтермейсөн қабағынды.
 Шаўқымшыл қопал жигит көринесөн,
 Жақтырмадым қырынлап қарауыңды,
 Мейли жақын келсөн де, келмесөн де,
 Алыў қыйын қәлеген талабиңды.
 Уш өлип, уш қайтара тирилсөн де,
 Парт болып, қуұсырарсаң ташаўыңды.
 Елиңен жалғыз жүрни шөлгө келдін,
 Қарағым айып емес, «кел» дегенниң,
 Ҳақ кейил, бауырайна кең солға келдін,
 Желигип кеүлин жамаң тасқаң екен,
 Алдыңнан табылған соң көрмегениң,
 Айтыста бетиме жан келмейди деп,
 Болама кеўлин қөкке өрлегениң.
 Болыс-бийлер болмаса аты шыққан,
 Дедиң бе ылғый надан өңгелерин.
 Ат, түйелер алмасан менсіндің бе,
 Шарұаның шапан шекпеп, жегдслерин.
 Сен сыйқылыш талайлар бизге келип,
 Арапал алар елдиң тәңгелерин.
 Шақырттым айтайын деп усы сөзді,
 Белгіли жумысым жоқ сенде менин.

Мансур;

Дәме қызы, бәрекелла билгениңе,
 Қайылман тауып айтқан миндерине,
 Жаныңа жақыныңды жармастырып,
 Ҳәркимди жүргиздин бе илгериге,
 Жапалақ болсам саған бармаспедим,
 Бағана көрип үйге киргениңде,
 Қалыпсан сұңқарыңды танымастан,
 Жолдаң бол жапалаққа түпде бирге,
 Бир болса жигитлігим болған шығар,
 Орын жоқ буған сениң күлмегине.
 Женилесөн дегендей сөз айтасаң,
 Қөрермен шың исенсөң тиллерине,

Болысты, жети;
 Келгей соң халық жақсысын қәдир тұтып,
 Жақсыға сол себептен үйир болдым.
 Берейн сөзлеринде тегис жуўап,
 Шешімсін кеўлиндеги түйинлерин,
 Адырайның сөздің парқын аңламайсан,
 Сыйлаганды билместей сыйырмедин?

Дәме;

Әй аға, тилиң тартың, шешен екен,
 Қеўлиң дым жүйрік сөзге көсем екен,
 Сыр берип жүргөрмө халайыққа,
 Демесин, ел қыдырған есер екен.
 Мен сенин билмедим бе миндеринди,
 Абайлап тартып сөйле тиллеринди,
 Шығады оттай лаұлап сыртқа сөзин,
 Қорсетип қояйын ба бир көримди.
 Өсекке епли екен тилиң, жағың,
 Қойнынан услап едиң түндег кимди?
 Өзине жақсылықты жөн көрмедин,
 Ямаса өнерине исенген бе едиң?
 Қаша мақтап басыңды көтерсөң де,
 Сөзниң бәлеси көп жерден келдин.
 Ат жейтуғын арманы тاماқ етип,
 Сырдағы тақыр гедей елден келдин,
 Тикенектей тиеди ашың тилиң,
 Есіндеге сақланыпты шеңгеллерин.
 Елиминиң дәүлетине көтериlip,
 Байғус-аў, ылайық па желиккениң?
 Ақылың анық кәмил жигит болсан,
 Адамды ҳайған менен тенермедин.

Мансур;

Дәме қызы билдиң шешен скенимди,
 Бойынан таппай, тақтың неше минди?
 Сегиз ай болды шөлгө мен келгели,
 Жүрт билип пеге айтпайды есеримди?
 Бар екен сөзге жетик шайырлығын,
 Гәпимди жалған деме, бул нақ шыным,
 Елди-елден, жерди-жерден кемситетсен,
 Балалық минезиң бар ақмақлығын.
 Айтабер, өз минимди шамалайман,
 Соңда да жуўабынды тамамлайман.

Түбінде қыз емессең сен билимли,
 Омманың узып ақсан дәрьясы, —
 Эйлійелер жайлаган жер бурыңғы,
 Қарасаң он саўсағың тегис емес,
 Қайда жоқ азлы-көпли елдиң мини?
 Қотерип өзинди-өзин мақтаған соң,
 Сырыңды ағаң сениң енди билди.
 Елим менен жериме тилюң тийди,
 Берерсөң енди мениң тәнлигімди.

Дәм е;

Әй аға, басыңсан мин ташпадым ба,
 «Менниң мин ташнайды» деп мақтаңдым ба?
 «Бир тауда бир кийикен» шолғе келген,
 Жан шақ көлмес дедиң бе қартаңыца.
 Бийшара-аў, елиң хожа, я төре ме,
 «Тиљиң тиіди» дегениң басқашың ба?
 Бар дейди мың мийнетте бир рәхөт,
 Жернің мақтай берме жүртқа бунда,
 Сырыңың гөрдей түнек төлемері,
 Жалаң аяқ, жарқырап төбелері,
 Жаздың күни көйлексиз шекпен кийип,
 Гедейіңнің қуұраған шекелері,
 Жерлерің айқыш-үйқыш атыз-шелли,
 Табылмас жолларыңың төте жери.
 Сөзимниң өтириги болса егер,
 Айтып бер «тап мынаў» деп қәтө жери.
 Айтпасаң сен жамаң деп қуры құмды,
 Айттарсаң минлегендे құдығымды.
 Гедейдин алға жазлай шылқылдатқан,
 Мақтаймысан қаўсаған щығырыңды.
 Қырғаўылға дузаққа қылын жулып,
 Қуйрықсыз қор қыласаң туғырыңды.
 Елинде бир-бирине исенім жоқ,
 Қебейтип, қатынларша сыйбырыңды,
 Гедейиң жүреді қыялланып,
 Желбегей жени болмас қол суғарға,
 Қөгине тарысының кийим алып,
 Тапқанын саўдагерге тығар бәрә,
 Ал Мансур, сол гедейдиң бири өзин,
 Айтпасам қылығыңды болмас тәнҳа.

Дәме қыз, айтылмаған сырың бар ма,
 Таслап айт өтирикти, шының бар ма?
 Айтқанышың барлығын дұрыс дейик,
 Тағы да бизге тағар минниң бар ма?
 Қарақалпақ сараң ел, қайыры жоқ,
 Сақый дең өтириктен сулыўланба.
 Биз қазақтың баласы Сыр бойында,
 Жазлап, қыслап жайлаймыз қыр, ойында.
 Сырдағы тамашашың бири де жоқ,
 Мақтанасан қырдағы құры қойыңа.
 Мийнетсиз рәхәт жоқ қайда барсан,
 Ҳарамлық, тек рәхәт жайдың қалсан.
 Қөмірге кек тенге алар медин,
 Гүзинде қыймылдамай жайға қалсан,
 Түп жатып, түснің қашып, Самарқандға,
 Құнин бар ма түйени айдамасан.
 Дәме қыз, бул сөзинң шын ба бәри?
 Жүрт тынлап, сен айтсан әжім-барды,
 Шетинен малға толы жүрт бола ма?
 Айтаберсен аз емес мыңда жарлы.
 Халқыма тил тийгизип, тентекпісек,
 Бар бізде тоқсан тогыз масайыбы.
 Султаның Қаратауда Сырдан арғы,
 Ол таұдан шыққан байлық қайнап тасып,
 Дәрьяяға ағып қуяр жылғалары,
 Сагасы ол дәрьяның Хантәнірден,
 Аяғы алысларды суўғарады.
 Усының бәри де бар еллеримде,
 Сөзиме я болмаса исенбедин бе?
 Булақтай қайнап ағар дәрьяларым,
 Құмыңды Сыр бойына тен дедин бе?
 Құн ыссы, көленкесиз, көклеми аз,
 Сый болмас Кербаланың шөллериңде,
 Ат минип, асын ишип жүргеннең сон,
 Айтпадым айыбыңызды сизлердин де.
 Беллестин маймылдай-ақ ҳайұан менен,
 Қөрерсен жемтигинди тәңгелимде.
 Айтылмаған тасқын сөз тағы да көл,
 Айтып қал көзин жетсе женбегине.
 Кемситтин келмestен-ақ гедейсен деп,
 Мақтаниң — көримликке келгениме?

Ал аға,
 Сорасан мәлім болар сырым елден.
 Бойындағы көрнеген мининди айтдай,
 Тоқталып тартылады тилем неден?
 Айыбынды айтпастай отыр едим,
 Мийман деп қәдир тутып күни менен,
 Қарақалпақ «сарап» деп бир сөз айттың,
 Үарламай өшире ғой үнинди сен.
 Қарақалпақ ҳәм қазақ бастаған егиз,
 Қашаинан-ақ аралас есеки слмиз,
 Жери саз, суұы тынық болған менен,
 Қоныссыз қор болады шалқар тәңиз.
 Түрли жемис етніш мийүанаңса,
 Тәңиздең де артықман қазған кериз,
 Тамаша құмда болмай, кімде болсын,
 Асы кон, ақшасы мол, аты семиз.
 Қемір сатып аламыз кок тәңгени,
 Қәсиби слимиздин көнтеп бері.
 Кийгизип жазыларды нарга артып,
 Самарқанд, Бухара барып төгер жери,
 Ҳәр нардың қырық тәңгеден жұғын сатып,
 Жыззактан үп алады, шеттеп бергі,
 Усының бәри де шың, жалғаны жоқ,
 Қосыққа бийкар гәпти алғаным жоқ.
 Тилинди байлайман деп талишсан да,
 Сеннен қорқып тоқталып қалғаным жоқ.
 Үндемесем кетесен едирейип,
 Женел миңез жигитсен салмағың жоқ.
 Сасқалақлап сөзиңнен бүкленерсөң,
 Шонтықлықтан сөзиме тикленерсөң,
 Билемен Сырда әүлийе көп екенин,
 Не пайда қәдир тутып күтпеген сон.
 Сырыңын сыйлдыр бақай адамлары,
 Ұәдесинде турмайды табанлары,
 Азаңнан кешке дейин сумлық ойлап,
 Жоқ сирә ақыреттен хабарлары.
 Көп әүлийе болған соң, аяқ асты,
 Жол таптай алалаға шабар бәри.
 Жарамалы жақсыларың жаман бийлеп,
 Болыс етип қойылар наданларың.
 Парқы жоқ айтқан менен өз қәүимин,
 Өзинше пәп-пәкізе, минсиз бәри,
 Биздеги болыс-бийге, байға келдии,
 Бир емес, бәринен де пайда көрдиң.

Арғымақ ат, түнгиз,

Кеўлим жоқ тайлақ пенен тайға дедин.

Қайырлы елин менен жерин болса,

Жалғыз өзин тентиреп қайдан келдин?

Сырынның көли сасық, шөби жасық,

Жарлылар жалаң аяқ түси қашып,

Таң атса, өгизине жұғин артып,

Далаға шубырады асып-сасып.

Құн батыұдан көк шөптек ширкей шығып,

Зарланып ызыдайды зәхәр шашып.

Кийиз үй жыртығына шөпти тығып,

Хеш бир жан шығалмайды есик ашып,

Ортаға тұтынлиқти салып қыйдан,

Жатады жер бауырлап бетин басып.

Шабады жазлай қашы, гүзде қарық,

Шақырып, бириң-бира излеп барып,

Қасласса бир-бирине жала жабар,

Ҳақылыш та, ҳадаллық та болмас парқ.

Бул нәрсе мақтансаң да елинде бар,

Аман болсаң көрерсен барып гүзде.

Оңын түүе түсіне енбес бизиң жақлар,

Жүртүнді төңгересең иеғып бизге?

Иснип тақылдаға таңлайың ба?

Болмаса дауға қылған далбайың ба?

Ери арық, семиз Сырдың қатынлары,

Соры көп еркегиниң маңлайында.

Сүйда жүзген балыққа қармақ салып,

Үцилип отырады жар бойында.

Қүнде жаўлық-көйлегин жуўып алып,

Хаялы жуўытпайды шаң бойына.

Елиңнин ерси исин умытыпсаң,

Ал аға, есте сақла, ал ойыңа,

Сыр қатыны кейлегин бүрмелеген,

Қынама қара бешпен түймелеген,

Базардан бәсекінге таўар алар,

Бәри бир, бай болмайсыз кийген менен.

Жүртүңшың бүсіл бастап әдетті сол,

Сен өзиң қаша мақтап сүйген менен.

Гедейлерге қараспас байларыныз,

Айтпайды «мынаў ғой», деп пайларыныз

Елинді қаша мақтап көтерсең де,

Бизиң жүртқа белгили жағдайыныз.

Жыл бойы бир дүшья деп күн-түниниз,

Өтеди гөр-

Қай жақта айтылмаған ҳасыл сөзин,
Бар болса айтатуғын келди гезин,
Қәдирли болмай негіп келип қалдың,
Елиңе айыў жигит болсаң өзин.
Еситтим ғедей жигит деп сыртыңаң,
Айтайын жасырмастаң турғой көзин.
Жел сөзге жылмаңдаған епли екенсең,
Шайырша шарықлаудаң шетте екенсең,
Сөзиме мениң айтқаң қасарысып,
Көп болса «елиң жаман» деп кетерсең.
Сыртыңда көп жаслар тур адырағаң,
Тилиң тийсе қамшыны жең кетерсең.
Бийшара, қаңғып жүргіп сорың қайнаң,
Қәйтейин, айта берсем өкіне етерсең.

Мансұр;

Дәме қызыңышаң көп отырығың,
Уятсызаң, ашылған бетиң бурың,
Бетиме айбымды баса ма деп,
Өзгереди сезикленниң сениң түриң.
Сениң менен ерегисин айтаман деп,
Қарақаллақ халқына тииди тилем.
Айырдың тауды құмнаң, Сырды қырдан,
Күтырған екенсең ғой қудай урган.
Ал енді минин мен айтайың,
Табарсан қаңдай пайда құрғыр буниан.
Ағылтып айтпайыншы саспа Дәме,
Шымшықтай турымтай ҳәм қырғый қуұған.
Хаслы бенде болған сон елде мин бар,
Мин айтпа күшли болсаң сөзге диләр.
Алланың қылған исин айылсыз деп,
Дәлілли ҳәр нусқадан көргецим бар.
Суұы — сұт, топырағыңды алтың дейбер,
Болмайды Сырдан ҳешким буған құмар.
Айтайын атын атап бирим-бirim,
Қараши шөлиң менен тен бе булар.
Жаз құнлери жайланаң қуralайы,
Булт өтпес асқар таұлы беллерим бар.
Үйрек ушып, ғаз қонып ғаңқылдаған,
Шалқыған шағалалы қөллерим бар,
Жез писенли берзенка ататуғын,
Хийлели, шаққан туған мергенім бар.
Минекей сизин жерден артықлығы,
Елимнин усындај көп ермеги бар.

Жаз жайлаұы

Сырты кен сексеүиллик қарашубар.
 Жери боз, саз топырақлы, ажырықлы,
 Айдың тақыр ат шабар даласы бар.
 Султанға зияратлап жылында бир,
 Қыслатып қойын айдан тағы шығар,
 Нәзирге тенге берген есап емес,
 Апарған ат ҳәм түйе қарасы бар.
 Аздырмас, жасларына ақыл айтып,
 Халқымның қарт-қария данасы бар.
 Шөлніңде бул нәрсениң пышаны жоқ,
 Халқының буған қаша шарасы бар.
 Қайырга қатар литкен талларым бар,
 Тал арасын жайлаған малларым бар,
 Тас гербиштен жасатып әйнек құрған,
 Қысында отырарлық тамларым бар.
 Гедей деп Сырға тағы қалың қайғы,
 Бул сөзден кегин сениң алынбайды.
 Қой айдан, түйе жыйнап бақпаса да,
 Азығы телегинен арылмайды.
 Сизлердеги хошеметти берип малға,
 Жарлысы байға барып жалынбайды.
 Қеклемде түрли дақыл себиледи,
 Қос айдан, кетпешленип егиледи,
 Гүз болса сопың бәрни жыйнап алып,
 Талқан дәні қайғысыз желинеди.
 Халқымның әүелден-ақ дәстүри сол,
 Жаманнап не десен де кемимейди.
 Доме қыз, сөзин бар ма айтылмаған?
 Бар болса тағы билдиң айтып маған.
 Дәлийли жоқ гәплерди көп айтасаң,
 Бәлеке жолығады жай турмаған.
 Салмағы жоқ, сабырсыз түрин мынау,
 Төрели кенес шықсын қай тулғаннан.
 Өтирик сөз айтыға ериибейсеп,
 Эри бай, эри сақый елім дейсеп.
 Әүеле шәтпақ сөздің өзиң баслап,
 Сен мениң қалайынша женил дейсеп?
 Қол салып қай жеримді көрил един?
 Салмақсыз, түби жуқа терин дейсен,
 Жақсы сөзге келмейди ҳеш бир ебин.
 Алды-артын ойламадың ҳештеменин,
 Сен шоқалақ болсаң да, асқар таўман,
 Жығылғандай қәүпим жоқ сеннен мениң.
 Дәмежан, мен буйра нар, жазынды тап,

Бир сөзинде ай Remove Watermark
Гелей деп көп
Кемситиў қыялыңа дүзину келди.
«Аласқанның алды жөн» дегендей-ақ,
Өз мининди билмейсөң өзиңдеги.
Дәлил менен көрсетип көзиңизге,
Бир азырақ айтайын сизин елди.
Берекети бар дедин Қызылқұмның,
Таўыспай өтирикти узын қылдың,
Уялмай өтирикти шындағай айтқаи,
Баласаң әжеп тәүір қызық жүзни.
Бунда жоқ шалқар тәңіз, қайнар булак,
Турады қай жеринде Қылдыր буниң.
Сизиң елде жақсының бәршін көрдім,
Дәм айдан быйыл келни өриследім.
Құдай айдан келген соң шараң бар ма?
Бәрнинң бармагынан жемис жедім.
Мәмилеге қонбайесең көүлиң соқыр,
Айтқаң сайын көбейдің кейншелерин.
Жаман кепес шыға ма жақсая адамнаң,
Қасыма сирә жақын келниңеди?
Құдай өзи бергеи соң шараң бағ ма?
Шай емес шекер, шийрин тек ишкеним.
Мен шөлден адам көрдім ҳәм билимли,
Бәри де билип атыр қәдиримди.
Шайырлық ат көтерни атырганда,
Жайып жүр Қызылқұмға дүбіримди.
Жолын үлкен болсын деп өзгелерден,
Мықлап берди ат, туғе нәзирнімди.
Өнеримнен көрдім мен пайда құмнан,
Қайыр көрдім өнерди жыйғанымнан.
Ат миндім, ат жетедім, бәри ырас,
Қоңырат, Арғын, Қыпшак, Найманымнан,
Ат, тонын алып едім, билип айтшы,
Қарақалпақ қай беги, қай байынан.
Сөзимнин енди келди салмақлары,
Айтайын тымсал менен, аңла тағы,
Пышық тағой жетпей айтқаң екен,
Сасық деп жайған гөшти шанақтағы.
Сен Сырдың шөбин, сүүйн кемситкендей,
Бар ма шөлдин баў-бақша, шарбақлары?
Сүүрып исирапыл тартқандай-ақ,
Даўыл турса бурқырап шан қаплады.
Көп қойдың шаңлақтағы құмалагы,
Жел менен қудығына думалады.

Сырдың зор дәрьесі бар, булақ — тауда,
Ат пеңен сиз саласыз құмға ғаүға.

Өлшеўли еуў аласан арқан салып,
Тырбанып қара жерге салып сауда.

Қызылда жүрген елдиң көзи ашылмай,
Әмири өтиң кетер жәнжел-дауда,

Жабанда жүрген елсең отар малдай,
Я Бухар, я Түркистан, Қоқан бармай,

Мырзаның таңлап алған ақ билеги,
Шүйке бас, мойны кир-кир тоқаллардай,

Табанының жарыбы тоқсан тилик,
Жалаңақ зырлайды отарбадай.

Шалағай келер шылғый бойдақларың,
Үстине кийип алар бар таңқаның,

Шабады шала өлтирип тойда атларын.
Қөрнисе сен сыяқты жарлық табан,

Гурады қоқырайып қой баққаның.
Бұн сөзді айтып турман сымайын деп,

Тұлданып отырмысаң жылайын деп,
Бізниң елдиң қызлары күйер мақпал,

Қынамалы ақ кейлек, алтың илгек,
Сан әлғаш тазалықтың нарқын билер.

Не қылса да пәкізе Сыр адамы.
Көйлегни қатынларың жамап кийип,

Жырттығынан жылтырар ишіганы.

Барабар алысталғы Сибирь менен,
Қыстында жети жаңта ылгадады.

Сырда миңен, ашина сен сөз жарасын.
Гедей деп ажыраттың жүрт арасын,

Жел сезеді олай-булай желпин өтип,
Қанладың нердең менен биң нарасын.

Елімде жақсыман ба, жамапман ба?
Сен жаман деген менен түснес күн де,

Болсам да Сырда қарсақ, шөлге келип,
Арыслан, айыў болдым саұап бунда.

Үнеми жүйрік, шебер үлгілин мен,
Сен көрмеген әмириң көп алдында,

Айтасаң жиғітлерді сыртымдағы,
Умтылса арашалап турма тағы.

Бир сөз бар, ерегиссе ер өледи,

Тилдин қыбып қорыққаннан тек турмағы.

Сағырдың мойныпдағы аманатын,
Ишинде беккем сақла ауыстырма.
Жас бала, жесир қатын, кәйин жүртүң,
Биреўлерге даў-жәнжел таўыл турма.
Өз басының саұлығың ойлана бер,
Мени қудай қолласын қәүип қылма.
Анласаң усы сөздің бәри ҳасыл,
Абайла ақсарсан сен он жасыңын.
Халық сыйлады өнерли болғашынан,
Ойлансам қосық кетисес толғауымынан.
Өз шамамды аңғарып жүргешен соң,
Орын алдым ерлердин он жагынан.
Бул көптинң тоңға салған жүйрігімен,
Қалма Дәме, ойлаган жомларынан.

Дома:

Ал аға, жалғаш сөзді айттың анық,
Уятсыз деп бетиме жамаў салын.
Айыбымды жасыр деп жалынбайман,
Болсаң керек данқыма сырттан қанық.
Сен еилеп қанша жалғаш айтқан менен,
Кеклемейди кен пейіл бизни халық.
Көринген жасырынбас көмгөн менен,
Байғус-аў, қай аўхалың мен көрмеген,
Бизин елди қаралап сөз айтқандай,
Зәлелин бар ма сирә шөлден көрген?
Сықылсыз нәментайсаң мақтанасан да,
Түснебей ҳәр нәрсеге ербенлеген.
Жайсыз деп жаманладың жүдә құмды,
Мақтадың көлиң менен булагынды;
Көк орай шалғыным деп мақтанасан,
Қөлдеги сасық қамыс, қопағынды.
Берейин сөзлерице толық жуўап,
Сал мине, шайыр Мансур, қулагынды.
Қуўраған қуўрайларың көп десен де,
Инанбайман жалғаннан еплесен де,
Саўысқап, алағарға мәлім қусың,
Айтайын ҳақыйқатын жек көрсөн де,
Боласыз қоян сойса қой сойғандай,
Көринбес қолы ашық төкпе сенде.
Қөли көп деп мақтадың Сырларынды,

Қайырына азлап тал өнген шығар,
Көл жағадай қашыұшы шошқаларды —
Бир талай мал деп көзин көрген шығар.
Нәэзирге ат ҳәм түйе деген сөзин,
Ешенин көтерилген кеўлиң шығар,
Арақ ишип мәс болсан, мал не керек,
Софан бергөн есансыз тенгең шығар.
Бийқәдәр аяқ асты қылмағанда,
Болар ма если жигит елден шығар.
Кеңеске ҳасыл сөзге кем екенсен,
Деп едим; шешенлерди жеңген шығар;
Елпилдеп шам айланған ширкейлердей,
Жазған ай, мийнет айдал келген шығар.
Ал аға, сенин сырды жасырмайман,
Я төмен, я жоқары асырмайман,
Аңласаң әңгімеме нәзер салып,
Тасқа шабар ақ балдақ ҳасылдайман.
Сен аға, қәдириме жетсөн анық,
Гәүұхардан жаңған шырақ тасындаиман.
Сабырсыз, салмақсыз деп кемситсөн де,
Түбіндеги сенин озбай басылмайман.
Манызы әңгімемин артық-емес,
Тек ғана жалғыз атым насыбайдан.
Сен аға, айбыныңды ақламайсан.
Лійтқанға ашыўланып қалмағайсаң.
Болсанда тишини желли, еришіп епли,
Кең жазы кийгизерлік нар болмайсаң,
Қошкенде кереге артып минер кемпір,
Қыйсық төс, бақырауық көліксөң бир.
Кім инанар гедейди бай дегенге,
Пулы көп, төрт тұлғи сай дегенге.
Шолпаниң жулдызы аты жасырынбас,
Жарқырап жана туған Ай дегенге.
Кемітпе Қыдырсыз деп Қызылқұмды,
Буннал сеп пайда көрин, кеўлиң тынды.
Шығады түрли кеңес көмейицнен,
Өнерсиз жигитсөн ғой демейин мен.
Қазақтан әсып келген азамат деп,
Бизиң ел келген бойыц етти иззет.
Көзине тарыдай да көринбепти,
Батсан да мыйлығынан ишип бизден,

Ким билер і
Болыстын ҳ... Remove Watermark
Жай бердик
Ойлайман сениң мынау жүрісінен,
Шыққан деп өз елиңен безгенинен,
Ол жақта қәдирииди халқың билсе,
Тентирел неге келдиң өз елиңнен?
Сен қанша айтқан менен шолде мии жоқ,
Тек ғана ағар булақ, көллерим жоқ,
Қарақалпақ сарай деп кемситесен,
Келсин деп шақырса да келгениң жоқ.
Шалқайып бағынбаған байға бурыш,
Бәлени сен шығардың елдеги жоқ...
Буркый бер, салмақлы сөз тапсаң егер,
Хәркимди құдай урсын сасса егер,
Мийнет деп тек құлдықты кементисең,
Басқасын айтқаныңын жамған дейбер.
Ағай-аў илімнен бар талабыңыз.
Қолында қәлем-қагаз, жарагыңыз,
Ел ишкен булақта тең таза құдық,
Бар болса ҳәр нәрседен хабарыңыз.
Бұныңды өтирик деп айта алмаймыз,
Сол себептен таймай түр табаныңыз,
Жүрмestен жалаң аяқ геүіш кийіү, —
Ыссыға бизиң еткен ҳамалымыз.
Бизин жұрт ат минеди арғымақтан,
Құйысқан, гүмис жүүсін жарқыратқан,
Қүнде жыйын-мереке, бәйги қосып,
Қызыққа, тамашаға халқым батқан.
Елиңнин еркегинен қатыны бий,
Киргени тас қаранды жер төле үй,
Болған соң еркегинен мәртебели,
Ҳаялы иззет етип көрсөтпес сый.
Қай бағқа, қай дәүләтке мәс ҳаялың,
Бар болса жудырықтай басында мий.
Саған сөз айтып болмас қонбаған соң,
Сырдан гедей келип жүр оңбаған соң,
Бәри де сырпайдай сыр билдирмес,
Тек ғана жалаң аяқ болмаған соң.
Ағажан, сынадың ба сырымды алып,
Билдиң бе минезимди; минимди анық?
Жоқ нәрсени қыялдан ғабаман деп,
Қыял сени қыйнады мийнди алып.
Ешик, қой, ешек, бәри аттан озбас,
Марал болмас Үстиртке сыйыр барып,

Билмейсөң басың
Бизиң шөл өз кең
Сыр бойынан же
Қаңғырган қара басың зордан келди.
Қалай шер, айың болдым дейсөң шөлде?
Жар тас көп, мәзи ғана турған елде.
Усайсан Сырдың қарсақ тұлқисине,
Абайла, қалдың жүрттың құлқисине.
Бул айтқан сөзим сирә жалған емес,
Ұлыұың жайылың тур жүрт ишине.
Ал, аға, қайдан билдиң ҳақ кеўлимди,
Ақсатып байқадың ба баста минди?
Жақсылар жәрдемине сүйенди деп,
Көрдин бе бир қорғалап сасқанымды?
Қазақтың хан қарасы қасында тур,
Түсір сен тиреп турған аспанынды.
Жоқ ғой деп ақын який шайыр құмда,
Қарақалпақ, қазақты айырдың ба?
Келсөн де көкирек керип, «жарлыман» деп,
Жасқанып айтартынан айрылдың ба?
Нәсият айтқансыған болдың маған,
Айтылды әзиз қәйним ҳәм қайнагам,
Әй, аға, мынау сыйқың — жалғыз жүрсөң,
Ләрілдиң ел-жүртшынап қаңып жүрсөң.
Отызға келгениңше орын таипай,
Мудамы қырсығыца кеткен исин.
Биз бенеп еретисип ерсингендей,
Бар еди қай демеүшің, қандай күшин?
Өнгімем ада болмас гидирмессем,
Тоқтатып алға алмайсаң түбинде сен.
Қоқырайың, қызырланаң кейнесен,
«Сырдаты ғедейлигің — миниң» десе.
Бай болсаң Сырдан сыртқа шықтай жатып,
Болмай ма басқа жүртқа жууырмасаң.
Өзінинң айыбында өзің анытың,
Ақыл кем, болған мәсеп тишиң шешен.
Бир сөздің жаңа тантың өзин-талың,
Буган жүйән айтайын толық анық.
Даұласар онбес дауды гешше жигит
Көн екен мацлайында сорын анық.
Биреүдің ар-намысын қорғағандай,
Келдін бе исеним хат қолыңа алып,
Комынан келсе мени апарып бер,
Отырсаң жақын жерден орын алыш,
Айтасаң әдеттінди халқындағы,

Қыз қашыр
Бир қызыға
Сыр елин ә
Қосығынды торла да, томтана бер,
Жериңди тоқсан маңтаң қолға ала бер,
Ақылың Әплатундай зор болса да,
Сорланып өз елиnde қорлана бер.

Remove Watermark

Wondershare
PDFelement

Мансур менен Дәме қыздың айтысы 2-варианты

Мансур:

Ал, тыңла, сөз сөйлейди ақын Мансур,
Лақабым ўалаятқа болған машхур.
Толғанып, бираз сөзді ацлатайып,
Сәдентсін аялагаша анылған дүр.

Болады асылым Аргын Шубыртналы,
Шийели мәкан-жайым, Сыр жұтпалы,
Жасым бар-жигирма бесте, барған елим —
Ели бай құмда жатқан Қудықтагы.

Шашылды Қызыл құмға ақынлығым,
Қитаптан қашама сөз пақыл қылым,
Ол елдин қаша жыйын-мәжилисинде,
Алдында жақсылардың айтып жүрдим.

Қаша күн өтип кетти буның менен,
Мен келдім несийбемди теріп елден,
Жетпейди буйырмаса бейде сирә—
Қөл созып, көрнігенге жуўырғанмен.

Буйырған напақамды жүрдим теріп,
Аралап шөлдің елин жортып-желип,
Қарақаллақ Қәдирдің жыйынына,
Шақырды сол күнлерде биреү келип.

Бул тойға жүрмек болды тамам халық,
Шақырғын еситкен соң хабарласып,
Ол тойда ақын қыз бар-қарақалпақ,
Оның менен айтысасан, деди барып.

Барыўға таярланды тамам халық,
Бизди арнап шақырған соң хабарланып,

Тоўсекелге бел оаилай топта жүрдик,
Жол екен жараммы атқа бир-ақ күлих,
Алыштан ат жиберин, шақырашкан
Айтысармай қоймасын анық билдик.

Мереке болған екен уллы жыйын,
Қондырган жұзден аса тигін үйни,
Түсперди фұса баслан претимен—
Ел баслан, съезд қурған болыс, бийни.

Таярлаған үйине түстик барып,
Жатырмыз ҳәр тәрептен хабар алып,
Журт жыйналды, ел толды дегенді айтып,
Хөркимлер келип атыр хабар салып.

Айқаслы адам екен, күннин көзи,
Қызы Дәме-боз баланың айтқан сөзи,
Они опдай, сәни мундай саұллатлы деп,
Дүңкілдеп, бара жатыр, жердин жүзи.

Жақсы қызды көргесинің бәри талып,
Маган да айтып атыр хабарланаپ,
Болысқа ақынларды айттыстыр деп,
Хөркимлер келип атыр хабар салып.

Ол айтты-прқилемдер бираз ўақыт,
Алыштан бул жолаушы келген ұарып,
Биздер де жайласайық, демди алып,
Халайық толық келип болғаннан соң,
Тыңлармыз өзимиз де бирге барып.

Тап атты, түс те аўды, келди песин,
Халық асаяғын күтиүде күннин кешин,
Қалай етпі айттысын, не айтаман—
Деген талай ой-қыял алды есім.

Сол мәхәл, қызы Дәмеден биреү келип,
«Ақын қызы шақыртты, — деп хабар берип,
Ол айтты:—прқилсе өзим бараман деп,
Айттысыға менимен келсив ерип,

Жөнелистик үстине барайық деп,
Қандай екен, айтысып қарайық деп?
Кенестик келе жатып өзли-өзимиз,
Өлөнди бурын айтып салайық деп.

Қыз Дәме бизди көрип, шықты тысқа,
Усаған бақшадағы тоты қусқа,
Болмаса Қап тауында жүрген пери,
Адамға пите бермес опдай нусқа.

Қып-қызыл еки бети айдай болып,
Тартылған еки қасы жаһдай болып,
Топ қыздан ерекшілік шығып турды,
Жалтаңлаап, қысыр сөтеп тайдай болып.

Сыймайды билезикке ашиқ билек,
Кийгени неше түрли ҳасыл жинек,
Көргенде қыздың түрин усылайша,
Толқыды неше түрли бизиң жүрек.

Шашына сал-сары алтын тағылғанын,
Сырғасы мерүёт маржан жағындағы,
Онбестен он алтыға келген жасы,
Ол өзи жүрген екел қағынғалы...

Аппақ тис, қыйқаш қасы, қызыл жүзи,
Шашымен көмиледи басқан изи,
Адамзат қаша айтқапмен бундай болмас,
Болмаса бейиштеги ҳүрдин қызы.

Қолынын бәри толған гәүдәр жүзик,
Мысалы құмырысқадай бели үзік,
Алыстан қарап турды, «мен» дегендей,
Назымен ҳөрбир түрли көзин сүзип.

Мен дағы қиялланым тура қалып,
Жөн-жағымда халық тур қоршап алып,
Шеттеги бир жигитке қарақалпақ,
Қыз жайын билмек болдым сораў салып...

Ол айтты: — сениң буның ырасың ба?
Даме қылбен бир кеңес қуласаң ба?
Айтаймың қыздың жайын, тилимди алсаң,
Күү таңлай, желикней-ақ тұнасан-да.

Ол қыздың өз әкесен-Тобақабыл,
Алыңқа байлық неңен кеткен дабыл,
Дәүлестин Сары белди жайлап отыр,
Билмеймен мәкан еткен қашшама жыл.

Билемен қыз Дәмениң даңқын ол ғул,
Женелгендеген талай жигит ойлап билгил,
Биреүі сен де соның бол кетерсөн,
Аягын дүлдүл болса, тилиц-бұлбұл.

Ол қыздың бир мини жоқ өз басында,
Бул күнде ондай жан жоқ ҳаял-қызда,
Айтайын: — бир мини бар тәкаббырау,
Жүр өзи, келеди деп ким қасыма?

Бори алтын қулаганаңың сырғасы да,
Жобалап, көп тағады мин басына,
Өлеңди сениң бурын айтып салып,
Жатқароды қылайсайтын жамбасыңа.

Ойланыш, мен қарайман қыз жасына,
Қоркыныш келди сол гез бир басыма,
Жигиттиң бул сөзине зәррем кетип,
Қайтып келдім баяғы қыр басына.

Мен бармасам, қыз да үйге киргесін екен,
Алдында қыздың үйи илгері екен,
Қызығын еки ақынның көреміз деп,
Жыйылған үйдин сырты дүрмен екен.

Мен бармасам, үстиме келмек екен,
Айтысын, күшин сынап билмек екен,
Өлеңди бурын басласап қоя берди,
Айтысқа келгенимди билген екен.

Келте бақай ябыдай мойның қысқа,
Қарғысан жығыларсаң, ор бар тыста,
Өткелсиз бир дұрняға келип қалдың,
Шамала алды-артынды бул айтысқа.

Қүшинди сына өзиң, алдың барла,
Өткелсиз, тирелип тур алдың жарға,
Сөзинди орын мепен тауын сөйле,
Жоққа урынба, тирем айт, сеним барға.

Ал сейле Бул отырган жерид тар ма?
Өзиңниң атың бар ма, затың бар ма?
Ойланбай усы жерде жуўап қайтар,
Болмаса ақышман дей тақылдама.

Мансур:

Биз жүрмиз аман-есен, өзиң де ұар ма?
Сен тәңіз болсаң, мениң көзим жарда,
Жарды айттың, жарқабақпен келмей жатып,
Дәме қыз, буннан басқа сөзин бар ма?

Қарағым, айып емес кел дегениң,
Өзиң келсін деген соң мен де келдім,
Келсем де дос тутынып, душпан көрип,
Қасынан алысламасаң, келме дедиң.

Мен атымды, затымды билдирайин,
Келиспесе буған жуўап бермегеним,
Бабамыз туў көтерген ёр Үққаша,
Танланып, таңлап алған дөңгелегин.

Болады ҳаслым Арғын-шубыртпалы,
Дәм айдаң быйыл Сары белгे келдім,
Өз атым-ақын Мансур, елге машхұр,
Сейлетер жақсылардың ермеги едим.

Ақын бол, мен сеннен түйе сорадым ба?
Сен өзиң шақыртқан соң келген едим,

Д

Шақырттым, еситкен соң хабарынды,
Қылмайман дедиң аға, айып буны,
Кеүлнің келседағы, келмесе де,
Таваман дәзбекастың сағап минди.

Аңлыған тышқанды жашалақ-яңылы,
Жоқары көтермейсөң қабагынды,
Өр миңсөз, кербаз жигит көринесен,
Жақтырмайман қырынап қараўынды.

Сен байқа, қатты ескен желге келдин,
Глиниң алышырақ шөлге келдин,
Үш өлүш, үш иреттен тирилсен де,
Шайтақта аңсап жатқан елге келдин.

Сезилди жибискениң—терлегениң,
Алдыңған табылған соң кормегениң,
Бул елде маған ҳешким тәң келмес деп,
Болы ма құры кеүйлден орлекениң.

Жақтырмайман шекелеп қараўынды,
Мениң сен алалмайсаң қәлеүинди,
Үш өлүш, үш тирилсеңде, мен саған жоқ,
Анылұ менен қуүеңрең да танаўынды.

Боямаса, болыс имен бий аты жақсы,
Дедиң бе бәрни нағдан өңгелердин?
Алмаеаң ат, түйени мейсинбеймисең,
Шараўашың шанаң, шекиң, жегделерин?

Бурыншаң сен сыйқын келген гедей
Арашын алатуғын тәңделерин,
Шақырдым айтайын деп усы сөзді,
Намендей жумысым жоқ сенде мениң.
Мойизыңды салбыратпа, уўайымлап,
Ал сойле, гезегинди бердим сениң.

М а и с у р:

Дәме қызы! Бәрекелла билгениңе,
Қайылман таўып айтқан минлерниң,

Жапалақ болсам, саған жармаспас ем,
Бағана көрип, үйге киргенимде.
Қалыпсан сунқарыңды таный алмай,
Жолдас боп жапалақ пенен түнде бирге.

Ол сөз бенен жеңе алмайсан, женилесен,
Тоқтарман таұып сениң минлерине,
Қалмаса Мансур атым мениң қурып,
Ақыры бир шығарман миңберине...

Бар болса жигитлигім болғап шығар,
Орын жоқ буган сениң күлмегіңе.
Мен емес қорқа туғып ол сөзине,
Көрермен сенген болсаң тиілдерине.

Жел сөзге желиккепде қалыспаспаң,
Ақын Мансур ат көниттім елде мен де,
Дененди көтерип ал сен де мықлап,
Жарасан шабыұылға күнде-күпде...

Елимнен жалғыз жүрип, быныл келдім,
Болыс пенен жети урыұлы елди көрдім,
Жеткен соң халық жақсысын қәдір көрип,
Жақсыға сол себептен үйр болдым.

Берейин сөзлерине жуұап таұып,
Шешилсін ойға алған түйнілерин,
Сөз парқын аңламайсаң адырайып,
Сыйлағанды билместей сыйыр ма едің?

Дәме:

Ағатай тилиң артық шешен екен,
Жүйрік қыял. Қандай сөз десем екен?
Болмасына сыр берме халайыққа,
Биреў күлер деп: — мынау есер екен.

Мен сениң билмедім бе минлеринди?
Абайлап тартып сөйле тиілдеринди,
Жалындай боп шығады ҳәрбир сөзин,
Тарқатайын қурысқан көн теринди.

Өзине жақсылықты жөн көрмедин,
Ойымша, өнерине сен сенбедин?
Қашса мақтанып, басыңды көтергениен,
Шөбінесі болесін көп жерден келдин.

Ат жейтуғын арпаңы, тамақ қылған —
Сырдың бойын жайланаң елден келдин.
Ашыы тилиц тиједи тикенектей,
Есінен кетпейди екен шенгеллігін.

Елимниң дәүлетине көтерилип,
Іылайың па байғұс-аў, жәлленгениң?
Лұмының анық камил жигит болсаң,
Адам мәнен ҳайдаңды тенер ме един?

Мансур:

Доме қыз, жаңа билдиң ишешенимди,
Бойыма таний тақтың пеше минди,
Мен келгелі сезіз ай болды шөлге,
Жүрт білсе неге айтпайды есеримди?

Сөзге жетік көриңдиң айтсан тұрасаң,
Сөзимди жалғаң деме, нақ ырасым,
Кемессөң жер мен жер, ел мен елди,
Балалық миңезің бар. Сөн ақмақсан.

Лайта бер, менде минимди шамалайман,
Сонда да сорауыңды тамамлайман,
Берейни дүрыс сөзине дүртіс жууғап,
Бурыс айтсан да, тоқталып қала алмайман.

Адырайып айтасаң ерлігінди,
Түбінде қыз емессөң сен билемли,
Толқын ақдан Омашың ол дәръясы,
Жай қылған зўлийелер жер бурынғы.

Қарасаң он саўсагың теп-тегис не?
Қайсы елдиң болса да, болар мии.
Он алтыға келгенине түк көрмесен,
Кимге айтасаң билимсиз көрліганди.

Дәмс:

Ағатай, басына миң тақнадым ба?
Меннең миң таппайды деп мақтандың ба?
Шөлге келип, болдым деп, жалғыз қара,
Жүрмедин жан келмес деп қапталыңа?

Байғус-аў, елиң хожа, төре мі еді?
Тилиң тиidi дегеппің сасқапын ба?
Бар дейди мың мийнетке бир рәхот,
Мақтайдың жеринде қайжагынаң?

Мақтандай шөл жердиң сәни бар ма?
Елиң неге ембейди суұны Сырдың?
Жаланған жаздың күни шекпен кийген,
Мал бағын, жайланаң үстің қырдың.

Жеридеги бети шиймай, үстің тақыр,
Жүрмейсен шөлди тауып, төте жерди,
Сөзимнин өтириги болса егер,
Мынаұсы бійкар деп айт, төкпей терди.

Сыяды мақтауына бәрекелла,
Сырынның қараңғы гөр керелери.
Жаланған жаздың күни шекпен кийип,
Күйраған гедейиңнин шекелери.

Айтпасаң сен жаманлап Қызыл құмды,
Айттарсан кемиткенде құтығымды,
Гедейин шыйқалдатып алты ай жазлай,
Жүргизген көк тарыға шығырынды.

Дузаққа қырғаўылға қылыш жулып,
Күйрықсыз қор қыласаң туғырынды.
Егининди шала егип, малды бағып,
Сансыз жерин шығарды ығырынды.

Жериде берекет кем, жемиси жоқ,
Тақыр жер еситлейди сыйрынды.
Қунарлы жер суў менен ел гүлленбек,
Халқыңа айт мақтандай сол жырынды.

Көтерер қыс азығын қарыз бенев,
Қалдым дең, отей алмай шығынымды.
Ал Мансур, сол ғедейдің сен де бири,
Айтнасам болмады той қылышынды.

Мансур:

Дәме қыз, айтылмаған сырың бар ма?
Өтирикті ғаслан айт, шының бар ма?
Бәри ырас айтқаныңың, жалғаны жоқ,
Ойлашы, тағы табар миинң бар ма?

Қатты халық қарақалпақ, қайыры жоқ,
Илим артық мырза дәп сулығуланба.
Гедей, бай ҳәр бир елден табылады,
Өзиң де мойынларсан, буным шын ба?

Баласы биз қазақтың Сыр бойында,
Жатамын жазлан, қыслап қыр-ойында;
Сырданы тәмашаның биреүн жоқ,
Күмдегі мақтаасаң құр қойына.

Министерін роҳоти жоқ қайда барсаң,
Ториншың барын жумымс пайдалансаң;
Комирле жеке тәржеме алар ма еди?
Гұз болса, қозғалмастай жайға қалсаң.

Тұн қатың, түспід қаниң Самархане;
Күнші барма, түйеші айдамасаң.
Қалғымның сүйкелі сенгес мәлі,
Түйесинші бағдарын яшамасаң.

Дәме қыз, бүл сезинин шын ба бәри?
Жүргі отыр сенисен сөзді тыңлағалы,
Тептепе мағта сиро жут болмаса;
Ал емес, айта орсем күмда жарлы.

Тептекинең, ҳалқыма тиіл тийгиәбе,
Жоқтың басын қозғама, тек айт барды,
Жай қылған тоқсан төгіз мың масайық,
Султаның қара тауы Сырдан аргя.

Дәръяға

Дәръяның оасы дұрыс тақ Сулайман,
Аяғы ер Қорқытқа суү барады.

Сәрдарың Күнхожа, Ахмет Яссайый боп,
Бунда жатыр бүзініктің жумла бәри.
Дәме қызы, ҳеш кемиссиз адам болмас,
Сөзин ашты екен, тилиц зәри.

Усының бәри де бар еллериңде,
Сөзиме я болмаса сенбедиң бе?
Қайнаган булаң аққан дәръям бар,
Қызыл құм Сыр бойымен тен дедиң бе?

Күни ыссы, көлеңкесіз, көклемі аз,
Гашти бар, Кербаланың шөл жернінде.
Ат минил, асын ишин жүргеншен сон,
Айбыңды айта алмадым сендердин де.

Маймылдай боп, беллестің айыў менен,
Көрерсөң жемтігінді шеңгелімде.
Айтылмаған ашыў сөз еле алдыңда,
Айта бер көзин жетсе, женбегине.

Гедейсөң деп кемиттің келмей жатып,
Байман деп мақтандың ба, сен көрдин бе?
Жаланы жабыўыңа көне алмайман,
Женислик бере алмаспан сен көримге.

Дәме:

Ал, аға мен сөйлеймен шыным менен,
Билерсөң сорай берсен, сырымды елден,
Бойындағы көринген мининди айтпай,
Тартылады тоқталып тилим неден?

Ашалмай айбыңды отыр едим,
Меҳман деп мен қәдирлеп күни менен,
Қарақалпақ қатты деп бир сез айттың,
Сен өшир дыбысыңды — уинц менен.

Қазақ пенен қарақалпақ бастаң егиз,
Қашшанин-ақ аралас жатқан елмиз,
Басы саз, суұы тынық болған менен,
Қоныссыз қор болады шалқар тениз.

Аламыз көмир сатып көк генгени,
Көсібін елеміздің көлтөн бергі.
Кийгизин, қатлап-жазып, нарга артады,
Самарқанд, Бухар барып шөккен жері.

Бир народың қырық тәнгеден жұғын сатып,
Уи алды Жызақтаң шеттесі бергі.
Усының бәри ырас, жалғаным жоқ,
Бийкары бар ма ишинде айладын көп?

Тартылыш, тил байлайман дегенинмен,
Тоқталыш, қорқып сирә қалғаным жоқ.
Едірейш барасаң индемесем,
Түбін жуқа жигитсен, салмағың жоқ.

Сен саспа, айтар сөзге бүкленерсең,
Ойлан турсам жоқ екең сирә есін.
Қозаңға тереп айтып көрсетейни.
Қан тауындағы мойыныңа жүк көтерсан.

Ақнша менен халқының ҳеш парқы жоқ,
Болса да миңен, тегис саған бәри.
Бағызың елди талап, қанын сорып,
Жүреді аўызынан ағып зәрн.

Бизниң жүргітта болыс, бій, байта келдин,
Бири смес, бориен пайды көрдин,
Селтеңлең, семизликти көтере алмай,
Иненен шекер салып, шайға дедин.

Атта — ареымсаң, түйседе — пар болмаса,
Кеүелиң жоқ тайлақ ишеп тайда дедин.
Елин менен жеринде қайыр болса,
Жалғыз өзиң тәнтирең, қайдау келдин?

Сыртқының көли сасық, шеби жасық,
Жағалапқая жарлы өзиң, елин пасық,
Шүүлайды құрбақа мен елин биргे,
Дөрьядан сыртқа шықса суұы тасып,

Жыртығын кийизиниң шөп пей қымтап,
 Жарқылдар шыға алмайды есік ашып.
 Тезекпен ортасына түтін салып,
 Үрлейди жер бауырлап, бетин басып.

Шабады жазлай төгай, гүзде арық,
 Шақырып бириң-бири қзлеп алып,
 Қасласса бир-бираисе жала жаўып,
 Салалы жипке бәле дізгеппі анық.

Мақтансаң да еле бар усы слинде,
 Қөрерсең аман болсаң, гүзде барып,
 Бундай ислер оң түйс, түсте де жоқ,
 Халқыңды тептересең бізге не тып?

Сөз сейлесең сен сениң тацлайына,
 Болмаса дауда қылған далбайың ба?
 Сырыңның ери арық, қатыны семиз,
 Соры көп еркегиңиң маңлайында.

Сүйда жүрген балыққа қармақ салып,
 Үцилип отырады жар бойында.
 Жаўлығы менен кейлестің түндег жуўып,
 Ҳаялы жуўытпайды шаш бойына.

Семиз қатын аўылда үйди багып,
 Байы дүздө... Түк те жоқ, ол ойында,
 Елинцииң қылған исікі жаңылышсаң,
 Ал, ағай мей айтайын, ал ойна.

Сыр қатыны кейлегин бурмелеген,
 Қынама қара бешпент түймелеген,
 Бәсеке менен ногайдан товар алып,
 Бай болмаспыш дейди екен киймеген менен.

Халқыңың әдети усы баста үйренген,
 Қоя ма мениң сөзим тиймеген менен,
 Бул сөзимди өтирик дей алмайсан,
 Теншірақтан наң болмас ийлегенменен.

Қайғы урым күни-түни дүнбя ушын,
Қарашағының жыл менен айларыныз.
Халқыңа қонемет бер, кейлиң көтер,
Озбырлығын жоқ етсні байларыныз.

Қай жақта айттылмаган ҳасыл сөзиң?
Бар болса, айтатуғын келди гезиң,
Қәдирли болмай, не ғана келип қалдың?
Елинде айыў жигит болсаң өзиң?

Еситтим ғедей жигит деп сыртынан,
Айттайман, я болмаса көріп көзим.
Жел сөзли, жылдам жүйрик, епли екенсең,
Сенпиккен кем қалмас мениң сөзим.

Жоқ пәрсеге мақтаныўға епли екенсең,
Қиялмен айттар сөзге сен бөтенсең,
Мениң айтқан сөзиме ергесин,
Қыла берме халқымда көп кекесин.

Сыртында сөз саптар бар адырайған,
Тының тиңсе, қамшысын жеп кетерсөн.
Кәңдің жүрген бийшара, шараң бар ма?
Ейттеңсөн, атар болса, өкпе етерсөн.

Мәнсүр:

Доме қызы, шыныңдан көп өтириғин,
Лышылған уятсыз бол бетия бурыш,
Алдына айыбымың сала ма дең,
Құтнаны, сөзиккесиң секириүш.

Сен менен ергесин, тылим тиңди,
Халқыңа қарақалпақ жетиң урықтың,
Айырдым тауды құмпаң, Сырды қырдан,
Қутырған екенсең ғой шың жин урған.

Ал енди, елдиң минин мен де айтаман,
Табасан қандай пайда құрғыр буннан?
Тоқтар дең, жарлы десем Сырдың елиң,
Басында мениң өзиң қылдың гумай.

Болған соң ҳаслы бенде елде сын бар,
Мин тақпа, кийлигерсөң сорлы мундар,
Алланың қылған исин айыпсыз деп,
Дәлілді ҳәр нұсқадаи көргеним бар.

Суұы сүт, топырағы десен де алтын,
Болмайды Сырдан ҳешким шөлге қумар,
Айтайын атын атап бирим-бирим,
Қараши шөл жерінмен тен бе булар?

Жайылған жаздың құни қуравлайы,
Мұнарлы булт кетпес беллерим бар.
Ғаз қонын ғаңқылдаган, үйрек ушып,
Шалқыган шагалалы қоллерим бар.

Барзенки, бес атары — оғы менен,
Хийлели асып туған ерлерим бар.
Сен мақтаған шериннен артық жери,
Елимің үсылайша ермеги бар.

Жаз жайлай Сары сүй мен саласы бар,
Сырты кең сексеүиллик, қара-шубар,
Жери боз саз топырақлы, ажырықлы,
Ат шабар айдын тақыр даласы бар.

Султанға зияратлаң жылында бир,
Атланып, қойын айдал елем шығар,
Питир деп берген тенге есан емес,
Апарған ат пенен түйе қарасы бар.

Аздырмас жасларына ақыл айтып,
Халқымның қария — үлкен данасы бар.
Қанша айтсаң да, шелде жоқ мындан бири,
Халқынның қандай аққа шарасы бар.

Жеримде байлық та бар, егис те бар,
Қайыреқ қатар тиккен талларым бар,
Суұы мол, Сыр дәръяның, жерим кеңис,
Жайылған тал жағалай малларым бар.

Гедей ден, Сырға қылдың қалың қайғы,
Бул сөз бен сениң кегиң алышбайды,
Кой айдаң, түйе жыйнап баққап менен,
Азығын жамбасынан айрылмайды.

Сенлердег қөлеметті қылыш малға,
Жарлысы байға барып жалынбайды.
Гедей деген кисиниң малсызы жоқ,
Басқаға беттиң ары салынбайды.

Бәхәрде түрли дақыл себиледи,
Қос айдал, кетпен шаўып егиледи,
Гүз болса жыйнап алыш буның бәрин,
Қайғысыз тапқап дәнин тегин жейди.

Халқымың әдети усы баста үйренген,
Сен буны қашпа айтқан мен кемимейди.
Қыста астық, жазында ағарғаны,
Бизниң елге ҳешбір ел тең келмейди.

Дәмс қызы, сөзин бар ма айтылмаған?
Бар болса, және билдиր айтып маған,
Дәлділін жоқ сөзлерди көп айтасаң,
Байгүс-аү, тең боласаң қәйтип маған?

Адамға ұалыш білмес таң болады,
Валеге жолығады тек турмаған,
Сабырсыз, салмақ пітпес тұлғаң мынау,
Көлнекел кеңес шықсын қай тұлғаншан.

Терің тар, шекең қысық, мойның қысқа,
Сонда да қалыснайсаң қуры сөзден.
«Түси ийгидип түңілме», — деген сөз бар,
Қалқатай құтылмасаң бизниң тезден.

Айтыға өтирик сөз ернібейсөн,
Әри бай, әри мырза елим дейсөн,
Әүели шатақ сөзді айтқан өзин,
Сен мени неғып жуқа, женил дейсөң.

Салмақсыз

Кемшилигим бар шығар, жасырмайман,
Сен де минсиз қисидей көринбейсен.

Келмейди жақсы сөзге сирә ебин;
'Алды-артың анламайсан ҳеш нәрсениң,
Болғанда сен шоқалақ, мен ақтар таұ,
Қайтип сенин астыңа бүкленемен?

Дәме қыз, мен буұра нар, жазынды тап,
Деп едің, бир сезинде — жүк беремен.
Нарым таяр, жұғиңди көтеріўге,
Ұадеңнен шық, ақын қыз, мен көремен.

Гедей ден, кен қемиттің бизни елди,
Кемитте, қыялыша дүзиңү келди,
«Адасқаның алды жең», — дегендей-ак,
Билмейсен өз мишиңди өзиңдеги.

Көзине көрсетейни дәліл менен.
Айтаңын бир азырақ сизиң жерди.
Хәрнәрсени бир айтып кемситетсен,
Байқамайсан алдында ақын ерди.

Бар дедиң берекети Қызыл құмның,
Әтирикти таұыспай, үзип-жулдың,
Уялмай, әтирикти шын айтасаң,
Баласаң, әжеп тәүір қызыл жұзин.

Бунда жоқ аққан теңіз, қайнар булақ,
Турады қай жеринде қызық буның?
Жақсысын сизиң елдин тегіс дедім,
Не болсын берекети сары құмның?

Хабарын айтып барды усы тойдың,
Дәм айдан, быйыл келип өриследім.
Берген соң қудай өзи шараң бар ма?
Бәринин бармағынан жемис жедім.

Көнбейсен мәмилеге, кеүилин гөр,
Көбейди айтқан сайын керислерин.
Шығи ма жамаң кеңес жақсы адамнан,
Қасыма жақын келин көріспедін.

Берген соң құдай
Шай емес, шеке.
Дәме қыз, айта берсем сөзлерим көп,
Таусылмас сениң менен кеңеслерим.

Remove Watermark

Wondershare
PDFelement

Мен шөлден адам көрдім ҳәр билимли,
Бәри де билип жатыр қәдириңмиди,
Ақынлық ат көтердім ақырынлаш,
Жайын түр Қызыл құмра тәрийпимди.

Болсын деп, өзгелдерден үлкен сыйын,
Ат, түйе, мықлан берди нөзиримди.
Қай жерге барсам дагы қарсы алыш,
Хұрметлеп көтереди ел назымды.

Мен көрдім өнер менен пайда құмнац,
Мен пайда таптым өнер жыйғанымнан,
Ат миндім, құс жетелеп, бәри де ырас,
Арғын, Алшын, Қыпшақ, Қоңырат, Найманымнан.

Ат-төвүн алып едім, билип айтшы,
Қарақалпақ елинин қай байынан?
Сүт үстіндеге қаймақпан өз елимде,
Өзім гедей, кеүілім бай, ел жайынан.

Сөзимнин енди келди салмақлары,
Айтаман мысал менен анлатқалаы,
Жете алмай пышық жерде жатқан екен —
Алалмай, жайған етти шашырақтағы...

Сен Сырдың суұын, шөбір кемиткендей,
Бар ма шөлдік баў-бақша шарбақлары?
Суұрып ысыраныл тартқандай-ақ,
Бурқырап шамал турса, шан қаплайды.

Көп қойдың жатақтағы құмалагы —
Жел менен қудығына думалайды.
Шықса да ҳәр шелектен қырық құмалақ, —
Илажсыз соннан барын суў алады.

Әссыға шыдай алмай, суұын ишип,
Соралылар салқын ғой деп, қуўанады.
Қызыл құмда өмири откенине,
Сениң елиң масайрав жубанады.

Құмында жүрген елдин көзи ашылмай,
Өмири өтип кетер жәнжел-дауда.
Ел жайларан құмында қызық бар ма?
Қызық десен бизде бар — жер мен тауда.

Жапанда жүрген елсен отар малдай,
Я Бухар, я Түркістан, Қоқан бармай;
Мырзаның таңлан алған ақ билеги,
Құйқалақ, кирли мойны тоқаллардай.

Табаныңың жарығы тоқсан тилик,
Зырлайды жалаң аяқ от арбадай.
Етиги жалпақ табан, узын тұмсық,
Шошайған тұмсықтарға ат дорбадай.

Шалағай, мал сыйқлы бойдақларын,
Қараши қыялышын ойлан ұалын,
Шәнгі жүрт, ғористаның қалжасындай,
Шабады шала өлтирип тойда атларын.

Көринсе сен сыйқлы жарық табан,
Турады қоқырайып қой баққаның.
Бул сөзді саған айттым сынағалы,
Пықсытып анаў жуўсан от жаққаның.

Кеүлине келсе-дары айтқаным сол,
Долланып отырмасаң жылағалы?
Ақ кейлек, алтың илгек бизиң жүрттың,
Хаялы кийер парқот қынамалы.

Ден саўлық, тазалықтың парқын билер,
Не қылғанмен ләкизе қыр адамы.
Қатынларың тик кейлек жамап кийин,
Жылтылдар жыртығынан шығанағы.

Сен Сырға ғедейсөн деп сын тағасан,
Хәр сөз бен ажыраттың жүрт арасын.
Хақыйқат шөлдин елин айыпсыз деп,
Мен айтып, ашқан менен қымтанасан.

Елимде жақсыман ба, жаманман ба?
Сен жаман деген менен шамлаңым ба?
Болсан да қырда қарсақ, шөлгө келип,
Арыслан, айыү болым саған бунда.

Өнимли, жүйрік, шебер, ұлғилицмен,
Өнерим сен көрмеген тагы алдында.
Шақырган соң елиниң тойына кей,
Сынға түсип отырман мени алдында.

Айтасаң бозбаланы сыртындағы,
Умтылса, сен қой деме журт урғалы,
Деген сөз ерегиссе ер еледи,
Тилеминиң қыйын қорқып, күр турмағы.

Иркилсін, неден сассын, бүгеженлеп,
Қызыл тил бастан бурын қырқылмайды.
Кеүіл жүйрік, тилеминиң өнери бар,
Ер болмаса басқалар жыр қылмайды.

Дәме қыз, айтып сөзді таұыстың ба?
Жаманлап, ашып салдың аўыз Сырға,
Сабырдың мойнындағы аманатын —
Хешкимге бирмей сақла, аўыстырма.

Жас бала, жесир қатып, қәйин журтын,
Биреүімен жәнжел қып, жаўластырма,
Аманын өз басыңың ойланған бер,
Колласын мени қудай, қәүіп қылма.

Өнерли болғапымнан халық сыйлады,
Ойлансан, өнер кетпес толғаўымнан.
Анғарып өз шамамды жүргеннен соң,
Орын алдым ерлеримниң оң жарынан.

Бул көптиң топқа салған жүйригимен,
Сулыўым, ойлап қалма жолларынан.
Анласаң усы сөздің бәри де ҳасыл,
Ақсарсаң, ақсағанда көп даўысынан.

Еплеп-сеплеп өтирик айтқаныңмен,
Иши кен, кеклемейди бициң халық.
Жел сөзинмениң басылар деп ойлама,
Көрсетейин көзине айынды алыш.

Көринген, жасырынбас көмгөн мениң,
Байғұс-аў, жайық бар ма мени көрмеген?
Қаралап халайықты сөз айтқандай,
Зыяның бар ма сениң шөлден көрген?

Парқы бар бийик, бәлент ҳәр нәрсениң,
Бола ма құр түл мениң тәңегенмей.
Жар салың, жарлыман деси, құмға келип,
Бай болсаң, еки көзиң тәлменлеген.

Әлбетте, қырғый болсаң, қорғалар ең,
Жериден айырылмас деп шеңгелленген.
Көріксиз турымтайсан, мақтансаң да,
Шаба алмай, ҳәр нәрсеге ербенлеген.

Жайсыз деп, жаманладың жұдә құмды,
Мақтадың көлин мениң булагынды,
Кек орай шалғыным деп, мақтанасаң,
Көлдегі сасық қамыс қурағынды.

Берейин сөзлерице дурыслы жууап,
Тыңла, сал ақын Мансур қулагынды.
Көрмесен көрсетейин тасқынлаған —
Жүйрик ойдан тасыған булагымды.

Қурыған қурагалайың көп десен де,
Нанбайман, өтирикпен еплесен де,
Сағысқан, ала гарға — қалың қусың,
Айтайып ҳақыйқатын жек көрсен де.

Болатуғын қоян сойса, қой сойғандай,
Болмаса, мысал айтылған кеп-кешеги;
Барды-бар деп айырған, жоқты-жоқ деп,
Әдил сыншы отырған халық шешеди.

Нырқы пәс, баҳасы арзан, резгидей,
Мазасыз бул сезиңниң бир қәүимин.
Хешкимге пайдасы жоқ, зыяны жоқ,
Айтқаны шаңғып өткен сез дауылы.

Қып-қызыл Сымдың тикен, ишнегел шығар,
Азмаз тал қайрының өнгөн шығар,
Шошқаны — таў жагалаң, қашып жүрген,
Бирталай мал деп, көзиң көрген шығар.

Питирғе ат пен түйе деген сезин,
Әшейин қуры көтерген геүдең шығар,
Мәс болсаң арақ ишип, мал не керек?
Есалсыз соған берген тенғен шығар.

Қәдирсиз қастқы қылмай, аяқ асты,
Бола ма если жигит елден шығар,
Кенеске кеңнен толған кең екесен,
Ден едим; — өнерниң сөнгөн шығар.

Қалтаңлаң шамра айланған іэрүәнадай,
Сор айдал сен жәзғанды келген шығар.
Басыңды көтерсең де шешеңсініл,
Жүйрік ой, мәйли сөзлер мәннен шығар.

Ал ага, сениң сырды жасырмайман,
Орынсыз еплеп айтып асырмайман,
Айласаң әңгімелеге нәзер салып,
Ақбалдақ тасқа шабар ҳасыллайман.

Ағатай, - қәдириме жеткен ташын,
Геўхардың жапған шырақ тасындайман.
Сабырсыз, салмақсыз деп, кемситсөн де,
Тұбиде сениң озбай, басылмайман.

Пайызы сөзлериңниң шамал екен,
Бир атым мазасындай насыбайдың,
Сениң сезин қаңбақтай жел аўдарған,
Мениң сезим оғындан сары жайдың.

Бетиңнин ойлы-шуқыр, бедери көп,
Ийт жутқан қуў асықтың тәйкесиндей,
Жаңада айттым мен сениң жәцилмеймен,
Геўдемиен жаңым шығын, тил кесилмей.

Ал аға, айбыныңды аңламайсаң,
Айтты деп, ашыўланып қалмагайсаң,
Болғанмен тилиң желли, ерниң еши,
Жұқ артар қысы-жазы нар болмайсаң.

Қошкенде үйдің артың кемишп миңер,
Қыйсық төс, бақырауық қалбугайсаң.
Аўыр жұқти көтермей, мәртилерсен,
Түрің сол, нар буўрадаї бола алмайсаң.

Кими сенеди гедейди бай деген мен,
Жыйған пул, алдар малға сай деген мен,
Шолпаниң жулдыз аты жасырыбас,
Жалтырап, жаңа туўған ай деген мен.

Кемитпе қыдырысыз деп, Қызыл құмды,
Жерин ғой сениң быйыл найда көрген.
Бурынғы өткен өмириң маған мәлим,
Сен мақтанған байлықты қайда көрген?

Ал аға, өрге жұздың өнериңмен,
Шығады түрли кеңес көмейимнен,
Қазақтан асып келген азамат деп,
Бизин ел ҳұрмет етти келгениңмен.

Көзиңе тарыдай нар көринбейди,
Қанша ишип, бизиң елден жегениңмен.
Ақылың кәмил болса түсінерсен,
Халқым сепбес сен жаман дегениңмен.

Жер жетпес қәдирине шәллер артық,
Бос сезий көрсетеп тур құр исинди.
Жай бердик бәримиз де тәбемизден,
Ойлайман бир бос қыял жүрисинди.

Халқынан шынан

Басында қәдирине халқың жесте,
Тентирел неге келдиң өз елиниң?

Тұбніде қаша айтқанмен шөлде миң жоқ,
Жалғыз-ақ аққан булақ, көллерим жоқ,
Қарақалпақ қатты деп кемситесен,
Ишине шақырса да келгениң жоқ.

Шаңқаңап,

Шаңқаңап, бағынбаған байға қарап,
Бәлени сен шығардың сүлдеги жоқ.
Таслай бер салмақлы сөз тапсаң егер,
Биздеги бар нәрселер ҳеш сенде жоқ.

Бул сөзлерди өзин де мойынлайсаң,
Мен емес сасқалақлан, артқа қарап.
Мийнет деп, бир құдықты кемситесен,
Жериң жоқ таўып айтқан басқа жарап.

Ағатай, илим менен бар талабын,
Бар дейди жазған қағаз, хат, қалемин,
Ел ишкен булақта тен таза құдық,
Жоқ па деймен шәкирттен ҳеш хабарын.

Бұныңды өтирик деп айта алмайсаң,
Сол себептен қаттырақ табанымыз,
Жаз болса, жалаң аяқ геүиш кийген,
Ыссыға бициң еткең ҳәмелимиз.

Бизиң жүрт ат минеди арғымақтан,
Құйысқан, жүйен гүмис жарқыратқан,
Мереке, жыйың, тойда бәйги қосқан,
Кең пайтах тамашалы халқым жатқан.

Жүртінда ерге күн жоқ, қатыны бий,
Киргени қараңғылық, кереге үй,
Болған соң еркегинен дәрежели,
Қатыны ләззет тутып, қылмайды сый.

Кең баққа, қай дәүләтке ҳаялын мәс,
Бар болса жудырықтай басында мий,
Буны да сен өтирик дей алмаїсаң,
Түсінсөн, алды менен өзиңди тый.

Саған сөз :

Келеди Сыр.

Барлығы сыйайыдай сүлдірайды,
Жалғыз-ақ жылан аяқ болғаннан соң.

Ағатай, сынадын ба ғырымды алыш?
Билдин бе минезим мен күшимди анық?
Жоқ, нәрсесін қыялмен табаман дей,
Аўдарған қыял сениң миинди алыш.

Ешкі-қой, ешек, ғашыр аттан озбас,
Қосылып, марад болмас сыйыр барын,
Сен де сопың биреүін сыйқылсың,
Қызыған сайын озамаң, күшим дарын.

Көрген соң сырдан жоби्र түрли-түрли,
Қанғырып, басып буңда зордан келди,
Арыслан, айыү болдым дейсеп шөлде,
Ел сорап, болғандай-ақ қорғаң бегі.

Елинде қасқырсаң ба, тұлқимисең?
Абайла, қалдың жүрттың құлқисине,
Жүйрик тилиң бар екен, жалған емес,
Даұысың шашылып тур ел ишине.

Ал аға, қайдан билдиң ақсарынды?
Байқадың ба ақсатып тасларымды,
Жақсылар жәрдемине сени алды дей,
Қорғалап, көресең ғой сасқанынды.

Бергің келди пәсият маган айтып,
Тенгерин үйиңдеги ҳаяльына,
Жасым бар он алтыға жаңа келген.
Ол сөзлерин келмейди айылым.

Ағатай, бул нәсият жалғыз жүрсөн,
Айырылып ағайинициен қаңғып жүрсөн,
Отызға келгениңше орын ташпай,
Исінин бәрпі шала, не ғын жүрсөн?

Мениң менен ерегисип, ерсингендей,
Бар еди қай көмегин, қайсы күшин?
Сенниң бурын айтысқан ақылардың,
Күртқанман талайының турып писин.

Бай болсаң Сырдан тыңда шықпай жатып-
Болмай ма басқа жүртқа билнибесең?
Өзиң ашқап исинди айып дейсөн,
Ақылың кем, болса да тилин шешен:

Бир сөзді жаңа талтың қорқынарлық,
Айтайдын буған жуўаш толық, анық,
Етеди өнбес даұды, еспес жигит,
Көп екен маңлайында сорың анық.

Сағырдың ар-намысын айта қалдың,
Көлипкең довериесин қолыңа алыш?
Қолыңсан келсе, мени апарып бер,
Отырдың жақын жерден орып алыш.

Торлайман өлецимди толғана бер,
Жеринді қорғанлатар қолға ала бер,
Ақылың Аплотондай болса артық,
Сонда да асырасаң зордан өнер.

Айтасан әдетинди халқындағы,
Сыр ели қыз жасырған салтындағы,
Сырдағы қырық мың құлық бар гедейге,
Келиүге бизиң шөлгө артылмайды.

Бир қызға отыз күйеў, он қудағай,
Сыр елиң алла қашан айт урганы,
Ал, сейле, тағы қандай минлерин бар?
Бул да өзиңдей шешен қыз отырғаны.

Усы жерде ақын Мансур сөзге тоқталым деп, индемей иркилеп қалғанда, изине ерип биргеле барған иниси Нартай ақып бул сөздің жуўабын оцай ишениүге болады ғой, усыдан жекиلىүге бола ма деп, кейини ол айтады.

Улбийке менен Жанкел гедей айтысы

Жанкел;

Көк қамыс қурақ-қурақ сайды болар,
Көп жылқы, көк алалы байда болар,

Келипем 3

Кешиўи көк өзектин қайда болар?

Улбийке;

Жүрмейсөн Жанкел гедей аттай жарап,
Келеди әкен қақпас алдыңды орап,
Жылқың өтпей барама жазған гедей,
Кешиўин Қөкөзектин ү мениен сорап?

Жанкел;

Былғайман қамшым сабын қараганаға,
Көринер айғыр сулыў жарагаңда,
Шырағым мунша неге шамалапасаң
Кешиўин Қөкөзектин сораганаға!

Улбийке;

Былғайман урнық сабын қараганаға,
Көринер шашым сулыў тарагаңда,
Қолында жетелсеген қотыр тай жоқ,
Таң бол турман кенинүді сораганаға!

Жанкел;

Адамның бәри бирдей бара бар ма?
Шайыр деп мақтаныпсаң санағанаға,
Алдағы жел қайықты суұра салың,
Жүрт өтсе, Жанкел өтпей қала алама?

Улбийке;

Жел қайық деп көрсеттин шамаларға,
Бул сөзин үлгі болар, тамаларға,
Жел қайық, жел аўдарын, толқын қалты
Қалмасын аұызың толып қара қанға?

Жанкел;

Мен жаяў, қызлар атлы жаяўласам,
Артына қарамайсан аяўласам?
Аўдарып жал қуирыйты жаным жөқ па,
Миннип алыш ортасынан таяўласам?

Улбийке;

Жоқшылық ғаррылық имен жолдас екен,
Болғанлар оған жолдас онбас екен.
Айтысып бу гедей менен ким турады,
Жүрмесек көшти тартып болмас екен.

Жайыңа жигитшилик қоймас екен,
Улбийке сөзине жүрт тоймас екен.
Келипем Қудери менен мен сырласып,
Улбийке Қудери менен ойнас екен.

У л б и й к е;

Салады қойшы қойын алқа қаққа,
Минеди құдай сүйген, алтын таққа,
Бир ийтти ийтаяқтан тойыпты деп,
Келиппен сенде ийтаяқтан жаламаққа.

Ж а н к е л;

Қуйрығы боз шолақтың бөденедей,
Өлгенді апат дейді кенегедей.
Улбийке ийтаяқты таярлай бер,
Тилинди шешенлетип сермелемей.

Усы ўақытта Жанкелдин көши келип қалады. Көш сыйқылы жүдө гедей жамаў-жасқаў екенин Улбийке сөз етип, былай дейди.

У л б и й к е;

Қөшиниди көрдим, Жанкел мәзdemидей,
Шайлалық тесик-тесик қазған гөрдей.
Тарығар бала-шағар суұын талпай
Қоңдырың мәзdemиди Жанкел гедей.

Ж а н к е л;

Жынитлер мал адамның теги екен,
Урса тажқ, сойлесе сози екен.
Аүйемшін құс тислесеп дәнeme жоқ,
Барға бал, жоққа қана дүлья екен.

У л б и й к е;

Сен кимге Жанкел гедей, жағып жүрсек,
Өрислеп қой, малынды бағып жүрсек?
Ойранлап оқпақ қустай сүйкимсиз бол.
Қаңғырып жүре берме қараңғы да?

Ж а н к е л;

Казаққа аты шыққай мәшуриң мен,
Мен болдым саған ашық жас күнимнен,

Көгинде сен
Анлыған қарандыда қасқырымсан.

Улбийке;

Жанкел сен қасқыр болсаң қайысарсан,
Қоймасстан қозы көрсөң жабысарсан!
Ел келсе сендей қасқыр ебии таппай,
Далада тасбақа жеп қарысарсан.

Жанкел;

Жортаман көк бөрндей түн өткізбей,
Жақынлат кеүлиң болса тилемткізбей,
Құшақлап қуў диземді жата алмайман,
Барасаң құмарымға бир жеткізбей.

Улбийке;

Қаңқылдан қара қарта, жыл шықынаган,
Құў гедей қай үспі бар, қырсықнаган,
Жанында жасаўылың барма гедей,
Жанынды жазы-қысы тынышлатынаган?

Жанкел:

Уры едим төмендеги жасаўылға,
Кеп едим, шығайын деп усы аўылға.
Жағамды жасаўыллаң бир босатсаң,
Жүрер ем умытпастан дей саўымда.

Улбийке:

Сал Жанкел қай исинмең тәцелгенсен,
Түрткен соң жасаўылың жонелтгенсен,
Жигитлик қай адамның басында жоқ,
Уятсыз шылғый өзиң өлерменсен.

Жанкел:

Ойыл жоқ отлап қайтар өлермен ин,
Түртпесе жасаўылым келерме едим?
Ас ишер аўыл жақын деген кәни,
Көзимниң бир көрмедин мөлөргенин.

Улбийке:

Барма екен Жанкел сендей жазған адам,
Ақылы тек жатсайшы аўған адам,
Құўалап гедей сорың келтирген ғой,
Қамшы жеп қарандыда бозбаладан.

Ж

Улбийке сизге керек, бизде барды,
 Жұмыслар бизге керек, сизде барды.
 Салт екен адам-ата бабамыздан,
 Қызы десе жигит ҳалқы излеп аялды.

Улбийке:

Жазықлы, жасаўылға болдың бенде,
 Тұрткен соң жасаўылың келгің келди,
 Сан жоқ адамлыққа арсыз гедей,
 Пайғамбар адам ата, болғың келди.

Жанкел:

Ханда ашық, қара да ашық, бир басымса,
 Жөні жоқ, қарамайман....,
 Бай болсан байтал майын бермейсөз бе,
 Сөзицнин пайдасы жоқ, мырзасаң ба?

Улбийке:

Жанкел аў излегениң байталма еди,
 Құмарың байтал миңсе тарқарма еди,
 Байтал жууасырақ жармаспасаң,
 Бизин байтал тебеген тарпаң еди.

Жанкел:

Улбийке излегеним тарпаң еди,
 Құмарым соңғаң өлсем тарқар еди.
 Тарпаңың шоқлырына қолы жетсе,
 Геүдесин Жанкел бейбақ артар еди.

Улбийке;

Қуұ гедей өлең айтсаң қасқарасаң,
 Қамысты қара өлең менен жастанасан,
 Басқа елде сен сыйқлы бойдақ жоқла,
 Арын жоқ, бир ақ өзиң масқарасаң.

Жанкел:

Жарлыман, жалғыз құдай миятымды,
 Қызлардан аямайман қуратымды.
 Мәнисин масқараның билмеймисен,
 Өзиң менен тилегеним...

Көшиүге көшпел.
Көреди көлди көзин суұатың жоқ.
Шабасаң айға ҳаұалаң арысландай,
Бетинде арың да жоқ, уятың жоқ.

Жанкел;

Аўлыңа Жанкел тағы бир барады.
Шийқаның толықсыған бир жарады.
Айтқаның бурынғының билмеймисен,
Уялған ҳәрнәрседен қур қалады.

Улбийке;

Сенде бир арсыз гедей уялсаншы,
Нәпсиңди алаңтамай тыя алсаншы,
Қолың жеттес бойыма аўызыңды ашып,
Тилесен ат алсаншы, түйе алсаншы.

Жанкел;

Улбийке ат алайың, түйе алайың,
Несине гедейликтің уялайың?
Төсіндеги қос алмаңдан бир сыйнатсаң
Төрт тұлғык мал алғандай қуұнайың.

Улбийке;

Еленлеп гедей деген есирер ме,
Басынан өткен исти кеширер ме?
Пайдан болса, өзиңниң басына қыл,
Гедейдин ҳәүесим жоқ кесирине.

Жанкел:

Улбийке мениң сизге ҳәүесим көп,
Жанкелдин салбыраған мәүеси көп,
Шийқаным жазы — қысы жатқызбайды,
Жанкелдин Улбийкеден дәмеси бар.

Улбийке:

Жанкел аў бир журмедин қәдели бол,
Барасаң қысы — жазы дәмели бол.
Қайда таза жерлерде пышық журер.
Кире алмас ийт мешитке әдеби жоқ.

Жиіен жыраў өзинин мұндағы жағдайлар төрттінде оның дириү мәқсетінде қобызы менен айтысқан. Информатордың айтыұы бойынша оның қобызы менен айтысы жүдә көп екен. Бирақ, есінде сақлай алмай умытқан. Тек, мына қосық қатарлары (айтыстың) ғана оның есінде қалған;

Устадан уста сайладым,
Есенгелди қырманға шаптырдым
Таұтайлақтың терисин,
Қапшығына қапладым.
Ор текениң мүйизин
Тийегине қондырдым.
Қуў ағаштан сен мұнды,
Адамзаттан мен мұнды,
Літисайық Қобызы!

* * *

Өтеш бир күни бир ишан менен аўқат жейди. Ишан қасындағы табақлас жолдасларынан артық жеп, әдепсизлик етеди Сонда Өтеш иишанға мынадай дея, оның намысына тиіеди. Ишан сөзлең утылып, шайырға ҳешнэрсе қайтарып айта алмайды.

Ақун-иишан,
Не айтса, сол дегени мақул иишан,
Қарма асасаң ҳәммеден көп асайсаң,
Жеген қалай кисиниң ҳақын иишан?!

* * *

Ешкі менен қойдың айтысы

Ешкі;

Сениң де жегенниң жантак,
Мениң де жегенним жантак,
Сениң неге құйрығың жалнақ?

Қоý;

Сениң де жегенниң ошаган,
Мениң де жегенним ошаган.
Сениң неге құйрығың шошайран,

Мениң де жеңіл
Сениң де жегенің таңын,
Талға асылып жей алмайтуғын,
Қой деген бир сал.

Қ о й;

Селиң жегениң ақбас,
Мениң жегеним ақбас,
Шек дегенде қайтпайтуғын
Ешкі деген қақ бас!

* * *

Айқулаш

Б а л а р;

Айқулаш-Айқулаш!
Айға қараш құлап аш.
Айқулаш-Лайқулаш!

Қ ы з л а ր;

Айдан басқа не керек?

Б а л а р;

Айдан артық қыз керек!

* * *

Балалар ойынындағы айтыслар

Б а л а:	— Ҳәкке қайда?
Қ ы з:	— Уясында.
Б а л а:	— Не қылыл атыр?
Қ ы з:	— Қесте тигип атыр.
Б а л а:	— Кестеси қандай?
Қ ы з:	— Алақандай.
Б а л а:	— Қимлер ушын?
Қ ы з:	— Беглер ушын.
Б а л а:	— Дәрүазаның аўзы қайдан?
Қ ы з:	— Өте берің мүннан.
Б а л а:	— Неше атласам етемен?
Еки атласап өтесең,	
Қ ы з:	— Үржаклайсан ба
	Биржаклайсан ба?
Қ ы з:	— Биржаклайман.

Бала: — Би
 Жарык: Remove Watermark
 Қыз: — Би
 Бала: — Ал, басла!

Тұлкишек айтысы

— Ҳа, тұлкишек-тұлкишек,
 — Түнде қайда барасан?
 — Мамамның үйине бараман,
 — Мамаң сағаш не берер?
 — Ешики сауып сүт берер.
 — Ешкисинин сүти берер.
 Үлағының пүти жоқ.
 Тарам-тарам ет берер,
 Оны қайда қоясан?
 — Тал түбнен қояман.
 — Нйт алып кетсе, неқыласаң?
 .. Нйт аўызынан аламан.
 Батыр хаппа бараман.
 — Батыр ханың неси бар?
 .. Ушар-ушар күсы бар.
 Үшін кетти ҳауага,
 Қайтып түсти дәріяға,
 Дәрія сууын құрытты,
 Ақ шабагып ширитти.
 Ҳасан, Үсейн урысты,
 .. Онаң қашаш ким жуўар?
 Ақсайқамба шпр жуўар,
 Шириминә жекел корейник
 Алғаш шашып оройник.

Адым менен ҳайуанат ҳәм табиғат прасындағы айтыслар

Бала: Ҳокке, сен неден байсұмақ болдың?
 Ҳокке: Мұнға тайлан шатым айрылды,
 Гөлжан: Мұт, сен неден күшли болдың?
 Мұт: Мен күшли болғанда күн ерітермеди.
 Гөлжан: Күн, сен неден күшли болдың?
 Күн: Мен күшли болғанда бұлт басармеди
 Гөлжан: Бұлт, сен неден күшли болдың?
 Гөлжан: Мен күшли болғанда жамғыр тесермеди
 Гөлжан: Жамғыр, сен неден күшли болдың?

Әжинияз бенен Менештиң жумбақ айтысы

Менеш:

Сатқанда нар түйесиң пұлы болар,
Ақун болсаң сенинен бир сөз сорайын,
Мына ушып жүрген торғай
Неше атаниң улы болар?

Әжинияз:

Қудая қудирет алла құлы болар,
Сатқанда нар түйениң пұлы болар,
Сен билмесен бийақыл мен айтайын,
Ушып жүрген торғай тоғыз атаниң улы болар.

Менеш:

Әүел байши,
Байларға жалши болсаң қолың жайши,
Торғайды тоғыз атаниң улы дейсөн
Атларын айтып берши қайсы-қайсы?

Әжинияз:

Сары шымшық, қара тамақ, қара торғай,
пошша торғай, молла торғай; пешше торғай,
ала торғай, нақты көлдин ишинде бир шымшық
бар суғанақты....

Құлымбет пенен Қердери Әбиүбәкирдин айтысы

Құлымбет:

Хүрметли сәлем жазаман,
Әбиүбәкир моллаға.

Бұлбілдиң даүйесі қалама,
Кімлер анық болады,
Тосайлағы гарғаға?
Бәрін сағав айтпайман,
Жыйынан сезим толады,
Нар өніз жеккен арбаға,
Айыбым болса өзімс айт,
Мени аяи, қарғама!

Есitemен сол жақта,
Орынбор деген қала бар.
Бёр жағында қалашың
Кердери менен Тома бар,
Ол Кердери мәканы,
«Сары көбда» деген сала бар.
Кердеринші ишинде
Донұборкір атлы бала бар.
Бишиң жаққа хабары
Горугым менен барабар.
Үсім хатым жолықса
Би не айттың жақалтуғын
Қандай түрлі сала бар?
Би не жалаш жиберин,
Сиғниң журғын араалар.
Сұдан етешін ғанаша,
Ұлак күннік оданын
Табиғи, Никір арқалы,
Беріректе тапсырым.
Жоғалғыштың, алға бар.
Жаң қарғана сала бар!
Би не оғынғанын
Сол оғынғаны ғана бар.
Ітінде оның, оныңға,
Фон оғынғанын шама бар.
Ұлак жетім қарағашың
Сінім деңім — Құлымбет,
Ходи болынған ағалар!

С. Табиғи — Араб әтеб, Нам — адам әтеб.

Жолықт.

Таныстық хат жұзинде атынызға,
 Урығын қарақалпақ болады екен,
 Түсіндім және улық-затыңызға.
 Жыйнаған сөзің толса пар өғизге,
 Жақсан да түүесілмес отынызға.
 Алыстан еңбек қылыш сөз сорапсан
 Берейн азырақ сөз ҳақынызға,
 Аз сөзді көп сөзге қосып алың,
 Жолықпай жойылмаса, қапыңызда.
 Көп сәлем, Құлымбетке, қарақалпақ,
 Екеўмиз қарындаспыз ғурың ортақ,
 Қандайни сизң жүргіттың биле алмайман,
 Моллалар көн келеди тиши жалинақ.
 Сорасам аргы түбің ким екен дең,
 Билмейди, негизине бөри шорқақ.

Сорайман қарақалпақ ким болады?
 Қанша жүрт Хорезминиң айналасы?
 Әнестен арғы атамыз берман қарай,
 Қайсы улық болады екен ел ағасы?
 Ар жағың аұған, тәжик, сарт, түркпен,
 Нәсили қай орыннан, ким атасы?
 Жети ықлым¹ дарья бар, шәхәрлер бар,
 Торт бөлім қайсы болады жер парасы?
 Фаррылардың усы нақыл аўзында бар,
 Қазақтың қайсы болады, алты алашы?
 Кердери сораушы Әбиўбәкир.
 Танырсан көргеннен ақ сөз қарасы
 Мәнисин билсен қайтар, билмесен қой,
 Ақыллы бола қалсақ ел данасы.
 Сораған үмитиңе қарсы жаздым,
 Усы менен тамам болды сөз сағасы.

Құлымбет:

Хат еттиң Әбиўбәкиржан шырағым,
 Туўысқан түбимиз бир шам-шырағым.
 Бир күн бес жыл болды жазып едим,
 Хабары быйыл болды ҳәм шырағым.
 Сөзинде ашшы да бар, душшы да бар,
 Жұзинди көрмей сырттан құштарландым,

¹ Жети ықлым — жети құрылых.

Азырақ атпасас,

Үйинде Қулекенди тегиң қоймай,

Бирталай ел түбинен жөн сорадын,

Сизди мен өзим тийип оятқан сон.

Таңсыргап миннетимнен аршыламан....

Боладың бициң халықтың үлкен берки,
Болады жауырышы, толық көрки,
Киңеди жаз ыссы да, көленке ушын,
Қыс құни киймесе де барды ерки.
Миғражда пайғамбарым нұры тұскен,
Мәканым ол Хорезм жердин үлкен.

Пұтқыл жүрт қонысына ортақ емес,
Баҳадур биз халықпаз қорқақ емес.
Сеймейміз жигірма төрьяз ҳәріп пенен,
Тиілгіміз бек ажарлы жалпақ емес.
Бар болса, бизде бөрик, сизде тұмақ,
Жыртықта тесик құлғеп аттен емес.

Айналға бір айлық жол Хорезмниң,
Шашопде бәлеңт ашқаң қағазының,
Қазақ иенен қарақалпақ атасы бир,
Алтын алған; түркисен, қалпақ, қазақ, өзбек,
Алғау ден қыргыз, естек айттым гөзлеп,
Алтын алғы алғаның түркисен жұрты,
Шырағатам, қатын алсан мұны сөз ден...
Атасаға тағыншылардың! Қайнаға дедім,
Тыншықти қитапшалардан тантым излей.
Еним болса магал жұртты, қалмақ сонаң,
Манапасын үшоуү соғадың сорасаң биз деп.
Барнешен ғүйдел айтқаң шекіре жоқ,
Ел откен оғаның бурыш ли өзбек-ли өзбек...

Ауданын әубог — ноган, сарғ — естектен,
Алтын аяғын түркисен жұртты бір ләсиптөн.
Айында қате болса буйырманызыз,
Алтынан женсеп усы бу көрсеткен.
Фетің ыңғым жердин җүзи — жети бөлім.
Айғабын билгенімді бул есаптан.
Тоғын берім; үпсөйт суý, бири — құрғақ,

Екиниши — Құддыс пепен Шам болады,
Ушиниши — Бағдат, Фейруз ҳәм болады,
Тәртінши — Қырым, Рум деген шәхәр,
Ноғайлы түрлі-түрлі ел болады.
Бесиниши — Шың, Машың мен Қытай халқы,
Адамның ойы жетпей тан болады.
Алтынши — Мәскеү менен Едил журты,
Шакарлар сондай ақ онда мол болады,
Жетиниши — Шаржау, Бухара, Хорезмлик,
Сораған жети ықұлымның сол болады.
Дәрьясы жети ықұлымның соңғаш шығар,
Дәрьяға муҳит, теңіз орам шығар,
Білсем хош, билмесем де айып көрме,
Ағаныз оқымаған нағаш шығар.
Егерде билеме қалсам ықылым жүзин,
Сораған жуўапларың тамам шығар,
Аллықа жасым келди жапа жетпі,
Әбиўжан, хош, аман бол көргенимше,
Дуўадан сиз де бизді тасламаңыз,
Шырағым, қымбат көриң Кердеринше.
Жибердім қалашыдан қағаз жазып,
Өзимнің әрне бар билгенимше.

Кердери Әбиўбәкир;

Құлеке, бес жыл болды хатын келди,
Құлымбет шайыр деген атың келди.
Бу жақтан помошник¹ бий барғанда,
Мақтапсан тұмақ кийген ҳәкимлерди.
Ол бийлер мырзалық пенен сени сыйлас,
Қайсысы шапаны менен атын берди?
Дегенге «бәркің үлкен» аўыр көрдин,
Бул исин жаманлықта жақын келди
Тұмақты онда мақтап, мунда кем деп,
Жецилтек сизден еки ақыл келди.
Мына сөз, сиз айтпайтын жаўап еди,
Аўызына ақлаўсыздан ғапыл келди.

¹ Помощник — көмекши.

Жеринде көрөмдөлгө өулгие көп,
От жақтай, қазанында аүқат пискен.
Көп нағай пақырыңыз, қарағанда,
Секилли әдесті көп нурдан көшкен.
«Қорықтайтың қарақалпақ батыр» десең,
Билини батырлығы қайсы иsteen,
Жеринде қазақ аўын талай барды,
Хеш нәрсе көре алмадық ғайрат, күштен.
Сорадым; «Хорезмди қашша ел?» деп,
Айтыпсаң айналасын айлық жол деп.
Сорасам ел шамасын жол етипсөн.
Айтайдын бу сезинді нешик он деп?
«Атасы алты алаштың «Анес» десең,
Шыгардың бу сезинді сулыў жөн деп.
«Атасы баршасының түркпен» дедин,
Үлкени өзбек екең, кеттің көлбеп.
Дүшіяны топан суұы қаплағанда,
Хом, Самлар кеме минип шыққан демлел.
Нұхтың Кінғаш уғылы тилен алмай,
«Қаламан, — деп, — тауға шығып» өлген мәндел.
Көп қојум сол Қыттаниң пәсили екен.
Жетиссен үалы елге сошаш өрлеп.
Бұлардаң басқа ҳешібір жүрт қалмаған,
«Ниманевымар — Қабыл» десең бийкар шәллел.
Қалдағының қызыя басты, биљдің қалмақ,
Айтансаң жеті ықтимады терисин жөн деп,
Жеті ықтимам, шоқар, дәрья, мен айтайдын.
Құлеке, аейниң жетең, қара аңман...

Оғеде ойбыл менен Гажам Шәхәри,
Ежинин Индустандыңғы саңақ.
Уиннигиң ҳойжаз, Ніемен Мокке болды.
Бир шетте бу ықтимамың Кафта болды.
Торғанини Африка әлем Андайис.

О Диңир, Мыстаң шети гақта болды.
Бесининиң отын шоқар Шам менен Рум,
Шоқар да жарагатынан муннаш бурын.
Алғанини Түрк менен Сахалиба,
О Хаттар Уллы халың болар дедим.
Жетинини Шам и Идилде о Булғары,
Фақыры буни билмек уллы билим.

Бұқылымның бул биринши дәръясы.
Екинши — Шын дәръясы жоқары ақкан,
Үшинши — Инд дәръясы шыққан Кафтан.
Төртінши — Фарсы дәръя шығады,
Хорезмлик Бухара жақтан.
Бесінши — Халзам бәхри уллы дәръя,
Алтыншы — Журжан бәхри өзің ойла.
Жетінши — Мағрифтін дәръясы,
Шығарсаң оны излесен отыз айда,
Үйреткен саған молла қәте етипти,
Арасы бу ыңғылыштың әллеқайда!
Бул сөзлер магыналағы үлкен кеңес,
Айтатуғын өлсіп емес қызы бепен тойда.

Қулеке, билди, сизң үлкен жасың,
Беріўгес елиң алғыс, қойдың басың,
Улына мұсырманиң дуўашымыз,
Қөрсеткен булда мениң ыңласым.
Бар болса және сөзин тағы жибер.
Қызықлы халайыққа кеңес болсын.

Қазы Мәйлік пenen Сәпниұра қыз атынан С. Мәжитовтың айтысы

Сәпниұра;

Қазы Мәйлік тәрийпиди ешитип,
Файбана дослық изһар эйледим,
Дослық раҳати мәккам болсын деп,
Бир неште саўалым таяр эйледим.

Тилин бурра емиш, өзин ҳәм молла,
Қәддин зийба емиш, гүл йүзин рәўана,
Молла Эжинияз, яки Құнхожа,
Сейле деп ешитип инкар эйледим.

Ақылышы имтиҳан етмек истедим,
Мақсетти хат билен етмек истедим,
Мәңақ ташқа зерин сүрмек истедим,
Данышың билмели зинһар эйледим.

Нешше ай, неши

Нешше саҳэт екен откен аяным.

Хәм нешше дақыйға қарап әйледим.

Ои еккидеп берли саўмы салатым,

Ада болды, қаза болды таҳадым,

Алты йылдан берли бойла әдетим,

Хақ ырзасы ушын сана әйледим.

Алты йылга пама саны нешедур?

Раҳаты дағдыры бәрі нешиедур?

Мақбуўбыл нешедур, жәхрий нешшиедур?

Хәмме таўсыйдын такрар әйледим.

Пашый адам күнде нешше дем алар,

Слат тақыйғадан нешшиеден келур,

Онесегиз сөнеде нешшелер толыуўр,

Жәмисин билмеге қумар әйледим.

Буў саңар саўалым етти муҳтасар,

Жүүабыңа қарап қалдым интизар,

Буў хат назарыңа болсын сазыўар,

Негіннат ет сенип қопт яр әйледим.

Зарбына, тарбына қараң язарсаң,

Гар тан өзиң билмесең сорап язарсан,

Құллас бир ҳәптеде жуўан бересен,

Раҳим бердім уйқыдан байзар әйледим.

Бара бийиў не қаял болды көрмейни,

Салғемесімей, сырлашмай сырлаш болмайни,

Күлес Сәніўра қашита нарқын билмейни,

Сыртам айттым, нешше эшкәр әйледим.

* * *

2 сивар

Қашқа өзин шим қызын,

Хам татқыя мубарек,

Алеметтин мойнын заңы,

Сұдан оғза мубарек

Далалаттын зам алың,

Шарниў ҳайа мубарек,

Далалатты ўй алың,

Далалын луга мубарек.

• • •

Сана бол
Тәрийпин язмақтын,
Қалдым ҳайран ишинде.

Әшкара сырын йоқ,
Бәлким ниҳан ишинде,
Алдуғын пийри пәйкар,
Пәкте жәхан ишинде.

Ғұнша ағыр сәрўи қат,
Емиш инсан ишинде,
Бирий пәйкар шәккар ләп,
Мәшил ара мубәрек.

Бир хат йаздым иззетлең,
Өткен айдың ишинде,
Хеш хабары болмады,
Толық айдың ишинде.

Ұақтында хабары болмай,
Көңгілім ҳайран ишинде,
Кейбір суұық етти мәгәр,
Іа болмады ҳуӯышында.

Итибар етмедин ме,
Дедик муңа мубәрек.
Хәсет дәрдийдин аман,
Қимсә отқа күйеди.

Пәсти қыя хабары,
Қимнин қозин ояды,
Тәкаббирим қудайым,
Даргақында қоймады.

Тәхрий ғарап аларны,
Қоймады да сүймеди.
Иитаны елт шәртийға,
Әждій опа мубәрек.

Зейнім етмейди десем,
Тәртибиң екке заһыр,
Сен билмегеп ҳөнер йоқ,
Белли иште маҳнур.

Ақый йаңып келиссан,
Йетени қуда мубәрек.

3-сапар

Қазы Мәүлік көр йүзшіди шар олса,
Болырмуу жолыңа барабер енди,
Хақ дийип қудайым бир биридинин айрылса,
Сен ҳәм өз йолыңа барабер енди.

Қатты айтты дийип көңлиң қалмасын,
Сөзді биңгеген қәдирдавлар тыңласын,
Барын байаз еттим маңбуу қалмасын,
Прийнитетеге тизеинин көребер енди.

Биң-еккі шүсқада атыңды көрдім,
Нәдім оймен сейит зада затыңды көрдім,
Екін-үш жерде жазғаш хатыңды көрдім,
Деген нағыз береден сіймаң бер енди.

Борға ошак мектендерің хатларыңа қошулып,
Дойлам нұрия ақын әжел қоңи келип,
Ішіншан етмекке аңда ҳүш келиш,
Дөлниң үшін сағалса ара бер енди.

Хат шинин хабарның наұры йүүпсам жетти,
Көліп оғын же қорғаң биңгенин айтты,
Дөлім нәмә леді сойла әңдеметti,
Оған деген айттайш тұра бер енди.

Хат аязын бир көннен соғалер соғыледи,
Сондайрана көн анынан иштеди,
Мұрананың әзізін жиын газыледи,
Рұғын оғын өйткін биңе бер енди.

Есептүң, яңа сипат, тоқы маңтады,
Тоқын үйбірган топтап сөзден тоқтады,
Есаптағ отарын, анық шықнады,
Ең алайыл белгінен ҳайза бер енди.

Жайын талп

Хатымды қайтарғыл болуққан ҳаман,
Қойдым ашналықты бара бер енди.

Әжайып бир саўда түшти башыма,
Зайыл болуп қайта келдим ҳүйышма
Дедим сөзин յалған, келме қашыма,
Қысмет етип деди қуда бир енди.

Пир табармыс ақыл даныштан сорап,
Азада бәриси қыйлын қыдырып,
Базар ишин қыдырып, көшеде йүрип,
Өз тенинди талып ала бер енди.

Рәхим еткен қызларың барап барап ма,
Ел геэген бийхайа сайын төреме,
Базар бармақ бизге раүа болырма,
Қәлеген майýаңды тере бер енди.

Жуýабымға әзиж болса саýалың,
Узур етсен көшермен бәрше нұқсаның,
Бизин карам зыят көрмес заманың,
Мақтаншақты емес биле бер енди.

Ағ йара билдириң ақлың нешиктур,
Пұрасатың қандай пәхмиң нешиктур,
Сырың изðар еттің нахмың нешиктур,
Мәламетке қайым бола бер енди.

Бир дүрре сәдепте турған мұшкы едим,
Хәр мұшкыл исти айттың ұқарат едим,
Бий таҳаретлер билди изхимни жойдым,
Мәўлім буý дәртимгे даýа бер енди.

Иарап өзің сақтайып бийәдел қылма,
Гәр гәп болсам кеширгил, һүзимгә урма,
Сәпіўра нәзмиди билмей гәп урма,
Қата сөзлер десем пана бер енди.

Қазы мәўликтин жуýабы;

Айа дилбар саýалының жуýабын,
Хәм оқып ешитип тәкирар әйле,
Қата болды йа билмедим есабын,
Қатасы не болур, не муқтар әйле.

Сөзлемек ҳәркүй,

Шигин данасыны шалын демегил,
Зергерге зер тапып қарыйдар эйле.

Сабырлес «сат» алып сапаға йетир,
Пырақтың «фе» алып панаға йетир,
Уасылдан «ұаў» алып опаға йетир,
Йаки бизни ҳижраныңда зар эйле.

Рәмәүиздин «пе» алсаң раўа болар ма?
Хәүестин «ҳ» алсаң ҳаўа қаларма?
Шулдур дәртиңе даўа боларма
Наданларды сөзлемектин әр эйледи.

Данаға наданлар ықырарыйдур,
Бул кәмийне қай сөзине разыйдур,
Хәрким өз заманында қазыдур,
Яки ҳүрмет эйле, яни қор эйле.

Яшым он секкизде деп йазыпсыз ба...
Еки йұзден алты ай йүрерлер тамам,
Биздин сана ошбуў дугайын сәлем,
Өзиңни билдирип бизге бар эйле.

Алтымын төрт йұзде сексен күн болуўр,
Йұзде елли беш мың сәэтке толуўр,
Ияне он беш йерде йигирма болуўр,
Хисап ет, яғ етме ықтыяр эйле.

Дақыйхасы тоққуз миллион санағы,
Үш жұз отуз бир мың еки йұз тағы,
Бизди ҳайран етти йолның узагы,
Яки мыңда келип мин ахыйтар эйле.

Алты йылның беш ўақ намаз баяны,
Оя мың алты йұз йигирма саны,
Мұҳмин болсаң тарқ әйлеме сен аны,
Өзиңни бул ишке иштиўзар эйле.

Он йұз йетмиш еки алты мыңнан нияз,
Жаҳыр онур қалғаға шығарма ҳаўаз,
Алты мың қырық сәккиз йұз мыңнан-нияз,
Мақ буй көнүл бийқарап эйле.

Енди оның жамғы тәғбири пеме,
Еки жүз он төрт мың йеки йүз дәне,
Йәне йетмиш еккі лазым ҳәр кимә,
Рәхим етил билмекті сен құмар әйле.

Шул айтқан намаздың тасыйбын сорсаң,
Алты йүз он бир мың ҳесапқа турсаң,
Йәне жетти йұзну әсәп қылыш көрсөң,
Соңыра йәне он еккіни бар әйле.

Паный адам Ыүрін өз ғамын Ысмуш,
Хәр күнде не мұқтар дем алыўр демиши,
Иигирма бир мың да алты йүз демиши,
Аұлы ҳикмет сөзин бисниар әйле.

Сәтте тоққуз йүз дем алыўыр нисан,
Дақыйада он беш Ыүрүр бийгуман,
Буу сөзде не сыр бар, бәршеси аяи,
Мәнна пинжам сырын әшкар әйле,

Қырық сегиз сәне де не болуўр жуўап,
Йүз қырық тоққуз миллион әйледим есан,
Йәне беш жүз сексен мыңын бир санап,
Нұқсан тапып бизни шәрмаса сәр әйле.

Зарп етил тәрк етил ҳесап әйледим,
Мазмұнлы бир Ыазып китап әйледим,
Буу сөз билен сана жуўап әйледим,
Енди сен көзлимин бийқумар әйле.

Мақсетин не йүрер ошбуў саўалдан,
Көп саўал әйлепсөң әмирий ҳалдын,
Йәне саўал айтма бойла мәҳәлдин,
Бизге рухсат берип, бийазар әйле.

Кеүиние келмесин, рәнжиттин деме,
Рәнжиген уқшар деп зэрре ғам жеме,
Иақшы ығбал етсін ҳәр қуста кийме,
Ғәүсия ағзам бизни мәдеткар әйле.

Күнде мениң аш қолатым дараздур,
Өзим екін дурман пурсатым аздур,
Йақшыға ҳөр сөзин дур, қыш күним йаздур,
Ғаўасларға мәз ҳәбиңни тар әйле.

Бүй сөзлер мујапың гөр болса саңа,
Тезлең жуўабыңы йетиригил маңа,
Мен сениң тәрийпің һешиттим йаңа,
Кәпну әйле яңа бизни бийкар әйле.

Енди йазып маңа аўжалың билдир,
Мужнаң гириянына бағрымны тилдир,
Зұлымың танал әйлеп, дарыңа илдир,
Йәкни шырмап гәрданаңа мар әйле.

Өзим отуз төртте, кеўним яш йүрер,
Йолында тасаттық әзиз баш йүрер,
Кеўніміз йақындар арадаш йүрер,
Бир қысты йеберни хызметкер әйле.

* * *

Мәмбетияз шайырдың (ақун) Төренияз болысқа айтқан жумбағы;

Шымоайлың ұржими ол Төрениязға,
Арзың бар айттайың буны тыңласың,
Ағалың әглададур көң билән азға,
Мәртебесин аның игам оңласын.

Арзы айтпақтан мурал айттар сөзим бар,
Мәншег көң турур болсын қабардара,
Ол пәмәрсө биңге болың тур дөркар,
Шуұ пәмәрсө буў хат шинда аңласын?

Өзи ұржим қолында бар лаўазым,
Арзы айтқаның арзын питкермек лазым,
Бийкар сөз емеседур бул айтқан сөзим,
Жәхд әйләйүн буның соңын соңласын?

Турко аты он жетидур әбжәтте,
Алты мың алты йүз фарсы, әлбетте,

Өзинин ағзы бар сексен беш башы,
Бәнти алты туур, он тоққызы йашы,
Қәзи тәбесидә, йоқ туур қашы,
Кирпиги тоқсандур буны аңласын?

Хәр кирпиги бир башыға бәнт болған,
Сәккизин ағзының үстине алған,
Тәқ кирпик бул рәйиште жай болған,
Қәзи төрт кеседур мұны аңласын?

Өзинин ағзы бир, йоқдур құлагы,
Кирә билмес йақын бирлә ыырагы,
Ансат емес отырмагы, турмагы,
Өзи турар дейуп пәни қылмасын?

Бузылғанда алты бәнните бузылар,
Язылғанда баш көзинен язылар,
Турғызмас турмаса баш-баша болар,
Адам үглын андын кеүде қылмасын.

Ошбуу мениң айтқан сөзим ибираңдар,
Хәркимсө ҳаслыны билмесе матдур,
Адам эўладыға бир керек затдур,
Сахиб тәмиз болса, буны аңласын?

Қыйса бир ақшамға қаражетини,
Питкерердур сол сораган затымны,
Дуўры баян айламадым атымы,
Тымсал билән билсе мұны аңласын?

Төрени орныға қойсан Мұхаммәд,
Ниязға мүштәрек исмилә аҳдат,
Хәрким мұны биләр болса данышмат,
Арзы етиўши исин баян эйлесин?

Бул хатты оқып ҳешким шеше алмаған. Хат көп ел ара-
лаған. Буны Қулен болыстың қәйниси билгир, өткір адам
Сейфулғабит ноғай деген шешкен. Ол хатты оқып көрип,
«Мына хатта үйди жумбак қылып жазыпты» — дейди.

Эжини.

Э ж и н и я з:

— Айтаман айт дегенде мен алұапы,
 Жигиттиң топқа түсер ен палауаны,
 Қөрген соң тақат етіп туралмадым,
 Төсінде еки бирдей қос алмасы.

К ы з:

— Ҳаў, жигит бар ма жиниң, саў ма дениң,
 Солма еди бойымдағы тапқан миниң,
 Қисиге рухсатсыз қол саласаң,
 Сорасаң жол ҳақы деп жоқ па тилин.

Э ж и н и я з:

— Шырайың жылтырайды, күлимлейди,
 Өніме жоқ ғей сирә міним дейди,
 Қойныңа рухсатсыз суқсақ тагы,
 Қолыма қатты-күттү алиибейди.

Әжинияз бенен қазақ қызы Ұрыстының айтысы

Ә ж и п и я з:

— Атыңдұ мен билмеймен, қарағым қыз,
 Қатады үш ай тоқсан болғанда муз,
 Ағаның бир жұмысы келди түсеп,
 Қарандасым көшкітирмей таўып берсөніз.

Ұрысты:

Сорасаң мениң атым Ұрысты қыз,
 Қатады үш ай тоқсан болғанда муз,
 Ағаке жұмысынан келсе түсеп,
 Қайтеди екен жұмысыңызды айтып көрсөніз?

Ә ж и н и я з:

— Үйнен қонақ келсе қондыра бер,
 Көп сыйлап барлығына қой соя бер,

¹ Эжинияз қырга кетип баратырғапда жолда бир қыяға ушырасын, онын көкірегіне қол қалады, оған қыз ашыўланады, соңдағы Әжинияз-дің айтқан қосығы.

Ырысты:

— Ҳәриплес бизиң менен қас болдың ба?
Билмейтін сөз мәнисин жас болдың ба?
Қар жаўып, үй тигілмей жатқанында,
Қаңғырған кирейкешим мәс болдың ба?

Әжинияз:

— Қөшеди мерген аўлы ылдый жаққа,
Құдайым не береди бизиң баққа,
Мениң сен кирейкеш дең бүнша құлши,
Сениң аған кирейкешілек еткен жоқ па?

Ырысты:

— Ата алмас мерген аңдың қуўалайды,
Қылғаш соң қудай жарлық қуралмайды,
Мениң ағам кирейкешілек етсе дагы,
Қаңғырып тал сениндей қоңақ асы сорамайды. |

Әжинияз:

— Заманиш заман азған замалдағы,
Отырған қарсы алдында ағандагы,
Егер қонақ асы сорап ише алмаса,
Есадын таба алмайтуғын жамандағы.

* * *

Бир күни Өтеш шайыр бир жақтан қайтып киятырса, бир ойда путында, тек діз кийими бар, онында балағын жоқары түрген, көйлексиз жалаңаш гүрбенделеп егін егіп атырған молла жиілін көреді. Қөриүден оған мына қосықты айтып, жиілін женип кеткен.

Алыстан көринеди дарақ ағаш,
Жарасар соңша ағашта нәрўан ағаш,
Бизлерге дизе көринсе тұна дейсен,
Өзің иеге жүресең жап-жалаңаш?

* * *

Омар шайыр · Бийбиайша · деген аўылдының қызы аңқаұлық етип, алданып таза, дурыс жүрмелегендегі ушын, оған арнап «Бийбиаша» деген мына қосығын жазады:

Бийбиайша қызынан
Түм-тусынаң анынан
Шүлөн етип берин өлдүк бийнисе,
Шаңлақта шаң басып қалдың Бийбиайша.

Бийбиайша қызы быйыл келди ырайға,
Хешкимнен кем емес сықыл-шырайға,
Жұрер жолын таптай урды ылайға,
Лолы киби дәўрап сұрди Бийбиайша.

Тазы ийттей сумпенцисп кирди сарайға,
Уснәтдийин жетип келди арага,
Уснәтдийин сирә сени алмайды,
Әүерелеп сенин жүр ғой Бийбиайша.

Ақша бәрген Аманбайда қалмайды,
Таң сәхәрде есигиңди тырнайды.
Айтқаның қылмасаң тисин қайрайды.
Түп үйқынды төрт бөлипти Бийбиайша.

Узын қайыр бүгиндеги атауды,
Хепи жерде көрмедім сендей аңқауды,
Нине гөүек гарры атаптай ақауды,
Жолың бузық болды сениң Бийбиайша.

Узын қайыр бүгиндеги мәканың,
Бақтыңыз ашылғай қурған дүканың,
Басына келни тур енди дәўраның,
Лолы киби дәўрап сұрген Бийбиайша.

Бул қосыққа арланған қыздың тууысқан ағасы Рысназар Пүрназарулы, қосық жазыши, Омар шайырға жүйап қайтарады. Бирақ, бул қосықтың бир күнлети ғана бар. Изи информациядан есептеде сақланбаган. Мәселен, қосық;

Омар бир ағамын ҳәдәншін аспа,
Жатыргаң жаяланың қүйрғығын баспа,
Ойнислық қылмығында қылымарың жаспа,
Сүйреплеме Сүгүримбеттің Омары...

* * *

Ертеде Өмиү дәръяның бойын жағалай қонып отырған қарақалпақ үйлеринин биреүинде, жаздың күни қара үйдин артын түршің қойып, үйдин ишинде бес қызы шарық ийирп отырады.

Бир ўақытта уст
малақайы ҳәм аяғы
минген бир қара сы
отырган үйиниң артына келип, отырады. Әул киси менен қыз-
лардың әдеүір ўақытқа шекем иси болмайды. Қара кисиде
қызлар менен иси болмай, тым-тырыс отыра береди.

Көп мәхәллер өткеннен кейин, бес қыздың биреүі қара
киси менен айттысады. Сондагы екеўиниң айттысы мынадай;

Қыз:

Түспегей ҳешбір ўақта есімизге,
Енбекей сендей адам түсімизге,
Қара атлы, қара шекпен, қара киси,
Қайдан келип отырсаң тусымызға!?

Қара киси;

Батырып сөз айттайда, қәдір билген,
Туўады туўлақ өркеш, нар түйеден,
Заманлас шыққан жерим, сен сорасаң,
Туўры шырып киятырман одұнъядан.

Қыз:

Аўылымыз дәрьяның ой жеринде,
Бекире балық ойнайды, сай жеринде.
Заманлас одұнъядай келген болсаң,
Мениң әкем ушмақтың қай жеринде?

Қара киси;

Аўылым дәрьяның өринде еди,
Сұтхордың бақа — шаян көлинде еди,
Үш күн удай ушмақты мен қыдырдым,
Сениң әкен ушмақта көринбеди.

Қыз:

Асырап-сақлап өсирген жаным әкем,
Қара жерден хан тутқан ханым әкем.
Намазы, оразасы дүзиў еди.
Қайда мәкән етти екен, мениң әкем?!

Қара киси;

Ертеде өтти дейди, Батыр Ақпан,
Жолсыз жүрген бендеге түсер қақпан.
Ушмақта көрдиң бе деп сен сорайсан,
Шопаны деп еситиппедиң өли баққан!

Бир-бириниң из
Аўылышда бас қ.
Туўры шығып, одунъядан көлдим дайсан,
Бир қаўымның адамын билмей мекен?!

Қаракиси;

Дүньяға жақсы-жаман ҳәрким келер,
Хәр адам тәци менен ойнаш күлер.
Ушмақта әкец маган ушыраспады.
Жолықса қәдиirimнен қуда билер!

Қыз:

Түрли ҳасыл шығады, айдын көлден,
Туўрылап кетип еди, мадийнәдән,
Ушмақта сорлы әкем көринбесе,
Сорлы әкем, бир тилинен жазды мекен?!

Қаракиси;

Заманлас айтқан сөзин сыйырмайын,
Ушмақтың есигин мен тыңдырмайын,
Өлии қалған әкенин, сен қайғырсаң,
Сен ушын, ушмақты мен қызырайын.

Қыз:

Алатауға питеди, емен, қайын,
Хәр истин биледи, көргөн жайын,
Ушмақта жаш экемпин жайын билсең,
Заманлас тилегинди орынлайың!?

Қаракиси;

Кеўлиме алған дәртим, молайтайын.

Заманлас тилегимди орынласаң,
Әкениң жүргөн жерин мен айтайын.

Анықлат көзим мепен көрдим әкен,
Келеди керек болса, бүгін-ертен,
Қөп шерик, «кең қайырда» көндир еккен,
Мәгар болса, сондағы сениң әкен.

Шынында, айтысып отырған қыздың әкеси тири. Ол ўа-
қытлары суў болмай, халықлардың күн-көрисиң қыйын бола-

Шылық пенен шуғылланғанлықтан, онбес күшпен аслам ұа-
қытқа шекем, үйине келе алмайды.

Мийирманлы қыз әкесин әдеүір күнге шекем көре алма-
ғанлықтан, оны сағынады. Соң себепли, көзине көринген
адамның қайдан киятырғанлығын ҳәм оннан әкесинин хаба-
рын сораўлары усыннан еди.

Келип отырған қара киси қызыға әкесиниң хабарын айтыға
келген, кендир шериги екен. Қыз оннан әкесиниң хабарын
еситип, жұдә қууанып қалады. Ең соңында қыз айтыстағы өз
сөзине өзи байланып, айтқан сөзинен шығыў ушын, қара ки-
сиге турмысқа шығыўға келисім береди.

Қыз:

Қарасам, Қусқананың таўы бийик,
Қатты кетсем асқынлаи, мес қайтайын.
Ойнайды жан баўрында ақна кийик,
Күнеў бала, сең бул жақта негып жүрсөң,
Кетти ғой, қалыңлығын сартқа тийид!

Жигит:

Қарасам, Қусқананың таўы бийик,
Ойнайды жан баўрында ақна кийик,
Кетсе кете берсөң, сартқа тийин,
Аларман сендей қызды неке қыйып.

Қыз:

Аларсаң мендей қызды неке қыйып,
Өзиннин жөнсиз қеткен ләпсин тыйып,
Әкеңнин сайлап берер, бир малы жоқ,
Аларсаң аўылымның ныйтин жыйып.

Жигит:

Аларман аўылымның ныйтин жыйып,
Өзимнин артық кетсе, ләпсім тыйып,
Үйимде, «сунқар» деген бир ныйтим бар
Бермеймен сендей қызыға көзим қыйып.

Қыз:

Бермесең бермей ақ қой, көзиң қыйып,
Сақтай бер көшедеги ныйтти жыйып,

Жыйнаған көп
Жатағой, қойы.

Жигит:

Жатарман қойныма алып қыздай сүйип,
Сезгенді өз кеўлиме беккем түйип,
Тамашасын мән көріп жүргенимде,
Сен жүрерсөң майданда, ишиң күйип,

Мүйтен

(1-қосығы)

Мүйтен деген неме-неме,
Қақпашлары кеме-кеме,
Тоқ болсаң уүйлдық жеме,
Балық ушын туұған Мүйтен.

Мүйтен билмейди арыны,
Хәргиз ишмейди тарыны,
Шортан балықтың қарыны,
Пыняғыңтың қыны Мүйтен.

Мүйтен аға ҳарма-ҳарма,
Қысқа қарай жабың бар ма,
Уүйлдықтан түкым сеўип,
Жарынға туқымың бар ма?

Мүйтен қонар ойлы-сайға,
Сазан минип барап тойға,
Шортан балығы ол да жорға,
Күйрығыңды бурма Мүйтен.

Мүйтен қызлары керилер,
Балық аснага ерилер,
Төрніде қақпаң көрілер,
Есигиңди түрмек Мүйтен.

Еңбегіңиз болмасын еш,
Көтерилип бул жерден көш,
Халың келсе айтыс Өтеш,
Жағдай солай билсең Мүйтен,

Парқын билип айтқыл аның,
Қыймылдайгөр болса жаңың,
Үүйлдықтан жеген наңың,
Билесен бе, Өтеш Мұйтен.

Мұйтен арбасын айдайды,
Сүйен май менен майлайды,
Жаман арба ўай-ўайлайды,
Өр жағымнан жүрме, Мұйтен.

Мұйтен деген қалың саяқ,
Сағаң боздур жерниң аяқ,
Мерекеде жедниң таяқ,
Билесен бе, Өтеш Мұйтен.

Айтылды бул қосық сизге,
Дәлилин беріциз бизге,
Шығарайын айтып жүзге,
Билесен бе, Өтеш Мұйтен.

Ата-бабан көлде өтсе,
Жуўабын бер қолың жетсе,
Бир шортан салланлаң кетсе,
Үай-үай жаным деме, Мұйтен.

Мұйтен балығын тасыйды,
Асаў балығын қасыйды,
Ийислерин боқ сасыйды,
Шеп жағымнан жүрме, Мұйтен.

Балықларың қара бөрге,
Айдан салып шалаң жерге,
Аўынды сал ыққа, өрге,
Сен бас болып Өтеш Мұйтен.

Аймұрзаныз даўдан өлди,
Айдос бий ҳәм жаўдан өлди,
Мұйтен көрсөң аўдан өлди,
Билесен бе, Өтеш Мұйтен.

Мұйтен деген халық болып па,
Жүргегинизде бақ болып па,

Атым Бердақ, әкем қарға,
Сөз келеди зордан-зорға,
Миндиң бе атаўда жорға,
Жерің бийжай Өтеш Мүйтен.

Дийқапашылықты көрмеген,
Балықтан басқа жемеген,
Сал минни таяў сермеген,
Жигитин бар Өтеш Мүйтен.

Айтқан сөзге келмес намыс,
Өтеш шайыр ҳаслын Абыз,
Өмириңше жаққан қамыс,
Қос-гүркели халқың Мүйтен.

Бердимурат ұқытың құлыш,
Саҳрада өскен бүлбұлы,
Жас қырық бесте, сыйыр жылы,
Хикаяттың Өтеш Мүйтен.

Балықшының отын жаққан,
Балықшыға қасың қаққан,
Торсылдақтан түйме таққан,
Қызыларың бар, сениң Мүйтен.

Мингенлери жекен салды,
Салға минни балық алды,
Үш Мүйтеннен зүрият қалды,
Жети Мүйтен бойдақ өлди.

Мүйтенлер қазасын салды,
Қақлашларын жесен палды,
Жаманлары үйде қалды,
Жақсылары суұда өлди.

Досмурат бабаң бар ма екен,
Есеналысы нармекен,
Тайлақ балыққа жары екен,
Дүркиретип айдал елди.

Әүел баслап Тайлақ өлди,
Салын суұға байлан өлди,

Тайлақтың өрге қашқаны,
Ылақадай аўзын ашқаны,
Балықты қорықпай шанышқаны,
Жүрегинин түгі Мұйтен.

Мұйтенлер ерте турады,
Аў-дузақларын қурады,
Ермамбетти жин урады,
Тысқа шықпа, Өтеш Мұйтен.

Бир батпаш қармақ темири,
Тенізде етти өмири,
Бектемир ханның ҳөмири¹,
Бир жерге үй, гелле Мұйтен.

Мұйтен

(2-қосығы)

Тоба етемен, билмей айттым штейин,
Кеүлиме йош кирип тағы сейлейин,
Қулақ салып тылан буны яранлар,
Мұйтен елатыны баян етейин.

Бекире, сазан ушын аўлары барды,
Қаст еткен кисиге даўлары барды,
Мұйтеннин Тербенбес таўлары барды,
Мұйтен елатына баян әйлейин.

Саўыт байдын жан-жағасы Саматты,
Балығынаң аўқатлары абатты,
Қыз-жигиттин шайнағаны набатты,
Мұйтеннин балықлы теңизи барды.

Жүйестірып асып қояр қазаның,
Моллалары айттар бес ўақ азаның,
Барса алар көлдин сары сазаның,
Олардың жарамалы жылымы барды.

Шарұа халық тениздин бойын жағалар,
Жерлери бай, отлақ жерин сағалар,

¹ Бектемир хан – балықшылықтың маманын „хан“ деп айтады.

Жылұа менен жаңынды алған көзлери,
Шекерден шийриңдур айтқан сөзлери,
Он торт күнлик айдан зият жүзлери,
Мұйтениң не жанан қызлары барды.

Мерекеде ҳорким айтқан раҳмет,
Баймамбет шырлери қылар кәрамат,
Хожақтың баласы Палұаш ҳәм Ахмет,
Атасынан артқан күшлери барды.

Ғайратланып ҳәммелери ие еткен,
Ерлери бар қол уласып бәс еткен,
Жылұа етип жигитлерди мәс еткен,
Мұйтениң не жанан гөzzалы барды.

Надаппаратай бийәдеплик етпеген,
Әденесиз, ойланбай сөзді айтпаған,
Бек, төре, хан ҳәм бийлерден қайтпаған,
Мұйтениң Бииселбай шерлери барды.

Абадандур Мұйтен халқы — ерлери,
Шарұаға жай, мал жаймаға жерлери,
Ашыў-тоғын билдиrmейди көллери,
Мұйтениң балықлы теңизи барды.

Катыны балығын қақлаіды дузга,
Тапсырыш үйлерин бақташы қызға,
Қорықпастан минеди бир ели музға,
Соныңдай жигитлер Мұйтенде барды.

Талап етер бир-бирине жарысып,
Бирге ислеп барымына барысып,
Мұсәпір адамға бәрхә қарасып,
Ис еткен Мұйтениң жигити барды.

Түркистаннан келип теңиз жайланаған,
Жел болса да қорықпай қайық айдаған,
Жигитleri ўақты менен ойнаған,
Ақыллы жигитлер Мұйтенде барды.

Азаң менен барып аўын қараса,
Еткен иси кеүилнене жараса,

Еситкен бул сөзді таппайды қыяй,
Кемели жүреди, жүрмейди жаяй,
Қолында ескеги үш қулаш таяй,
Мұйтениң кемели жигити барды.

Қәри балық, оған қураллары саз,
Барлығы бақадур, жамаңлары аз,
Қөлинде қасқалдақ, үйрек, қубағаз,
Дүньяның аңлары Мұйтенде барды.

Жаз айында жүрсең сулыў жагысы,
Әжайылдур кемесиниң нағысы,
Қаңдай жақсы сулыў суудың ағысы,
Балықты хоншырәй теңизи барды.

Шайыр Бердимурат аллашың құлы,
Өмірінше саҳрада өсексі бүлбүли,
Сөзимің ҳеш үақыт солмайды гүли,
Мениң айтқан сөзим ҳәр жерде барды.

Бердақ бақсыға жуұап

Тұбимиз Қоңырат туүсқан адам,
Алды-артын ойламас бәдхасыл надан,
Құдадан бийүміт ҳаслы бийинсан,
Алды-артынды байқап сейле Қолдаұлы.

Мұйтен сениң қайсысынан көм болды,
Әкен Қарға, ылақаға жем болды,
Ал, алағой сазан балық ем болды,
Қор-зар болып өлген надан Қолдаұлы.

Ғарғабай, Найзабай әкенниң аты,
Ели бай, көли бай, Мұйтен елаты,
Туүсқан адамлар, ҳасылы заты,
Ҳасылын билип айтқыл, Бердақ Қолдаұлы.

Өзиңди ойласам ақылын асқан,
Сениң кеүилин недур дәръядай тасқан,
Айтыў-мерекеде өғизин қосқан,
Қызларының соры болды Қолдаұлы.

Ей болып халқынды сорап Тұрымың,
Оспресе, соғып кетти зұлымың,
Ажырасқаңда жулып алып бурымын,
Малы көпке байлаң бердің Қолдаұлы.

Қәдириңди билмейсөң кисниң сайып,
Номартин қаяқта сөйлестин тайып,
Балық жеген болса халыққа айып,
Тисиң неден шығып еди Қолдаұлы?!

Халың билмей ҳәрбір гәпти урасаң,
Кеүінлиң дәръядай шалқып баrasаң,
Тийкарыңда Бердақ шайыр сорасаң,
Құл еди бабаңыз Бердақ Қолдаұлы.

Күлшар жора, алға қарай усындың,
Қараң турған кисиге кеп, бәс урдың,
Құлки Хожақ, топарына қосылдың,
Тийкарың иатықдур Бердақ Қолдаұлы.

Әкен жүрди Аққаланың жолында,
Өткен ҳалың сениң сондай бурында,
Құл бол жүрип сандаұлының қолында,
Неге шалқаясаң Бердақ Қолдаұлы?

Бай бол ата-бабаң сениң өтип пе,
Әүелхә туýары онға жетип пе,
Күлшар ҳалың билмей есин кетип пе,
Солай, жай-жағдайың Бердақ Қолдаұлы.

Дәүқара — Алаштың қалың елинде,
Бөршинин таýы бийик өринде,
Шешенин әкеси қаýын жеринде,
Тұқым таппай арсар Бердақ Қолдаұлы.

Бир жақтылық саған келген емес пе,
Сандаұлы қолында жүрген емес пе,

¹ Құлки хожақ — урыў тиіреспинин аты.

Сейтіп жүргеніңде сен жаман тұудын,
Нақ ои үш жасыңда белиңди буұдын,
Күлшардай әкениң талабын қуұдың,
Өзин шегарана Бердақ Қолдаұлы.

Халық тек демеслер Ережеп айын,
Айтқан жуұбына жуұабым тайын,
Қоспа емес, басқаңыздан айттайын,
Қулақ салын буган Бердақ Қолдаұлы.

Қолдаұлыда Қожаназар, Қосназар,
Өлгенинше ис иследи биілазар,
Екеүинен басқа жоқ на ес қосар,
Қазақ пепеп сүргин салдың Қолдаұлы.

Өлгенинше халық деп қолын сермеди,
Намыс-арын өзи олмай бермеди,
Халықтың қәдірін ҳасла билмеди,
Айып билмес ҳаслың натық Қолдаұлы.

Халыққа бир күни қабары келди,
Қандай қорғаушы еди Қосназар елди,
Ақыры Түркменде әрманда өлди,
Саўаш күни ҳаслың натық Қолдаұлы.

Өли өлип, елге хабар бере алмай,
Барған менен жаўдан қанын ала алмай,
Қожаназар жеке қалып журе алмай,
Ҳарып-шаршап арсар болдың Қолдаұлы.

Қалайынша Бердақ саған мен жатпан,
Кеүлинде кириң аўырға батпан,
Мүйтенин барып аў бул Қара Сатбан,
Қосназардың қанын алды Қолдаұлы.

Билесен бе сүйегинди ким тапқан,
Намыс ушын Мүйтен еди ат шапқан,
Қан ушын түркменде қылышын тартқан,
Қара Сатбан — Мүйтен билсең Қолдаұлы.

¹ Бердақтың шешесинин аты.

² Қара Сатбан — мүйтен урыұының батыры.

Бердақ сөз таба бер кеүлиң жай болсын,
Қолдаұлы хан болып, елин бай болсын,
Еки ишисин байлаپ берип Айдосын,
Хийүа ханға олжа болдың Қолдаұлы.

Айып айтсаң ҳәммемиәге тегисти,
Кейиннде ким алып қалды сөгисти,
Байлаپ берип Мыржық пешен Бегисти,
Хийүа ханға олжа болдың Қолдаұлы.

Айдосың патшаның тилине ерип,
Фулғула сөзине кеүилин берип,
Кеүиліп суýыпты патшаны көрип,
Айып билмес ҳаслың натық Қолдаұлы.

Сөйтеп, посып халық елге келгенде,
Халық жылады еки батыр өлгенде,
Солай болып мүйтендे балық жегенде,
Сен шөбири шөпшеп жүрдин Қолдаұлы.

Ҳаслым Мүйтеп мен минемен қопаққа,
Сөз зая етпеймен сендей сопаққа,
Қызынды Мүйтеп ап жалғыз шабаққа,
Қолын жетни кеткен жоқ па Қолдаұлы.

Бердақ жора, айтқан сөзиң дегендей,
Адамыңды тантым әдеп билгендей,
Бир-бireүге сын тағысып құлғендей,
Жағдай жоқ, ойласаң Бердақ Қолдаұлы.

Бурышы аўжалың солай бөв кетти,
Қайерде Қолдаұлы қолыңыз жетти?
Жер-жексең болған ярларың өтти;
Басшыңды өлтирип падаң Қолдаұлы.

Өтип еди Қожаназар, Қосназар,
Халқына болып еди бийазар,
Соган мегзес болып туýып Ерназар,
Оларда Айдосша өткен Қолдаұлы.

Ерназар қәдириң ҳасла билмедин,
Сүмлұқ әйлеп айтқанына жүрмедин,
Билдирмestен құртыға қол сермедин,
Айып билмес ҳаслық натық Қолдаұлы.

Жағалап жабы ҳәм дәръя салманы,
Қарақум ишаны халықтың — «дәрманы»,
Бирликке жегизсек дийип алманы,
Ерназарға, ҳаслық натық Қолдаұлы.

Ояқта Турымбий усы дең мураз,
Алпыс бий қурауды, басшысы Нияз,
Айт, суў менен алма жегизди бираз,
Айып билмес, ҳаслық натық Қолдаұлы.

Бул ғулгула шайтаплықтың пышаны,
Алма берип Қарақумның ишаны,
Ерназар дос тутып ойламай аны,
Шеринди туқым құрт еттін Қолдаұлы.

Ақыры тартарсан заўалын дүздің.
Бола алмас жеринде мойныңды создың,
Сыртынан халық болып, ўәденди буздың,
Айып билмес, сын тағатуғын Қолдаұлы.

Усылайынша өткен ҳалды айтқанда,
Хеш кемис жоқ усы исти тутқанда,
Нан сындырып Ҳийә ханиап қайтқанда,
Айып билмес, ҳаслық натық Қолдаұлы.

Сүмлұқ пенен ҳәрбир исти ойладың,
Ҳәрбир жерде шерлеринди қыйнадың,
Ерназарды алдаұлықта байладың,
Айып билмес, ҳаслық натық Қолдаұлы.

Орынлаұға умтылмадың исинди,
Жаңадан жыйнадың Бердақ есінди,
Ҳақың бардай маған қайрап тисинди,
Халықтан оған шайыр, Бердақ Қолдаұлы,

Қолдаұлыда не биреўлер зор болды,
Алдында қазыұлы бәрхә ор болды,
Ақырында Ерназарың қор болды,
Шашесин жыматқан надан Қолдаұлы.

Қараш турып сея қиенге урындың,
Хашан дәмә егін, бийге бурылдың,
Бир нешеңиз гедейликтен қырылдың,
Бирліксіз, тәртипсіз, надан Қолдаұлы.

Хәммеміз Қоңыраттан шықтық аяқтан,
Сен де озғап жүйрік болдың қаяқтан,
Бирлазың урынып өлдин таяқтан,
Айын билмес, ҳаслың надан Қолдаұлы.

Не боле бар, ҳалын билип турғанда,
Натша емес не еки ишис турғанда,
Өзтирдім дең Хибұа ханға барғанда,
Қандай баға алған қайттың Қолдаұлы?

Онда натша айтды; Айdos қарақалпақ,
Енди хибұады болмажа ҳәддиңе бақ,
Қоңырап ал да бир қайқы таяқ,
Сымбестен бурын сен олжак малды бақ.

Ден зиңғанда қалды аұызың анып,
Ониң сийнеследі сөзлерін шашып,
Айdos натша дейши құұапғанында,
Зорғын аман қалды душпаннан қашып.

Дарагаш қесилді бағлы, мийұалы,
Шер өлген соң жекке қаяқта ҳалы
Олтириүге Айdosынды хибұалы,
Келген үақта не қылып ең Қолдаұлы?

Айdosың баласы батыр Ырзаны айт,
Она айтқанда, қудықта өлген Төрени айт,
Сол қалды бил де сен ырайынан қайт,
Айын көрмес ҳаслың натық Қолдаұлы.

Кейингиз

Ислегени еки қара нул болды,
 Қолдаўлыға еки жетим құл болды,
 Сениң бабаң еди Бердақ Қолдаўлы.

Мұйтеп ағайин аталас Қыят,
 Ақылыш җоқ, ладанлық жағын зият,
 Ата тегін билмей айтисқан уят,
 Қоспақ-қоспақ қазақлыдан Қолдаўлы.

Тасла Бердақ жора, усы пешенди,
 Құлларға мегзеттим сениң мүшениди,
 Атаң алды сениң сатып шешенди,
 Туқым шопақ берип Қарға Қолдаўлы.

Балық көснім напаладым тәцизді,
 Аш болмаслық уның ойдал негизді,
 Нанды сагап кимлер басып жегизді,
 Айып билмес, ҳаслың патық Қолдаўлы.

Нияз байдын улы аталағынды,
 Мойынға алмайсан қәтелелгінди,
 Айт сез жаңылтбашын туталығынды,
 Қаарарсыз, ықрарсыз ладан Қолдаўлы.

Қалың қыраў твйнп, Айдос муртына,
 Әзин-өзи түйгишлейди уртына,
 Қөшип ылан салып пайтақ журтына,
 Хийұалыға олжа болдың Қолдаўлы.

Қылыш кесер болып сениң ийниңнен,
 Ҳәр беле табылды усы пейлиңнен,
 Куұып жетип, хан хийұалы кейнинен,
 Хийұа ханға олжа болдың Қолдаўлы.

Хийұалыда кетип қызыў-жесирий,
 Соны еситип кеүилинди өсиридин,
 Барлық қарақалпаққа тиийип кесирии,
 Халық бұлдирген ҳаслың натық Қолдаўлы.

Хан етти ме Айдостыңды бардырып,
 Хош сез айтқан екен буган хаян турып,
 Жүкли ҳаяллардың ишин жардырып,
 Хийұалыға қолдан бердин Қолдаўлы.

Айтқан шэр
Мен отырман еткенлерди онларип,
Айдостыңды арсар етип өлтирип,
Шерниди түкүм қорт еттін Қолдаұлы.

Он саусагын, он қолыңын саласы,
Қашық емес екеүиниң арасы,
Айдосының еки бирдей баласы,
Көрпес алмай ҳайранда өлди Қолдаұлы.

Шайыр болсан сен сөйлеме жалғанды,
Биздең бурып неште шайыр болғанды,
Қағаз бенең сөзин хатқа салғанды,
Олар сөзин сынға салған емес пе?

Бабашызы жутқан сарала жайын,
Қарғалар шоқыпты көзинин майын,
Қарашық еткисил беркениң сайын,
Қырдатыңды суға алған емес пе?

Бердақ жора қоржыныңды арқала,
Хемүақыт болмасын кеүлде ала,
Аржасыңыз Аққум менең Аққала,
Бабаш балық ушын салған емес пе?

Жас ўағында өр жағына панаңды,
Хақ кепиремес сениң еткен гунаңды,
Сени туғын жатыры жаман ананды,
Қарқараңды шонаңқа алған емес пе?

Констан ала алмайсаң бил сөзден орын,
Ботеке бетанисең, бирақ зоң мұрын,
Шедендер көп етти бизлерден бурын,
Соншан үлгі алдыңың дәрkar емес пе?

Мақтымқұлы магрим басқалар етти,
Гыйрат сөзин насық шайтан ие етти,
Тылғе келсе өнгөндерди сойледти,
Магрым Мақтымқұлыдан қалған емес пе?

Мен бир сөз айтайын Бердақты мақтап,
Кімге сүн тағасаң дүйтәр қушақлан,
Әкеніз Farғabai қауынды сақлап,
Қарқараңды шонаңқа алған емес пе?

Жерим қарабарақ, теңиз жағасы,
Отырғаным Қек өзектің саласы,
Хасым қарақалпақ Мұйтән баласы,
Уллы жыйын тойда болған емес пе?

Бердақ шайыр мен билемен кәринди,
Жел сөз бенен қайырдым ба әринди,
Ерназарға алмас едим бәринди,
Сапың бар, сапаң жоқ болған емес пе?

Жақсылардың сөзлері бар шекердей,
Жаманлардың сөзи ашың зәхәрдей,
Хақ жолына жүрген Эбиүбәкирдей,
Олар сөзим сынға алған емес пе?

Үәжден қалғанин соң көз жасың тамыз,
Урыўым Қоңырат, бир болар намыс,
Хасым Мұйтән, тийреси Абыз,
Бүгін саған сөзи үстем емес пе?

* * *

Бурын бир адамның алты баласы болады. Усы алты баласының бәри де таз екен. Үлкен баласы бир қызыға үйленеди. Сошнан баслап, үйленген жигиттің үйінде өлимшилилік көл болыпты.

Түскен келинин атасы өлимшиликтін көл болыў себебиін келининен көреди. Усы ўақыяға байланыслы атасы менен келициниң айтыслары;

Атасы:

Мен өзім бурынғыдай болалмадым,
Атам қоңған қоңысқа қоналмадым.
Өлген-житкен меники бола берди,
Усы келин келгeli оналмадым.

Келини:

Мен атамың үйінде енжар едим,
Алты тазға тийдім деп әрманда едим.
Алты баланың алтауы да таз болғанда,
Мен қасында балларының барма едим?!

Ертеде қой багын жаңады. Жынышын алып ушып, бир өандың үчине барады. Өандың қызың қолын жуўмай ақ, бурын писирилип табаққа салынып қойылып соитен, үлкен бир бөлек гөшти шопан жигитке алты береди. Шопан қыздың қолын жуўмай гөшти алыш бергенлиниң дәлдігін етип, онын менен айтысады. Сондағы екеўшінің айттыса мыйнадай:

Шопан;

Қыза Шөкен, табагыңа қол саласан,
Қол салсаң, табагына мол саласан,
Атыңды молла Шөкен деүши еди.
Табаққа неге жуўмай қол саласан?

Шөкен;

Дүзүнсө еки құлақ болады саз,
Созинди таўып сөйле, қыдырмай таз,
Қоюмды жуўған менен не исин бар,
Отырман дәрет алыш, оқып намаз.

Шопан;

Ортасы еки дүйнелдиң даръя толмас,
Киенші насаң таққан адам онбас,
Дореттің алған болсаң, барда шыгар,
Хында нағаш болар, дәрет болмас,

Шөкен;

Бапшарының шайтақ жатқан түйеси бар,
Хор союни заўын айтсан, жүйеси бар.
Сен ширикни, шашарсан дең насақладайсан,
Екеўден ушев болса да, ийеси бар.

Шопан;

Байды да, шоршана да, гендей көрсеп,
Шашының майды гаран, сапан өрсеш.
Ойнинен зият болма, неге керек,
Екеўдин биреүшін маган берсеп.

Шөкен;

Жуўырар қойға қошқар мекиренип,
Сөйлемесеп қыдырмай таз екиленип,
Сен ширикни айыыснага келишпедин,
Өкеншің сом қайрагы сыйқұлатып.

Түйеден
Мергендей ататұғын өқіланының
Әкеңниң сомқайрағы мендей болса,
Шешенниң жарың кетер қағанағын.

Мұхаббат айтысы

Шайыр:

Саған жетер мекен сәўбетим сазым,
Сәхәрде ышқында шағласам сениң,
Тыңламасаң барма мениң ғлажым,
Шайыр шағлап тұрса, бағында сениң,

Қыз:

Пәрўаз етер сен шағласаң бұлбилим,
Сен зарлама, сенде мениң кеүилим,
Қайғы-хәсирет пенен откен ҳәр күним,
Сийпем пара болсын жолында сениң.

Шайыр:

Қайғы-хәсирет қаплап жүрек қанымды,
Бөлин жесем ҳәрне тапқан ғанымды,
Жолынызға иидә етши жанымды,
Шөллерде күйер мен дагында сениң,

Қыз:

Түнде зарлап қара шашым тарайман,
Кеше-қүндиз жолынызға қарайман,
Откен-кеткен жолаўшыдан сорайман,
Жүргегім жалынлаң пырағында сениң.

Шайыр:

Машақатлар шегип шықсам майданға,
Жүргегім ҳалласлая, жәбир етип жанға,
Қызыл қыяларда шоласып танға,
Сарғаяды жүзим дағында сениң.

Қыз:

Сәхәрде зарына қулақ салмаға,
Хаўазынды еситип рәхәтдәнбаға,

Шайыр:

Таўназарларың бар барайын десем,
Барың мойның қол салайын десем,
Ақ жұзиниң поса алайын десем,
Шілдес ағаң скел Зарымын сениң.

Кыз:

Айбынбай-ақ қойың Зарым ағамнан,
Тилеўмурат ағам түрып табаниң,
Жақсымурат алдырмайды жағаңнан,
Тартынбай-ақ келе бер, елиңе мениң!

Шайыр:

Шалеке, Қалеке желбегей шапаң,
Нарсес билмейтуғын Нәреке ладаң,
Қызға күйсөү келсө, болар қызыл қан,
Соныңқан, елиңе бармайман сениң.

Кыз:

Хасла қорықна, Нәрекедей ладаниң,
Айбынба қыз Абыл-Қабыл ағамнан,
Бир қыныш бар қалған ата-бабаниң,
Сол қыныш ойнасын қолында сениң.

Шайыр:

Күнхөжаның соғын ҳалқым жаратты,
Оқпанияздың да даңқын қосық таратты,
Бирақ, билмес елиң Бердимуратты,
Бұлғыл гоя болған жолында сениң.

Кыз:

Көриш арқамыздың қысқан аязды,
Норұз етін жағаң күшли баязды,
Ата-анам айтса, Әжаниязды,
Бердақты да билер елатым мениң.

Шайыр:

Пайдавы сен билни елиң билмесе,
Агаларың бизде көзге илмесе,

Ладан аға

Мұхаббатым — сирал — оғынанға — мениң.

Қыз:

Кім билмейди мұнды қыздың қыялын,
Ата-анам сүйер дүньяның малын,
Хәм сен сорамасаң ярыңың ҳалын,
Жұзим сарғаяды жолында сениң.

Шайр:

Қолда гүмбірлекен дуўтар қарыўым,
Бир қәптеден кейин мұмкін барыўым,
Ашық болсаң сабыр әйлең тур арыўым,
Берген посаларың ядымда мениң.

Қыз:

Сабыр ет десең мен сабыр етермен,
Жылдам келсөң мұрадым жетермен,
Кешиксесіз басымда алың кетермен,
Мың саўда бар билсең, басымда мениң.

Шайр:

Турли саўда болса басыңа түскен,
Бул саўда мениң де басымға түскен,
Кем-тарман билсең мен алтың, гүмистен,
Мәңке толған мардан арқамда мениң.

Қыз:

Өмиришке қәлемеймен урысты,
Төребегиң бузғыш екен турмысты,
Олар билсін Сергей деген орысты,
Мәрдана достым бар жанымда мениң.

Шайр:

Сескенбей ертіп кел достың Сергейди,
Елден ҳеш насақ сөз саған ермейди,
Келсөң кеүілимди шадлық көрнейди,
Қыйналсан құш берер халқымда мениң.

Қыз:

Мақнайданда жақсы марданың маған,
Сонлықтан да, ашық болым мен саған,

Сениң менен шадл
Мақсет-мурадыма

Ш а й ы р:

Мениң марданымды тек сен сүйерсөн,
Халқың құйса құтыла алмай күйерсөн,
Ұйым жең қабағынды үйерсөн,
Сол жагы тұрсын қыз, ядыңда сениң.

Қ ы з:

Сен мардан тоқысаң менде тоқырман,
Сен китап оқысаң менде оқырман,
Сени сүйдим, бирақ, кеүли соқырман,
Жүргегім жалынлар ышқында сениң.

Ш а й ы р:

Шайыр дейсөн, сөзге шебер емеслен,
Шиншан сүйсөн менде басқа демеспен,
Жаралымай деп киси ҳақын жемеспен,
Мийнетим, рәхәтим — бақытымда мениң.

Қ ы з:

Сен қосымқа айтқашаң дуўтар шертермен,
Гүлшрентін халиқты изіме ертермен,
Сениң менен мәқсеттімек жетермен,
Мийнет сазын шертең дуўтарың сениң.

Ш а й ы р:

Еүнин күни көлден қамыс орамыз,
Қыстаң пар қамыстаң боялар қорамыз,
Торғы, шабак жең, күн корни тұрамыз,
Бир қасым дағын жоқ урамда мениң.

Қ ы з:

Сен маң балсаң, менде маңды багарман,
Сен суұ кепсөн, менде отты жатарман,
Тұрмыстың керегін өнрек табарман,
Сайыр да байлапар қораңда сениң.

Ш а й ы р:

Атаұдан кемели балық аўлаймыз,
Даўылда таяұды алға таўлаймыз.
Жазда көлден пишеп орын байлаймыз,
Шортан, сұла, бөрге, асымда мениң,

Сен таяў таянсан, ескек кесермен,
 Қалың толқыларды бөлүп кесермен,
 Сен жайын шанышсаң мени жәрдемлесермен,
 Сүйсөн қостарынман қасында сениң.

Ш а й ы р:

Қалың малсыз үйленипти Қарғабай,
 Таўдай тасқынлардан өтип дәръядай,
 Мени асырапты өтип марқадай,
 Соларды саламан ядына сениң.

Қ ы з:

Сүгеним сен сөзлериме қулақ сал,
 Мениң ушын бермей ақ қой қалың мал,
 Ашық болып сүйсөк мени бүгін ал,
 Мийнеттеп күп көріү тилемгім мениң.

Мысал (тымсал) айтысы

Күнхожаның түйеден сораўы

Шөк дегенде шөгермисен?
 Көп жасаған түйе екенсең,
 Тохтамыстан арагырақ,
 Шыңғыс ханды билермисен?

Сизге айтаман түйе жора,
 Бир көзің гөр, арқан жара,
 Пириниздур Ойсыл қара,
 Оны нарым билермисен?

Жанлық пири — Шопан ата,
 Малдың пири — Зәнги баба,
 Жылқы пири — Жылқышы ата,
 Оларды ҳәм билермисен?

Патшалық жол соңнан қалған.
 Қусты жыйнап заўал салған,
 Жер жүзине патша болған
 Сүләйманды билермисен?

Түйе болсан малдан озған,
 Буўра көрсөң арқан қозған,

Шилпе-шилге көз
Бәрни түйем көрермисен?

Қозғалмайсан тийгендей оқ,
Мойныңда әжел құрық,
Лайтқашынаң хабарың жоқ,
Бир жуўабын берермисен?

Шылбыр емес, буйдаң аўыр,
Құртлар жеген қатиа баўыр,
Өзиң арық, арқаң жаўыр,
Түўғаныңды билермисен?

Шыңғыс ханин беррегирек,
Мәдеминен аррағырақ,
Киіші өткен зер-зербарақ,
Мәйлірійн ханды билермисен?

Адамзат непен ясинаң жоқ,
Наймер сени кисиң жоқ,
Лұзыңда жалғыз тисиң жоқ,
Жантаяқ жеуді билермисен?

Ойлан, ойлан, ойлан турсаң,
Шәхәрге наитах жар уреаң,
Тобелен ет қылыш сойсаң,
Насыпай нұлы болармысаң?

Напишиң сенесен жас маңы,
Мүсагаш маңта дусмаңы,
Мәдемин ханиң бае маңы,
Жетиң атаңды билермисен?

Жаҳаның көлгөн анаты,
Шахшың берген бизге аты,
Хойя ҳаниң зиянаты,
Жол қәрекет болармысаң?

Семирсин дең жем берди ме,
Жем берсе де кем берди ме,
Қаңтарыпты, дем берди ме,
Бұны нарым билермисен?

Кел дегенде келермисен,
От жаймен дең жүрермисен,

Көзин сок
Усы ўақыт.

Сенде қүўрап қалған тикеш,
Ат қошылар, буйдасын шеш,
Қара буўра, қыйсық өркеш,
Заманында түйе екенсен.

Өслей, шықпай қалған жұнин,
Өзи жасық, арық етиң,
Харам өлип, дүзде көнин,
Қалатуғын түйе екенсен.

Күлки болып ярга, досқа,
Шежиредеги қалған иусқа,
Буннаң жақсы кеткен босқа
Көп жасаған түйе екенсен.

Айрығ өркени, келбетиң зор,
Көп жас минни, құрыпты тор,
Қартайғанда болыпсаң қор,
Заманында түйе екенсен.

Сенин түўған тайлақ болса,
Бул да берген сыйлық болса,
Төлиң менен байрақ болса,
Өнип-өсер түйе екенсен.

Көп жасаған түйе олжа,
Мақтымқұлудай алдың болжа,
Әүере болған Құнхожа,
Көп жасаған түйе екенсен.

Сарыбай Оразша улы

(1830—1898)

Шымшық пепен айттысыў

Сарыбай:

Палапаның қызыл шақа,
Шымшық кәриң недур сениң?
Сенлерге мегзес қурбақа.
Айтқанымды есит мениң?

Бул не заман,
Сенлерге не бөлди кесен,
Мен берейин буған писент;
Қулақ сал сөзиме мениң?

Шымшық:

Етимді шақты сур жылан,
Мен де сепдей жәбір улан,
Булар шаян — мийде болған,
Сорасаң жуұп айтарман.

Сарыбай:

Қалай қылажақ виистиң,
Өлгөнгө мегзер келбетиң,
Пәрсиз, қызыл шақа етиң,
Соныңды көрип, айтарман.

Шымшық:

Қалай сизид жолларыңыз?
Жетин түрмә қолларыңыз?
Мен мен тәүір ме балларыңыз?
Соның айт, мен де айттарман.

Сарыбай:

Ондай болса, қара, шымшиңқ,
Қасыпдаты түргаш тық-тық,
Соғлесстер болсан, берматаң шық,
Буд-тотын сагап айттарман.

Шымшық:

Не түүралың соридың соң,
Корш түрәдің бізлөрдің көз,
Түрніктімнан түдеринди ұз,
Зарнамда сакап айттарман.

Сарыбай:

Еки қанат — төрезиң бар,
Сенниң неден төрезиң бар,
Бір үяды бир өзиң бар,
Сорасаң, жуұп айттарман.

Шымшық:

Соныңды жақсы тыңдап көр,
Моңиеви терең аңлап көр,

Сарыбай:

Керек дәнлөрдинде ўағы,
Табылар кепек, қаўығы,
«Тарысы пискениң тауығы»
Сол жағдайларды айтарман.

Шымшық:

Айтқан мәзи сөзин екен.
Қызыл шақа өзин екен,
Жаўдыраған көзин екен,
Дән таппасаң сен Сарыбай.

Сарыбай:

Айтсам қайғы молайтармаи,
Саған зарымды айтармаи,
Жұтымың илажын қайтермен,
Ойлап, ҳеш бир иләжым жоқ.

Жарғанат пенен айтысың

Сарыбай:

Карал турсам келбетине,
Жетпегендей нийетине,
Қып-қызыл шақа етине,
Жардағы турған жарғанат.

Жарғанат:

Басында жаман малақай,
Сейлегениң қалай-қалай?
Сын тағасаң ҳеш ойламай,
Абайлап сөйле адамзат.

Сарыбай:

Жарда отырсаң жарбыйып,
Аяғың жаман тарбыйып,
Қазақы қалтай тырбыйып,
Негіп отырсаң жарғанат?

Жарғанат:

Қалай-қалай атқан сөзин,
«Жин» урғандай еки көзин,

С а р ы б а й:

Сен отырсаң үлкен ойда,
Бүннан қандай таптың пайда?
Гүлләп пәриң қалды қайда?
Жардағы турған жарғанат?

Ж а р ғ а н а т:

Жуўап берсем усы сөзге,
Мен жөнимди айтсам сизге,
Қысым еткен патша бизге,
Пәрим жоқ болды адамзат.

С а р ы б а й:

Күндердин жүэзи думаңда,
Сол патша барма бумаңда,
Ис сорады қай заманда,
Жардагы турған жарғанат?

Ж а р ғ а в а т:

Тәгдириме мен жылайман,
Бұрын бизге қысым қылған,
Патшаның аты — Сулайман.
Пәримді жулған, адамзат.

С а р ы б а й:

Сулайман ба еди патшасыз.
Қалдырған қүйрық қапатсыз,
Не еди сонда гүнәйысыз?
Соншан хабар бер жарғанат?

Ж а р ғ а н а т:

Құсларды патша жыйнаган,
Шийрин жаштарын қыйнаган,
Дәслеп биәнпі пәрди жулған,
Себеби, солдур адамзат.

С а р ы б а й:

Не себеп, патша жулдырған,
Сейтип, сағынды сындрған,

Жарғанат

Мен айтсам патша тилегин,
Қотерген қайқы ийегин,
Гулләң құслардың сүйегин,
Жыйнамақ болған адамзат.

Сарыбай:

Сонша қусты қырдырғанда,
Жас жанларын қыйдырғанда,
Құс сүйегин жыйдырғанда,
Не қылар екен жарғанат?

Жарғанат:

Қустың сүйегин жыйдырып,
Хәммесин жерге үйдірпіп,
Күл қылып, бәріп қүйдірпіп,
Жоқ етпек патша, адамзат.

Сарыбай:

Арқа жаққа аўыстым,
Бул жерге зордан қүйыстым,
Айтып сөзимді таўыстым,
Жолларың болсын жарғанат.

Алтын менен Сейдәлиниң айтысы

Алтын — өз дәүіринде қарақалпақ халқының атақлы шай-
мр қызы болған. Оның шайырлық даңқы пүт-
кил қарақалпақ елине ғана емес, дөгерегидеги
қазақ елине, Жайық, Сыр бойларына көннен таралған. Алтынның Сейдәли менен айтысын ғана жарияладап отырмыз. Оның басқа айтысларын табыў, өмири менен шайырлық өнери белгили изертлеўди талап етеди.

Сейдәли Ақтөбе обласының Табын ауданында туўылған. Урыўы табын. Оның туўылған жери қайтыс болғанлығы ҳақ-
қында материаллар ҳәзиришे қолда жоқ.

Сейдәли:

Мен бир жүрген шағылған,
Шапсам оздым тобымнан.

Мерекели жыйында,
Хасылдан шапан ша.
Құдайдың берген жел сөзи,
Өз жапымнаң табылған.
Урыўымды сорасаң,
Урыўым менин Қаражон,
Мен Сейдәли шайырман.
Шыққап жүйрік табыннан.
Алтын қызы барма бул үйде,
Орын алсып жаныманан.
«Айтисаман» дег келдім,
Айтқан сөзден жаныман,

А л т ы и:

Жолаўшы сейле онланып,
Қонағын қуудай қомланып,
Әрманда қалған қисидей,
Даўысың қалай шығады.
Көн ининде зарланып,
Текедей тик жөнелмей,
Абайлап сейле барлапып,
Бул сөзим мақұл емес не,
Қараны өзиң ойланып,
Атыңың жалы жатыңқы,
Қабагың жаман қатыңқы,
Жол босын сенин сорайын,
Келесен қайдан сайланып?

С ейдәли:

Мен сөйлейни балалар,
Ақылға жетік даналар,
Кулақ салып тыңланыз,
Жыйылған көп ағалар!
Жоқ қылдырған мен жоқшы,
Бул тойда қандай хабар бар?
Меншен бир байтал жоғалды,
Төрт аяғы ала аяқ,
Тобығының ағы бар,
Қалем менен жазғандай,
Жүзинде сулыў мени бар,
Қулағының артынан,
Жаңада ойық ени бар,
Азырақ серлеп қарасаң,
Танаўының шеги бар.

Алтын:

Жолаушы сөйле сөз келди,
Аұызында сөзин бар болса,
Сөйлер жерин гез келди,
Пирлерин үргин Яр болса,
Менде бир байтал бар еди.
Бурнағы жылы гүз келди,
Жаз жиберип тепсеке,
Қыс аламан бағымға,
Қайдан алдың жоғыңды,
Қолында туған малың ба?
Сүйиншиге не айттың?
Берер жерин барыңда,
Ала алмайсан сонда да,
Жығылыс таптай, жалынбай!

Сейдәли:

Мениң атым Сейдәли,
Малға жарлы тилге бай,
Келер жерин кең қылсын,
Тилекти берди бир қудай!
Биреүдин малы жатар ма?
Излеген жоғым табылды-ай!
Алып едим тамырдан,
Денем сүйген малымды,
Сүйиншиге жоқ еди,
Қалаұлы нәрсе қайымлы.
Сүйиншиге берейин,
Бир жабағы тайымды,
Жабағы тай жемиңе,
Бер қолыма малымды!
Ерегиссем аларман,
Сирәдә саған жалынбай!
Тәүекелиң сай турса,
Айтысып көр тайынбай!

Алтын:

Мениң менен айтыссан,
Аұызың қалар жабылмай.
Мен аргымақ баласы,

Сейдэли:

Айтысамын дегенге,
Келмесин шырақ намысын.
Шуў дегениен байқадым,
Жақсы екен аяқ алышын.
Әлги айтқап сөзинде,
«Аргымаңпан» дей маңтандын,
Арғымаңта болсан байталсац,
Қара көриним жер шабысын,
Еситип келдим мен сени,
Кулағыма тийген соң,
Алтын деген дабысын.
Алтын деген дабылын.
Шығартып деп келдим,
Дойнағымның шабысын!

«Излеп келгей адам екен ғой» деп бир кесе шайды қолына алып, солемлескеннеи кейин далага шығып, мына өлөндө айтады;

Алтын:

Астымда алып минген сур қарагер,
Ағады сур қарадан сорғалап тер,
Көриспек, қолалыспақ сүннет дейди,
Жолаўшым, көрисейик қолынды бер!

Сейдэли:

Айтаман айт дегениен, қыз аў Алтын,
Лебин пал, аўзың шекер, жұзин жарқын,
Көргенимиз, көрискенимиз болады да,
Аманба ата — енең, ели — халқың?
Бул тойға мен қыдырып келип едим,
Алтын қыз, байқадың ба сөздин парқын.
Берсенши бағанағы байталымды,
Жогалтпай жуўап пенен сөздин артын!

Алтын:

Жолаўшы, айтар сөзиң биле алмайсан,
Жала етип дәнемени таба алмайсан,

Сейдәли:

Аўа, бәси айттар сөзим таба алмайман,
Шала етип ҳештемеси таба алмайман.
Байталды «сеники» деп айттың өзин,
Үәденнен ант ишсендे тана алмайсан.

Алтын:

Барады көшип аўылым Қаражарға,
Сонарлап құсым салдың қалың қарға,
Аласан байталыңды айғыр бересең,
Алашқа шашып жүрген малым бар ма?

Сейдоли:

Барады көшип аўылым Қаражарға
Сонарлап құсым салдың қалың қарға,
Байталды бир бересең, бир аласан,
Сөзинде сен шайтаниң нағым бар ма?
Бар еди бир айғырым кер қаражал,
Ала ғой, аятуғын жағым бар ма?

Алтын:

Жолаушы байталымды бердім саған,
Ийнедей айыбы жоқ наңсаң маган.
Биреүдик тапсырған бир аманаты,
Ийесине тапсырайық есен-аман.

Сейдәли:

Бир байтал сенен қалеп алғаниан соң,
Бир айғыр өз қолында қалғаниан соң,
Байталың айғыр түүел майып болар,
«Түүсын» деп арғымаққа салғаннан соң.

Алтын:

Жолаушы өз айғырың өзицизге,
Байталым тура қойсын өзимизде,
Аярын думаңдатып, еликтирген,
Исенбедик мынау айтқан сөзицизге.

Сейдәли:

Аўа, бәси, өз айғырым өзимизге,
Байталың тура қойсын өзицизде,

Алтын:

Қожа ели қой айдадым базарына,
Жаманың жақсы қуман ажарына,
Отырган орынмнан садаға кет,
Алмасның сен қазақты нәзериме?

Сейдәли:

Байқадым ҳәў дегенин әүениңди,
Билмейтин жан екенсөң өлеңнди.
Үршым, саған мениң ҳәўесим жоқ,
Хәр сөзим кесседағы көмекейнди.

Алтын:

Хаўадаң қатар ушқан ғаз болмасын,
Кудапың қысы кетип, жаз болмасын.
Қазақтың түси бозғылт көринеди,
Қудай аў, усы адам таз болмасын!

Сейдәли:

Дұрыс-ақ, қатар учиған газ болады,
Жигиттиң қас мырзасы таз болады.
Таңланып таздың иесин айыпладың,
Таз көрсе қыз көнили жаз болады.
Үйинде әкен де таз, шешенде таз,
Байғусаў, ие іэрсеге боласаң мәс,
Күйеүиң атастырган ғарры Жәкең,
Отыңың басы толған оренде таз.

Алтын иркилип қалады. Сейдәли өлеңин жалғап;

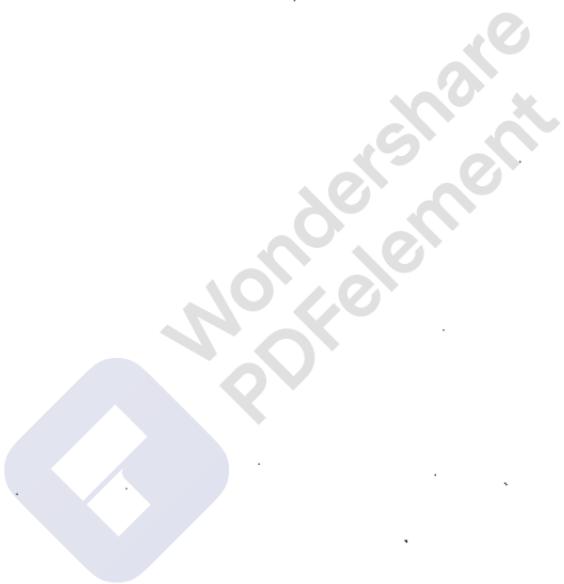
Алтын қыз, билмедиң бе айтарымды,
Бул тойдан айтып өлең қайтарымды,
Бағана «женцилмеймен» деп өзияң гой,
Шаба бер тарбаңлатып байталынды!

Қыз усының менен тоқталып қалғанинан кейин қасындағы
женгеси өлеңди даўам ете береди.

Айтаман айт дегеннен ҳарма, қайнам,
Тассаң да төгилерсен толма қайнам.
Қурбыңды көп ишинде соиша уялттың,
Кегининң питкен жері солма қайнам.

Ар қандай, ақыл қандай, намыс қандай,
Жүйириктиң бири озады жарысқанда ай!
«Алтыныңды жүрг жеңбекен жендис» деген,
Шашылған ҳәрбір елге дабыл қандай?
Басыма мениң кийгеп төбетейим,
Өлең айтсам келеди елекейим,
Тапқанша алты бала әйги болып,
Жүрме един айтып өлең, женгетайым?

3-бөлүм

СОВЕТ ДӘҮИРИНДЕГИ АЙТЫСЛАР

Совет дәүириндеги шайырлар айтысын жыйналған қолдаты бар материалларға сүйене отырып, мынадай түрлерге белгилі анализ иелеймиз;

1-Жұмбақ айтысы. Жұмбақ айтысы — айтыслардың инициалдері ең қыйын түрі. Бул айтысты еки айтысышы тәреп бир-бірін тез жеңінү қәм бир-бірінин ой-түсінігін, ақыллылығын, билгірлігін, тез таңқырлышын қәм билим дәрежесін т. б. сипау мақсетінде қылларапады. Жұмбақ айтысында жумбақты айтышыға қараганда шешінүшінин мийнеті қыйынарақ болады. Өйткени, айтышы өзинин күн бурын ойланып, жуплап қойған астарлы мәнисіндеги жумбагын айтады. Шешінүшінің бүниан хабары болмайды. Ол берилген жумбақты қалай болмасын тез, иркілмей шешінүгे тырысады. Сонын ушын да жумбақты айтышы да, шешінүши де турмыстың барлық тарауларын жақсы билетуғын, терен ойлы, ақыллы, билимли, билгір қәм тез тапқыр адам болыуға керек.

1926—27-жыллары аўылдың үлкен бир тойында Рамбергер Арасы улы Садық шайыр менен ушырасып қалады. Тойдаты жыйналған халық еки шайырды айтыстырыуды ойлап, бул екеінин айтысышын отиниш етеди. Әлбетте, еки шайырга да, халықтың бул отинишін, тилегин орынламай кетіү мүмкін болмайды. Солай етеп, еки шайыр айтыспақшы болады. Рамберген бирден қыйын жумбақ айтсам, айтыста жеңіп, бир үлкен абырайдын үстине шықпаспан ба екен деп ойлайды. Усы мақсетте шайырға;

Иргим салпаў,
Тәрт лаў-лаў,
Ялғыз шыбыжын

Еки дүн-дүн,
Ол не болар?

Деп жумбақ айтады. Сол ўақытта шайыр көп ойланбай-ақ, бирден айттыстың дизгинин жаздырып жиберип, былай деп төгіл таслайды:

Иргим салпаў дегениң,
Мен ойлайман паұа деп.
Төрт лаұлаў дегениң
Сүү жалақ пенен қыр жалақ.
Көмеш пенен ширишиң,
Сонда тортей болады,
Излеп жүрсөң даўа деп.
Ялғыз иныбыжың дегениң,
Шығырга қосқан байталың.
Сен отыра бер аўа деп.
Еки дүң-дүн дегениң,
Уортаның еки басы екен,
Бузылып кетсе жылайсаң,
Я панлаж баба деп.

Шешим шайыр тәрепинен аўызеки қайтарылмай, саз даўысқа салынып, на ма менен айттылады. Қарақалпақ халқы колхозластырыў дәүирине шекем жерди шығыр менен суғарып, дийқанышылық ислейтуғын еди. Халқымыздың усы жер суғарыў қуралы шығыр Рамберген тәрепинен жумбақ стиш берилип, Садық шайыр тәрепинен дурыс шешилгенин көрни отырмыз. Айттыста Рамберген жениледи. Усыннаң баслап Садық шайырдың данцы ұзақ жерлерге тарайды.

Халық оны Садық шайыр деп атай баслайды. Садық ағанын «Садық шайыр» деп аталыұына усы кишиктай ғана айттыстың ози де әдеүир себепши болады.

Түүсқан қазақ халқының көрнекли жазыўшысы ҳөм Илимлер Академиясының академиги мархұм Сәбит Мұқанов өзинин «Халық мийрасы» деген мийнетинде былай деп жазады; «Шынында да, «айтыс» жанры ақының атына тығыз байланыслы. Қошпели қазақ тур мысы жағдайында, жазба әдебият болмаған гезде шайырға «Шайыр» деген атақ әперетуғын ең баслы «байқаў» айттыс болған. «Шайыр» атағын алыш үшін ол өзинин шайырлық күшин көпшилик алдында танытыў керек, ал шайыр болғысы келген адам өзинин шайырлық жарыстырып, көптин сыйнына түседи. Егер усы жарыста отырғанлардан мақуллаў тапса, оның көпшилик алдында

тәнүлғаны, ал көптиң к
мағаны!»¹

Мине, усы айтылғанды бизиң шайырларымыз тууралы да-
толық айтыўға болады. Садық ағаның жоқарыдағы айтыстан
халқымыз тәрепинен бирден шайыр деп аталыўы, қарақалпақ
халқының айтыс жаңры ның бурыннан киятырған дәстүрине
байланыслы келип шығып ғтырганлығы көринеди.

Әзбекистан ҳәм Қарақалпақстан халық шайыры Аббаз
Дабылов 1939-жылы партия менен ҳұкиметтіміздің жәрдеми-
менен СССР дын пайтахты Москванды барып көреди. Усы жы-
лда қарақалпақ халық шайыры ҳәм жазыўшысы Жолмурза-
Лімурзаев Аббаз шайырга қосық менен бес жумбақ жазып,
жумбағын шешип бериўди етінеди. Аббаз шайыр бул жум-
бақты дұрыс шешип береди.

Жумбақ айтысы ҳәрбир совет адамын, әсиресе жасларды-
натуралитизм, гуманизм ҳәм интернационализм руүхинде тәр-
биялауда үлкен әхмийетке ийе. Өйткени, Үатанымыздың пай-
тахты Москва, көсемимиз Ленин, СССР ҳәм буған кирету-
гын он бир союзлық республика (сол ўқытта он бир еди),
дүниядагы ең, бай, аўызызбиршиликли, дос ел жумбақтың обь-
ектисін етеп алғанған. Мәселен, дүниядагы ең бай, аўызызбир-
шиликли, дос қайсы ел? — деп сорағаңда оған Аббаз шайыр
бұа бизиң СССР ели, оның жүргеги Москва деп үлкен йош пе-
нен жуўап қайтарады.

Айтыста Москва былай жуўмақланады;

Бир қала үстінде бес жулдыз жанған,
Үатан халқы азат еркін оянған,
Жерлері жайнаган теңізи тасқан,
Қала атын билиуди құмар әйледім.

«Аталы-балалы» дегендей, СССР ды он бир союзлық рес-
публиканың атасы (отец), он бир союзлық республиканы бир
штадан туүлған балалар деп СССР халықларының мийтін-
дей ажыралмас туүсікәнлық байланысының «төрт ҳәріптиң
бардур оибир баласы», — деген қосық қатарлары менен көр-
кем образлы сүретлейді.

Уллы Үатандарлық урыс жылларынаң кейинги дәйирде-
дереген, авторы белгисін бир жумбақ айтысында бизиң со-
циалистлик мәмлекеттіміздің құрылыш системасы, соның ме-
нен бирге Совет Армиясының қуралы станковый пулемёт жум-
бақ етеп қурылған. Бунда айтыс «төрт тулға бир денеге ба-

¹ Сабит Муханов, «Халық миyrасы». «Қазақстан» баспасы, Алматы,
1975, 143-бет.

¹ А. Дабылов, «Шығармалары», I том, ҚҚ МБ, Нөкис, 1959, 38-бет.

сын иймек» деп басла тулға — дегени армия, ақша, жер, класс. Булардың жеке сиясий рольге ийе екенлиги айтылады. Жумбақ айтысының берилүү менен шешилийинең еки шайырдың да сиясий саұатлы екенлиги айқын көзге түсип турады. Алтынай менен Елмураттың жумбақ айтысы, 1957-жылы бириңи майда Қарақалпақтың Қыят урығының қызы мойнақлы Алтынай Совет Армиясы қатарында үазыйпалы хызметтүү атқарып атырған сүйген жигити Елмуратқа жигирма шуұмақтан (куплеттен) ибарат жумбақ айтысын жазып жибереди. Елмурат қыздың жумбағын дурыс шешип, жигирма үш шуұмақтан ибарат қосық пенен жуўап қайтарады.

Жумбақ айтысын айтышы да, шеппүүши де совет мектебинде оқып, орта билим алған саўатты жаслар. Булардың географияны, анатомияны, математиканы, биологияны, жер асты тәбийтій байлықтарды, коммунистлик моральди т. б. жаңысы билетуғының көрүнеди. Жумбақта география пәни үйрететуғын; жер жүзинде құргақтың көп пе, суу көп пе, суұықтың көп пе, ыссықтың көп не, жер жүзиндеги ең бийик тау қайсы, Сахалин атауы жер шарының қайсы тәрепинде жайласқан, оның көлеми қанша, ең уллы дәрья қайсы жерде жайласқан, оның аты не, ол сағасын қайдан алыш, қайда қуяды, дәрьяның узынлығы қанша, пүткіл жер жүзинде қанша халық туралы, қайсы мәмлекеттің халқы көп, қайсы мәмлекеттін халқы байлықтан бириңи орынды нийелейди, жер шарында қайсы шәхәр үлкен, сол қалапың қанша миллион халқы бар, адамлары неше этажлы жайда турады? — деген сораўлар ортага тасланады.

Екиншиден, математика пәни үйрететуғын; бир жылда неше минут, неше секунд бар? — деген сораўларды береди. Үшиншиден, адам анатомиясы үйрететуғын; адам бир минутта қанша дем алады. Сонда бир айда, бир жылда қанща болады, адамың орта есап пенен уйқы менен қанша үақты, кетеди? Төртиншиден, биология пәни үйрететуғын; жүйрік аттың мүшеси қандай болады? Бесиншиден, жер асты тәбийтій байлықтардан мыс пенен гүмистин парқы қандай? Алтыншыдан, мораль темасына байланыслы жаңысы адамың минез-құлқы қандай болады, адам жаңысы ҳәм жаман деген атақты қалай алады? — деп сорайды. Мен басымды бәйгиге тиктим. Ким де — ким мениң усы сораўларымда дурыс жуўап берсе, мен сол адамды сүйемен ҳәм сол адамға өмірлік жолдас боламан, — деген сезим бицидреди.

Шынында да, қыз өзиниң сүйген жигитинин ақыллылығы менен — билим дәрежесин сыйнап билгиси келеди. Бул жумбақ айтысының ең баслы әхмийети совет адамларын билим-

нин барлық тараўларын баланған жақсы адам болып шығыуға үүрстеди.

Жаңа жыл ёлкасы, тек гана бизни елимиз емес, пүткіл СССР халықтарының турмысында белгіли традициялық байрам болып еди. Бул бәрәдә жаңа жылдың басында мәкеме, кәрхана, завод-фабрика, мектеп, оқыу орны, балалар бақшасы, ясли т. б. барлық өндірис ҳәм оқыу орынларында алдын-ала таярланылып, үлкен салтанат пенен откериледи. Бұған сол мәкеме менен өндірис орынларының адамлары, әсиресе, балалары қатнасады. Түрли шырайлы ойыншықтар менен бәзелгеп елка ағашларының қасына басына ақ дегелей, үстине жыллы узын сөңсөн тон (постын), аяғына жыллы байпақ кийип, жетпіс-сексен шамасындағы Аязбаба келеди. Қасында ашиқ ақ койлек кийген қар қызы болады. Аязбаба ёлканың қыр дөгерегине жыйналып ойнап жүрген балалардан жайжагдай, аұхал сорайды. Жаңа жылдағы еріскен табысларды, Мийнет Қақарманларын, жумбақ айтысы мәнисинде сорайды. Оқыушылар ойланып жуұп қайтарады. Аязбаба откен жылдың республикада, өндірис орынларында үлкен мийнет жеңілдері менен табыслы жуұмақланғанын, жаңа жылда жаңа табысларға ерісіндей керек екенligи жөниндеги т. б. ўазыналары айттылады.

Аязбаба — бул бізниң төне жылымыз. Оның қар түсіндеғи аниақ ақ кийимлері, ақ сақалы бізге гаррылықтың нышанын көз алдымызға елеслетеди. Елкада балалар сыйлықлашып болғанин кейин ен соңында ортаға Жаңа жыл шығады. Бул жылды балалар:

Бул ма, жаңа жылдың?
Өзимиздің биримиз,
Келген сайын жаңа жыл,
Шадлы болар елимиз, —

дес қуўанышлы күтип алады.

Елкадағы Аязбаба менен оқыушылардың жумбақ айтысы — бул олардың тыңдан, өз яднан шығарып, суұрып салып айтқан (импровизаторлық) айтысы емес. Олар алдын-ала шайыр тәрепинен елкадағы Аязбаба менен оқыушыларға ариалып шығарылған тайын айтысты ядлап алып айтады. Соныңтан да булар айтыс қосығын атқарыушылар ҳәм халық арасына кеинен таратыушылар болып есапланады. Елкадағы айтыслар жылда тәкирарланып айттылады. Айтылғанда ҳеч өзгертилмей емес, оның айырым қатарлары жаңа жылдың талабына ылайықлы толықтырылып, қысқартылып, өзгертиліп отырады.

сында Аязбаба жаңалық Шамурат атасы, ҳаял-қызлардан корабльди бириňши болып айдаған Айым Қамалована, даңқы шыққан шопан Самбай Қошмуратовты, атақлы салы устасы Қан Алексейди, ата-ғы шыққан белгили балықшы Аянты жумбақ етип, булардың атларын айтып беріуди талаپ етеди. Мәселен, Аязбаба;

Қәне кимниң есінде,
Көринген пахта исинде,
Академик ким еди,
Алтын жүлдэз төсінде? —

деп сорабанда балалар:

Шымбайдың шамшырағы,
Мол зүрөт мурады,
Қаҳарман ата Шамурат,
Мәңгиге ядта турады, —

деп жуўап қайтарады. Тағы Аязбаба:

Жаңалықты қошлаған,
Қызларға уран таслаған,
Көк корабль айдаұды,
Ким бириňши баслаган?

Балалар:

Мийнетинең бахтын тапқан,
Орын алған алғы саптан,
Билемиз Айым апайды,
Жұмыртаға шырақ жаққан¹, т. б.

изи де усындай айтыс болып кете береди. Айтыстың бизнә елинизде мийнетин абырай, атақ, даңқ екенлиги, мийнетте танылған адамлардың атлары, халықтың байрамларда дәстән болып жырланатуғынылығы айқын көринип турады.

Қарақалпақ халқының шайыр ҳәм жазыушысы Қараматдин Султанов тәрепинен 1970-жылы жазылған «Аязбаба менен Елқажаниң айтысы» жаслардың арасына көннеп тараған кетти. Айтыс жылда жасларымыз тәрепинен жаңа жыл елкасында атқарылып киятыр. Бұл жумбақ айтысындағы жумбақ болған объектлер; қарақалпақ халқының тиіктарғы көсиби «ақ

¹ Автордың үй архиви.

2-Мұхаббат айтысы. «Қыз менен жигиттиң айты-
сы» (1946) деген айтыста совет дәүиринде тууылып өсип ер-
жеткен, совет мектебінде тәрбияланып, билим алған еки жас
зрасындағы бир-бирин өмірлікке сүйнүшилик сезим айты-
тын мазмұнын қурайды. Бул айтыста совет дәүириндеги са-
насы өскен зиянны ески дәстүрдің бир-бирин сүйген еки
жастың еркін қосылыуына тосқынышық жасайтуғынлығы жө-
ниндеғи никірлерін сөз болады.

Айтыстың екі характерли жері қыз сүйнүшиликти жәмий-
еттік міннеге байланыста сөз етеди. Ол жигитке; «Мен де-
сеп міннетте ҳәммениң алдында бол. Жалқаўларға исин ме-
нен үлгі бол. Айрықша ислеген ҳадал міннеттің менен адам
болыұды ойла», — дейди. Колхозда ағза болып ислейтуғын
еки жастың да жәмийеттік міннеге болған көзқарасын,
патроттық сезимнің айтыстың мына қатарларынан анық кө-
риүгө болады:

Жигит:

Мен ислеймен, сен де қараң жатпағыл,
Жалқаўлар үйістің маган айтнағыл,
Колхозда ҳәммеге орнекти көрсет,
Міннет ет басқаға кеүнл бақпағыл.

Қыз:

Міннет ет ағызын мацтай териңди,
Қолдан келсе көтер туғай елиңди,
Сен не дессеп мен де соған еремен,
Қараң жатады деп таппа миннеди.

Бул айтыста партия менен ұлкен өхмійет берін қарайтуғынлығы да жыр ети-
леді. «Қайқы жигит иенен қыздың айтысы» (1946) турмы-
шымында сийрек ушырасатуғын айрым көрсө қызар, женил
шілдесін, тұрақсыз жигит қатты сынға алынады. Жигит бир
шүлгін қызды көриуден оған ашық болып; «Мен мақұл десек
әмбеттіңді жиберін, сени алар едім», — дейди. Соңда қыз
ониғи; «Жақындаған сүйніп, қәлең алған ҳаялынды тасла-
ғырай оның қандай айбы, жазығы болды? — деп соғаған-
да, ол; «Мен сени ониан сулығырақ көремен», — деп жуўап
өргеді. Жигиттің қандай жигит екеулигін терең түсинген қыз
шылғы.

деп ашық жуўап береди.

Бул сатиралық айтыс бир ғана усы қайқы жигит емес, турмыста ушырасатуғын басқа да усы сыйқлы бир неше қайқы жигитлерге улken дәкки болып тиімді.

1958-жылы жазған Садық Нурымбетовтың «Айтыс» қосынында да муҳаббатты мийнетке байланыслы сүүретлейді. Айтыста қыз бенен жигит өз-ара дәсме-дәс айтысып, бир-бирине ашықлығын билдиреді. Қыз жигитке; «бирақ сениң жұмыста арқайын болғанлығына қонбеймен» дегенніде жигит;

Муҳаббаттан не зат күшли,
Пәсекелетип алдын исти,
Кемшилигім бар болса да,
Туралмайман көрмей сизди, —

деп жуўап қайтарады. Ен сонында қыз:

Не пайда бос муҳаббаттан,
Орын алып исте арттан,
Мени сүйсен мийнетти сүй,
Бер қолынды азаматсан, —

деп айтысқа жуўмақ ислейді. Шайыр айтыста ашықлықты ҳәм усыған байланыслы мийнетти сүйиүшиликті диалектикалық материализм көзқарасынан да, жәмийетлик көзқарасынан да қарап, дұрыс сүүретлеген. Өйткени, тек муҳаббаттан күшли ҳешнәрсе жоқ деп ашықлықтың ышқына берилип кетип, жәмийет алдындағы ўазыйпалы жумысын томенлетип алса, сүйиүшиликтің жарасықсыз болатуғының жасларға ескертеді. Ашықлық пенен қатар мийнетти де сүйиү — бул халқымыздың турмыс талабы, жәмийетимиздин де талабы,—дейді.

Шайыр Рамберген Хожамбергенов 1975-жылы 17-октябрьде «Қомбайншы Қөлбай менен салыкеш қыз Сулыұдың айтысы» деген шыгармасын жазады. Айтыста жигит те, қыз да мийнетти жоқары баҳалайды. Ҳәрбир адам мийнети арқалы ғана сулыұ қоринеди. Ҳинжи салымыздың маржан гүриши халқымыздың байлығы, елимиздин ырысы, дастурханымыздың көрки, дослығымыздың әени болып табылады. Соныңтан да механизм күшлеринен пухта пайдаланып, җадал маңлай терден бинә болған салыны сепситетен телекке жыйнайық. Бы-

Усы мазмунда айтысқан еки жас та өзлериниң бир-бiri-не болған ашықлығын, өмирликке қосылышты тилегин, мийнети арқалы ерискен үлкен абырай менен жарасықлы күтип алайыды өрман етеди. Бул жөниндеги екеүинин де өз-ара ўәдеси айтыста былай сүүрстленеди;

Қыз:

Ойлап көрсем өзинниң де, мениң де,
Абырай — данқ, баҳыттымыз егинде,
Жуўмақлаушы жылы жетсең жениске,
Табылар Сулыўын, қыпша белинде.

Жигит:

Ер жигиттиң аўыз бенең айтқанын,
Көргөнім жоқ орынламай қайтқанын,
Олай болса қолыпцы бер Сулұй қызы,
Егер ырае болса усы айтқашың?..

3. Ойын — дәлекек, ҳәзиңл айтысы. Қарақалпақ совет эдебиятының баслаушыларының бири, совет эдебиятында белгилі орынды ийелетуғын талантлы шайыр Аяпберген Муўса улының Мәтен шайыр менен айтысы бар. Бул айтыс Октябрь революциясынан кейинги 1920-жыллардан 1936-жыллардың аралығында жазылған.

Айтыстың дөреў тарихы мынадай; — Шайыр Аяпбергенниң аўылшындағы бир қызы бурын қалып малын берип, атастырын қойғап теңі емес, жигитин қәлемей, өзиниң сүйген бир жигити менен қашын кетиш қалады. Усы үақыяға арнап Мәтен шайыр «Ойын-дәлкек» қосығын шығарады. Бир күн Аяпбергениң аўылшынан Мәтенниң аўылшына бир адам қыдырып барғанында Мәтен қызыға шығарған усы қосығын айттып, қатты уялтады. Бул адам Мәтенниң күлкінли қосық шығарғанын Аяпбергенге айтып еситтиреди. Аяпберген қосықты Мәтенниң аўзынаи еситиү үшін Мәтенди аўылшынан үш ирет шақыртқан. Мәтен үшинши иретки шақырғанына келеди. Аяпберген отырыспада Мәтенге қосық айттып отыр», — деп түлек етеди. Мәтен Мәтеке тазға шығарған т. б. қосықтарын айттады. Аяпберген «қызыға» шығарған қосығынды айт десе, Мәтен Аяпбергейнен тартынып, ол қосықты айтпайды. Бун-

Аяпбергениң бул аямаса бирден ядынан сүүрып салып (импровизация) айтқана белгисиз. Өйткени Аяпберген сүүрып салып та айта беретуғын ақла шайыр болған.

Аяпбергениң «Мәтен шайырга» деген айтыс қосығында; «Сен билимли болсан жүртқа тил тийгизбе, бир-бираеудиң айбын айтпа, ҳәрким өз ҳалын билий керек.

Жигит болсан жаман деме елatty,
Сен билмейсөң әдел пенен уятты,
Жаманлапсан Ашамайлы Қыятты,
Хаслымыз бир қарақалпақ емес не?, —

дейди. Тагы; «Мен сениң елниңи жамап демеймен. Мин айта берсен ҳәр кимиң де табылады, егер мен сениң миниди айтсам; «Атаң ертерек өлни, именен жесир қалды. Шешенциң ашықтық дәрти қозын, қартағайғанда жора тутты. Ели — халқы менен ул-қызынан уялмады. Сүм цәпсисин тыымады. Бир қазақ гарры суұны менен жүрді. Әбдиңалығың суұпсыдан пара алып, бул иске себепши болды. Бул ел — халыққа еситилди. Еки ағаң суұпсыдан алған парага таласын, бир-бирине балта алып жуұырды. Арапарына кәтқудалар түсип, үлкен бийабырайшылыққа ушырады.

Түүйсөн еки ағаның еки қызы бир жүртқа қашып кетти. Бираеүи аз күн қатын болып қайтып келди. Кейин шекасы менен тағы басқа бираеүге турмысқа шықты. Сен дәслеп өзиңе қара, сен халықтың қызына не деп күлесен. Бұныңдай ис өзиңиң басында бар емес ле? — деп Мәтенди қайтып сөйлей алмастай етип гүм қылады.

Мәтен «қызға» шығарған қосығында; «Аяпбергениң елине (Қыят-Ашамайлы) қыз-жигитине күледи. Булар ҳәддинен асып, өз билгенине кетипти. Пара алып, некалы қызды балықшы жигит пенен қашырып жиберди т. б. деп ойын-дәлек, ҳәзіл айтады. Мәтеннин айрыым сөзлери ойын-дәлек болса да, Аяпбергениң елине, ел жигит-қызларына қаттырақ тийеди. Эсиресе елдин белгили шайыры Аяпбергенге де айрықша тийгизип айтқан. Соныңтан да Аяпберген Мәтенге; «Сен кимиў, мен кимиў ҳалынды билгил, өз қатарын билеп ойнайып күлгил», — дейди.

Аяпберген айтысының ең соңында; «Елиミзде шадлы заман орнады. Ҳәрким өз еркине ийе болады. Енди ҳаял-қызлар өз сүйгенинде еркин көте алады. «Қалын мал» төлеў арқалы

¹ Автордың дала жазыўынан.

Мәтеп саўятастың болады. Ол қосықты аўызша шығарып, ыдан үйреппін алғы, көпшілдік арасында ядтан айтатуғын болған. Аянбергенниң орынын өткір сөздері қатты батқан-дақтаған, соңдай жекенітей Мәтеп, соңдан басласап қосық айтыў-да шынаң кесті тоқтатқан», — дейди.

Норайым деген суұны (Аянбергенниң жорасы, ел оны мол-ла деңде атайды) Аянбергенди соңдан, басқыдан жениў мақ-сестінде изине қатарларынан торт-бес жисситті ертіп алғып, Аянбергенниң үйнен барады. Суұны қасындағы жигитлерге; «Мен Аянбергенге тийгизил пени айтсам, соны мақуллап; «ұа-ду — ұа-хә-хә» — дең күле берің», — дең алдын-ала ту-сипширеді. Солай етіп, Аянбергенди бир майдан басқылап құрғасын. Баекұда шайырды кемсітеді.

Айтсынан газети өзине қараған ұақытта ақпа шайыр бир-дең дүйнөүмақ қосық шығарып, жорасы Ибраіымды женип қаспайтын. Айтсын шайыр Ибраіымның қырық жасқа кел-генде зорға түрмис қурғасын, оның пара менен, урлық пенен шұтталаптағынынан, суұныман дең киесиниң ҳақын жету-ғынынан оғанға оғанағын. Оның алдан халықтың ҳақын жей-туғызының жеке көреді.

Енгізбек — дәлкек айтсынан нағында менен ұхқимети-миссия чын ийшелерине ҳам пара алғы ысықты есқиниң қалды-ғына қарыға түрсеп менен байланыста дөрең атырағанлығы оғанын. Айтсын 1922-жылдары дөрөзен.

«Балоған менен Даудегіндердің айтсысы». 1934-жылды Ва-
лоджин зертеп татар жиғити Тастаконир районының райком
секретари болып белгелі. Ол құлдидіриң соғын, ойын-дәлкек-
шил, құлдан менен кебіндең жүретүннен адам еди. Мен 1905-
жылда, ой 1904-жылдың 22-шінде. Қатарларында екеүініз дәлкек-
шең, ойтай сөргөтүннен едик. Мен ой ұақытта райисполком-
ның секретари болып пәндейтүннен едим. Бир күнш ол маган;
«Фора, сен оғаннан таң басың да ин өнімдің қосық шығарсаң», —
 деп қоймады. Қоғамжының кейин соң ұақытта бир шуұмақ
қосық шығарғым. Ертеңнен таңы «басың да ин өнімдің қосығын-
ша мәннен бер». дең таңы қоймады. Соңдан кейин шығарған
мертең шуұмақ қосығының оқын бердім!», — дейди маржум ав-
тор Тастаконир Қасымов.

Даудегіндердің оғанына шығарған қосығының мазмұнында;
— Жынымда тедей, жарлы болдым. Байлардың күни-тұна

1. Айтсынның дәлкек жазылғанын.

ылағын бағып күн к
тәрбиясын бере алмады... ...да онын түсінік
Басыма қорт түсип жылтырады. Ҳәзир ол күндерим умыт
болды. Қаранды қайғылы заманнан жақтылы, шадлы заман-
ға шықтым;

Сендей болып еди мениң аұхалым,
Сиз бенен сырласыў еди қыялым,
Сен де мендей миңдыш болған қусайсан,
Айт Валюллин жора, не болды ҳалық?² —

дейди. Себеби, Валюллинниң бети бужыр еди. Шайыр; «Сен
де бетинин бужыр болыў тарийхын айтып бер, — деп оннан
сорайды.

Валюллин де бетинин «қорасан» шыбын жеп, бужыр бол-
ғанлығын айттып жууап қайтарады. Буинан кейин де шайыр
Дәүлетияр айтысты дауам етип;

Бизиң бастаң сизин бетке өтінти,
Барлық анат екеўнимизгө жетінти,
Сизге түскен құртлар жалқаў ма деймен,
Шұдигарлап мала баспай кетинти.

Бизин бас жалтырайды ирен бергендей,
Қарағанда ҳәрким жүзин көргендей,
Мен басымды сынап көрсем төп-тегис,
Сениң бетиң трактор менен сүргендей, —

деп ойын-дәлек етеди. Ең соңында қатарлықта айтылған ой-
ын-дәлек ҳәзилине кеширим сорайды.

Әлимбет пенен Дәүлетиярдың айтысы (1937-жыл). Дәүле-
тиядың урыўлас апаларын алған жездеси казақ Байманов
Әлимбет пахта ҳәм жонышқа егисинин қызыл атырған ўақ-
тында Қасымовқа үш шуўмақтан ибарат сәлемнама хат жа-
зады. Хатында колхозларда егиске таярлықтың кеүилдегидей
емес екенлигин айта келип, ең соңында;

«Апаңыз жибериүге ықтыяр емес,
Үстиме келмеди деп кеўлине алма,
Азырақ ҳәзиллесип өлең жазған,
Жезденген бир-еки аұыз сәлемнама»², —

² Өз ССР Илимлер Академиясы Қарақалпақстан Филиалының ки-
тапхана фонды, инв. № 34658, 181-бет.

² Бул да соңда, инв. № 34658, 178-бет.

деп жазады. Шайыр салемнама қосынғына тарауды. Жүйәбұныңда; сиңе таңыр емес екенлигін, МТСтан май алдырып, трактор менен төз жерлердің айдаудың кереклігін т. б. айтып, жездесишілдік неге қатты жуўапкер екенлигін ескертеди.

Шайыр қалай болмасын, егисті мүддеттінде егип болыў маңестінде оның не айтса да, ойын — дәлкекти көтериүгө тииселі екенінин пайдаланып, оған қатты қорқытпа, абай ишлейді.

Өнимди арттырыўға жуўапкерсиз,
Шыққан соң агроном деген атқа.
Буда сизге президимнан задание,
Скоро выполните қалма уятқа.
Апрель двадцато питкермесен,
Я, акт составляю даю сотқа!

Олимбет именем Дәүлетпіардың айтысы 1937-жылы Қарақалпақстандағы советлик дүзимди, халқымыздың колхоз хожалығы, науқаштырылған жоңышқашылық пенен шуғылдана туындығын, колхоз хожалықтарының Машина-Трактор Станциясы тәрепинен керекли техникалық қуравлар пенен тәмин етілуітүсіндейтін т. б. көрсетеди.

Кошырат районындағы «Биринши май» колхозының ағза-сы (хәзірде Ненесабад районындағы Свердлов атындағы солхозының «Биринши май» болыны) Эжимурат Өтемуратов Малла Шатаңдарлық урыста Совет Армиясы қатарына алына-да Оның семьясында анасы менен туұысқан қарындасты Ораз ил қалады. Ол жылдарғы колхоздың айырым басшыла-ры сауаттегі ері. Малла Шатаңдарлық урымеңқа қатнасышылар-тың семьясы менен қалай исесиүдің жолларын билмейди. Білсе не жеке оның ынқыназлығына берилип, мәмлекет ажантасы ұзайынасын орынлаймайды. Керненше, бузық шиеттік неге азырыў маңестінде; «Сиздерге мешникли егис жер бермеймей» деп қорқытады. Колхоздағы жұмысқа тииселі тортин бойынша жұмсақай, ат үстінде қамыны көтерип ибай етеди. Минни айтың кемесінде. Усылайышта зәребесин үйніп жүрін, соң де салады.

Буган Оразғұлдың қатты аныўұя көжеди, арланады. Жоңырлардың айтылған ис-хәрекетлерерін айтыста көрсетип, бузық үшіншілік колхоздың басшынарына откір тили менен есінен шынайытай даққи береді. Мәселен, шайыр қыз атанған Ораз-ұлдан айтысындағы;

⁴ Солғы судда.

Не себептей,

Закон менен сизлер бизди жумсамай,
Қалай аға, ат алдына саласаң?

Армияның семьясы бизлермиз,
Жер бериүге миннэтлилөр сизлерсиз,
Егистин үақтында айтысқа шығып,
Енди қайдан туұры басшы излермиз?¹ —

деген қосық қатарлары жасы алпысқа келген колхоздың бас-
лығына қатты тиібеди.

Асан Бегимов пінен Дәүлетияр Қасымовтың айтысы. Асан Бегимов 1951-жылы Қарақалпақстан Областьлық партия комитетті төреппесін Тахтақөшір районының Димитров атындагы колхозына нахтандың бойынша ўәкіл болып барады. Жаяу жүріп колхозларды аралаған шайыр жақын жорасы Дәүлетияр Қасымовқа қосық пінен хат жазып, минип жүргендей ат сорайды.

Еки шайырдың да бир-біріне жазған қосығы жүдә қызықты, ойын-дәлеккелі мәнненде сүүретленген. Мәселен, Асан жорасы Дәүлетиярдан; «Өзи жорға жүрмел, сауыры қақпақтай, жумыры бел, ер-турманы саз, ўәкіл мингендей ат жибер деп сорайды. Бұған Дәүлетияр да:

Сүүлық салмай аўзын ашқан,
Мине шапсан ала қашқан,
Сегиз айлықты бир басқан,
Өзи бедеў наз жибердим.

Байқап шап достым асауды,
Құтқармайды қашқан жаўды,
Тыңдамайды Қара таұды,
Көзсиз батыр ат жибердим² т. б., —

деп жуўап қайтарады. Айтыстап совет адамларының арасындағы жолдаслық, туұысқанлық, дослық қатнасықтарды, мәмлекеттік планның орынланыуын тәмійин етінүе болған қызығыұшылығын көремиз.

¹ Өз ССР Илимндер Академиясы Қарақалпақстан Филиалының китапхана фонды, инв. № 34658, 29-бет.

² Соңда, инв. № 34658, 18-бет.

«Көкнарыны менен ҳаялшың айтысы» бил екеүинциң өз ядларынан шыгарып айттысқан айтысы емес. Бул айтысты ким жазса да бир шайыр жазған Ол бизиң советлик турмысынызға жат, керексиз, бул адамлардың деңсаўлығына, семьялық турмысына т. б. үлкен зыян екенлигин айта келип, шайыр олардың ең наидалы мийнет ислеүге шақырады.

Көкнарының ҳаялы еріне; «Құнине үш мезгил лаұабый кесе менен көкнарды езни ишесен. Саратанның қайнаган ысемшімде отанштанаға от жақтырыш, түм-тусынан теринди ағызын отырганың. Құши-түши мұлғаш басыңды қөтермейсөн. Көкнарды коре гойсан есиппен айырылып, атыздары нормалы жумысынды умыттын кетесең. Қүнде адамлардың бәрі жумысшын кетеди. Мен бәрхә сени өли баққандай бағып, жумысшын қалып болдым. Сен-ақ мениң шашымды ағартып, күйчірип болдаң гой!», — дегенинде ери; «Мениң жиннимди көлтирмей, қасымниң кетив жоқ бол! Қөкнар — бул мениң он торғ жасымниң жолдас болған достым, ишсем миyrим қанады. Соныңда да, бул нәшебентлигімди қоймайман, сары майға налауынды ассын, маган таярлап бер де жумысыңа кете бер. Мениң шайынды да ислеп қайт!», — деп бақырады.

Мине, бул нағыз қөкнарының қылұасы. Солай да болса семьялық хожалығын бузғасын көлемеген саналы совет ҳаялшының еріне подған отишиң - - тилеме менен иессияты айтыста ынай суýретленеди;

Қоғарым тыңдағыл, құрысын көкпары,
Мийнеттің сүй, турмысының тәұхары,
Мийнет баҳыт, жеткөреди муратқа,
Мийнет қылсаның тарқар кеүіл құмары.

С. Шурымбетовтың «Егер достың айтысы» шыгармасы 1964 жылдың жылшылдан. Бул айтыс нағыз бизиң турмысыныздың тұлғабыннаң ғалайшақтың жазылған жомийстімизде иннимликти дең қаншай шине дең зорлық пешен тыйым салып қойған жоқу. Ҳарқым қаресе иншін. Бирак орын менен, белгілі нормаста менен саналы, есиппен, онында жақсы сезе алғандай дәрежелеге ши дең, айтыста, әңгам наспят айтады.

Бирақ, оғынц ҳартоғанлеме осин жетискен мәденияттың имиджде айырмам адамлар орынсыз көп шини, алькогольликке бериледи. Озиңнің шиніүдің қәлемейтүгін достың өзиниң

С. С. ССР Ресмилер Академиясы Қарақалпақстан Филиалының киғансарған фонды, низ., № 4116, № 2 тетрадь. С. Қамаловтың дала жазылғанынан

ишиүге болғал лепси
лап қыйнайды. Ишиү де, «шийшени сенин
шийшесе, ҳеш болмаса ауыз тиң имаса сөгр сен қайтардагы
жигит болсаң қағыстырып тартып жибер. Мениң ушын тарт-
пасаң болмайды» т. б. дег емиренип зорлап мийинди теседи.

Remove Watermark

Wondershare
PDFelement

Жорасы «ишиүшиликти сүймеймен, ишсем дег саұлығым
болмайды», — дег ишпейтуғышыны билдирсе де зорлай бе-
реди.

Шайыр айтыста алькоголь жорасының мәдениятсyz екен-
лигин, оның ақыл-ойын, санаасын ишиүшилик бийлеп кеткен-
лигин реаль көрсеткен. Онындай адамның жөнсиз зорлауына;

Қыйнамағыл мени зиндар,
Жұмысъыма кесепті бар,
Халқыма шерменде қылар,
Ҳасла ишинеймен, ишинеймен! —

деп беті-жұзған қарамастаң конкрет жуўап қайтарған мақул
деген никирді билдіреди.

С. Нурымбетовтың 1961-жылғы жазғап «Кекнаршы менен
кекнардың айтысы»нда кекнар ишиүшиликтиң анық зыян бо-
латуғының билгел айрым кекнаршының кекнар ишиүди
биден қойып кеткенлигін жазады. Айтыста кекнаршы; «— Сен маган отыз жасынан баслас жолдас болдың сени
дорба қалтама салып, қасынан қалдырымадым, палау асым-
нан да жақсы көрдім, алпыс еки тамырымды жайлап, мени
шылбырызы-ақ тас еттіп байладың, сени мениң қолына түсіре
алмай журмедин, сениң буныңдай иплас екенлигіндеги мени
билмей қалдым, неге маган бул жөнинде бурынырақ айтна-
дың, бүгінли күнні мени ҳайран еттің, басымды саудаға сал-
дың, сен маган аўыр мусаллат болдың», — дегенинде кекнар
оған былай деп жуўап қайтарады;

«Сен дұрыс айтасан, сениң қастын менде болды, мен де-
генде құлқыныңызды ашып, уйықлағаныңызды мени көпшік
еттіп дастанып жаттыңыз, маган қатты аңсарыңыз аўды, ме-
ни жоқ жеринен таўып алдып ишетуғын болдыңыз. Мен де
сени этештанның басында терлетип, қыс құнлериңиде жаз ет-
тим. Меннен талай ирет ҳәз көрдіңиз. Сениң көзине мениң
басқа дәрі көринбеди изиме құнтыйып түсип алдың. Еңди
қаша өкініп жыласан да пайдада бермейди, исис өтип кетти,
бизден сениң құтылмағың қырын болды.

¹ Садық Нурымбетов. Шығармаларының толық жыйнағы, II том,
ҚҚ, МБ, Нөхис, 1972, 43-бет.

Бүншан ким болмайна сицирсе, оннан нафардым адамға пүткілләй зиян болатуғының жақсы туспын алаңызы.

Шайыр айтысты көкнаршының мына сөзи менен тамамлады:

Мен неге қызбайын қүйинин писип,
Хеш абырай алмадым көп жыллар яшип,
Таң сени қояман өлсем де исин.
Арамыздан атиц өшсии көкпарым!!.

Бул айтыс қатарларының үлкен тәрбияллық әхмийети бар. Әйткени, бул арқалы шайыр қәлеген көкнаршының кейип, ыншебеншілкти ақылдана жендирсе, көкнар ишиүді қойып кетүүнүе сөзсиз болатуғыныгын еснине салады.

С. Нурымбетов құнделикти турмысымызға өзинин көркем шыгармалары менен актив қатнасатуғын актив шайырларымыздың бири еди. Оның партия менен ұжынметимиздин келешегимиздиң тұлғы есапланған жасларымызды тәрбиялауда жыл сайын иелен отырган аталарша ғамқорлығына жуғап престижде жазған «Бір бөбектің анасы менен айтысы» (1962) деген шыгармасы бар. Бунда ол ескерген, ҳәзирғи дәүириимиздин талабына жуғуан бере алмайтуғын бесикти қолланбауда шақарады. Ескерген бесиктиң ети қатпаған жас бөбектің бағының организмдеринің талапқа ылайықлы есип раүажлашыпташып көлтиреугүшілігін, бөбектің анасына берген сауынды арқалы аның көрсетеди.

Боекөк есеки бесикке аяқ-қолымызды қолбаў менен тасстин тайлайсан. Қыймылдауда ҳалым жетпейди. Қансорпа болып терлеймен. Терден жаўырым ашыйды. Еки қолтырым қаомылдан кетеди. Қауызы деңемде қышытады. Аұырсынып еки аяғымда тартын жылдагашықтан тақымымды сүмек алып кетеди. Несем қатнаган мениң бүйтин таңғышлаң бөлеме, жайшап-жасаны осейни, мениң бесиктең кроватьқа көшир, — деп анасының сорайды.

Анасы; «Устаниң тәүүрші сайлан, ҳасыл, жақсы араштай нағашларын ойдайрып, қолбаўларын жипек-мақпалдан ислеп, шылае, шайы көрне жаўын, түрлі жақларын келистирип, бул бесикти саган арнау соқтырып едим;

Саған зиянын билмедим
Соған өкнелеп жүрмедин,

І. С. Нурымбетов. Шыгармаларының толық жыйнағы. II том, КК МБ, Нокса, 1972, 45-бет.

Түсінбейімден ол мениң,
Жоқ етейін бул бесікти.

Әперейни кең кровать,
Еркін жатып, көр рәхәт,
Жаса перзентим саламат,
Көрсетпейин бул бесікти, —

деди. Балалы тәрбиялап өсириүдеги турмысымыздың тәжірийбеси бойынша да, совет врачларының айтыұры бойынша да, баланың аяқ-қолын тас етіп таңып таслау — баланың өкпе-жүргегиниң жақсы өсіл рауажланыұына, басқа да дене құрылыштарының еркін өсіл рауажланыұына үлкен зиянын тиігізеді. Соныңтан да баланың нөрмалы жылдылық беретуғын одеяллар менен оралып, еркін ҳарекет етіп, жатып үй-ықлайтуғын жығылғын көтіуден қоюпсиз кроватьларда (кашқа) уйықлатыұға болады. Қысқасы, балаға қолайлы, азарсыз болыұы керек. Шайыр усы идеяны билдирип, көпшилил ата-анаңың есқи зияны бесікти қоллаңбауына жәрдем етти.

Пахташының 1930-жылы да, Қарақалпақстан халқының тиікарғы кәсіби еди: Усы кәсіп бойынша пахта таярлау планын орынлау үлкен өхмійетке иле болған мәмлекеттік ис болды. Ҳәрбир колхоздың ағзасы колхозы бойынша пахта таярлау планын табыслы орынладап, үлкен абырайға еріскен-лигін жақсы көреді ҳәм оның мәнненше терең түсніди.

Усындай бир ўақытта айырмам колхозшының семьяларында мәмлекеттік пахта таярлау исінс бир қаша зиянын тиігізген семья ағзалары да болды. Олар сауатсыз, еле социалистик жәміннейтіндеги мәмлекеттік истин әхмійетінде же терли түснібейтуғын еди. Совет мәмлекеттің планды орынласа, кийимлик товарларды да, ишип-жейтуғын продукцияны да керегінше таярлап беретуғының саиасы жетпейді. Жетсс де өзиниң бурыңғы жаман, қараңғылық әдетин тасламайды. Булар көп айтып түснідириү арқалы зорға жолға туследі. Усы идея Садық шайырдың 1930-жылы жазған «Бала менен анасының айтысы» деген шығармасында жақсы сүйретлениүин таңқан. Айтыста баласы анасына мына сөзлерди айтады; «Апа, түнде урлап жерге көміп жасырып қойған пахтанды әкеліп тапсыр. Сен шарық йирип, қозақ тоқыўынды қой. Бундан ҳеш пайда таптайсан. Бул ислериң нызамға сыймайды. Қоңтиң алдында жұзиң төмен болады. Дүкәнларда арзан товарлар толып тур. Жұдә керек десең заводтаға ис-

1 С. Нұрымбетов. Шығармаларының толық жыйнағы. II том, ҚҚ МБ, Нөкис, 1972, 123-бет.

леңиң ишкән тайсац. Урлыш етсең уят болады. Кенинен неге исследим деп бармағыңды түслейсөң. Үлкен жаманатқа қаласан. Бұзық нәисі адамды отқа салады. Бираз кемпирлер пахта урлайман деп суданын кетти. Ойлан, ақылыңа кел, өзиңди ая. Анық бермейтуғын болсаң дізімге аламан. Ақсақалдан күш алғып, бәрибір излен табаман. Тоқ етерин айтқанда, қашып қутыла алмайсан. Нан жүзге толмағанша сизде қалдырмайман», — деп қатты келген ўақытта, анасы баласына келисім береди. Баласы келисім бергеннін ушын анасына алғысын айтады.

Баластың жоқарайдагы мәденинде айтқан сөзлеріне анасы ойлай деп жуўан қайтарады;

Анасы:

Койтейни енді жан балам,
Азгана пахтам бар балам,
Урлактың жолы армаган,
Анаңды кепірсөң шетті?

Бала:

Рахмет, ана, ырзаман,
Кепірсірмейни бир заман,
Олмендей қалса дым жасман,
Тепірек корсетсөң шетті.

Шайнардаң бул айтысы сол дәүірдеги пахта планының орталанылғанан тийинан тиізілін жүрген көплеген адамлардың жолын салынған үлкен зұміншекте шіе болды.

Абони биесін «Берлактың сорай» — жуўан айттысы» Мұлда Октябрь социалистик революциясы — өмиринде еркін, азаттық, өзіншік көрмей, аұыр азантада езиліп келген қарақалпақ халқының тәсіл-тайы жоқ, баҳаладауда тиіл жетпестін заңын азап берді. Егер Октябрь революциясы болмаса да қарақалпақ халқының азандына міллет болып қошылған несеп еди. Бұға халқың өткендеги мәдениятты, әдебияты, тарихы, симени экономикалық жағдайы жазылмай, белгисиз болын қалған еди. Қарақалпақ халқының өткендеги баһалы азтапа фонды есептаптаудың бай аұыза әдебияты, не бир дағыншын обиная, шешен, халық шайырларының баһалы шығармалары жарынға көрмей, жоқ болып, умытылып кетер еди. Олардан аты-заты да барабара умытылар еди.

Мұлда Октябрьдің нұрлы қуяшынан баҳытқа бөлениген қаруғынан қалық өз алдынға міллет болып, өзинниң әртәреп-

леме гүлленин өсип ратиямзыздың басшылығы пелерине тийкарланған расларды жыйнаў ҳәм оны басып шығарғыу, солай етеп, халық арасына көннен ен жайдырыў мәселесине үлкен кеүіл беледи. Бұған XIX ғасирде жасаған қарақалпақ халқының көрнекли шайыры Бердақ Farғabai улының өзи буның бир мысалы бола алады.

Қарақалпақстанда Совет ұқимети орнағаннан кейин Бердақ Farғabai улының шығармаларын халық аўзынан жыйнап бастырып шығарды. Бердақтың өзи жасаған дәүириндеги жәмийетлик ролин халқымызға көннен танытты. Жазба иусқаларының болмаў себептеринен халық арасында умытылып жоқ болыў ҳалына келген шайырың шығармаларын тезден халық арасындағы билетугын жасы үлкен адамлардан сорап, жыйнап, бастырып шығараў арқалы Бердақтың қайта тирилтти. Белгисін болып қалған Бердақтың қәбірине естелікler орнатты. Езилгев халық ушын, езилген халықтардың келешек орманы ушын жырлап, бәрхәма сол халық торенинде болып, өлип кеткен халық шайырын партия менен ұқиметимиз жоқары баҳалады. Портрети соқтырылып, мәдений орынларда илдірилін қойылды. Айрым мәдений мәкеме менен қошелеримиздин атлары Бердақтың атына қойылды. Бердақ атындағы сыйлық белгиленді Ол тек қарақалпақ халық емес, пүтиң союзымызға мәлим болды. Солай етеп, Бердақтың аты мәнгі умытылмайтыны дөрежеге ерсилді.

1950-жылы Бердақтың қайтыс болғанына елиў жыл толыў күнин белгиледи. Усы елиў жыл толыў күнине арнал Өзбекстан ҳәм Қарақалпақстан халық шайыры Аббаз Дабылов «Аббаз менен Бердақтың саўал-жуўап айтысы» деген шығармасын дөретti. Бул айтыста шайыр қарақалпақ халқының Уллы Октябрьден бурынғы турмыс аўхалы менен Октябрьден кейинги турмыс аўхалын ҳәм уллы шайырдың советлик дәүирдеған партия менен ұқиметимиз тәрепинен баҳаланып отырганлығын толық айттып бермекши болады. Айтыс бир поэмалық шығарманың мазмұнын билдиреди. Айтысты еркин поэма жаңырна жатқарыўға болады.

Айтыстың қысқа мазмұны мынадай; «Шайыр Аббаз түсінде гүл-багша менен ораған қәбирди көреди. Гүлдин арасында бүлбүлдей сайрап журген ақсақаллы бир адамды көріп, оннан аты-затын, қарақалпақтың тарийхынан, шайыр Бердақтан хабар бер деп сорайды.

Дабыл улы,
Сизге рухсат ата, алдаңдай орасан,
Я багмансан, яки гүлге қонасан,
Сиз жуўап берсеңиз, мен саўал бердим!

Шайырдың сораўына ақсақаллы адам жуўап қайтарады. Сонда ол өзиниң Бердақ екенлигин, XIX ғасирде жасағанлығын, сол дәўірдеги қарақалпақ халқының аянышты турмыс аудалып, олардың Хийўа ханы, бай, бий, молла-ийшанлар тәренинен айұзыз сезилин келгенлигini, жаңа заман орнаған науқарияның гүл-багшага айналғанлығын, соның месең барғе, советник дәўірдеги баҳытты заман көринисин көз мазмунда айтты береди. Бердақ өзиниң изин былай деп та-
мамлайды:

Аббаз шайыр, ели жылда тирилдим,
Сөзлериме сен ҳақықат берилдин,
Бүгни сагап мен түсніде көріндім,
Онта-оята турған Бердақпан.

Бул айтые қатардағынан Аббаздың да Бердақ шығармала-
рын жұдо қызығынұшамық менен оқып, оның қосық жазыў-
та үздін аттапанын көре аламыз.

Көгейлиниң қыссахан шайыр Рам Арзы улы 1926-жылы
бір неше ирет Садық шайыр месең айтыспақшы болып, сырт-
кап тибисие етеді. Бирақ, оның менен халық алдында ашық
айтыстағы қорқады.

Рамиңңа бул ҳөрекетине жуўап иретінде Садық шайыр «Айтые» қосымғын жазады. Айтыста Садық Рамиң қыссаса
оқып да шындаған бір саңарын тәрнилең жазады. Оның Көгей-
линиң шынған, жолжының Қосберген зергердің үйине ба-
рып, оны қорқыттып, озиғе ишіруйша жүзик соғып беріүине
аудырып, бергенлигин, темириң Қосымбет устасы жазықсыз
согын атсанғанын, Бердиханың багында бір қыз менен
жанаскендердің, ол қызының басқа биреү менен қашып кетип,
жылдан ыншы жер қалғанынан, Қоғандар қыссахан менен
Ортегі қарыйды устасы етіп, олардан қосық айтуды ұйрен-
генитіп, солай етіп, ея гезин қыссаса оқыттығындығын, үйлен-
сей жүргеш қақай екенлигini, ҳалын билмей «шайырман» деп
мақтаптастырылығын, откір сатыралық тил менен жанына
тыйпариң айтады. Рамиң менең қурылышына мин тағып кү-
нели Айназиниң жаман екенлигин айттып, оны әшкара етеди.

«Елан шайыр көлкө түспей сыйналмас» деп Рамды халық-

¹ А. Дағылов. «Шығармалары», III том, ҚҚ МБ, Нөкис, 1972. 31-бет.

² Сонда 85 бет.

тың алдында айтысыңға оның қыдырып барған жерлерине барғанында ол қорыққанынан қысылып албыран қалады.

Барып түскен жерниң сениң Қулмурат,
Биз барғанда иегө қорықтың албырап?
Жараған түйедей еринң салбырап,
Әжимди алдыңа салған усайсан¹.

Айтыс мазмұнлық жағынан қарақалпақ халқының ески традициялық айтысларына усайды. Айтыста қарсыласының минин айтың, мин тағың, өзин жоқары қойып, қарсыласын кемситиң, қорқытпа абай етиб т. б. сияқты мотивлер басым көрінеди. Мәселең, «Халыңды шақламай иладиң аяқтаң, Айтысқандай шайыр болдың қаяқтаң», Ҳәр бир нұсқалардан ма-сақ сөз тергел, Сен құрама шайыр болған усайсан», «Шайыршылық тайсалақлау болмайды», «Халың билмей ҳәлек болып жарысна» т. б. дең абай етеди.

Хауазың қорқыттар наилы шылымдай,
Кашың айтысасаң қатың Тынымдай,
Аўзына қарасам үлкен жылымдай,
Шийелге де қыялланған усайсан₂, —

дең Садық Рамды қатты күлкіге алады. Биз бул айтыстың ески традициялық айтыслардың үлгисінде 1926-жылы Рамның жағымсыз минезине байланыссыз дөрөп отырганлығын көремиз.

1953-жылы июль айның ишинде бурынғы Кеңес районлық партия комитетинң бириňши секретары жолдас Энти Махмудовтың тапсырыңы менен Минәж Мәтсапаев К. Маркес атындағы колхоздың № 3 бригадири Зийнелдин еккен пахтасын барып көреди. Қөрсө бригадир тоқсан гектар жерге пахта еккен. Еккен пахтасынан үш ярым айға шекем хабар алмаған. Сеялканың пзи елеге шекем бузылмаған. Жабайы отшөп басқан. Пахталар тырбының осней қалған. «Қой.. қурық көзим менен көріп, деңем менен сезип кете бермей, пахталардың өзи менен де сөйлесип, аўжал сорасайын. Олар өзлөриниң аўжалы ҳаққында не айттар екен. Мүмкін, пахталардың да айтажақ мұнцы бар шығар, дең пахтага қарап былай сөз басладым»¹, — дейди Минаж аға.

«Ақ алтын, сен қулагынды салып мениң сезимди тыңла. Сен алтын ғозийненің уллы кәниссен. Сен елимизді нурға, же-

¹ С. Нурымбетов. Шығармалары, I том, ҚҚ МБ, Нөкис, 1960, 22-бет.

² Соңда, 23-бет.

римизди түлгө бөледин.

Не себепли сениң жапырағың сарғайып, жұзинқ солып тур. Сениң бундай болыұына не себеп болды. Шайыр ағаң сениң ҳалыңды сорап келип тур. «Ақ алтын» сен жетиспей турған кемисликлеріндегі маган айт. Быйыл аўқат-жемислерин жетпей турма? Бригадтың кемшиликтерин мойнына қой. Сен не себентен еснәй тұрыссаң?».

Буган нахтаниң қайтарған жуұабы; «Усы партауға мени әкелни екти де, мениң үш ярым айдан бері хабар алмады. Мениң тамагымнан жабайы шен буұын, оны жаздыра алмай қыйналып турман. Мына турған Беекаптан бир қасық та суұ пішедім. Суұдан шөллеп, тацлайымыз кеүіп тур. Басқарманиң маган миірими түспеди. Олар көзиниң қырын да салған жоқ. Агрономлар хабар алмастан кетти. Усы себеплер мениң мен еснәй қалдым». Мәселең, шайырдың жоқарыдағы мазмұндары нахта менен айтысының үлгиси мынадай;

М и а ж:

Жапырағың сарғайып, жұзинқ солып тур,
Бүнша сагап қандай аўжал болып тур?
Халыңды сорап шайыр ағаң келип тур,
Не себентен еснәй тұрганың сениң?

На х та:

Басқарманиң маган миірими түспей,
Сол себеппен қалды бойымыз еспей,
Мына Беекаптан бир қасық суұ пішпей,
Сол себеппен еснәй тұрганым мениң.

Айтыстың ең изінде шайыр нахтага; «Халқымызға абырай, әзің әзінде көретуган «ақ алтын» есанлашған сениң усынрай, қараусыз турған қоралыңда аўхалыңды районға барып шылдаман!», деген билдіреді.

Мәніна, Маясанаси үстегілімінше айтыс жаңырышан пайдала-шып, мамлекеттік неге жууанкерешілік именен қараған басшылардың жағдаметін сырғын аның таслайды ҳәм буныңдай кемишіліктерді төз жойып ушын түрес алыш барады.

Айтыс қарақалпақ халқының Октябрь революциясынан бурыншы дәүірінде ең сүйинкли, қызық жанры болып келген болса, Октябрь революциясынан кейинги дәүіримизде де ең сүйинкли, қызық жанры болып есапланады. Бул жаңыр советтік дәүірде халқымыздың басынан кеширип отырған Әмир Гурмукшына, әдет — салтына байланыслы көллен дөрөл, рауажылдан атыр. Совет дәүіриндеги айтыстың бурынғы айтыс-

лардай аўызша ҳәм жағын көрпі отырымыз.

Совет дәүириндеги айтыс Уллы Октябрь революциясынан бурынғы айтыстан үлкен өзгешеліктери менен айрылады. Бурынғы айтыста бир-біринші минин айтып кемситіү, дау-тартыслар т. б. басым келетуын болса, ҳәзирги айтыста жана әмир, социалистлик ҳәм коммунистлик мазмун жана тарийхый табысларымыз жыланады. Бул айтыстың тематикасы оғада бай, мазмұны кең жәмийетлик роли жақларынан озық болып келеди. Мәселен, Уллы Ленин, Үатан, Москва, коммунистлик міннет, дослық — туүсіңанлық байланысымыз, мәмлекетлик құрылсымыз, жер асты тәбійғы байлықтарымыз, ғимараттарымыз, ғимараттарымыз, осип жетискен жоқары сана сезимимиз, коммунистлик мораль, еки жастың арасындағы муҳаббаттық сезим, республикамыздың негизги кәсиплері болған пахташылық, балықшылық, салыгершиликтік, мал шаруашылық смықты өзмійетті темалар айтыстың негизги арқауы болады.

Дин, қалып, мал, урлық, пара, жолы бузықлық, менмендік, көкнар ишимлігіне берилген кеткен кейінпішил ішебентлер, мәдениятсызылық сыйқылдық коммунистлик моралимизге жат болған отмиштік сарқытлары айтыстың қатты сыйнаға алынады.

Мине, усы айтылғанлардың өзи нен-ақ совет дәүириндеги айтыстың жана мазмұн, жаңа сыпат, жаңа түрге ийе болғанлығын бизге жақсы танытта алады.

Айтыс жанры елинизде коммунизм жәмийеттің құрыуда ийгиликли хызмет ислейтуын үлкен әзмійетке ийе болған халқымыздың руүхый қурагалы болып отыр.

Садық шайыр менен Рам шайырдың жумбақ айтысы

Рам шайыр;

Иргим салпаў,
Төрт лаў-лаў,
Ялғыз шыбыжын,
Еки дүн-дүн,
Ол не болар?

Садық шайыр:

Иргим саллаў дегениң,
Мен ойлайман наўа деп.
Төрт лаў-лаў дегениң,

Көмеш пенен ш
Сонда төртей б
Излеп жүрген дауа деп,
Ялғыз шыбыжың дегенин,
Шығырға қосқан байталың,
Сен отыра бер аўа деп.
Еки дүң-дүң дегенин,
Үортаның еки басы екен,
Бузылың кетсе жылайсан,
Я нәйлаж баба деп.

Рахманберген менен айтыста ярымда қалғанлары

Қегейлиден шықтың Жаңабазарға,
Зергер менен темиршини жазарға,
Болысын тенгериип Қудайназарға,
Орамға лап урып келген усайсан.

Шайырман деп ат үстинде шәңкүйип,
Қойдагы ешектей турдың ҳәңкүйип,
Одыйның қарайсаң аўызың пәнкүйип,
Аўлақта сәўлеменең қорықсан усайсан

Белбеў ушы менен ерниң сыйырып,
Әжим жолдасың да мурнын жыйырып,
Еркеше орнына үзик шыйырып,
Бекановтай сен далыйған усайсан.

Улт айырып сез айтасаң араздай,
Өгизлик қылассаң кимге Ораздай²,
Кекилин салбырап түйе қораздай,
Ернинді жаздырып күлген усайсан.

Шуғылдай адамның үстинен сайып,
Құмсадай қашасаң қыздан мұнайып,
Үйленсен кетер ме дәўлетин тайып,
Жалғыз басың еле жүрген усайсан.

Қолларың жабадай кеткен тарбайып,
Қыз айттырсаң бос қаласаң сарғайып,

Кудайназар жандилет.

² Ораз — белгилі аталақ.

Гейде адам құсан жуўаң айтасаң,
Алып қаш дегенде қорқып қайтасаң,
Жағдайынды билмей неге өйтесең,
Аласардай дәнія қашқан усайсаң.

Хорезмнен қызы алсаң депсениз сайлаң,
Өлгендеге табарсаң озиңе тайлап,
Паризди питкерсен үш жерден байлаң,
Замийинниң астынан алар усайсаң.

Тыныш тура алмайсаң ҳалыңды билип,
Бир қызы алалмадың соңша жыны жүрип,
Мәткеримдин жақлан көнектей үрніп,
Хәрким менен мәлеллескен усайсаң.

Пейлициң көң жедиң жүргітың таяғын,
Отырсаң астыңа сымас аяғын,
Қызлар қәлелітүгін сениң қаяғын,
Саранаудай сегбір тартқан усайсаң.

Еки шайыр көпке түспей сыналмас,
Анасының нәсиятын дым алмас,
Аўызын ашса бир саат та қымалмас,
Қосық айтаман деп бұлғен усайсаң.

Аяғың сес берер жүрсөн маладай,
Атан Арзы қәлдур шайбас танадай,
Аўызынды кемситип сейисханадай,
Өкпелеп бир баяз айтқан усайсаң.

Асаў тайдың жылауынан қағасаң,
Пәтқұмар қалдым деп бизге шабасаң,
Хәптөде ойланып бир сез табасаң,
Кеўлим ырзаман деп жүрген усайсаң.

Ҳалыңды шақламай илдин аяқтан,
Айтысқандай шайыр болдың қаяқтан?
Хәр жерлерде сыйың питип таяқтан,
Әтешшүрге гүлхан болған усайсаң,

¹ Мәткерим Бекаев — ағайиншил адам.

Жөнекей таңқаның Қо
Бийгүна адамды не сес
Дәүсебендей даурығыпсаң болып шер,
Сен бираздың түснеге енген усайсан.

Лақабың кимдур деп жаздың атыны,
Қосберген зергердин қорқып қатыны,
Бузылсаң көригин алым затыны,
Әкей менингниндей қылғаш усайсан.

Хәм оның үстинен актлер дүзип,
Қызырдай аўнаисаң дуканды сұзип,
Зергерге буйырдың пійрүүза жүзик,
Қайсы бармагына салғай усайсан.

Айтқан сөзин толы журттың ғырнағы,
Ішлапыштай туўлайсан жатқан қырдағы,
Гылмаладай тырнар ҳәрбір тырнағы,
Мазашдарап бәлесине усайсан.

Нийшан слатында Қосымбет уста,
Оқыйман дең шақырынсаң бир қысса,
Қосықты шыгарып күп батар туста,
Нолатларын темир қылған усайсан.

Темиринин сен сөғинсөң Даўытын,
Түйе болсан қоймас едиң ҳаўытын,
Чаржоудан жүклесөң таўар маўытын,
Үлкестій бурқырап гезер усайсан.

Жолдасың Әжим де турды ҳаў менен,
Ерниң тесип жетеклесөң баў менен,
Төрткүлден айдасаң Қаратай менен,
Мүмкин Үрысайда шөгер усайсан.

Ҳаўазың қорқырап найлы шылымдай,
Қашып айтысасаң қатыя Тынымдай,
Аўызыңа қарасам үлкен жылымдай,
Шийелге де қыяллаңғап усайсан.

Бир гөззал көрдим деп жаман жагынаң.
Шыдай алмай сийнесиниң дагынаң,
Хабар алмы Бердиханиң багынаң,
Бир қыз бөнен ўәделескен усайсан.

Еңсөн түспіл ҳәти кеткен тоғындаи,
Қыслаўын айналып жүрген усайсан.

Палұан екен дейди сыртыңды көрген,
Батыр екен дейди мұртыңды көрген,
Узатқан қызлардың журтыны көрген,
Соның менеи аўқат еткен усайсан.

Алып қашқан Дилем ярын сол ақшам,
Жете алмайсан енди қуўып ат шапсан,
Әүлийе екенсөн сол қызды тапсан,
Қәлпедей аландап жүрген усайсан.

Ушбас аўылыңа қайттың сол күни,
Қыйын болды деңсөң қыздың сүргини,
Шыдай алмай тагы атланың бир күни,
Сыр бермей елатта бүлгөн усайсан.

Шайырлыққа сен шайырлық қостың ба,
Ойласыпсаң Боранбайдай дәстыңа,
Гейбір дос бар, сабан тығар постыңа,
Сен масқара болып келген усайсан.

Мудам исил жүрген өкпе қолқасы,
Бир тислем наң болған шайдың ҳалқасы,
Тай миниң жүргениң халықтың арқасы,
Қызларына ыза берген усайсан.

Албырап Өтеген қарыйды көрген,
Үстазым деп үш күн жетеклеп жүрген,
Хәрбір нұсқалардан масақ сөз терген,
Сен қурама шайыр болған усайсан.

Сендей адам өзин әшкара етер,
Қөпшиликке құлки масқара етер,
Өтеген қарыйың қанша үйретер,
Сен оған сүйенип жүрген усайсан.

Шайышылық тайсаалақлаў болмайды,
Жас уллыны ҳұрметлейди, сыйлайды,
Төрт аўыз қосығың ишке сыймайды,
Жүрегин шәўқидеп жүрген усайсан.

Ушбас — урыұдың аты.

Жума ақшамы кеттиң қарасыпраңтап,
Құс қашырган қөлпе яңлы ат шапқан,
Бозкөлден айналып Есебийжақтан,
Тағы бесинашиге келген усайсан.

Барын түскен жерин сениң Қулмурат, —
Биз барғанда неге қорықтың албырап?
Жараган түйедей ерниң салбырап,
Әжимді алдыңца салған усайсан.

Адам жоқта шайырман деп лаң урдың,
Ешегиң жаманлап Юсуп қотырдың,
Бизди көрип сен қыйпаңлап отырдың,
Қандай жумыс пenen шыққан усайсан.

Халың келмей ҳәлек болып жарықса,
Лұызыңды ашсаң ерниң кетер қарықса,
Өғиз болсаң сыймас едің арықса.
Шүкир әйлениз инсан болған усайсан.

Бир жаз мәкал еттиң Нариманның тутын,
Кыз келсе дәнгердиң астында қутын,
Қолың Қорасаңда, Бухарда шутын,
Соныңдай мәс қаңай адам усайсан.

Хорезмде жоқдур сениндей ақмақ,
Жоқарысы Питнек, төмени Тоқпақ,
Геүденди көтерсөң қазылар соқнақ,
Мәгер дәүге шатас болған усайсан.

1926-жыл, Кегейли.

* * *

Сораў —

Аббаз шайыр туудың ата-анадаң,
Орын алдың заманында жанаңдаң,
Сиздең саўал сораў ушын хат жаздым,
Хабар әйлен Москвадай қаладаң.

Бир қала үстинде бес жулдыз жаңған,
Үтән халқы азат-еркин оянған,
Жерлөри жайнаған тенизи тасқан,
Қала атын билиүди құмар әйледим.

Кулмурат — баққал.

Дүньяда аны
Көпшилик халықтардың тарбасынан,
Хәэзирде өзи жоқ, иси ең шашқан,
Атын билиү ушын қумар әйледим.

Хақыйқат шынықтың жолын услаган,
Устазының саррас жолын хошлаган,
Миллион-миллион халыққа жолды баслаган,
Атының дурыслығын дәркар әйледім.

Төрт ҳәриптиң бардұр сибир баласы,
Ұттанымның байлық-бахты, даңасы,
Құн-қүннең күшейип аўыл қаласы,
Туұысқанлық исин керек әйледім.

Бир пайтах, гигант байлыққа батқан,
Океан, теңіз, атаү, дәръя, көл жатқан,
Бирліктиң, дослықтың дәмлерин татқан,
Сол еди билнүгे қумар әйледім.

Бес саўал бердик биз күтемиз жуўап,
Бирдей отырмадық, биз сизди сынап,
Жуўабының пүткил халқына унап,
Көргенинди айтып баян әйлегил.¹

Жүйәп —

Шайырлар сөз айтса кеүйлден табар,
Москвага мен өзім бардым бир сапар,
Билгенимди айтып қағаз жүзинде,
Саўалына жуўап берейин хабар.

Саўатсызбаи, менде қандай сезим бар,
Жасымдан писпеген шийки гезим бар,
Әделек саўалга көбірек айландым,
Москва үстинде бесжулдызы бар.

Бардым бир күн Кремльге жол асып,
Нәүбет күтип ҳәмме турды қарасып,
Кремльдин күн шығары қасында,
Бир айшық көринди турған жарасып.

Бизден бурын азат болып оянған,
Мәңгилік бахытқа шад бол тойынған,

¹ Шайыр ҳәм жазыўшы Жолмурза Аймурзаев тәрепинен сораў берилген.

Мавзолейдин кү
Алтын saat пенен ашып, қолдан.

Петербурға келип, гуреслер ашқан,
Дослары қосылып, душпаны қашқан,
Әден келди Ленин жолдастың өзи,
Мийнеткеш жол таұып, байлар адасқан.

Гүрс жасап Қызыл тууды услаган,
Бир душпаңды бир душпаңға қоспаған,
Мийнеткешти бай қолынаи қутқарып,
Тусаўларын шешип, үақтын хошлаған.

Төрт ҳәрип деген СССР дың ҳәриллери,
Байлыққа, баҳытқа жеткен жерлери,
Туұысқан, дослық пенен жетип барады,
Күнбекін өседи қай өнерлери.

Еңбекшіниң бирлік еди тилеги,
Құшке толды мийнеткештің билеги,
Бул Москва жериміздің киндігі,
Және тағы СССР дың жүргегі.

Партиямыз саррас жолды баслады,
Лениннин байрагын бийик услады,
Қандай жаўлар көз алартып келсе де,
Батыр халқым ҳеш душпаннан саспады.

1939-жыл.

* * *

Мойнақты Алтынай деген қыздың әскерий хызметтеги
сүйгін жигити Елмурат деген жигитке қосық пенен жазып
жиберген саўаллары;

Елмурат мен саған арнап жаздым хат,
Сениң менен дослық қумарым барды.
Мына саўалларды шенсеп атма-ат,
Хәммесин билмеге қумарым барды.

Жер жүзинде құрғақ көп пе, суў көппе,
Қай жерде суұықлық, қай тәрең бетте,
Қай жерде ыссылық қай тәрең бетте,
Буларды билмеге қумарым барды.

Жер жүзинде бийик болар қайсы таұ,
Қайсы тәрең бетте Сахалин атау,

Оның қай жағы
Кеңлигін билмеге

Ең уллы дөрья қай жерде болар,
Сағасы қай жерден қай жерге құяр,
Ол уллы дөрьяның аты не болар,
Ұзынын билмеге құмарым барды.

Пүткіл жер жүзинде қанша халық турар,
Қайсы мәмлекеттің халықы көп болар,
Қайсысы бай, уллы орынды алар,
Буны да билмеге құмарым барды.

Жер шарында үлкен болар қай шәхәр,
Қай қалашың қапша миллион халықы бар,
Адамлары қанша қабат жай салар,
Буларды билмеге құмарым барды.

Бир жылда неше ай, неше күн болар,
Неше минут өтиң нешеси қалар,
Онда неше saat секундқа толар,
Буларды билмеге құмарым барды.

Адам бир минутта қанша дем алар,
Демалыс бир айда қаншага толар,
Бир жылда ҳәммеси қаншага барап,
Оны да билмеге құмарым барды.

Адам тиришиликтे қанша жыл өтер,
Оның мийнет пенен қаншасы кетер,
Адам қалайынша баһытқа жетер
Буларды билмеге құмарым барды.

Адам өмиринше қанша аўқат жер,
Үстине қаншелли таўарлар кийер,
Кирпик бир-бирине неше ирет тийер,
Есабын билмеге құмарым барды.

Жақсының қандайды минези-құлқы,
Арзаның-қымбаты сөзинин парқы,
Абадан шадлықта жасайды халықы,
Буларды билмеге құмарым барды.

Қызы таңлаған жигит болар қандайың,
Жигитликтиң сыйап көр бир ҳал-жайын,

Қандай адам жақсы яр-дос болмаға,
Сүйек берип, тағы сүйек алмаға,
Өлгөнше қатнасып тамыр болмаға;
Мәртлигин билмеге құмарым барды.

Қандай адам жаман деген ат алар,
Құмлерден күш алып, кимнен пәт алар,
Неге олар өз тилинен шаталар,
Буны да билмеге құмарым барды.

Қандай болар жүрик аттың мүшеси,
Жемлерин қалай жер, қандайды сести,
Қекке қарай гүлдір-гүлдір киснейди,
Тәріпин билмеге құмарым барды.

Ең жақсысы қандай болар жүзиктиң,
Жасауға қолайлы қандай турмыстың,
Мыстан гөри парқы қалай гүмистиң,
Баҳасын билмеге құмарым барды.

Усы саўалларга жуўап күтемен,
Шешсең шыбын жанды пидә етемен,
Билмеймен мақсетиме қашан жетемен,
Бир ғошшақ жигитке құмарым барды,

Урыўым Қыят-ты, атым Алтынай,
Мойнақтың қаласы бизиң мәкан-жай,
Саррас 40 жыл мине бүгін Биринши май,
Мениң артисткалық талабым барды.

Нашарлық басымды бәйгиге тиктим,
Саўаллардан отсөң жуўабын күттим,
Байлышын сорайман сеннең ҳәр улттың.
Бұларды билмеге құмарым барды.

Елмурат фронтта, өзим Мойнақта,
Әскерлик хызметин үйрен ол жақта,
Жолларына қарай күн-түни бул жақта,
Алтынайдың дослық құмары барды.

Дослық зинх,
Нийетинди қабыл алсам керекті,
Саўалларың бирим-бирим шешпеге,
Қолларыма қолем алсам керекті.

Бир қырда торт бөлек дүньяның жұзи,
Ең ыссы атайды Сахара шолин.
Суýық дейди Антарктида жерлерин,
Онда адам жасаса керекті.

Памир таўы болар дүньяда биінк,
Төбесін тур дейди аспанға тийип,
Басында ойнайды құлапыў-кійік,
Ол да Тәжікстанда болса керекті.

Сахалин атауы Узақ Шығыста,
Оны теңіз ораң алғай шығыстан,
Оның суýы қаттай қысса, жазы да,
Торт этираны теңіз болса керекті.

Уллы дәръя болар СССР да
Бириңши орынды алған дүньяда,
Узынлығы оның мыңнан зияда,
Аты бізге Волга болса керекті.

СССР-ым болар дүньяның байы,
Нағышлаң салдырыған сарайы,
Ортасында Москвам бар орайы,
Бир үйге бир машины болса керекті.

Москва вайтахтым ен уллы қала,
Көп этажлы жайлары бар қалада,
Бир жайы цементтен, бир жайы қола,
Көп миллионнан асса керекті.

Жыл — он еки ай, үш жұз алпыс күн болар,
Елиў мың алты жұз саатқа толар,
Және де торт саат аўысып қалар,
Минуты бес мыңнан асса керекті.

Адам он минутта он үш дем алар,
Үш жұзде алпыс мың бир жыл да болар,

Адам жасар жетпіс сексен арасы,
Миңиет менен өтер көби шамасы,
Бирақ биреүлердин жасы жетпей ақ,
Дүньядан үақытсыз өтсе керекти.

Халқымызга биідай керек ишпеге,
Жасаў ушын товар керек киймеге,
Кирик шети бир-біріне тиймеге,
Шама менен мұмкін болса керекті:

Жақсы адам аз сөйлеп, көп ойланар,
Жақсы жигит билип кеңиен айланар,
Биреў жәбир көрсе оған қыйланар,
Данышнаң досы болса керекті.

Сұлымұ қыздың қундей құлдер, көзлери,
Қаслары құндыздай, айдай жұзлери,
Налдан шиһирин болар айтқан сөзлери,
Шашы өкінесине түссе керекті.

Өзи сулымұ ҳәр минутта наz етсе,
Ҳәр келгендे алты ай қысты жаз етсе,
Айттырмай-ақ барлық исти жай етсе,
Бир жигитти адам қылса керекті.

Жигит жақсы болар досы көп болса,
Еки сөзинің бир айтқаны гәп болса,
Келгенді сыйласа ұақ талаң қылса,
Аты жүртқа ага болса керекті.

Яр-дос болсаң мәртлерге қос басынды,
Қыйланбай бер қонағыңа асынды,
Үлги етсін сениң еткен исинди,
Жақсы тамыр жаңдай болса керекті.

Қоңишиликке басын қосын бир жүрмес,
Қара қайғы басын бир жайнаң құлмес,
Қоңишилик отырган жерлерге келмес,
Өз үйінде гүмира болса керекті.

Жақсы аттың жалы болар қуўрайдай,
Төрт аяғы ойға тиккен отаудай,
Жалы төңкерилни турса атаудай,
Туяғы қоладан болса керекті.

Жұмыстың жауапы
Кетпен урып
Кеште өз үйинде тұммирада болсақ,
Патшалықтан артық болса керекти.

Remove Watermark

Wondershare
PDFelement

Саўалларың шештим ұлым келгенше,
Еле саўал жаза бергіл бир неше,
Бизге қас душпанлардың үнлери өшсө,
Мен де усы тойда болсам керекти.

Сен мийнет фронты — исте Алтынай,
Хат жазаман саған арнап бир талай,
Жазған саўалларың қеүліме бәржай,
Өмирлік ўәдени бернү керекти.

Қосық пенен шығараібың атыңды,
Алдым конверттен саўал хатыңды,
Қабыл алған сениң инабатыңды,
Бир-біреудің ұрмет етиү керекти.

Жер жүзинде түрлі опер наим бар,
Жер жүзинде икимнітілі билім бар,
Мойнымда мұддетли еки жылым бар,
Аман барсақ дәүран сүриү керекти.

Мамық қызы бенен молла Омардың жумбақ айтысы

Мамық қызы;

Қырым деген шәхәрдин,
Ишинде көрдім қырқ қонақ,
Алпыс қасқыр аналы,
Жетпіс қасқыр балалы,
Ислер иси бәринин,
Жыйналып жүріп қой қырмақ,
Тоскейден асаў тоқтаттым,
Буғалықсыз қур-қурлап.
Бәйбішени байға ояттым,
Ишарат пенен тур-турлап,
Үйге бақан тиредім,
Бес-бестен отыз сыр-сырлап.
Тоқсан үйрек, отыз газ,
Ушады, көлден пыр-пырлап.
Еки лашын, бир сунқар,
Ушады қайта ғанқылдан.

Мұны шешкен
Ақтөске мінер
Шеше алмайту
Мазамды алма қыңқылдан,
Байсарының қызыман,
Ұлайықсыз сөз айтып,
Не қылайын сыңқылдан.

Омар:

Сөз тыңғап оқып көрдім сизиң хаттаң,
Сорагап шашып қабар ҳәр елаттан,
Айтышы Байсарының қызыман дес,
Бир аүчал аңлатыпсаң жағдай аттан.
Табатын талантты ерге аўыр кейин,
Хәр жүрттың азamatын тоңырқатқан.
Аңқыған ақ бөкендей жумбақ екен,
Мергенте гезлеспейтін көзден атқан.
Қәдімги қыз бен жигит ҳәзиллеспек,
Қалған соң бурын мийрас жазыў ҳақтаң.
Мендаңы өз халқыма шештим былай,
Бозарсан я унамай, я унатқан.
Усия екен Қырым деген шәхәріңiz
Дүньясын биреў алып, биреў сатқан.
Қырқ қонақ қыздың жашын мысал қылып,
Назынға сөзин екен ыңғайлатқан.
Аналы алғыс қасқыр асыұлығың,
Көзниди көрингенге алақлатқан.
Балалы жетпіс қасқыр иәпсін шығар.
Аўзынды ҳәр ышқыға қамап жатқан.
Байбише деген сөзин ашыў шығар.
Жұмысқа қайда бузық жақынлатқан,
Бес жас пең, отыз жастың арасы той.
Бир сұңқар, еки лашын қанат қаққан.
Жүргендеп айналғанда ушып ақыр алар,
Қыз бала ер өзине некалатқан.
Өз атың ойларымша Мамық шығар.
Шенилсе, шенилімесе өзи билсии,
Молла Омар усылай дес жағдайллатқан.

* * *

Омар шайыр менен Ермакамбет шайырдың жумбақ айтысы

Ермакамбет:

Қысырақ саны өнеки кетти ыдырап,
Еситип жоқ қабарын шықтый сорап,

Екеүи төрт қысырақтың қуда туттым
Келгенде кеўли ушын услан сойдым,
Екеүин мәзи адамға бергөн менен,
Кетеди кеўли толмай, минбей таслап,

Екеүин буўазақтың ҳаял миенди,
Болған менен жасы гарры жолы жас деп,
Жаныўардың үйири бир, туси—турли-турли,
Шешеди билген адам неге пусқап,

Дүньяда жоқ нәрсениң ҳешким жазбас,
Шешкендे тап қойғандай қол менен услан.

Омар шайырдың шешиүй:

Шешиүниң мен ойлағасам бул жумбақтың,
Мәнине салыстырып кеўли шадтың,
Келеди қолтайласын сөз жүйеси,
Олеки жилигине ҳайуашаттың;

Жиликте он еки жаўрың, онеки жанбас,
Төртейи туўел болды қысырақтың
Жаўрының сүйексиз ас деген шығар,
Берген менен кеўли шитпес, құры жек жаттың.

Белгиси сондай болды тәрбияттың,
Буўаз деп майы барын мәзгестемен,
Үйғарып сөз мәнисин бул жумбақтың.
Тағы бар аты машхур бул халықтың.

Оларға қажети жоқ, сөз айтқаның,
Ырас ол жаныўардың үйирими бир,
Туси түрли-турли, түрли-түрли,
Усылайша жаратыўши жаббар ҳақтың,

Табылса, табылмаса мейли билсін,
Бир нәрсе жазып солай жагдайлattым.

* * *

Берилүйн;

Төрт тулға бир денеге басын иймек,
Келмесе бир-бири төрт тулғаның,

Питимге жарамай,
Төртеүдиң төрт та
Жәмийетке бул төрт
Күши бар қәхәрленсе жай шыдатпас,
Тәбият берген қуўат күтә бөлек!

Remove Watermark

Wondershare
PDFelement

Шешүи:

Мегзетемен бул жумбақты мәмлекетке,
Армия, ақша менен жери болмақ,
Төрт дене сонда гана түүелленеди,
Қосымша үшөүнен ақша қоссақ,
Төртеүн ҳөр жумысты атқарады,
Соның ушын етер иси бөлек-бөлек,
Армия ел қорғаны Ұатан ушын,
Керегин жәмийеттің ақша атқарады,
Жер болса уллы Ұатан халық ушын,
Соныңктаң жер көлеми керек қылмақ,
Ататы мәмлекеттің сонда шығады,
Жоқарғы үшөүнен классты қоссақ,

Берилүи:

Ойланып бул жағтагым және жумбақ,
Салмагы слүй дана жейтуғын жемис,
Жаисыз зат жәмийет ушын күтә керек,
Буұрадай көлдеги түссе жүни,
Алдынан жан шыгармай етип бөлек,
Мың түгі бир спиккес төгнледи,
Сонда да ҳадын сақлан кетисс бөлек.

Шешүи:

Жүсірттік айттың жумбақ ҳәр тәрепке,
Шешермен болса мәдет тиіл менен жаққа,
Салмагы алның алты дегенинен соң,
Үсаттым станковый нулеметқа,
Корнусы алның алты болса кило,
Дегенин қос дөнгелек тиреў болмақ,
Еки жүз елиў дана болса жеми,
Ол оқ гой лентадағы қойған санап,
Бир мың оқ минутына атылады,

Ер мағам бет;

Төрт аўыз ой менен, ойлап жаздым жумбақ,
Ким тапсын, есінде болмаса, бермесе бақ,
Бүгінде адамлардың бәри билгиш,
Бизде емес ҳәр кимде бар, түрли шатпақ,

Мәгәрде таұып биреў шеше ғойса,
Бизлерди недер еди, демей ақмақ,
Тағы бар буны тапсаң екиншиси,
Мүшкіл ис ҳәркімге де бупы таппақ.

Тепнізден терен, қайсы жерден,
Не болар налдан татлы, жерден жалпақ,
Төртеўн туўел болды түсингенге,
Жүйрікке сез өлімсүн түсер салмақ.

Жаҳанда жоқ нәрсеси ҳәспім жумбақ қыла алмас.
Қорқытын тек абай менен жүйрік алмақ.

Омардың шешіүі:

Бизлерди көп ҳарытпай шалқылатып,
Аяғын тай қуландай болып көбен,
Жәғдайын жас баланың байқаў ушын,
Жазыпсан төрт аўыз сез тағы жумбақ.

Айттыссам айбатына абай қылыш,
Толық жуўап бериүге келмес шалшаш,
Дәлиллел таппасамда жаздым былай,
Тәўекел ендигисин енди көремен.

Тепнізден терен қайсы деп жазыпсыз,
Адамда ҳешнәрсе жоқ ойдан терен,
Не нәрсе жеден жылдам тағы өзин,
Қолыңда Мустапаның жазған қәлем,

Бир сезиң палдан татлы және де бар,
Нәрсе жоқ үйқыдан татлы бул дүньяда,
Бар екен уш кәрамат жерден жалпақ,
Айтқаным ҳәр қайсысын болар еди жөн,
Айтпасаң сен айырып ҳәр қайсысын?

Еккеним бир шанаққа жалғыз оидаи,
 Кемалға суў ишпесе турар келмей,
 Бир күни суўға мийри қанып алса,
 Турады қанаасына ҳешбир сыймай.
 Ойласам булаг емес, бул аманат,
 Отыраг ийеси келсе көзи қыймай.

Қыз:

Сүйегин жалатыпты ҳасыл тастаң,
 Ләпсиге жақын турады қарындастан,
 Пышақсыз терисин теспей сорып,
 Құлыпсыз еки тастың аўызын ашқан.

Еримбет шайырдың жумбагы

Әлеўмет сөз айтаман салса қулақ,
 Болмайды адамзатқа дүнья ортақ.
 Бир аўыз келди жумбақ қыялымы,
 Сорасан буның аты мәки жанағақ.
 Кұлың жоқ, яки аўзы бир қара сандық,
 Ҳешқандай қолдан келмес аўзын ашпақ.
 Омар шайыр буны адамның жаны деп шешеди.

* * *

Шайыр:

Алтың жүүен ат минни,
 Бедеў минген бар мекен?
 Табанына тас қойып,
 Бәхәр еткен бар мекен?

Жөл үстинде жоциашқага,
 Ат семирткен бар мекен?
 Қол ининде шоқ жекен,
 Басың буўган бар мекен?

Қыз:

Алтың жүүен ат минни,
 Бедеў минген ол батыр,
 Табанына тас қойып,
 Бәхәр еткен ол батыр,

Жол үстинде Remove Watermark
Ат семирткес
Көл ишиңде шоқ жекең,
Басын буған балықшы.

* * *

Елка миңе безелди,
Сақланып тәртил, тежелди,
Хәр қыйлы шамлар жарқырап,
Әтирап жайнал өзгерди.

Ақ дегелей басында,
Жетпіс-сексен жасында,
Аяз баба көлип тур,
Қар қызы бар қасында.

Аяз баба:

—Амансыз ба балларым,
Қалай, аүұлал-халларың?
Жаңалық, табыс ҳақында,
Айтыға маған ғамланың?

Зәүре:

Бар еди бурын қос орден,
Енди болды үш орден,
Халқымның исин баҳалап,
Буны партиям берген.

Азат:

Мол бердик быйыл пахтаны,
Биәлер де қарап жатпадық.
Жәрдемге ата-анаға,
Атызларға қатиадық.

Сапаргүл:

«Сары алтын» деймиз салыны,
Планин артық алынды,
Көргенде ҳайран қаласыз,
Қой менен қара малымды.

Сәлим:

Мойнақлы дослар балықты,
Көп етип уўлаш алыпты.

Шынар:

Оқыуды салсам еске мен,
Оқымыз төрт әм бес пенен,
Күпделіктен табылмас,
Хөттеки баҳа үш деген.

Аяз баба:

Қоне кимниң есинде,
Көрнеген нахта исинде,
Академик ким еди,
Алтын жүлдэз төсинде?

Баларап:

Шымбайдың шам-шырағы,
Мол ауроэт мұрады,
Қынхарман ата Шамурат,
Моңиге ядта турады.

Аяз баба:

Жапанлықты хонилатан,
Қызыларға уран таслаған,
Кек корабль айдауды,
Ким биринши баедаған?

Билялар:

Майнегиңен баҳтам таңқан,
Орын алемнің алғы сантаң,
Болемегі Айым аныңды,
Жұмыртаға шырақ жаққан.

Аяз баба:

Күнделік күмбіз жаһаның жүрген,
Жайланғандағы ийлінің жүрген,
Диңкіз шыңқыдан қайтса шоңан,
Сүриғден көй вийзен жүрген?

Билялар:

Несер нeser жағында да,
Картоң тұс әром дауында да,

Аяз баба:

Әсиресе, соңғы ўақта,
Тәқтиц таұы, Қыран жақта,
Қым еди салы устасы,
Ийе болған үлкен данққа?

Балалар:

Питик болар еккей жери,
Маржан болар төккен тери,
Тонна-тонна сары алтыны—
Кан Алексей ердиң ери.

Аяз баба:

Ғайратланып күни-түни,
Хұрметинде халықтың,
Атағы шыққан балықшы,
Аралдағы алып, ким?

Балалар:

Шеберлиktи менгерген,
Хинжи таұып, мол берген,
Хұрметли Аяп ағамызға,
Таўдай толқын жол берген.

Аяз баба:

Болды, болды, болғаны,
Бабандың кеүли толғаны,
Рахмет, рахмет сизлерге,
Алыңызлар саўғаны.
Иши қызыл-жасыллы,
Саўға қалта ашылды,
Тас төбеден ҳәммеге,
Шадлық дүри шашылды.

Сазға сай қәдем тасланып,
Қолларға қол усланып,
Аяз баба ортада,
Кетти ойын басланып.

Айтылды шадлы қосып,
Балалар жүр йошланып.

Б а л а л а р:

Мудам жассаң, жасылсан,
Қадирлесең, ҳасылсан,
Байрамлардың басысан,
Елка, ёлка, ёлкаждан.

Кек линеслар жамылып,
Көн бөзенип тағызып,
Оранысан малынып,
Елка, ёлка, ёлкаждан.

Мысал мениң заманым,
Жадыратсан жамалың,
Шадимың ҳөр баланың,
Елка, ёлка, ёлкаждан.

Айтың қосық ойнаймыз,
Шырайыңа тоймаймыз,
Шарнаганиң қоймаймыз,
Елка, ёлка, ёлкаждан.

Жаңа жылды баслайсаң,
Жұмың әжарқын жасаңайсаң,
Ұактимында хошлайсаң,
Елка, ёлка, ёлкаждан.

Саұлатаңғы соң барма,
Коркіңе зияр коз барма,
Шаршайтуғың бол барма,
Елка, ёлка, ёлкаждан.

А г з:

Балаларориниң билинни,
Дүниене тек, бор киен,
Ойланып айткан балалар,
Тапшена сипе бул киен?

Б а л а л а р:

Тапшес, тапшес, ом таныс,
Ол балалердин атамаыз,
Жаңаңың дана Назар.

Таптыңыз, ҳә таптыңыз,
 Мынаны тағы айтыңыз:
 Құяшлардың қуяшы,
 Дүньяда биреү қулласы,
 Ойланып айтың балалар,
 Ол не екен шамасы?

Б а л а л а р:

Айтсаныз оны жетпес тил
 Әмириимизді еткен гүл,
 Ленин Компартиясы.

А т а:

Таптыңыз, ҳә таптыңыз,
 Мынаны тағы айтыңыз:
 Нызамлардың Нызамы,
 Дүньяда биреү озалы,
 Ойлашип айтың балалар,
 Ол қандай Нызам мысалы?

Б а л а л а р:

Конституция оя бизин,
 Қызықтырған жер жүзин,
 Өшпес бахыт нышаны.

А т а:

Таптыңыз, ҳә таптыңыз,
 Мынаны тағы айтыңыз:
 Жолы нур-көзге тотыя,
 Ойланып айтың балалар,
 Ол қандай күш өзи, я?

Б а л а л а р:

Ол әлемде жарқын ис,
 Өл жәселимес ақыл күш,
 Ол Ленинлик идея!

А т а:

Таптыңыз, ҳә таптыңыз,
 Мынаны тағы айтыңыз,
 Құдиретли барлық Үатаниан,

Дүньяда бир Үатан ба
Ойлаңып айтың балалар,
Ол қандай ел аталар?

Б а л а л а р:

Жоқ ҳем қандай тәңлеси,
Ол СССР үлкеси,
Дүньяда бир ел санаалар,

А т а:

Таптыңыз, ҳә таптыңыз,
Мынавы тағы айтыңыз;
Жулдыздардың жулдызы,
Дүньяда биреў нур жұзли,
Ойлаңып айтың балалар,
Кайсы елде ол өзи?

Б а л а л а р:

Ол жуалдыз жарқын бахтыймыз,
Кремль шырақ жақтыймыз,
Илхам алғаш жер жүзи.

А т а:

Таптыңыз, ҳә таптыңыз,
Жайнаған бизаң бахтыймыз.

* * *

А я з б а б а:

Орын алғынаң ортадан,
Жанырағың гүміс торқадан,
Қар жағудама таұмартарға,
Ана зің таұғ не енкәжай?

Е л к и:

Алс баби, ер баби,
Мінниң бабеген кел баба,
Ақпанаңтаға ғағ қынадың,
Үстенін монин көр баба!

А я з б а б а:

Алтарға қошым жер кердім,
Асапын ерте түрғасадым,

Елка:

Әмиүдин бойы көп шатыр,
Москвалы гил батыр,
Үстіртимнен нефть, газ,
Шығараман деп атыр.

Аяз баба:

Қара бултқа болып тән,
Тәңизге қарай қалыптаи,
Таў жасай ма сизин ел,
Сууда жүзгөн балықтан?

Елка:

Мойнақтың гүзи өзгеше,
Файратқа миңер гүз десе,
Таў қылады бир күнде,
Көп балыққа гез келсе.

Аяз баба:

Бир жыл гездім дүньяны,
Қөрмедин бундай олжаны,
Болғым келе береди,
СССР дын мийманы.

Ойын—дәлкек, ҳәзил айтыслары

Мәтеп шайырга

Халынды бил еен Шөмишті Балғалы,
Айыпсыз бир яратқан өзи емеспе.
Бир-бираудың айыбы болса айтмалы,
Айыбым йоқ деген ялған емес пе?

Бұлғен елге бұқир бала табылып,
Атқа ерип бәдхасыл ябы шабылып,
Аспаның-зәмийинниң асты қапылып,
Мәтеп жыртық шайыр болған емес пе?

Сен кимиў, мен ки
 Өз қатарың билен
 Ендигиден былай қарап тек жүргия,
 Ақыл адам ҳалын билген емес пе?

Айтыссаң кел берман, қандай күшин бар,
 Штыйр болсаң мениң менен не исиң бар,
 Мен саган не қылдым, неден өшиң бар,
 Өз ҳалын билмеген ладан емес пе?

Жигит болсаң жаман деме елатты,
 Сен билмейсөң әдеп пешең уятты,
 Жаманлансаң Ашаймайлы Қыятты,
 Ҳаслымыз бир қарақалпақ смес пе?

Бинин сяди туұры жолдан шашты деп,
 Қызы-жауаны көп ҳәддинен асты деп,
 Нара берни балықшы алып қашты деп,
 Сизин сәде ондай болған емес пе?

Жүртқа тиң тийгизбे болсан билимдар,
 Бінде болсаң бастан аяқ миниң бар,
 Гыйбіткен жаманшың болар пейли тар,
 Шүгүйл жаһоңнемде қалған емес пе?

Мен жамай демеймей сениң елиниди,
 Бастан аяқ мен айтайың мишиңди,
 Екімениң тартың сөйле тилиниди,
 Атаң бурынырақ өзеген емес пе?

Әлемейни пе қылсын өжел келген соң,
 Қазан үршін гүмина гүли солған соң,
 Атаң нақыр жаслығында өлген соң,
 Анаң ғориү жесир қалған емес пе?

Атаң жаслығында өзи өлгеп соң,
 Анаң нақыр ҳөсіретинде қалған соң,
 Қейүнніде ашықтың дәрті болған соң,
 Қартайғанда жора тутқан емес пе?

Салланың, доланып үйге сыйлмай,
 Ели-халқы, ул-қызынан уялмай,
 Одира қалғыр сум нәспини тыялмай,
 Бир қазақ суұлыға барған емес пе?

Кылүат жа-

Бир күни сол суұпы менен усланып,
Бир ақшамда қолға түскен емес пе?

Сол көшеде терис көрді ел-халқын,
Өлтеше паши болды йүзге қылығын,
Сол ақшам суұптыдан Эбдиҳалығын,
Үш-төрт шырған пара алған емес пе?

Жуўса кетпес ақ йүзиндиң қарасы,
Фарры суұпты кемлириңнің жорасы,
Шул Эбдиҳалығының алған парасы,
Бир күнлери сыртқа шықсан емес пе?

Хадал мекен бул шулларды жемеги,
Ырас болса алымлардың демеги,
Қардаш туўған еки ағаң әмеки,
Найзаластып урыс салған емес пе?

Ара көткүдалар жолдан үгирип,
Нәлет айтты, жүзлерине түкирип,
Бир-бирине балта алып жүгирип,
Уллы бийабырайлық болған емес пе?

Айтып ада болмас бул сөздің изи,
Көрмесин, кор болсын рәқиғтиң көзи,
Өзиңнің қызы сиңлиң, ағаның қызы,
Екеўи бир жүртқа қашқан емес пе?

Бириң алған өз абырайың ойлайып,
Ели-журты жас үлкениң сыйлайып,
Бир неше күн қушып қатын әйләйип,
Ол жигит қайтарып берген емес пе?

Көриспей анасы атасы менен,
Бийтоба кетипти қатасы менен,
Мойныңда биреўдин иекасы менен,
Ери Мойнақ барып жүрген емес пе?

Көзиңди ашып қара, әүел өзине,
Уяларсаң халықта айтқан сөзиңе,
Сен не деп күлерсөң халықтың қызына,
Өзиңнің басыңда келген емес пе?

Фәрип айтур
 Ашамайлы тииреси, урыуымыз қыят,
 Ҳәркимде ҳүкүқ бар, заман ҳүррият,
 Жынылған аўғанға күлгөн емес пе?

Қыз жигитлер айтысы

Жигитлер:

Гөzzал қызлар, ҳүр қызлар,
 Гил сайланды жулдызлар, -
 Бәрніңиз де ылғаллы,
 Эттең жалқаў бир қыз бар.

Қызлар:

Қотермелен қыз мақтап,
 Неге жүрсиз қыйпақлап,
 Бизде ондай жалқаў жоқ,
 Күле бермең жыртақлап?

Жигитлер:

Молеллесиң, тарысаң,
 Биздер күшін арыслан,
 Нәзик сулыў жананлар,
 Қалып қоймаң жарыстан.

Қызлар:

Дәў болса да денециз,
 Жарыссаңыз, жеңемиз,
 Гибритиклеп арқада
 Қалған жоқбыз еле биз.
 Биз тәрбия беремиз,
 Биздер пахта теремиз,
 Тәлли-пәлли тәсилди,
 Жигитлерден көремиз.

Жигитлер:

Сизде де бар ериншек,
 Назым деген келиншек,
 Ұйыберің жүр жалт етиң
 Ұялады көринсек.

К

Гүрилдейди трактор:
 Нураң пъян қарап тур,
 — Жалқаўға қор болдым,— дед
 Тракторы жылап тур.
 Ол араққа тоймайды,
 Қыз трактор айдайды.
 Ондай менен иси жоқ,
 Тек жумысты ойлайды.

Жигитлер:

Назым женгей ынқылдан,
 Жатыр екен тың-тыңлан,
 Шақырғанда докторды,
 Тура қашты тоңқылдан.

Қызлар:

Болмáсацыз алдақышы,
 Сын айтсысыў жәп-жақсы,
 Гей жигитлер раррыдай,—
 Я табельщик, я сақшы,
 Аўыр хызмет жақтаған,
 Өзин-өзи мақтаған,
 Арысландай жигитлер,
 Қаша көрмен пахтадан.

Жигитлер:

Данқ көтердик қазыұда
 Файрат еттик жазында.
 Бундай сөзді айттыңыз
 Бизге емес. Назымға.

Қызлар:

Биз қоймаймыз дүземей,
 Ис жанланбас тежемей,
 Сизлер неге жүріпсиз,
 Шубырысқан шәжедей.

Жигитлер:

Қызлар сөзден жеңдициэ,
 Ҳәүижлендик енди биз,
 Бирге файрат салайық,
 Кутлы болсын келди гүз.

Хәммесе

Истин пәти қызғанда,
Данқ, жарыста озғанда,
Хеш қошжақпас болмасын
Жигиттен де қыздан да?

1958-жылы қарақалпақ халық шайырларынан Тилеүберген Жумамуратов ҳәм Тәжетдин Сейткановлар республиканың районларына командировкага барады. Сонда районда жасы әдеүире келсе де тұрмысқа шықпаган Салийма деген қызы бар екен. Ол Тәжетдинди таныйды екен. Кешки отырыспада Салийма Тәжеідинге: «Мени мақтап қосық жаз», — деп дәлдік етеди. Сонда Тәжетдин:

Селкілдейди Салийманың жаўлығы,
Еле көтпеген бе мойынтаұлыры,
Усы ўаққа дейин байға тийген жоқ,
Көбейссе де жүрттың ақлық-шаұлығы, —

деп қосық айтады. Отырыспада биргे отырған Тилеүберген Жумамуратов таң

Негыласаң тәбияты алмаса,
Мүмкін, көмис шығар дениң саұлығы, — деп

бірден суұрып салып айтып жибереди.

Буашап кейин Тәжетдин қызыға тағы мына қосықты шығарады:

Салийма қызы жүриўши еди сзызып,
Сырттан қарап, көрген адам қызырып,
Ендигиден былай байға тиймесе,
Кетеди ғой гүлабыдай бузылып.

Бул қосықты еситкен қызы Тәжетдининге: «Сампылдама», — деп ашыланады. Қызы: — Тилеүберген аға. Сиз мениң ушын Тәжетдинге бир аўыз қосық шығарып жиберин», — деп етпеш етеди. Сонда Тилеүберген ойланып турмастан, иркимей мына қосықты айтады.

«Сампылдама» Тәжет кеттің қайтыға,
Тиймегени бир жерине батты ма?

Бул қосықлардың ҳәммеси де бирден суұрып салып айтылған, дәлкек қосықлары.

* * *

Тилемберген — халықлық мотивинде қосық жазып, қосық айтатуғын текпе шайыр. Жыйналысларда, жазыушылардың бас қоспа отырыспа, мерекелеринде өзинин гейпара сезгени менен көргенине сол жерде турып-ақ ушқыр қатарлар менен қосық шығарады. Ол бир мәртебе Қазақстанға барғанында белгили қазақ шайыры Кенен Эзирбаев менен ушырасып қалады. Ол: «Сизин жақ бизлерди биле ме?», — деп сораганында:

Ким билмейди қарт ата Кепенимди,
Көп еситтим, әниңді өлецииди,
Некистиң радиосы жашырын тур,
«Арам қатыр көк шолаң»

дегенинди,» —

деп Тилемберген аға қолма-қол жуұап береди. Бундай мысалларды көплөп көлтириү мүмкін. (Фалым Сейтназаров «Талай-талай дүбіри бар алдында» мақаласы, «Совет Қарақал-қақстан» газетасы, № 60, 25-март, 1967-жыл, 3-бет).

* * *

1962-жылы қарақалпақстанлы шайырлар Қазақстанға декадаға барады. Сонда Өзбекстаннан барған делегация составы Қазақстанда Аллабергенов председательлик еткен колхозда қонақ болады. Колхоздағы планластырылып салынған еки этажлы жайларды, кино-театр ҳәм моншаны, бундан басқа да мәдений орынларды барып көреди.

Қонақларға зияят берилген үақытта, тост айтыуды Тилемберген Жумамуратовқа береди. Сонда Кенен Эзирбаев: «Тилембергенжан Тосты өлең менен айтсың» — деп усыныс етеді. Сондағы Тилембергеннин айтқан тосты: (Тос бирден суұрып салып айтылған):

Жол бойы Ташкентті де керіл келдім,
Жұзимди Алматыға беріп келдім,
Елиме барған қазақ алып кетіп,
Журегимниң изинен ерип келдім.

Сағынғанға үз,

Жеримдегі мийрими кең бауырмаллар,
Сүйистим аэропортта қушақласып.

Енбекте Қажымуқандай палұаи қазақ,
Айқаста жаў жүргегин жарған қазақ,
Биржандай Көкше таудан ән шырқаса,
Дабылы бизин елге барған қазақ.

Еки қабат үй ылғый есик алды,
Көрнеген коммунадан пессип алды,
Бар колхозда он алты герой көрдим,
Барлығы герой болмай исси қалды.

Қазақстанны шайыр Қенен Әмирбаев: «Қазақ шайырлары»
ның шығармалары қарақалпақлардың сахнасында да айты-
лын тұра ма? — дег Тилеүбергеннен сорайды:

Сонда ол:

Кең сахнада көрип қазақ бауырдь
Тыныңсызылық алды менинен сабырдь
Қарыйбулла, Розалар сайрады,
Ертىнине алақаным аұырды,

Дег иркілмей жууап береди. Бундан Қенениң қазақ шайыр-
лары шығармаларының қарақалпақ сахнасында кенин про-
паганда етилетуғының кеүли питип, оған былай деп жууап
қайтарады:

Тилеүберген балама,
Жүргегимнен қала ма?
Бизиндей қарт атанды,
Сен де болек санама?

Ұатан шерік, жерим бир,
Келип турың араға.
Барсаң дуғай сәлем де,
Жийдели Байсын жерипле,
Қоңыраттың елинде,
Аўыл менен қалана.

* * *

Декалда ўақтында қазақстанлы Бүркит Исқақов шайырға
қарақалпақстанлы Тилеүберген шайырдың ҳәзил айтқаны:

Усайсан и,

Бүркит болсан, бүркит бол,

Адамларды үркитле?

Бул айтылған ҳәзилге Бүркит қайтарып қосық айта ал-
майды. Тилеўбергенниң Сыrbай Мәўленовқа айтқан ҳәзили:

Ассалаўма әлейкүм Сыrbай жора,
Өзин бир, жазыўшысаң дырдай жора!
Айтыссан берман қарай, бетинди бур,
Өлтиремни сөз бенен урмай жора!

Қазақ шайыры Сыrbай Мәўленовтың Тилеўбергенниң
ҳәзилине қайтарған жуўабы:

Қарақалпақ шайыры Тилеўберген,
Өзин бир тири жансаң, жүдеў келген,
Шайырлықтан алдяна адам салмаўшы деп еди,
Әттең, шен аяқ, оң аяққа тирсү берген.

Сыrbайдың бул айтқанынаң кейли шайыр Тилеўберген
аўзын оң қолы менен бир сыйап, еди айтыўға аўыз жас-
қанып атырганында, арадағы бир жас үлкени айтысты даўам
еттирмей тоқтатады. Булар қонақ болып келип отыр. Айтыс-
са басқа ўақытта екеўи айтысар. Ҳәзир керек емес, — дейди.

Тилеўбергенниң Балтабай менен айтысыұы

Анлап сөйле Балтабайым,
Түсип қалар абырайын,
Я болмаса елиттиме,
Атқан ашыны насыбайын.
Я, ҳақыйқат шайырмысаң,
Айтысыўға тайынбысаң,
Әрүақ қызып кетегойса,
Ерегиске қайылмысаң.
Сырттан айта берме өсек,
Тулпарға тен қелмес ешек,
Онбес болып жабылсаң да,
Мың гарға жалғыз кесек

Әдепсизлик сткен исин,
Ерегиссен сынар тисин,

Ен әүеле шайыр.
Жазғанларын оқып түсін.

* * *

Байманов Әлимбет Дағылдаттар Қасымовқа қосық пенен хат жаәзады Ол киси жездеси болады. Жумыстың қызыў пәтінде:

Қасымов қайдан келдин, ұарма-ұарма,
Бозжаптың жайы қалай, сүйе барма,
Мен келдім шаршап Ленин колхоз жақтан,
Булардың иси қурысын қарма-жарма.

Питкен жоқ жер сүрийи, я атызы,
Шабыұға онды айналды бүгін салма,
Бузылып трактор да қалды бүгін,
Қолымнаң келмеген соң ылаж бар ма?

Апаңыз жибериүге ықтаяр емес,
Үстімін келмеди деп кеүлице алма,
Азырақ ҳәзиллесип өлең жазған,
Жездесін бир-еки аўыз сәлемнама.

Шайыр Дағылдаттар Қасымовтың жездесніне қайтарған жууыбы:

Мен шықтым бүгін қонып Қоныратқа,
Асығып қамшы урып буўыл атқа,
Кеңсеге келип жыйылыс биз өткердік,
Сүйенип райкомнаң келген хатқа.

Срого паҳта егистин өте қыстаў,
Қайбир ис жайғасқандай сиясатқа,
Бозжаптың суұы жақсы ағып жатыр,
Қызыл жол күте алмайды барып тықпа.

Атызы Өтекенның айұан-жайұан,
Құтил тур аққан сууды шаққа-шаққа,
Сен келип Өтекене басшылық ет,
Бөлмаса сасып жүріп жырылар боққа.

Көмек бер шаршасаң да Өтекеңе,
Барайық түрге жезде атыз жаққа,
Апайды дәмел қылып жатып қалма,
Олсең де өлимтигиң тасла аўлаққа.

Тез онл

Утром жетискеннен жибер ходқа,
Бес гектар жоңышкасы ҳәм пахтасы,
Барлығы суýдан шырып келген тапқа.

Май алдыр азан менен МТС тан,
Арбаны қосдөнгелек қосып атқа,
Бир айдат, екинши айдат, үшинши айдат,
Айрықша жуўапкерсиз зүрәэтке.

Өнимди арттырыўға жуўапкерсиз,
Шыққан соң агроном деген атқа,
Бул сизге президиумнаң задание,
Скоро выполняйте, қалма уятқа.
Апрель двадцатого пікткермесен,
Я, акт составляю, даю сөтқа.

* * *

Валюллиа деген райкомның секретары магаи өзиңни таз басыца қосық шығар деп қоймады. Ол ўақыттарда мен райиспалкомда секретарь болып истейтуғын едим. Сол ўақытта бир куплет қосық шығардым да ертеңине қоймаганинан кейин қосықты оқып бердим. Ол мынадай еди:

Быйыл келдим дұрыс отыз жасыма,
Гедейшилик жолдас болды қасыма,
Жас күнимде қорт түсипти басыма,
Тәбийғый апатқа жолықты басым.

Мен нәйлейин жалғыз басым таз болды,
Жас күнимде тәрбиясы аз болды,
Қысы кетип, қәзир күним жаз болды,
Жылап жүрип қабыл болды көз жасым,

Ишкеним быламық, баққаным ылақ,
Қаша азап берди маған бай—кулак,
Төбемнен қол жазбай түўры қырық таяқ,
Сол себепли жалтыр болды бул басым.

Сондай болып еди менин аўжалым,
Сиз бенен сырласыў еди қыялым,
Сен де мендей муңлыш болған қусайсан,
Айт, Үэллюллин жора не болды ҳалың?

Шайыр Қасым

Айтайын қалымды мениң сорасан,
 Мениң аұхалым да болды орасан,
 Сениң басың таз атагын алыпты,
 Мениң бет-аўзымды жеген қорасан.

Қасымов тагы Ұәліуллинге жуўап айтысын жазады:

Бизиң бастап сизиң бетке өтінти,
 Барлық анат екеүімізге жетінти,
 Сизге түскен құртлар жалқаў ма деймен,
 Шұдигарлан мала баспай кетипти.

Бизиң бас жалтырайды ирең бергендей,
 Қарағанда ҳәрким жүзин көргендей,
 Мен басымды сынал көрсем тен-тегис,
 Сениң бетиң трактор менен сүргендей.

Таз бенен қорасан жолдас емес пе,
 Бетте қуйқа бәри бир бас емес пе,
 Сиз бесишиң, биз төртишши жыл тууылған,
 Ҳәзилди кеширип қурдаш емес пе?

1934-жыл.

Ат жибер

Асан Бегимов 1951-жылы Димитров атындағы колхозға ўәкил болып барады. Сол колхозда ўәкил болып жүргенинде жақын жорасы Дәүлетияр Қасымовқа қосық пенен хат жазып, минниң жүргендей ат сорайды:

Сөлем жаздым Қасымовқа,
 Бизге бир семиз ат жибер.
 Мен келип едим ўәкилликке,
 Минниң жүргендей ат жибер?

Келдім мында ўәкил болып,
 Мен журмен колхозды көріп,
 Қайтаман план бежерип,
 Бизге бир жақсы ат жибер?

Болсын өзі,
Қақпақ саұырлы, жумыр оел,
Ертүрманы менен алып кел,
Ұәкіл мингендей ат жибер?

Келдім сениң аўылыңа,
Кирдім сениң қаўымыңа,
Мен минбеймен жаўырыңа,
Арқасы пүтиң ат жибер?

Жаяў қалдым бул сөзим шын,
Арапал жүрмен күни-түн,
Ер басына қамшысын,
Илдириў менен ат жибер?

Дәўлетияр Қасымовтың сәлем хатқа қайтарған жууабы

Ат сораттың Асан жора,
Ер-тоқымын сағ жибердім.
Сиэгे апарып берсін деп,
Түк шықпаған боз жибердім.

Жалғыз көзли, жалтыр шеке,
Хаслын сорсан Ақал теке,
Өмиринше көрген мереке,
Озып жүрген боз жибердім.

Суұлық салмай аўзын ашқан,
Мине шапсаң ала қашқан,
Сегиз айлықты бир басқан,
Өзи бедеў наз жибердім.

Жарысқанда журттан озған,
Байтал көрсе жоны қозған,
Қылышқа жаллы мойнын созған,
Мысал ушқан ғаз жибердім.

Жал қуйрыған қойған гүзеп,
Күш бермейди шапса дүзеп,
Шыдатпайды жолды гүзеп,
Жанған оттай қоз жибердім.

Байқап шап дөстым асауды,
Кутқармайды қашқан жаўды,

* * *

Бурынлары қарақалпақта шапан тигетуры болса, сол үй дөгерегиндеғи ямаса сол аўылдағы таныс қыз-келишеклерди шақыртып, соларға тиктиреди екен. Бир күни усындај жыйналып, шапан тигип отырған көп қыз-келишеклердин үстине Сыдық шайыр қызырын барады. Барса үйде үш келиншек бир қыз шапап сырып отыр екен. Елдиң бурыннан кияттырған дәстүри бойынша бир келиншек Сыдыққа сабақ илетүрғын болады. Сол ўақта Сыдық:

Қызлар тон тигеди пешин қайырып,
Хәр түйремде бир ийнесин майырып,
Бириңиз қыз екен, үшиниз зайди,
Илер болсан ил сабақты көзинен.

Қызлардын алдында Айтгүл жеңгеси,
Изние ереди оның ҳәммеси,
Билинер-билинбес еки мәммеси,
Илер болсан, ил сабақты көзинен, —

деп жуғап айтқаңда қыз-келишеклер илейин деп турған сабағын иле алмаған. Сыдық қыз-келишеклердің сезине сөз қайтарып айта алмағанлығына пайдаланып, сабақтан аман құтылып кетеди.

* * *

Сыдық шайыр қант-конфет алыў ушын Султан баққал деген дүканишының дүканина келеди. Султан баққал қант-конфетин Сыдыққа бермей, сол ўақыттағы атагы шығып атырған Дилем деген жыраўға берип жибереди. Сонда Сыдық Султанға мына қосықты айтып, пәнт береди:

Сөзим жоқ, молла Султан илимине,
Бир азырақ шегим бар билимине,
Келип ек, себеп пенен дүканыңа,
Қант пенен конфет бердин Дилемине.

Султан баққал шайырга сез қайтара алмай, сөзден же-диледи.

Қыз:

Хабар бер ҳалыңдаи, сөйле жайыңдан,
 Ҳал жағдайың қалай болған жездежан.
 Мәгәр киятырсан аўыл жағыңдан,
 Алба-далба жүзиң солған, жездежан.

Жигит:

Балдызым сорама, бахтам қарады.
 Апаннан айрылып бауырым жанады,
 Мен нәйлейин, ишим күйип барады.
 Соның ушын, делбе болдым, балдызым.

Қыз:

Қудай урып, кеүил бурған шыгарсан,
 Мениң жан апамды урган шыгарсан.
 Қөзине шөп салып жүргөп шыгарса н.
 Сейтип, бийабырай болғап жездежан.

Жигит:

Апаңың болмады ҳасла турагы,
 Жақын болды жүрсе, аның жырағы.
 Мени таслап жасқа тусти қырағы,
 Апаңыз жуп, мен тақ қалдым, балдызым.

Қыз:

Атама бар арзыў-аўжалыңды айтқыл,
 Пәлек айрасына түскен жездежан.

Жигит:

Мен не деп бараман сениң атаңа,
 Сениң атаң, үйинизде жатама,
 Атаң сени маған малға сатама,
 Енди саған ашық болдым, балдызым.

Қыз:

Атам енди мени малға сatalмас,
 Қызым дейип меннен басып өте алмас,

Жигит:

Несип болса, сени өзим аларман,
Шийрии ләблериңен сүйип тоярман,
Дүнья-малым жолларыңа қоярман.
Еди саған ашық болдым, балдызым.

Қыз:

Жезде ҳәлек болма, сен мени дө!
Ашықлық отына қаларсан құйыш,
Кудай урып журме, мен саған тийип,
Меннең саған аспан жуўық, жездежан.

* * *

Қыздар сыр алғысы келген жигит өзиниң ким екенлигин сөздирмей, оған қарал тәңселип, таяғына сүйенип турып, бир аўыз ҳәзил жуўап айтты:

Қамысы Гүмискөлдиң онбес буўын,
Сол көлдин атпақшыман аппақ қуўын,
Енкейип кемпирдей-ақ суў алған қызы,
Арнаның құртасан ба аққан сүўын?

Жигиттин билешиң тақланған ол екинши шелегин суўға батырмastaн оған жалт қарал:

Қыз:

Қамысы Гүмискөлдиң онбес буўын,
Сол көлдин атпақ болсаң аппақ қуўын,
Шешекнин уйтқан айран қатығы ма,
Арнаның аяғандай ылай суўын?

Жигит:

Хан адамы семирер халықты жең,
Халық зордан күн көрер балықты жең,
Неге суўды аяйын дәлекк сөзим,
Көтерсөн де басыңа тоқсан шелек.

Қыз:

Хан адамы семирес халықты жең,
Халық зордан күн көрсө балықты жең,

Сол халықт
Тұрыпсан ғой онышара жүнделділес.

Жиғит:

Аралдаға ҳәм үйрек ғаңқылдайды,
Қыран құс оны көріп шаңқылдайды,
Хәзирше жүдесем де сендей қызлар,
Байыұлы жапалақтай жалпылдайды.

Қыз:

Аралдаға ҳәм үйрек ғаңқылдайды,
Қыран құс оны көріп шаңқылдайды,
Япымай бұның өзи қандай адам,
Болса да шунақ қулақ тартынбайды.

Жиғит:

Бауырында қызыл таўдың ағар булақ,
Жуұырар қой келгендеге жетим ылақ,
Құрдашқан шунақ деп сен кемітесен,
Бар ма еди үйинде салпаң қулақ?

Қыз:

Еңкейип Шоманайдан суў аламан,
Заманлас мени жеңсөң қуұапаман,
Өмірде жигит мени женгеш емес,
Сөзіме мениң айтқан шын ииансаң.

Жиғит:

Қарақалпақта артық туўған атам Дәлжан,
Кем емес қатарында дүнья-малдан,
Әкемниң айбатынан бир де жигит,
Сескенип, қарсы алдыннан өте алмаған.

Қыз:

Деўши едим, меннен артық жоқ ғой шешен,
Деўши едим, сиздегерди сизди көрсем,
Сырыңа түсінбеген шашып сейлеп,
Болмай ма женилгенше бүгін өлсем.

Шубырған таў үстинде кийик болар,
Тереги Шоманайдың бийик болар,
Жигитим, үйге барып дуз-дәм татың,
Бармасаң өмиirimше күйик болар.

Шоманай Қыят жартап ски сана,
Салтынған жағасына жаңа қала,
Хәкими, аталығы, беглер-беги,
Елиме өтириктен жапқан жала.

Орнында аўылымның жантақ, ақбас,
Сырымды жумбақ болған ҳешким таппас,
Сулыў қызыңды ашпай сойлей берсем,
Сөзлерим түснікеніз сизге жақпае?

Хийўадан қос құс үшқан қашат байлан,
Гүрекин әкесиниң минген сайлап,
Сөзимниң сизге айтқан бәри жумбақ,
Шешиңиз үйинизде буны ойлаң?

* * *

Жигит:

Бизни заман кемтаршылық заман ба,
Жөн билместей қудашалар жаман ба?
Бир-бирине қыйсайысып қараган,
Кемпир яңылар қызлар аман ба?

Қыз:

Арба жолда сүретилип изиниз
Куда бала қалай-қалай сөзиниз?
Шаңқай түсте жас қыздарды кемпир деп,
Қараўтып келиппеди көзиниз?

Жигит:

Кемпир дегениме арың келмесин,
Сорпа алар деген еттиң есесин,
Кемпир демей, не дейин мен қудаша,
Сүринил аласыз жигит кесесин!

Қыз:

Сөз емес бизлердин аңлығанымыз,
Аман болса болар, шыбын жанымыз.
Бизге ақыл бергенше, өзинди дүзе,
Саған батыппеди жығылғанымыз.

Қарагым батыр
Қәүипли болды ма, шыбын жаныңыз,
Үшейүн үш жерден бақырып сөйледеп,
Кемпир деген сөзге келди арыңыз.

Қыз:

Арымыз келмейди, кемпир дегенге,
Кемпир ҳәм қәдирли парқын билгенге,
Иркилмestен тез жолына түсө бер,
Сөз зая етпеймиз сендей есерге!

Жигит:

Қарагым қызлар-аў, мен есер болсам,
Есерлик ҳәссер менен қасында турсам,
Иркилмestен жолға түсип кетейин,
Қол қағысып, бириң менен дос болсам!

Қыз:

Ийниңде келте тон дизең жалпайды,
Қатық, ашшы, айранға мириң қанбайды,
Жети қат жайыңың барлығы қайда,
Жалғыз қатыныңыз тамақ таппайды.

Жигит:

Хәрким баар, ағайинниң қасына,
Ашлықта қосылар, туұысқанына;
Мал жыйнап байымақ қыйын емес ғой,
Бахыт қонса, ер жигиттін басына!

Қыз:

Байман деген к еўилинниң тоғына,
Түрідан сейлей бер, сөздің ҳарына,
Қай жерде айтсан да бизлер кепилмиз,
Харамнан, ҳадалдан ийтин жоғына.

Жигит:

Мал берсе қыйын ба, бизин талайға,
Өтирикши батып өлсін ылайға,
Бизде бийик тилек, уллы дең саўлық,
Малы жоқ деп, ҳәси болма қудайға!

Дүйым журтқى
Катық ишип
Үш мезгил саудырған ертели-кеши,
Тас булақтай бар ма еки сыйырын?

Жиғит:

Қызлар жуұап айттым, алдыңды орап,
Кеүілім кетеди, ҳәржаққа тараң,
Тас булақтай еки сыйыр бар болса,
Барайын деппедин асқатық сорап.

Жиғит:

Айқан атың шығылты,
Бийәдепплик сөз бенен,
Беллескең адам жырыпты,
Оныңды көрдик көз бенен,
Жөн алдыңа жөн таўып,
Жүрмедин қошшым из бенен.
Бизлердей жигит келип тур,
Дүзер сени тез бенен.

Женемиз деп ойлама,
Айтыс қәне биз бенен,
Шай қайнатып жүре бер,
Қәддинди бузбай ҳәз бенен,
Жуұалты торлап қойылпан
Қарагым саған күн менен
Күн барында жеңбесен,
Айтысармыз түн менен
Баяғыда ойнадың
Қыстаў жерде биз бенен
Айта бер қошшым жуұалты,
Аяма қызыл тил менен.

Қыз:

Халлық па жигит, ҳаллықпа?
Шабаланып көргеңсиздей,
Хәрнэрсе айтып шаплықпа,
Жөнике жүр қарагым,
Қарап жүрип қақлықпа?
Мақтанасаң қуры сен,
Жан жолатпай қасыңа,

Сеники бала сак
Берман қарат жүсінде,
Сен жигитти көрейни!
Мақтанған жигит өзиңе,
Жуўапты сейлей берейин,

Ақмақ өзин мәс тутар,
Ас берсе саған адам деп,
Ол адамды дуз тутар,
Парқына түсін қарағым,
Жаз тутпаса қыс тутар.

Шолан менен Хийұалы қыздың дәсме-дәс айтысы.

Жигит:

Экен келди дегенге экен келди,
Қоразлардың ишиңде дәкен келди,
Қызық-қызық қосынтан айт шайыр қыз,
Тәреп болып айтыспага аған келди,

Қыз:

Бұл биллердиң қонғаны гүл болады,
Дүньядағы бар сөзді тил биледи,
Тәреп болып келипсиз айтшы аға,
Шайырлығынды бул жерде ким биледи?

Жигит:

Қосық айтсам барлығын құлдирнемен,
Жүйрик тайды қонаққа мәндирнемен,
Қызық-қызық жуўаптан айт шайыр қыз,
Шайырлығымды мен сонда билдирнемен.

Қыз:

Тақыядагы нағышты тартып берин,
Қара нарға жүгиңди артып берин,
Тәреп болып айтысқа келеғапсыз,
Бир еки аўыз тойларда айттыппедиң?

Жигит:

Бир биссимиллә дегендей бир биссимиллә,
Бир биссимиллә берилген жети тилде,
Бир-еки аўыз тойларда айтқаным жоқ,
Қол берген Қыдыр ата өзин құлла.

Кийген тоның жарасқан оғындықта,
Мен билмедин не сөз бар ойыңызда,
Бир-еки тойларда айтпасаңыз,
Үндеместен барып жат үйинизде!

Қәраматдийин Султановтың айтыс қосықлары

Бул айтыс қосықлар республикамыздың белгили шайыры ҳәм жазыұшысы, — Қарақалпақстан АССР халық жазыұшы Қәраматдийин Султановтың» айтыслар қол жазбасының папкасы» атты үй архивынан алынды.

Айтыс үақияларының себел-бәнелерин шайырдың өзи былай баянлайды:

«Бул 1940—1942 жыллары еди. Урыс үақты Аўылда, — Мойнақ районындағы Ақ дәрія деген жерде мұғәллимбиз. Сол жыллары «Сталинградты жаўға бермеймиз», «Жаўынгер солдат пешен келиншегиниң хаты» деген қосықларым Мойнақ районындағы «Қызыл балықшы» деген газетада басылып, жаңа жас шайыр аттым кешип жүрген үақтым.

Жорам Жумабай Эженов қосық құмар, поэзия жанлы, зейинли жигит еди. Тәбият оған хош ҳауаз, құдиретли дауыс берген еди. Оттырыспа жыйындарда Аялберген шайырдың «Қоңыратбай» атты қыссасын бастан аяқ ядта айтатуғын еди. Өзи де шайыр еди. Сол жорам Молдавия жақтан келген бир қызға ашық болыпты. Усы хабарды еситип, жорама биреки аүыз қапия дәлкек жазды:

Қаяқларға кеттин, достым Жумабай,
Көп үақ болды, ҳал аўжалды сорамай,
Баяғыдай бизиң бетке қарамай,
Зым ғайыл бол, қайда жүрсөн, жорам ай?

Бәрін құртып, екди мерген болыпсан,
Гұнасыз құсларға ойран салыпсан,
Көп құслардың жүреклерин жарыпсан,
Қашып бизиң бетке келди Жумабай.

Бир күнлери Мойнақ бетти ғөзледин,
«Қара терен», «Зайыр» қоймай изледин,
Ал жигитлер той болады тез дедин,
Тойдың да тоқпағын жедик Жумабай.

Жақында б
Ықласынды орни, жаман аудасаң,
Жасым өтип баратыр деп тарықсан,
Бизин елге бир келип кет Жұмабай.

Оны алсаң бил елаттан жөнерсөн,
Ашшы-дузшы несибенең көрерсөн,
Бажаи Петро самолетке минерсөн,
Келген дәүләт басы шығар Жұмбай.

Жұмабайдың Жуўабы

Кәрам жора, неге быйыл күлесең,
Қосық жазып, адым жерде илесең,
Қөрмеген сон узын шаштан басқаны,
Келте шаштың қәдириң қайдан билесең?

Басында илентасы, шашы келтеди,
Келте шашы жүргегимди елтеди,
Ол қыз кете ғойса өз елатына,
Мине деген жигитлерди ертеди.

Караматдийинниң Жуўабы:

Зейиниңе тийсем, кешир жоранды,
Қөрсетпей кеттің аў, сирә қараңды,
Ол қыз байласанда бунда турмайды,
Қаңғыртпа елинен ғарип ананды?

Ташкентте, Қарақалпақстан Әдебияты ҳэм Искусствоның декадасы күнлери, шайыр Садық аға Нурымбетов именем «Ташкент» мийманханасында бир белмеде жатыр едик. Сол жылы Ташкентте Садық ағаның «Сәлем досларым» деген топламы өзбек тилинде шықты.

Мен Садық ағаға мына бир куплетти жазып жибердим.

Жылдан-жылға тасқын суýдай ағасаң,
Бул шайрин «сөзлерди қайдан табасаң.
Бизге де бир китап, инам ет аға,
Атым Қараматдийин, руўым, қабасан.

Садық аға бир китаб
жиберипти:

Сенде бир баламсан Қараматдийин,
Саұға болды елге «Ақдәрья» сыйын,
Ақ дәръядай таса берсін, илхамың
Жазғапынды қарсы алғай шаржыйын.

* * *

1952—1953-жыллары Ташкенттеги Партия мектебинде оқып атырмыз. Қусқана жақтан келген Арзымбет деген жигит бизиң жорамыз Сарыбай деген жигит ке «көшеде көп қыдырасан» деген бәне менен мына қосықты жазып жиберипти:

Жигитликте кимлерден кем порымы ай,
Жүрипти бир нысанага дарымай,
«Гупшек» деген бир кеселге тап болып,
Түни менен ыңқылдайды Сарыбай.

Биреўлердин жүрген жери сарымай,
Бул жүрипти ҳеш нәрсеге жарымай,
Ерген менен олардан ҳеш қайран жоқ,
Сағанды бир нәубет келер нарым ай...

* * *

Сарыбай усы хатты алып, Алламуратты ертип, «жуўал жаз» деп, маған келди, «Не қылсам екен?» деп еки-үш күн ойланып, мына хатты жазып бердим:

Сүйемдей жуўық қарыстан,
Ким жақын, ким алыстан,
Жыйналып едик Ташкентке,
Бир жаға бойлы жағыстан,
Айыппа екен жаслықта,
Рети келсе танысқан,
Хешкимде аман жүрген жоқ,
Биреўди биреў барысқан,
Ынқылдаса Сәрекен,
Әбекеннен жуғысқан,
Көринин жүрсиз сизлер де,
Кеш болса қылұат-қуұстан,
Неде болса ол кәсип,
Халқабад жақтан шығысқан.

Арзымбеттин жүўабы:

Алламурат қыймылдатқан шөп басын,
Бизди қойып, элле кимге тартпасын,
Мен мусылман айтып едим нәсийҳат,
Маған десе таң атқанша жатласын.

Бизлерден де сөз шыгады тонналап,
Үәжди билмей гөрди-жерди шатпасын,
Халқабадты салық қылып айтқанша
Пуллап алсын балық-шабақ қақпашын...

* * *

Географиядан еки saat лекция ўақты еди. Сабақтан қалып, төмендегише жуўап хат жазылды:

Шайырлығың жүрме қыстап,
Сөз ҳасылын терген жигит.
Сен өзиңди бийик устал,
Мақтанасан бирден жигит.

Айт гәпинин мәнийәсін,
Хәркимде көрсін шамасын,
Шайырлығың болса басым,
Орын бердім төрден жигит.

Айыплы емес Алламурат,
Сұғанақтық еткен уят,
Салмас араға адаўат,
Шын мереке көрген жигит.

Мен жүриппен соны ойлап,
Сен сөйлейсөң одагайланап,
Сейлейик аға абайлап,
Көп қулақ сап жүргөн жигит.

Кешир кетсе, сөзим қатты,
Шапқылама жүрмес атты,
Айтысақ халықтан уялты,
Бир облыстытан келген жигит.

Шайыр един қайсы гезде,
Тап болды ма, усы гүзде,

Шайыр аға танысаңық,
Сонсын жолға тарысайық.
Гүлти енди таұысайық.
Жуұап қайтар ертең жигит?

* * *

1951-жылы Ташкентте, партия мектебинде, жорам Алламурат пенен бир партада отырасуғын едик. Бир күни лекцияда ис еригип отырганда, оның келиншегинің аты Набат есімे түсил, бир шуұмақ қосық жазғым келди.

Хаялдың Набат екен
Набат саған жағады екен.
Набат пенен Шекерханды,
Жүртлар қалай табады екен.
Бирақ арақ ишкен күни,
Сени аштан қағады екен...

Алламурат хатты алып, бир майдан күлип отырып, былай дәп жазды:

Хаялдың Тиллахан,
Тап болыпты достым саған,
Майлы бөрек берип турма,
Шырайында шығып қаған.

* * *

Ташкент обласының Шыназ районынан болса керек, Өтебаев деген жасы үлкен қазақ киси бирге оқыды. Ол местком еди. Бир күни «взнос төле, бала!» деди. Оны ақын киси дәп еситетуғын едим. Мен мынандай хат жазып бердім.

Жақсы көретин ағасын,
Ойда жоқ гәпті табасын,
Профсоюз взнос дәп,
Он манаттан қағасын,
Театр менен киноның
Билесиң рой баҳасын,
Буйте берсен, қақанлап,
Иніге қалай жағасын?
Қақыраған естіктин,
Қаға алмай жүрмиз тағасын.

Жақсы көре
Биреүде бар
Театр менен кино деп,
Гезесиң күнде арасын,
Бүйте берсөң көлиинен,
Айрылыпта қаласын,
Сөйтеп жүрип биреүдин,
Көтерип жүрме жаласын,
Төлей бер, оннан взносты,
Патриот соңда боласын.

* * *

1960-жылы болса керек. Тахта көпирге барып, жорам Қанияздың үйинде қонып отырып, ғаяғыда Мойнақ жақтан көшип кеткен бир қыз тууралы сорадым.

— Наржан, дайсөң бе? Ол усы қалада ислейди. Қазақ қызы ғой, я, ауа сол болса керек. Усы жаққа көшип келип, бир жигитке түрмисқа шықты, — деди.

АЗАНАДА ПАЛКАМДЫ ҚОЛЫМА ҚЫСЫП, КЕЦСЕСИНЕ ИЗЛЕП БАРДЫМ.
Сәлем имди мен бердим. Бирақ, ол мениң бетиме бир қарап, (сөлемди алған — алмағанын еситпейдім), мени таныран болыў керек, дәрхал терис қарады да, өз жумыслары менен бола берди.

Мен не ислеримди билмей, қатты састым. Ойланып отырман: «Аұа, сол ғой. Анаұ баяғы көзи, анаұ жүзи, сәл қарайған ба, онда аппақ жумыртқадай қыз еди». Зорға орынман түрдым. Ийним түсип қайттым. «Аұа, мен гүналыман. Ол айыпкер емес»...

Түнде қайта-қайта бузып, дүзеп мынандай хат қурадым. Оның ақын қыз емес екенин билсем де, қосық пенең жаздым. Жуўап бермесе қалар! дедим:

Еске алып, ширкин жаслық әрманымды,
Гейде өкинип тислеймен бармағымды,
Теңиз жақты шарлаған ақ құс еди,
Қарындас көрмедин бе «Наржанымды?»

Усылай дусмаллап, жазған сораўыма былай деп хат келді. Мен буны биреүге жаздырған аү деп ойладым. Шынында да, соңынан билдик. Бир ҳаял ақын жуўапқа жуўап жазып тур екен. Арада бир бала апарып берип турды: Жуўап былай келди:

Сол қусқа тап шырайың усайды екен,
Гедейлик жомарт қолын тусайды екен,
Еситтим Тахта бетке келипти деп,
Көл қусы шөлде қалай жасайды екен?

Адамзат, болғаннан соң усалған ғой,
Жоқлықтан жомарт қолы тусалған ғой,
Менинен басқа адам жоқ деп жүрмедин,
Сенниң де жүйрік мерген киси алған ғой..

Жүрер еди, айдының етегинде,
Бир ҳабар бермегени кетеринде,
Тууып-өскен айдының көзи қыйып,
Қалай кетти жат қолдың жетегинде.

Несине айқайласын, кетеринде,
Жүріпти Бөрши таұдың етегинде,
Алқтан жүрген қусты ким алмайды,
Шәже санаң, сен жатсаң кетегинде.

Неде болса, бир маллы киси алған ғой,
Қоңыл ширкин топырақтан жасалған ғой,
«Адамды сез бузады» деген нақыл,
Биреүдии дәүлетине масарған ғой.

Мен билсем, ол биреүден өш алғанғой.
Мал шақтан, адам тылден тусалған ғой,
Жигиттей емес сөзи, сылдыр шеге,
Хаял-қызы сазлы жерден жасалғанғой.

3. ТИЛЕК, СОРАУ-ЖУУАП АЙТЫСЛАРЫ

Үмбеталы шайыр менен Тилеүбергенниң айтысы

Мен 1934-жылы Мойнақ районының Аққум деген жеринде (бурынғы «Кеңес» колхозы) туратуғын едім. Усы үақытлары қазақ халқының шайыр-жыршысы Үмбеталы қарақалпақ халқының еллериң аралап, жыр айтып жүретуғын еди. Ол Аққумдағы көпшилилк адамлардан мени «шайыр» деп

еситеди. Бир күни шайыр бала» деген сайық. Изләнәде атларымыз қалеен!», — деди.

Мен ол ўақытлары оңжети жасымда едим. Еле, тек гана бир аўылға белгилі болғаным болмаса, нүткін елге мәлім болғаным жоқ еди. Үмбетали суұрып салып айта беретуғын ақпа шайыр еди. Талай қыз-жигитлердің отырыспасында жырлағанын көретуғын едим. Мен сизин менеп айттыспайман, — деген жуўап қайтардым. Бирақ, аўылдың халқы Үмбеталыны қоймаған. «Сен сол бала менеп айттыс. Өзи көлином менеп айттыспаса, сен сөз бенен оны илип айт. Ошшан кейин ол да айтысты дауам етип жибереди», — денти.

Усындай сөзлөргө байланыслы Үмбеталы маған мынандай сораўларды берди: — Қарақалпақлар, Хожақмет Ессаўйидин шымылдығын урлап, гарғыс алған. Қарақалпақлардың аз болыўы да соңап дейди. Соның ырас-өтириғин айттың бер? — деген сорады. Сөз тийгенин кейин мен де қарап қала алмадым. Екеўимиздин арамызда айттыс басланып кетти. Мен онын сораўына жуўап қайтардым. Бунай кейин ол жекелинші қаларман деген ойлады ма? Шаманды байқадым. Сениң алдыңа басымды ийемен!», — деген айтысты дауам етипеди. Соңдаты Үмбеталының сораўы мынадай еди:

Үмбеталының сораўы

Тилембетерген қарагым, жас баласын,
Аққумның отырыспасын басқарасын,
Юсуптей сын-сымбатың келисип тур,
Қызылардың жүргинде сақталасын.

Уясы дүзиў жердин үлі дейди,
Еситтим көп аралан, ел арасын,
Айтқаны адамлардың ырас болса,
Дүньяда китай қоймай ақтарасын.

Жүрттың бәри сыртынан шайыр дейди,
Жүйрик болсаң несине тоқталасың?
Кей-кейде сөзимизди, илип алып,
Тартысып көриүгө де оқталасын.

Узақ жолдан шабылған тарлан гой дег,
Мениммен айттысыўға жасқанасын,
Ағаның той-мереке жыйындарда,
Билесин еш иркелип тоқтамасын.

Сени де бир қамшыл
Шайыр болсан сен шеге сақталасын,
Барың болса шығарышы қарыұынды,
Шырағым, ел ишнис сөз тарасын!

Қарақалпақ үлкен ел болған екен,
Басқарған талай жүрттың буқарасын,
Түркістанга барғанда көрп журмиз,
Хожа Ахмет Яссаўий мақбарасын.

«Содан қарғыс алыпты қаракен», — деп,
Душпанлары шығарған масқарасын,
«Содан кейин азайып қалған екен»,
Деп сыртынан айтады, жүрт ырасын.

Ақын болсан осыған жуўап қайтар.
Шебер сөз ескен желдей бурқырасын.
Шымылдықты урлаған урылардың
Урпақтары болған соң сақталасын.

«Қарақалпақ улымын» деў де уят,
Оны айтып несine мақтанасын.
«Халық айтса қалып айтпайды» деген сөз бар,
Дәлилде «қаракенниң» ақ-қарасын?!

Тилеўбергеннин җуўабы:

—Көп сәлем! Үмбеталы ағамызға,
Излесек сиздег аға табамыз ба?
Талай-талай мақтаўлы болсаның да,
Асылып түрсyz бүгні жагамызға.

Хәзириш шабытыма келгеним жоқ,
Ойлансақ шамалы сөз табамыз да,
Сиз бир бийик, асқартаў, мен төбешик,
Шабылған тарлансыз той арамызда.

Оқып қойдым жасырын хатынызды,
Мақтап өлең жазыпсыз Сара қызға,
«Қазақ қызы жаным» деп айрыпсыз,
Сонда биз бөлекленип қаламыз ба?

Сизге дос қарақалпақта аз емес той,
Жеткерейин Төрекан жоранызға,

Жабылып б
Өкпелемен бизлердеги оаланызга.

Еки жыл туўысқандай емиркенин,
Бүннан былай қас душпан боламыз ба?
Түркистанда шымылдық урлаған деп,
Сын тағысыз бизлердин бабамызға!

Урлаўына сизлердеги гүүа турса,
Бабамыздың айыбын жабамыз ба?..
Шымылдықты урласа, алған шығар,
Бул гәп я ырас, я жалған шығар.

Бир шымылдық бир халықта мүлк болмайды.
Көп болса төрт-бес уры болған шығар.
Хәр елде ондай уры болмай мекен,
Қазақта да, урылар болған шығар.

Әүелден арқан-тусаў урлайтуғын,
Өзиңниң арқадағы шарғаң шығар,
Нагашылы-жийенлер урлап болып,
Жаласы қарақалпақта қалған шығар...

Гүмбезинде бар дейди, алтын алқап,
Қазақлар сатып жеген журек жалғап,
Хеш азамат өз халқын гарғамайды,
Яссайи-қазақ емес, қарақалпақ!..

(Изи жыртылып қалған).

Үмбеталының ең соңғы жуұабы

Хат жазамын мен арнап,
Тилеўбергеп қаратым.
Ықбалың жүрип бул күнде,
Әркимнен артық талабын.
Сен болмасаң қызбайды,
Аққумда мениң базарым,
Қай ўақытта ҳат жазсам,
Мендилик еди шабарым.
Мойнаққа сени кетти деп,
Хабарынды сорадым.
Аман-есен келдиң бе?

Арымайтын ара
Айтысыұға шама.
Күшніңді байқап қарадым,
Айналайын қарағым,
Алдыңа бас урамы!

Палманың Тилеўберген менен айтысы

Өзбекстап ҳәм Қарақалпақстап халық шайыры Тилеўберген Жумамуратов науқасланып республикалық кеселханада жатыреғанында оған мойнақлы дайысы шайыр Палман оннан ҳал-жагдай сорап, айын-дәлкек ҳәзіл мәнисиндеғи мына айтыс қосығын жазып жиберди.

Шайыр Тилеўберген де Палманың усы қосығына жуўап иретинде қайтарып қосық җазады. Бул қосықта ойын-дәлкек, ҳәзіл мәнисиндеғи айтыс формасында жазылған. Екеүиниң усы айтыс қосықлары Палманнан жазып алынды.

Халыиды еситтим мени Тәжибайдан,
Жығынды деп сизди үш этаж жайдан,
Ондай ҳалға достым тап болдың қайдан,
Тилеўберген тәўирмисен жијеним?

Аұрырыў деген бир әдет болады,
Ҳал сорасқан белгे мәдеть болады,
Бир атым насбайдан кеүил қалады,
Тилеўберген тәўирмисен жијеним?

Аяғы аўырып жатыр деп сизди,
Жас болсаң да иштиң көп жерден дүзды,
Ҳал сорасқан дайың Палман дер бизди,
Тилеўберген тәўирмисен жијеним?

Мен өзім барыўға узақдур жолым,
Жұмыста жүрген соң тиймей жүр қолым,
Орнында ислеүге яки жоқ улым,
Тилеўберген тәўирмисен жијеним?

Кетти деп еситтим Арабстанға,
Барың келиў қыйын емес жас жаңға,
Көргенинди қосып узақ дәстанға,
Тилеўберген тәўирмисен жијеним?

Тәүир болы
Қулласы, та
Хал-жағдай сорасқан оиз тілман даңын,
Тәүири мисен Тилеўберген жийеним?

Remove Watermark

Wondershare
PDFelement

Кеүіл деген әзиз, қылданда жицишке,
Өткен күнлер түсер ойласам еске,
Тәүир болып кеткейсөн айланып иске,
Тилеклеспен Тилеўберген жийеним!?

Тилеўбергеннин Палманға қайтарған жаўабы

Әссалаўма элейкүм, Палман аға!

Саў-саламат жүрсіз бе, құйаттымысыз? Бала-шагалар, қоңыс-қобалар сай ма? Турмис — аўхалларының жақсы ма?

Мен сизден еки ирет хат алып едим. Сақтында жаўабын қайтара алмадым. Оның ушын Сизден кешірим сорайман.

Себеби, әүелгі жазған хатыңыға жаўап қайтарарман дед жүргенді, әдресиңиз жазылған конверт көп қағазға араласып кетипти, таба алмадым. Соңғы хатыңызда адрес жоқ екен, Сол себепли ўақтында хат жазбадым.

Бизни саламаттымыз жаман емес. Сиз айқандаған таман қулаганым жоқ. Жерде тайып жығылып-ақ бурынғы аўырыў аяғынан майрылған едим. Хәзір тәўірмен. Бирақ, көп жатыспа болды. Ақыры қайыр.

Баянда молла Насыратдийн деген адам болған екен. Сол атқына мине алмай умтылып турып:

— Уай ғаррылық-а, дей берилти. Жасы үлкенлер: — Ғаррыға көмеклесін, — дей, атына көтерип мингизити. Сонда Насыратдийн адамлардан бөлек шығып кеткес соң артына қарал:

— Қойышы, ғаррылық-ғаррылық дей бергеним неси, жасында да қарық емес едим, — деген екен. Сол айтқандағы бул аяқ бурын да қарық емес еди: Бирақ, кудаға шұқир, усы аяқ пінен де дүньяның талай жерлерин гезип жүрген едим.

Сиз сораған араблардың, Мысырдың жерлерин де, елленінде көріп қайттым, өткен жылы. Буннан алты мың, жети мыңыншы жылларында салған патшалардың корған-сарайларын, олардан да басқа тамашаларын көрлік. Адам таң каларлық нөрселер дүньяда көп екен. Оны гезлескінде айтын бермесек, хатқа жазып үлгериў қыйын.

Себеби, дүньядагы ҳәрбі
заплары, өмір кешіпрылүлер
лыларының турмыслары жа-

Күш жылығандай болса, саұлық болса, Мойнаққа барып
қайтарман деген ийістім бар. Мүмкін, сонда гезлесерміз нә-
сни болса. Ҳәзири Мойнақты суýық деген хабарды еситип, бир-
дей үйде жатын жуқарыңыраң қалғанлықтан, жүргегім даўа-
май тур.

Хаслың қабасан дайымсаң,
Дүйай сәлем Палман аға.
Шайыр болыўға қайымсан,
Шешенликтे налұан аға.

Тоқтамайсан кетсең йошып,
Өтирикке ырас қосып,
Қаршадайдаң жазып қосық,
Жастан шалқан тарлан аға.

Айтқаныңды билер халық,
Өзінде бар көткүдалық,
Баяғыда тұмсық салып,
Мени шоқып алған аға.

Сезіп едім, әне соинан,
Хабарым бар тамашаңынан,
Үйленбеппен қабасаның, —
Жүректегі әрман аға.

Сөзин жүрди желдей тараң,
Хақ көңілсең өзин бирақ,
Хат жазыпсан аўжал сорап,
Гәпінде жоқ жалған аға.

Бурыннаң-ақ майып аяқ,
Досларым жүр сырттаң аяп.
Қыдыраман, қолда таяқ,
Бой тикледім зордан аға.

Хәм дайысан, ҳәм де ағам,
Сәламат па бала-шаган?
Узақ өмір болсын саған,
Бул күнлери ҳармаң аға?

Кәримбай менен

1935 жылы Мойнақ районының Мадели аўылында Кәримбай Муусаев деген жигит мұғаллим болып барады. Ол ҳәммеге өзин шайыр стил танытқышы келеди. Ҳәзіл жазады. Өсипресе, қыз-жигитлерге сыйнатаға береди. Соның бир қосығын аўыл Советтин секретары Марпет Наменов деген жигит, бир аўылда аўырып жатырған жас шайыр Тилеүберген балаға (ол күнде солай аталған) алып барып береди. Соныңтан, ол Кәримбайдың сөзине қарсы қосық жазады.

Кәримбайдың сөзи:

Мойнақтың елине келдим,
Мадали жерине келдим.
Тенізин, көлдерин көрдім,
Егінлери де бар екен.

Тенізден сүүен аўлайды,
Желқом ҳәм ескек таўлайды.
Көллерге тағы қатнайды,
Мал бақдаи шаруалар екен.

Мен бир журген шайыр едім,
Жоқарыдан келип едім.
Мұғаллим бол сабақ бердім,
Биразлары білмес екен.

Жаслары отырыспа қуар,
Қызы-жигитлер соған баар.
Үлкенлер төрде отырар,
Бизлерди сыйламас екен.

Қыздары сұлыў болса да,
Берген кесени алса-да,
Бир өзи аўлақ қалса да,
Айтқан тилен алмас екен.

Қыздар-жигитлер қасында
Жеккелік келди басыма.
Мирэт жоқ гарры-жасында,
Менини кеўлим қалған екен.

«Жеткиншект» ҳәм «Бирлик» ели,
Марпет, Сагый, Жәдигери
Мен бунда келгениен берли
Қызға таныстырmas екен.

Түсіремен абынан
Хәмме жүртқа таңытаман.
Қосық жазып қатырайын,
Кимниң зорын билмес екен.

Кыз жеңгеси таңымады,
Айнаханы мазақлады,
Сөйтеп, маған қарамады,
Шайырды аңламас екен.

Мұғалліммен мениң өзім,
Газийтке де шыққан сөзім.
Барлығын көріп тур көзім,
Қызы-жигити надан екен.

Шайыр болып атын жайғаң,
Муýса улы Каримбайман.
Қосық жазып қорқытаман,
Шайырлықты билмес екен.

1935 жыл.

Тилеубергениң Қаримбайға жазғаны

Мен билмеймен ҳаслы-затын,
Жоқарыдан келген жигит,
Кәримбай ма ырас атың,
Бизин жүртқа құлғен жигит.

Пайда жоқ көмпейген урттан,
Еситетмен сени сырттан,
Тап келгендей басқа жүрттан,
Бизлерди жат көрмен, жигит.

Бурыңғының жолын тутып,
Отырспада қызлар күтип,
Ұақтында тым-тырыс кетип,
Сырттан сайып құлғен жигит.

Жараманты саған Мойнақ,
Сөзлерин бар дойнақ-дойнақ,
Жүрипсөн ким менен ойнап,
Тақым салдын бирден жигит.

Көринесен сөзге батыр,
Лайтқанларың қотыр-қотыр,
Гәп таппасаң тыныш отыр,
Тақырдан шөп терген жигит.

Қайдаң таптың шаһырлықты,
Тұтысайық болсаң мықлы.
Бизиң елат адамлықты
Үйренбейди сенин жигит.

Шайыр болсаң, айғысайық,
Бир-бireүге қатысайық,
Сөздин орың атысайық,
Болсан егер мерген жигит.

Анда шаўып, мыңда шаўып,
Хәркимге бир жала жаўып,
«Коясан — дәп бир қыз таўып»,
Хақың бар ма берген жигит?!

Сулыўларды саған қыйып,
Гәплессин дәп қойған жыйып.
Барыўдан қабақты уйип,
Хәр муқамға дәңген жигит.

Саған пайда ойлағанда,
Тұсынбайсен ойнағанға,
Өкпелепсек Айнахаңға,
Хеш пәмің жоқ, меммен жигит.

Хәр нәрсеге керек төзим,
Жатық болса айтқан сөзин,
Қарапайым болсан өзин,
Орын берер төрден жигит.

Әдецсизлик — елге күлгөн,
Қоқаңламас ҳалын билген.
Болғанлықтан жасың улкен,
Катты қашпай жүрмен жигит.

Гәпин аўыр гарры-жасқа,
Өлемәта ҳәдден аспа,
Бизиң елге аўызы ашпа! —
Деген Тиләўберген жигит!

1935 жыл,

1928-жылы Қазақбай жазып, оннан әдебият майданында жол көрсеткіш, салынудағы еңиүш етнеген сорाय:

Нәүпиршимен, үрыўым Қоңырат,
Тәлпімім жоқ, әдебият,
Буў заманиң тұра зият,
Хөр тұрлы жол айтып жибер?

Не әдел икрам болмышын,
Хәртүрли елдің тұрмышын,
· · · · ·
Қәлем алып жазып жибер?

Мен еситтім сыртыңыздан,
Ашық болдым затыңыздан,
Әдебият китабыңыздан,
Бизге инам қылышп жибер?

Бизлердиң сөзимиз ири,
Сөз айтаман әри-бери,
Бири шисик; бири тири;
Қыйсық жерин дүзеп жибер?

Қазақбайдур мениң атым,
Ебин жорық салтанатым,
Ендиги хат болар латын,
Буган бир сөз салып жибер?

Бирге мәжілісдар болмаға,
Хұқимет парқын билмеге,
Мәрҳаматлық қылышп маған,
Бир қолынды созып жибер?

1928-жылы Сейфулғабит Мәжілістің Қазақбай шайырдың өтнішине қайтарын, жазған жуғап хаты: (Қосықтың изине «Еркін Қарақалпақ» басқармасынан деп адрес берген):

Қазақбайжан дәртің болса,
Алға қәдем урып жибер?
Әдебият майданы кең,
Нама атын сүрип жибер?

Жағдайын айттып дағаның,
Жылауын тарттып тазаның,
Пайдасы ушын нұқараның,
Білайық жолда жүргіп жибер?

Шул майданды жаўлан етиң,
Шаллени буз ойраи етиң,
Адасқанды аян етиң,
Жолды онға бурып жибер?

Идім ақсын сарқырағаң,
Гүллер шықсып жарқырағаң,
Қаршығадай аўсырағаң,
Пәнже салып бүріп жибер?

Басылсын газетаға хатың,
Журтқа белли болсын атың,
Дүзүй болсын жазған хатың,
Сайланып бир көріп жибер?

Тұсімде саўал

Жатыр едім бир күн сәхәр шағында,
Әйне тәңцың атар алды ўағында,
Бүлбүл сайран турған гүлдин бағында,
Өзи ақсақаллы бир адам көрдім.

Бүлбүлге жарысып сөйлем тур тили,
Күнге шағылдысып жүзиниң нуры,
Шоқ сақал, ат жақлы, сүйеги ири,
Жақынласып қалыс сәлемим, бердім.

Қолына қол бердім, жасы үлкен деп,
Гүл бағдың бағманы мекен жүрген деп,
Гүлдин арасына қайдан келген деп,
Хайран болып оның қасында турдым.

Өзи узын бойлы, қара киси екен,
Шым қара емес, қарабараң тұс екен,

Еаррының қәддине қарағым келди,
Хабар алыш, ҳалын сорагым келди,
Тиляди созып алдын орагым келди;
Жұғинин алдында қарем отырдым.

—Ата дедим, не саұда бар басыңда?—
Кемпирин жоқ, жолдасың жоқ қасыңда,
Сен патын жүріпсөң аўыл арасында?
Бул бағдың ишинде не себеп турдың?

Бағманы болдын ба бағдағы гүлдин?
Өзин адамысан ата қайсы елдин?
Қөп жасапсан, заманыншан не билдин?
Жасаган дәүиринде кимлерди көрдін?

Баян етиң маган ҳаслы затың ким?
Арайин ким, жақының ким, жатың ким?
Атасыз ким, атарыңыз, атыңыз ким?
Шаруа ма, дийқан ба, қәйерде жүрдин?

Қандай сөз билесөң қарақалпақтан,
Әмиүдәръя аржағынан, бержақтан,
Қөрсениз хабар бер шайыр Бердақтан,
Жигитлик дәўранды қайерде сүрдин?

Дабыл улы, атым Аббаз сорасан,
Сизге рухсат ата, алдымы орасан,
Я бағмансан, яки гүлге қонасан,
Сиз жуўап берсениз, мен саўал бердим.

Саұалға жуған

Айтты гарры, әмирим қарақалпақта,
Өтип еди атым шығып шашлақта,
Донызлар төбеге шығып аўлақта,
Ийтнімди соларға қосқап Бердақпан.

Он тоғыз әсирде аты белгилі,
Қарақалпақ халқының буўынсыз тили,
Нама тапса гүл таппаған бүлбүли,
Әмири өшик болып өткен Бердақпан.

Заманымың

Ийиे, тебен менен қудық қазалмай,
Мақсест инин, баўырымды бир жазалмай,
Бул дүньядан көшип кеткен Бердақпан.

Найза қылып тилин ургав ҳәр тасқа,
Алты қабат аспан түсип бир басқа,
Койын-қоныш, етек толып көз жасқа,
Сыйғызалмай бүлип өткен Бердақпан.

Нешисе қабақ жаўды маған тұнерип,
Бүгін басқан изи ертең гөнерип,
Қолы түүе көзи жетпей мөлериип,
Душпанлары күлип өткен Бердақпан,

Тар заманиның талай сапар тарлығын,
Әдалатсыз патикалардың зорлығын,
Зәхәрин жайғаш аждарханың барлығын,
Илажым жоқ билип өткен Бердақпан.

Сөзді дәрія қылып жүрдім дарғадай,
Карақалпақ, Қолдаұлы, әкем Ғарғабай,
Жүрген жерим бар ма халықты жырламай?
Жигиттімде желип өткен Бердақпан.

Арал теніз, Қазақдэръя, Дәўкемпир,
Қалды сөйерлерде сөзлерим нәўпир.
Бизин қыслау басып өскен мәкан жер,
Жылаң, күлип, жанып өшкен Бердақпан.

Душпанларды көрсем көзим қанталап,
Талай сапар жетип бардым анталап,
Он бармақты ои мың әскерге санаң,
Дуўтарымды гөзеп өткен Бердақпан.

Халқымды жырладым талай жыйында,
Арал теніз, Қазақдэръя бойында,
Әдил қалмақ, Қулең болыс жайында,
Тилдин үшүн безеп өткен Бердақпан.

Басты қутқаралмай жәнжел-гаўгадан,
Таталмай кеткенмен шийрин мийүадан,
Сөзи зая, жетпес үш те дүньядан,
Өмиримди тежел өткен Бердақпан.

Мениң өлгеннен

Қәбирим көгерген қызың тұл болды,
Билемеймен жайнаған тәүдәр нур болды,
Хәйрана-хәйрана турған Бердақпан.

Хабарсыз жатыр ем өлгеннен бери,
Гүлленіп кеңеиди ғөримин тәри,
Тұл бағ деп турғаның Бердақтың ғөри,
Шадланана-шадланана турған Бердақпан.

Заман өзгериліп тазарғанин сон,
Қуўраган тамырлар жасарғанин сон,
Қараңғы ғөр бүтін ағарғанин сон,
Қуўана-қуўана турған Бердақпан.

Қарақалпақ балларының барлығын,
Мен тилемен барлығының саўлығын,
Ядина алған соң ақлық, шаўлығын,
Гүллене-гүллене турған Бердақпан.

Атымды дүньяда тәріп қылған соң,
Сөзимди нусқада тарийх қылған соң,
Қараңғы ғөримди жарық қылған соң,
Мәрдана-мәрдана турған Бердақпан.

Деним сезип әдебият майданын,
Геүдеме қайтадан жайғасты жаным,
Кеүлінде бир шер қалдырымай әрманым,
Тарқата-тарқата турған Бердақпан.

Бизден сәлем болсын барлық балларға,
Алғысым көп бизди билген жаңаларға,
Сүүретимди қойса, сахна, залларға,
Тирилс-тириле турған Бердақпан.

Рахмет, балларыма атымды билген,
Жыйнастырың алған нусқамды елден,
Қәбірімне нур толды, кепіним гүлден,
Сайрана-сайрана турған Бердақпан.

Бир нәрсени алып турман ойыма,
Сүүретимди тайынласа тойыма,
Шыны ҳасылдан кийинидирсе бойыма,
Долана-долана турған Бердақпан.

Аббаз шайыр,
Сөзлериме сей қарыншат - «Серкінші»,
Бүгін саған мein түсінде көрнідім,
Оята-оята турған Бердақтан.

Аббаздың сози:

Мен ояндым таң сарғайып атқанда,
Геўгім кетип, барлық жулдыз батқанда,
Қәбиринде гә түргелип жатқанда,
Мен еситтім усы сөздің Бердақтан.

Анық өлтеген екен жетпіс үшинде,
Көрген ўақта алды ақылы-хуўышымды,
Сондай болып көрніді маган түсімде,
Айырмадым усы көздің Бердақтан.

Аббаз шайыр дийдарына тояр ма?
Тири болса жыр етпестен қояр ма?
Мәңгилікке халық ядидан қалар ма?
Шайырлар үйренер бәрхә Бердақтан.

Еки достың айтысы

1-досты:

—Сениң ушын алдым шийше,
Қәдирии билсең алтын шийше,
Хеш болмаса аўыз тийсе,
Достым иш деймен, иш деймен!

2-досты:

— Ишкіликті сүймес жаным,
Ишсем жаман болар ҳалым,
Тилегимди қабыл алмын,
Хәргиз ишпеймен, ишпеймен.

1-досты:

Жигит болсаң қатарадағы,
Қағыстырып қотардағы,
Шампань, қызыл, дәркар ағы,
Достым иш деймен, иш деймен?

Ондайлардан қашып жүрмен,
 Араны көп ашып жүрмей,
 Аұқаттан көп ишил жүрмен,
 Буны ишпеймен, ишпеймен.

1-досты:

Тартқан менен зыян қылмас,
 Азлаў көрсөн пъян қылмас,
 Мен ушын тартпасаң болмас,
 Достым иш деймен, иш деймен?

2-досты:

Қыйнамағыл мени зиндар,
 Жұмысыма кесенти бар,
 Халқыма шерменде қылар,
 Ҳасла ишпеймен, ишпеймен.

Кекнаршы мемен кекнардың айтысы

Кекнаршы:

Жолдаң болдың маған отыз жасынан,
 Сени жақсы көрдім палаў асынан,
 Қалтама сап қалдырмадым қасынан,
 Бүгінлиги ҳайран еттің кекнарым.

Кекнар:

Дұрыс айтасаң, менде болды қастыңыз,
 Мени көрсөн құлқыныңды аштыңыз,
 Үйықлағанда көпшик қылып бастыңыз,
 Мен ушын аңсарың аўып қардарым.

Кекнаршы:

Сүйсіннан да зият көрип симирдим,
 Езип үш мезгиллеп берхә тигилдим,
 Пилкеби үнилип, нарадай бүгилдим,
 Басымды саудаға салдың кекнарым.

Кекнар:

Олай демен, меннен талай көрдин ҳәз,
 Этештанды қыс күнинди қылдым жаз,

Менинен бас-

Мени жоқ жеримнен таптың қардарым.

Көкнаршы:

Алпыс еки тамырымды жайладың,
Табжылмастан шылбырызы-ақ байладың,
Мени ермек етип әжеп ойнадың,
Ақыры жериме жеттің көкнарым.

Көкнар:

Мен қәйтейин, түстің өзин изиме,
Бөтен дәри көринбеди көзине,
Соны ойла, енди айтайын жұзане,
Құтылмалғың қыйын бизден қардарым.

Көкнаршы:

Бурынырақ неге айтпадың бол жөнин,
Сениң иплас екениңди билмедим,
Мени колға түсіре алмай жүрмедин,
Сен аўыр мусаллат болдың көкнарым.

Көкнар:

Биз бенен әүелде үлпет боласаң,
Жаман болсам неге жолдас қыласаң,
Пайда бермес, енди өкініп жыласаң,
Ис әтип кеткен соң айтпа қардарым.

Көкнаршы:

Мен неге қызбайын күйинип писип,
Хеш абырай алмадым, көп жыллып ишип,
Тап сени қояман өлсем де исип,
Арамыздан атың өшсиян көкнарым.

Анасы менен бөбектің айтысы

Тас қылып аяқ-қолымды,
Бәнт етип оны-солымды,
Қайнатып әбден сорымды,
Аўыртып неге бөлейсен?

Халым келмес қый
Маған қылдың қый.
Ишим писеди байлаұда,
Узақ күн неге бөлейсөн?

Шыдарман ба бул азарға,
Жағдайым жоқ бой жазарға,
Боларман жатып қан сорна,
Аямай неге бөлейсөн?

Қолтықларым қабыллады,
Қолбаў қысып тән сызлады,
Қышытады қауыллары,
Бесикке неге бөлейсөн?

Тақымымды сүмек қыйды,
Ониң бетер түбек қыйды,
Терлеп жаўырным ашыйды,
Қундақлап неге бөлейсөн?

Ескермейсөн ингаласам,
Сөзге қулақ салса анам,
Жәбир берип соңша маған,
Аўыртып неге бөлейсөн?

Әлле айтасан бөбегим деп,
Жаным балам жүрегим деп,
Мен жатырман өлейин деп,
Қәпеске неге бөлейсөн?

Төзгім келмейди қыспаққа,
Хәўсспеп буниан шықпаққа,
Ётим қатыраған жас ўақта,
Танғышлап неге бөлейсөн?

Жайшап-жаснап өссем деймен,
Кроватьқа көшсем деймен,
Аяқ-қолымды шешсем деймен,
Анажан неге бөлейсөн?

Ананың жуўабы:

Тилгененцен баўырым,
Сайлап устаның тәўириң,
Өссин деп сениң кеўилиң,
Дүзстип ем бул бесикти.

Үсатып нағы

Пөпек, қоңыраулар қоидырыш,
Зийнетлеп ем бул бесикти.

Қолбаұлары жипек-мақпал,
Атлас шайы көрпе жапқан,
Келистирип түрли жақтан,
Арнап едим бул бесикти.

Саған зыянын билмедим,
Соған өкпелеп жүрмедин?
Түснібейімнен ол менин,
Жоқ етейин бул бесикти.

Әперейин кең кровать,
Еркін жатып көр рәхәт,
Жаса перзентим саламат,
Көрсетпейин бул бесикти.

Пахта ҳаққында айтыс

Б а л а:

—Айта ғой апа, таң атты,
Бермеймен деп силен қатты,
Пахтан ширип қайда жатты,
Дерегин сен айтсан нетти?

К е м п и р:

—Сорайсаң балам дәрегин,
Билмейсөң маған керегин,
Аўлақта сенен тилегим,
Бир сапар қалдырсаң нетти?

Б а л а:

— Көпке төмен болар жұзин,
Заңға сыймас айтқан сөзин,
Түнде жүрилсөң бир өзин,
Қалпаллықты қойсаң нетти?

К е м п и р:

— Қоймайсаң балам сен неге?
Тиймегил шарық, гүлеме,

Б а л а:

— Пайда жоқ шарық, қозақтан,
Құтылмақ керек азаптан,
Қашайық кемпир узақтан,
Жасырғанды берсөн нетти?

К е м п и р:

—Шарық дегениң қумары бар,
Хәңгирлеп турған зары бар,
Үйде бир узын қары бар,
Без тоқып өлшесем нетти?

Б а л а:

—Дүкандә бар арзан таўар,
Көргениңде есің аўар,
Өлсөн де бес қатлаң жаўар,
Сол пикириңди қойсаң нетти?

К е м п и р:

—Ондай емес мениң дәртим,
Сексен қары бөздүр шәртим,
Керек болса алсың ҳәрким,
Пайдаланың жүрсөм нетти?

Б а л а:

—Заводтан келер тай пахта,
Алсаң сораусыз жай пахта,
Тесин шығады қай пахта,
Бул әдетти қойсаң нетти?

К е м п и р:

—Балам маган жәбир етпе,
Қыстастырып ҳәмир етпе,
Қоңсы-қобага дабыл етпе,
Бир жақсылық қылсаң нетти?

Б а л а:

— Урлық етиў уят ҳәрўақ,
Кейиниң тислейсөң бармақ,

Жаман жәл
Қалпаллықты қойсан нетти.

Кемпир:

— Жасырғаным ғамы үйдің,
Жарқыратып бөзин кийдім,
Мениң еле көпдур дійдім,
Бул сөзинди қойсан нетти?

Бала:

— Бузық нәпсі отқа салып,
Пахта урлаған тұнде барып,
Бираз кемпирлер сотланып,
Кеткенілігін билсең нетти?

Кемпир:

— Кім биледі бул исимди,
Жармасан егер ишімди,
Өйтіп құртпа сен писимди,
Бир сағар қалдырасан нетти?

Бала:

— Ана ақылға келиніз,
Пахтаны таұып берініз,
Басқаны да, бежериңіз,
Азырақ ойлансан нетти?

Кемпир:

— Қойып тур балам ол жағын,
Билиц пайданың мол жағын,
Айтпайын саған аржағын,
Өз жөнине жүрсен нетти?

Бала:

— Уғынсаң бойма сөзимди,
Аясаң бойма өзинди,
Түснібедім миңезінди,
Бул ииjetтей қайтсаң нетти?

Кемпир:

— Урласам ол өз еккеним,
Не керек көп сөз еткениң,

Зяян затпа бөз еткеним,
Изиме туспесен нетти?

Б а л а:

— Апа, мен сизди айтпайман,
Айтсам сөзимнен қайтпайман,
Хәэир длизимге қатлайман,
Сол пахтаны тапсан нетти?

К е м п и р:

— Болсаның ұдалый улым,
Күтә аўыр маған буның,
Мен саған айтмайман шының,
Өз жайыма қойсан нетти?

Б а л а:

—Апа гәпке түсін енди,
Сондай сениң исицбеди?
Көп пахтаға зяян келди,
Планды ойласаң нетти?

К е м п и р:

—Планың менен исим жоқ,
Аўзында жалғыз тисим жоқ,
Жұмыс етиүге күшім жоқ,
Маған тиймесеніз нетти?

Б а л а:

—Тоқ етерин айтсам ашып,
Апа құтылмайсан қашып,
Әкел мыңда өзин тасып,
Үрлық исин қойсан нетти?

К е м п и р:

—Айтпайман балам болғаны,
Сөзимнин жоқдур жалғаны,
Жақсыдур ширип қалғаны,
Өз жөнине жүрсөн нетти?

Б а л а:

—Бәрибир излел табаман,
Ақсақалдан күш аламан,

Бул исти мен шеше аламаң,
Ақылына келсөң нетти?

Кемпир:

—Не болды оишама саған,
Маған салып ақырзамаң,
Мен болсам өзинңиң анаң,
Пахта деп айтпасаң нетти?

Бала:

—Мен билемен көмгениңди,
Сасқалақлап жүргениңди,
Тұни менен бұлгениңди,
Сөзге қулақ ассаң нетти?

Кемпир:

—Қөрген болса балам көзин,
Мениң саған айттар сөзим,
Бул сырды әделкім билмесин,
Пахтамды қалдырсаң нетти?

Бала:

—Қалдырмайман опы сизде,
Пахта керек соңдай бизге,
Толмағаша план жүзге,
Сол сөзинди қойсан нетти?

Кемпир:

—Қәйтейин енди жан балам,
Азғана пахтам бар балам,
Үрліктың жолы армаған,
Апанды кеширсөң нетти?

Бала:

—Рахмет, апа ырзаман,
Кешиктирмейінк бир заман,
Өлишенбей қалса дым жаман,
Тезирек көрсетсөң нетти?

* * *

Ери менен ҳаялның айтысы

Сөз айтылар көкнаршылар жөнинде,
Үш мезгиллеп тийрек жедиң күнинде,

Көкнаршының өз
Үш мезгил кейлине көшкен көкнаршы.

Базар күни көбейеди шарбақта,
Уранласып отырады ҳәр үақта,
Шай жеткер деп еки көзи жән-жақта,
Шарбақшыға ҳәз бер дейди көкнаршы.

Көкнар сыңғырласа сестиннен дейди,
Бир езип өткерсем дәстимнен дейди,
Хәр күни өзиниң кеплесин жейди,
Үш мезгил кейлине көшкен көкнаршы.

Хаялы:

Көкнарды көргенде кетеди есин,
Хаслан тыңламайсан қалса да исин,
Атызда нормалы ислерин қалды,
Миясар ма сениң бүйтіп жүргенін?

Ери:

Аңла ҳаял, тартып сейле тилициди,
Көкнар ишсем қандырады мийримди,
Нәшемді ушырдың ақылсыз ҳаял,
Хәр сез айтып келтирмегил жинимди.

Хаялы:

Күни-түни көтермейсең басынды,
Мұлғип отырасаң ишпей асынды,
Лаұабы кесеге көкнарды езип,
Сен-ақ мениң ағарттың ғой шашымды.

Ери:

Көкнарым мың есе жақсы асынан,
Өйткени, дос мараптап төрт жасынан,
Сонықтан қоймайман нәшебентликти,
Мыңғырламай жоқ бола бер қасымнан.

Хаялы:

Саратанда этештанға от жағып,
Отырганың түм-тусынан тер ағып,
Хәмме кетти жумысына, мен қалдым,
Отыраман ба сени өлидей бағып?

Палаў ас, күндерин сөрүштүрдү,
Ашшы-етип демле мениң шайымды,
Хәммесин таярлап, өзин кете бер,
Қосып орынап қайт мениң пайымды.

Хаялы:

Костарым тыңлағыл, құрысын көкнары,
Мийнетти сүй, турмысының гәүдәры,
Мийнет-бахыт, жеткереди муратқа,
Мийнет қылсан тарқар кеүил қумары.

* * *

1946-жыллары Қоңырат районындагы «Биринши майдан» колхозының баслығына арап шыгарылған қосық:

Кыз:

Басқа елден өз елим деп келим ем,
Мен сизлерди агаларым билип ем,
Қонқақ мурын үлкен қызы бол мен аға,
Қайсыңыздың кейницизге ерип ем.

Бөхәр болса бағда ашылар таза гул,
Қонқақ мурын десен аға өзин бил,
Писент етпей аўылдағы қызларды,
Киши мурыннан сайлан ал да көзге ил.

Жигит болып кијтырған баласан,
Не себептен қыз-кемпир деп шаласан,
Закон менен сизлер бизди жумсамай,
Қалай аға ат алдына саласан.

Армияның семьясы бизлермиз,
Жер бериүге миниетлилер сизлерсиз,
Егистин ўақтында айтысқа шығып,
Енди қайдан туўры басын излермиз.

Изентаев Аяп аға,
Тәнірберген, Оразбайғы,
Кенседеги шайырларга,
Бизден болсын сәлемлеме.

Ж

Қонқаң мұрын үлкен қызсан,
Дүйтартға дауысың сазсаң,
Қысталғанда көзге түссек,
Заманлас қалай көрерсөң?!

Қыз:

Уақтың жетти дегенге,
Қорқыңызарал түрыппан.
Хәр ис болса алладан,
Бес кило туқым қойыппан.

Колхоздың жумысына қатнаспай қалғаны ушын дийўалы газетага сүүретин салып, критикалық мақала жазғап. Сондагы Оразгулдин колхоз баслығына жазған ойы менен тилемги. Свердлов совхозының Жданов атындағы бөлімнинин составлары ҳаққында шығарылған қосық.

Колхоздың баслығы Элимбай аға,
Урықсат етиңиз арзы айтышға.
Арамыздан шықты бир-еки жалғау,
Шебер сүүретшиңиз болса салыға.

Бригадир агитатор Оразбай,
Көпирген көл сөздин сеңеби қалай;
Состав ҳаялларын сүүретке сапсыз,
Активликтен қәтереге қарамай.

Бизди де соларға қосқаш қусайды,
Мақала дұрыслаўны Зия қусайды,
Семьяцыздан кимлер үлгили ислеп,
Қашнығы менен киргизип тур бийдайды.

Колхозшылар ислей берсе күни-түң,
Өзлериңен табылмай ма ҳеншір мин,
Халықты баслаушы басшы ағалар,
Ҳаялларың ислеп тапты неше күн?

Ұақытиша қонақпаз бизлер елице,
Сонда да ислеймиз колхоз жеринде,
Шайтан қусап бейім адамды қағасыз,
Жетим-жесир оңыспай ма елинде?

Биздей Армияның семьяларына,
Жәрдем берінүү миннелі ис колхозда,
Сонда да қызығып хызмет қылмаса,
Соннан соң болады уялтыұна.

Кеүіл ашып қанша хызмет қылсақ та,
Жер егип бермейсиз алда болсақ та,
Мийнеттің аўырып бізлер аламыз,
Иреттінде жұмыстан биз қалсақ та.

Қыслай-жазлай ислей бермейди дейсиз,
Жәрдем неге керек, өлмейди дейсиз,
Жиликтиң кемігін өзлериң алап,
Сауатсыз колхозшы билмейди дейсиз.

Бригадир агитатор Оразбай,
Бул күнде колхоздың аўхалы қалай?
Газет оқып берінүү жөнине тұрсын,
Хармасын айтыға жүр ғой жарамай.

1948-жылы жазылған.

* * *

Бир адамның алатаңасы аўырыў болып, сонша бақса да семирмейди. Жұз баў пишенин жейди. Сонда да арық болады. Базарға сатыға жарамайты. Сондағы ийеси менен алатаңашың айтысы:

И й е с и:

Алатанам арық болды,
Жүргегимди жарып болды.
Жұзбаў пишенин нұқырды,
Өлим бергир алатана!

А л а т а н а:

Быйыл жазлай кеклеп кетсем,
Мурат-мәқсетиме жетсем,
Семирип майына питсем,
Бештилла боларман аға.

М и н а ж:

—Кулақ салып сөзимди тыңла ақ алтың,
Не бесептен, өспей турғаның сениң?
Сениң тилегинде ўатаным, халқым,
Не себептен, өспей турғаның сениң?

П а х т а:

—Мени әкелип усы партаұға екти,
Егисті болды да, турды да кетти.
Хәзір уш арым ай арадан өтти,
Сол себепли, өспей қалғаным мениң.

М и н а ж:

—Халық ушын көгерген қызыл гүл едің,
Жерди ғұлғе, елди нұрға бөледін,
Алтын ғәзийнениң уллы қәни едің,
Не себептен, өспей турғаның сениң?

П а х т а:

—Жабайы шәп тамагымнан буўып тур,
Жаздыра алмай басыма құн туўып тур.
Суўдан шөллөп таңлаймыз кеўип тур,
Сол себептен, өспей турғаным мениң.

М и н а ж:

—Жарпағын сарғайып жүзин солып тур,
Буниша саған қандай аұхал болып тур.
Халынды сорап шайыр ағаң келип тур,
Не себептен, өйпей турғаның сениң?

П а х т а:

—Басқарманың маған мийрими түспей,
Сол себепли қалды, бойымыз өспей,
Мына Бесжаптан бир қасық суў ишпей,
Сол себепли, өспей турғаным мениң.

М и н а ж:

— Айт, ақ алтың тағы қандай кемисин,
Жетпей турма быйыл аўқат жемисин,

Мойнына қо
Не себептен, өспей турғанын сениң?

П а х т а:

—Агрономлар менинен хабар алған жоқ,
Басқарма көзиниң қырын салған жоқ,
Мәдений төгінді көзим көрген жоқ,
Сол себептен, өспей қалғаным менин.

М и на ж:

— Қөтериүши сенсек халықтың абырайың,
Хош болын ақ алтын, енди қайтайың.
Районға аўхалыңды айтайың,
Бу қорлықта турғап ҳалыңды сениң.

4. МУҲАББАТ АИТЫСЫ

Ж и г и т:

Туўған айдай жарқырған ақ жүзи,
Ядымнан шықпайды ҳәр айтқан сөзи,
Әниүлөп өсірген ата-анасы,
Ис пенен берилген советтің қызы.

Мийнет ислеп өзин халыққа көрсеткен,
Өмиринше совет ушын ис еткен,
Билим алып оқып мектеп питкерип,
Совет заманында қыз бол ержеткен.

Аты Зийўар, күн көринер жүзинен,
Хешким мин табалмас айтқан сөзинен,
Бир қызықлы мақсет күтип Зийўардан,
Көп күтип ол қызың жүрдим изинен.

Бир сөзим бар ойда, айталмай жүрмен,
Узақ жерден келип қайталмай жүрмен.
Ойлаған мақсетим ишиме сыймай,
Арқалап көтерип тартаудмай жүрмен.

Айтаман сөзимди етпесең мәлел,
Хешўақта да бизден көрмейсөн зәлел,
Екеўимиз қосылып дәўран сүремиз,
Бул сөзиме жуўап қайтар биймәлел?

Ойланып сөзине бе,
 Асықпа сүйиклим етип тур таўап,
 Дуз нәсийбе қосса бизге не турыс,
 Сендей бир Зийўарға баўырым кәбап.

Ж и г и т:

Күни-тұни сен деймен, уйқым келмейди,
 Басқалар құлсे де күлким келмейди,
 Сизден бизге дурыслы хабар болмаса,
 Дүньяда шадланып жүргим келмейди.

Қ ы з:

Узаққа өмир сүр ҳеш болмай қапа,
 Қосылсақ сурермиз зауықлы сапа,
 Күнинең бурын қайғы менен сарғайып,
 Бизин ушын шекпе жәбириү жапа.

Ж и г и т:

Сүмбил шашың ақ сийиенди басады,
 Сени көрсем мениң кеўлим тасады,
 Ықлас пенен кеўлин бизге берилсе,
 Екеўимизди қудай өзи қосады.

Қ ы з:

Өлгенимше сениң гүдер үзбеймен,
 Басқаларға сирә көзим сүзбеймен,
 Мен деп кеўіл белсек сирә асықпа,
 Сениң басқа менен ойнап күлмеймен.

Ж и г и т:

Мен тус көрдим, сениң менен қосылып,
 Бир жүремен тал жипектей есилип.
 Инанбасаң өткен күни ашығым,
 Бир төсекте бас қосыптыз қосылып.

Қ ы з:

Сиз көрген тұслерди биз де көргенбиз,
 Қосылысып қызық дәўран сүргенбиз,
 Инанбасаң женгемизден сорап көр,
 Тап өлгенише сизге кеўил бергенбиз.

Жиги

Дос боламыз айрылмастай өлгенше,
 Мен интизар жаным сизди көргенше.
 Инанбайман алдап айтқан сөзиңе,
 Қол усласып қай үақ бирге жүргенше.

Қыз:

Қол қудайдың мәри, усла қолымнан,
 Өмирлик саўдасы келсе қолынан,
 Мен де инанбайман алдаған сөзге,
 Женгемиз қараўыл оңлы-солымнан.

Жигит:

Билдирайек женгемизге бул исти,
 Сизди бир қосыўға салса бар күшти,
 Ата-енениң айтқанынан шықпайман,
 Ырза болып келистирсе бул исти.

Қыз:

Қыз дәўран сүрмейди ата үйинде,
 Бул сөзимниң мәниси бар кейнинде,
 Қалың мал сорамас совет дәўиринде,
 Бирнәрсе бар душпаным көп кейнимде,

Жигит:

Душпаннаң зыян жоқ, көп болса достың,
 Ақыры келиссе ойлаған истиң,
 Ашып сейле кеўлиндеги мақсетти,
 Нелер бар кеўлиnde әдиўли достым?

Қыз:

Анадан туўылдым Зийўарды атым,
 Ҳеш үақта қалмағай бул ииабатым,
 Тәўекел деп мениң менен қосылсан,
 Үстиме өлгенше алмайсаң қатын.

Жигит:

Ондай исти кейўилиме алмайман,
 Дос болдым деп неге сени алдайман,
 Ондай деп кеўлине гийне келтирме,
 Сен турғанда басқа қатын алмайман.

Мен десен ҳәммеде алда жүр мудам,
 Шын дос болсаң ҳеш ўақ болма сен надан,
 Жалқаўларға ислеп өрнек көрсетип,
 Айрықша ис етип бол жаным адам.

Жигит:

Мен истеймен, сен де қарап жатпағыл,
 Жалқаўдың нийетин маған айтпағыл,
 Колхозда ҳәммеге өрнекти көрсет,
 Мийнет ет, басқаға кеўил бақпағыл.

Қыз:

Мийнет ет ағызып маңлай териңди,
 Колдан келсе көтөр туған елиңди,
 Сен не десен мен де саған еремен,
 Қарап жатады деп тапта минимди.

Қайқы жигит:

Қайқы жигит қайқаяды қыз көрсө,
 Кеўлинде «муҳаббат» түрли әндийше,
 Бир мәхәли ушырасса бир қызға;
 Төмендеги сөзлерди айттар бир неше.

Қарындастым, кешириңиз сөзимди,
 Мен унаттым мөлдир қара көзинди,
 Жақында алған ҳаялымды жиберип,
 Мақұл десен алар едим өзинди.

Қыз:

Дәръяның бойына салғандай керши,
 Кеширерлик емес, сөзиниз ерси,
 Алмайатып ҳаялынды жиберип,
 Жағымсыз минези, қандай қәтеси?

Қайқы жигит:

Қайқы болып, көп қыдырып жүремен,
 Жақсыларды бир көргенде билемен,
 Айттарлықтай ҳеш жағымсыз иси жоқ,
 Ондан сени сулыўыр-ақ көремен.

Исти сайзыз

Тұрмыс кеширер ме рәйишке ҳәрким,
Бул сөзиниз жақпас аулақ жүре бер,
Ҳешкимге унамас мына әдетин.

* * *

Айтыс

Жигит:

Саў жүрсиз бе қарындасым,
Айтпасқа жоқ ҳеш илажым,
Көрген жерде көзге илмейсиз,
Босқа кетип бар ықласым.

Қызы:

Бунша неге ейтип өзин,
Усылай дейсиз көрген гезим,
Көз абаға ақ урасыз,
Түсніксіз бол минезин.

Жигит:

Жүрсек деймен ойнап-құлип,
Ғайраткер қыза, биз ер жигит,
Аржагын өзіңиз билин,
Шын кеүілден еттім үміт.

Қызы:

Мен де сизди шеп көрмеймен,
Дұрысын айтсам жек көрмеймен,
Бирақ исте сен арқайын,
Болғаныңа ҳеш көнбеймен.

Жигит:

Мұхбаттан не зат күшли,
Пәсеңлетип алдым исти,
Кемшилигим бар болса да,
Туралмайман көрмай сизди.

Қызы:

Не пайда бос мұхаббатан,
Орын алып исте арттан,

Мени сүйсөц мийнет,
Бер қолынды азamatсан.

Көмбайншы Қалбай менен салыкеш қыз Сулыұдың айтысы

Жигит:

Маңлайдан ағызған мийнет тер сулыў,
Мийнет тери тамған егіс жер сулыў,
Салының сәрдары саламатсыз ба?
Көрисейик, қолыңызды бер Сулыў?

Қыз:

Шойын жүрек тулпар минген ер жигит,
Қәдемин қайырлы болсын, кел жигит,
Әзиңиз де сау-саламат барсыз ба?
Көриссениз қолыңызды бер жигит?

Жигит:

Сүйдан көриңкиреп един қыйынды,
Сәл кешигиңкиреп жапқа үйилди,
Сәрдары Сулыў қыз «сары алтын» ның?
Салының жағдайы қалай быйылға?

Қыз:

Көмбайншы Қалбай жол болсын сизге,
Келген жумысыңыз сол ма еди бизге,
Сүйдан қалып егиілерим жүритпей,
Қай ўақта қатардан қалып ем изге?

Жигит:

Әй сулыў қыз, сөзлеримниң дұрысы,
Хинжи салыңыздың маржан гүриши,
Дастурханың керки, дослықтың сәни,
Халқымның байлығы, елдин ырысы.

Қыз:

Олай болса ел исинең тайынба,
Көрсет ерлігіндін егін жайында,

Күши құдай
«Кек корабинц» ді иске таынла.

Жигит:

Аўылыңа үлгі етип исимди,
Өзине де өрнек қызып күшимди,
Салыкеш қызы не сыйың бар питкерсем,
Қыялыңдағыдай етип исинди.

Қыз:

Ер болсаң ел хыметине еринбе,
Көз қысып көринген қызға берилме,
Саў болсақ аржағын көре берермиз,
Мийнетинди сицириш ал егинге.

Жигит:

Келиссе талабым менен талайым,
Табыскер қызы ақылыңды алайын,
Баҳаласаң еткен мийнетлеримди,
Сениң комбайның болып қалайын.

Қыз:

Ойлан көрсем өзиннин де, мениң де,
Абырай-данқ, баҳытымыз егинде,
Жүймақлаушы жылы жетсен жениске,
Табылар Сулыўын, қыпша белиңде.

Жигит:

Ер жигиттин аўыз бенен айтқанын,
Көргеним жоқ орынламай қайтқанын,
Олай болса қолыңды соз Сулыў қызы,
Егер ырас болса усы айтқаның.

Қыз:

Қолың-қолға, бармақ тийсе билекке,
Бара-бара жабысарсан жүрекке,
Қашып ҳеш жаққа да бармас Сулыўын,
Салылар сепсимей түссе телекке.

Екейи:

Табанин ҳеш талжылмастан тақ турып,
Ислегенди басымызға бақ билип,

Қуўантайық ел.
Егининң мол зүрәетин тап қылыл.

Женислеримизди шайырларымыз,
Жазып алсын қәлем менен хат қылып,
Хөш ҳаўаз қосықшы қызы, жигит, келин,
Айтып жүрсін көкирегине яд қылып.

Быйыл биз бәршеге үлгі болайық,
Техникаға табысларды таптырап,
Съезд ұхметине алдымызды,
Үәдемизди орынлайық арттырып.

* * *

Қ ы з:

Жигит қайдан келип, қайдада баrasан,
Бизге билдирип кет, ҳаслы затынды,
Көзин җүргегимнен өтер қаrasан,
Айтып кет, жигит сен, ырас атынды?

Ж и г и т:

Келип кет деп, мени жолдан қалдырған,
Шаўқым салып, сенбे мени шақырған,
Атым жылдырым ақыл есин алдырған,
Айтсам сол сорасан, ырас атымды.

Қ ы з:

Сескенемен қулақ салсам, сөзине,
Қуўанаман көзим түссе, көзине,
Өзимди миясар, көрсөн өзине,
Ашық болып сорап турман атынды?

Ж и г и т:

Ениреп турғанына рәхим етермен,
Қоңақ етсең қуўандырыл кетермен,
Шыннаң сүйсен, мәқсетиме жетермен,
Айламс, тыңламас билсен атымды.

Қ ы з:

Анығынман, сениң ағалық қылсан,
Гийнем барма, саған сақалық қылсан,
Умытпай ўәдени опалық қылсан,
Айып етпе, айтып кетиң атынды.

Жигит:

Еситкен төң болмас, көргөн көз бенен,
Сораган бир болмас, жүргөн из бенен,
Уят болар сизди жықсам сөз бенен,
Асықпас, кешикпес дейди атымды.

Қыз:

Ақыллыман деп ҳәддинен аспаныз,
Кен жолынды жигит өзиң қыспаныз,
Куўсам қорқақшылық етип қашлаңыз,
Айтсам мақул болар, еди атынды.

Жигит:

Саў басыма, душпан саўға салмаса,
Қол ҳәм аяқларым, сынып қалмаса,
Әзирейли алқымымнаң алмаса,
Адамға айтпаспан анық атымды.

Қыз:

Өтирик айтпа, рас сөзден уялма,
Бирақ, аңсыз өз қанына боялма,
Бизлерди қорқытып күшке буўсанда,
Әстелик пеиен ақ, айтың атынды.

Жигит:

Алыс жолдан саған келген жаўшыман,
Аң аўлаған таўда жүргөн аўшыман,
Жөн излеп жүргөн бир, мен жолаўшыман,
Алмаебек, Таймасбек, дейди атымды,

Қыз:

Биреўдин байлыгына болмаспан бақыл,
Гүресте жығылар, ким қалса ғапыл,
Хақ адамның болар мурады ҳасыл,
Айып болса да айтсаң екен атынды.

Жигит:

Жүрек туўлар зорлық келсе бир жанға,
Не айтсанда түсинбейди наданға,

Ақырет азап, көп беред,
Асықпас Айдынбай, дейди атымды.

Қыз:

Сен бузбақшы болдың кеүил шадымды,
Душпанғада тыңлаттым мен, дадымды,
Ашыўландаң айтсамда мен, атымды,
«Заўықпай» сорасаң ҳасыл затымды.

* * *

Жигит:

Кел дедиң мен келдим сенин жанына,
Қойма дилбар ҳайранлықта сен мени.
Бийхұда от салма шийрин жаныма,
Мутеж етпе жамалына сен мени?

Қыз:

Ашық болсаң еки жақанда өзиме,
Майыл етсен шады шекер сөзиме,
Қылап етсен илмеймен ҳеш көзиме,
Көрмегеймен, сүймегеймен мен сени!

Жигит:

Гәп басласам саған өткен-кеткеннен,
Ҳақ жолында мәқсетине жеткеннен,
Яр дең ўатанымнан айрылып кеткеннен,
Мәхій табан қапа етпе сен мени?

Қыз:

Саған қарап көзлеримди сүзермен,
Сона яны суү көлинде жүзермен,
Үәденди умытпа гүдер үзермен
Жигит болсаң зарландырма сен мени?

Жигит:

Жол сорасаң мен ярымды излермен,
Кара көзли дилбарымды излермен,

Вул дүң
Бийопа

Қыз:

Таппадым мен сендей тәң ҳәм тузымнан,
Сени көріп кеттім ақыл-хуұышымнан,
Жигит болсаң ирикпе жүрек йошымнан,
Шын кеүлиңнен сүйген болсан сен мени.

Жигит:

Зар урып келдім мен еситіп зарынды,
Опадарлық қабыл етсөн ярынды,
Беріп турман саған ықтиярымды,
Сүйсен қушақ ашып қабыл ет мени?

Қыз:

Сен жетпесең менин көцил шадыма,
Талай жыл шыдадың еткен дадыма,
Әүелден мен ашық едім атыца,
Сүймей алдаң келип жүрме сен мени!

Жигит:

Бир сениң жолына қойып басымды,
Излеп келдім саған беріп ықласымды,
Көрмесеңиз көзден аққан жасымды,
Мұнайаман сүймесеңиз сен мени.

Қыз:

Саған өтсе жолдың узақ соңшасы,
Мен ҳәм сол бостаның гүлдин ғумшасы,
Үәде бузсан өзиңізде оншасы,
Сүйип турман ғошишақ жигит мен сени.

Жигит:

Қабыл етсөң мени жолра басларсан,
Яр етпесең мунды көзді жасларсан,
Я өлтирип, я зынданға тасларсан,
Сәүер яр деп излеп келдім мен сени.

Қайғы ҳәсирет ҳеш шықпаса кеўлимнен,
Айралық ашындар бәлки өлимнен,
Кеўил ашып шәмен байла гүлимен
Багыма бағман етемен мен сени.

Жигит:

Бир баста өлим бар гуманым жоқдур,
Яр жолында өлсем әрманым жоқдур,
Тәүекел етпесең дәрманым жоқдур,
Сүйдим дедим сүйип турман мен сени.

ТУСИНИКЛЕР

Биринши ҳәм екинши бөлимдеги шайырлар айтысы ӨзССР Илимлер Академиясы Қарақалпақстан филиалының илмий китапханасының қолжазбалар фонды менен китап ҳәм журналлар фондынан жазып алынды.

1. «Алпамыс» дәстаны, қарақалпақ халық жырауы Есемурат Нурабуллаев варианты. Самарқанд — 1960 ж.
2. «Алпамыс» дәстаны, қарақалпақ халық журауы Қурбанбай Тәжибаев. ҚҚМБ. Нөкис — 1956 ж. Инв. № 37473.
3. «Ер Зийүар» дәстапты қарақалпақ халық жырауы Қурбанбай Тәжибаев варианты. ҚҚМБ. Нөкис — 1958 ж.
4. «Бозуғлан» дәстаны қарақалпақ халық жырауы. Қыяс Қайратдийинов варианты. ҚҚМБ. Нөкис — 1961 ж.
5. «Геруғлы дәстаны Бекмурат басқы варианты ҚҚМБ. Нөкис — 1963 ж.
6. «Фәрип ашық» дәстаны қарақалпақ халық бақсысы Есжан Қосполатов варианты. ҚҚМБ. Нөкис — 1974 ж.
7. «Юсуп — Ахмет» дәстаны. 1957 ж. Төренязов Әбди-рейимнен жазып алған Қосжетеров Жамал. Инв. № 37565.
8. «Ашық Нәжеп» дәстаны қарақалпақ халық бақсысы Қаражан Қабулов варианты. ҚҚМБ. Нөкис — 1974 ж.
9. «Хұрлийха ҳәм Ҳамра» дәстаны бақсы Минаж Матсалпаев варианты. Инв. № 86077.
10. «Саятхан Ҳамра» дәстаны бақсы Минаж Матсалпаев варианты. Инв. № 86076.
11. «Хұрлийха Ҳамра» дәстаны араб алфавитинен ҳәзирги алфавитке коширген Жуманов Жаңабай. Инв. № 1109. 1967 ж.

12. «Эжинияз шайыр менен 1939 ж. Халық аұызы. — 1—«Эжинияз бенен Мәнсүрдің шайырдың жумбақ айтысы. Бул Басқаковтың «Қарақалпақский язык. 1-том, АН СССР, Москва, 1951, стр. 12,» деген мийнетинен жазып алынды.
14. «Эжинияз шайыр менен Қыз Менештиң айтысы. 1957 ж. Шымбай районы Әбдимуратов Тұрсынбақыйдың дала жазыўы. Изв. № 23417.
15. Эжинияз Қосыбай улы. «Таңламалы шығармалары. ҚКМБ. Нөкис — 1960 ж.
16. Эжинияз бенен Қыз Менештиң айтысы. 1960 ж. Ж. Әбдикаримовтың дала жазыўы. Изв. № 136806.
17. Эжинияз бенен Қыз Менештиң айтысы. 1962 ж. Изв. № 1097.
18. Эжинияз (Зийәр) «Қарақалпақстан» баспасы Нөкис — 1965 ж.
19. Эжинияз «Қарақалпақстан» баспасы. Нөкис — 1975 ж.
20. Қарақалпақ қызы Дәме менен қазақ шайыры Мәнсүрдің айтысы (1-вариант) «Әмудоръя» журналының 1969 ж. № 11 санынан алынды.
22. Улбийке менен Манкел гедейдин айтысы. Айтыстың биринши томынан алынды. Қазақтың мәмлекетлик көркем әдебият баспасы. Алматы — 1964 ж.
23. Кұлымбет пенен Кердери Әбнүбәқирдин айтысы. Айтыстың екинши томынан алынды. «Жазыўшы» баспасы. Алматы — 1965 ж.
24. Өтепи менен молланың ҳәм Сайекениң айтыслары. 1957 ж. Тахта көнір районы «Правда» болмынин № 5 бригадасында наслеўши Мүйтен урыўының тели тириеси Үббинизов Назымбектен жазып алған А. Каримовтың дала жазыўы. Изв. № 37397.
25. Ереке менен Қоразбектиң айтысы, «Қыз бенен Ораздың айтысы, «Қыз бенен Қара кисиниң айтыслары». 1963 ж. Мойнақ районы. Минажатдийин Низаматдиловтың дала жазыўы. Изв. № 50414.
26. Бердақ шайырдың «Мүйтен» деген биринши ҳәм екинши айтыслары. 1939 ж. Орынбек Кожуровтың дала жазыўы. Изв. № 1154.
27. Өтепи шайырдың «Бердақ бақсыға жуўап» айтысы. 1939 ж. О. Кожуровтың дала жазыўы. Изв. № 1154. Госархив.

- нақ районы К колхозы Бийб
ған. Изв. № 87342.
29. «Ешкі менен қойдың айтысы» 1957 ж. Тахта көпир» районы Т. Бегжановтың дала жазыўы. Изв. № 54364.
30. Балалар ойынындағы «Тұлкишек», «Айқулаш» айтыслары «Адам менен ҳайғанат ҳәм тәбият арасындағы айтыслар. 1963 ж. Минажатдійші Низаматдійновтың дала жазыўы. Мойнақ районы Изв. № 50410.
31. Бердақ шайыр менен сүйген қызының айтысы. Минажатдійші Низаматдійновтың үй архивине алынды.
32. Сарыбай Оразша улының Шымшық пенен айтысы К. Эйнебетовтың дала жазыўы. Изв. № 1108.
33. Алтын менен Сейдалыштың айтысы. Айтыстың екинши томынан алынды. «Жазыўшы» баспасы, Алматы — 1865 ж.
34. Аяпбергев шайырдың «Мәтеп шайырга қайтарған жуұбы» Аяпберген Муўса улының шығармалары 1960 ж. Баспаға таярағанлар М. Нурмухамедов, Н. Жапақов, А. Каримов.
35. Аябергениниң Бегим бақсы менен айтысы. 1960 ж. Ж. Эбдиқаримовтың дала жазыуы. Изв. № 36806.
36. Аябергениниң Ибрайым молла менен айтысы 1959 ж. С. Абдуллаевтың дала жазыўы, изв. № 37452. Мойнақ районы.
37. Даёллетияр Қасымовтың Элимбет Байманов, Валий-юллин, А. Бегимов пенен айтыслары 1960 ж. Тахта көпир районы Н. Қамаловтың дала жазыўы. Изв. № 34 658.
38. 1. Сыдық шайырдың қызлар менен, Молла Дилем менен айтыслары 1962 ж. Некис қаласы Минажатдійші Низаматдійновтың дала жазыўы. Изв. № 50410. № 2 тетрадь.
39. 1. Қарақалпақ халық шайыры Т. Жумамуратовтың қазақ шайыры Умбеталы менен айтысы. 2. Тилеўбергениниң Палман менен айтысы. Тажетдійші менен Тилеўбергениниң ҳәзіл айтыслары. Тилеўбергениниң қазақ шайырлары менен айтыслары. Топламды дүдиўши М. Низаматдійновтың үй архивине алынды.
40. «Жездеси менен қыздың айтысы М. Низаматдійновтың үй архивине алынды.

41. Бегжан менен Мүүс оны. Қазақдәрья а/жазыўы. И nv. № 35.
42. «Жигит пenen қыздың айтысы» Жанабай Сапаров. «Шоманай» роман. «Қарақалпақстан» баспасы. Нөхис. 1973 ж. 207—209-бетлер.
43. Шопан менен Хийұалы қыздың дәсме-дәс айтысы. М. Низаматдийновтың үй архивинен алынды.
44. 1. Қазы Мәйлік пenen Сапиұра қыз айтысы, С. Мәжитовтың сауал жуўап айтысы. 2. Мамбетніяз шайырын ахун Төренияз болысқа айтқап жумбагы» 1934 ж. профессор А. А. Соколов Шымбай районы, Тахта көпір районы, плашты илимий экспедиция ұақытында Аббаз шайыр Дабыловтың аўызынаң жазып алған Қ. Эйимбетов. И nv. № 1107139.
45. 1. Садық шайыр менен Рам шайырдың жумбақ айтысы. 2. Раҳман менен айтыста ядымда қалғандары. 3. «Айтыс». 4. «Еки достың айтысы». 5. «Көкнаршы менен Көкнардың айтысы». 6. Апасы менен бөбектың айтысы». 7. «Баласы менен кемпирдин айтысы. Бул айтысларды 1969 ж. Нөхис қаласының № 116 Садовская көшесинде туратуғын Өзбекстан ҳэм Қарақалпақстан халық шайыры Садық Нурымбетовтан жазып алған М. Низаматдийновтың үй архивинен алынды.
46. 1. Өзбекстан ҳэм Қарақалпақстан халық шайыры Аббаз Дабылов пenen шайыр ҳэм жазыўшы Ж. Аймурзаевтың айтысы.
 2. Қазақбай шайыр менен Сейфулгәбийт Мәжитовтың хат ариалы сораў-жаўап айтысы. 1952 ж. Нөхис қаласы. Шайыр Аббаз Дабыловтың аўызынаң жазып алған М. Низаматдийновтың үй архивинен алынды.
47. Алтынай менен Елмураттың жумбақ айтысы. 1963 ж. Майнақ районы. М. Низаматдийновтың дала жа. зыўы. И nv. № 50418.
48. 1. Мамық қыз бенен Молла Омардың жумбақ айтысы, 2. Омар менен Ермаганбеттиң жумбақ айтысы. 3. Ермагапбет шайырдың қыз бенен жумбақ айтысы. М. Низаматдийновтың үй архивинен жазып алынды.
49. «Қыз бенен жигиттің айтысы. 2. Ери менен ҳаялының айтысы. 1949 ж. Шымбай районы. С. Камаловтың дала жазыўы. И nv. № 4116. № 2 тетрадь.

50. Қыз бенен ж. Remove Watermark лар 1958 ж.
ционных карақалпакских поэты союзатло тодиму-
ратов Турсынбакый. Инв. № 23417.
51. «Қыз бенеи жигиттиң айтысы» 1963 ж. Мойнақ, Хо-
жели районы, Қ. Мамбетназаровтың дала жазынүү.
Инв. № 50411.
52. 1. Комбайнышы Қалыбай менен Салыкеш қыз Су-
луұдың айтысы. 2. Шайыр қызы Оразғул Отемуратова-
ның колхоздың бағышлары менен айтысы. М. Низа-
матдийиновтың үй архивинен алынды.
53. Аяз—баба менен балалардың айтыслары. Халық аўы-
зынан жазып алған М. Низаматдийинов.

МАЗМУНЫ**1-бөлүм**

Қарақалпақ халық дастандарындағы айтыслар 7

2- бөлім

Қарақалпақ қлассиқ шайырларының айтыслары 96

3-бөлім

Совет деңгериштеги айтыслар 247

Каракалпакский фольклор

СОСТАВЛЕНИЕ

том XII

Издательство „Каракалпакстан“

Нукус — 1983

Редакторы У. Пиржанов
 Художник К. Молутов
 Худ. редакторы К. Нажимов
 Тех. редакторы З. Турдымуратов
 Корректоры Ш. Халмуратова

ИБ 1859

Териүгे берилген ўақыты 12-XI-1982 ж. Басыўға рұхсат етілген ўақыты 6-IV-1983 ж. Кағаз форматы 60 × 84 $\frac{1}{16}$.
 Көлеми 22,75 баспа табақ. 18,76 есап баспа табақ.
 Тиражы 10000. Заказ 585. Бахасы 1 манат 65 тийин.

„Каракалпакстан“ баспасы. Некис қаласы, К. Маркс көшеси, 9.

Областьлык газеталары менен типографиясынын М. В. Морозов атындағы бирдескен баспаханасы. Самарқанд. У. Турсунов көшеси, 82.